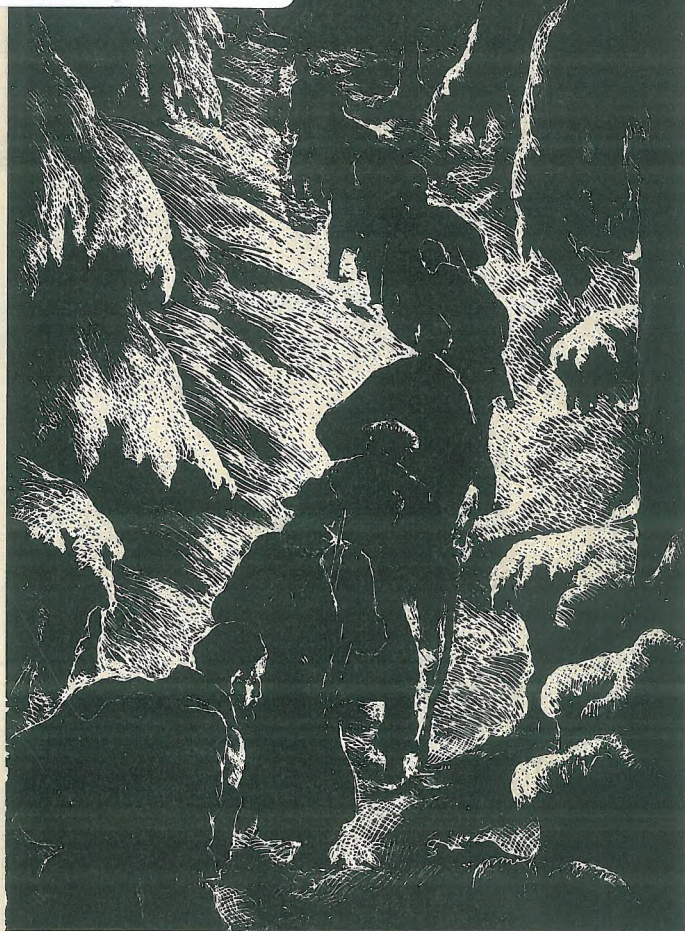

ZGODOVINA

ZA ČETRTE RAZRED GIMNAZIJ

DR. METOD MIKUŽ

Z G O D O V I N A

ZA ČETRTE RAZRED GIMNAZIJ

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE
LJUBLJANA 1967

Rokopis so pregledali prof. Vida Vedam, dr. Vasilij Melik, prof. Bogo Stupan
in pedagoški svetovalec pri zavodu za šolstvo SRS Tomaž Weber, jezikovno pa
prof. Lora Kernc.

Potrdil republiški sekretariat za prosveto in kulturo s št. 610/36/64 z dne
15. marca 1967.

3764/A

D | 13 -05- 1997 | 322.

Naslovna podoba:
Božidar Jakac, Slovenski delegati odhajajo v Jajce

A

ZAOSTROVANJE IMPERIALISTIČNIH NASPROTIJ IN RAZVOJ DELAVSKEGA GIBANJA

(Od začetka 20. stoletja do 1914)

1. IMPERIALISTIČNE ZAHTEVE, NESOGLASJA IN POVEZAVE VELESIL

V začetkih kolonialnega osvajanja je ostalo na svetu še mnogo ozemelj, ki so si jih v 19. stoletju razdelile le nekatere velesile. Od takrat se je izoblikovalo dvoje vrst velesil. V prvo vrsto lahko štejemo Veliko Britanijo, Francijo in Rusijo, v drugo pa Nemčijo, ZDA in Japonsko. Prva vrsta velesil so bile stare kolonialne države, a drugo vrsto so predstavljale tiste, ki niso sodelovale pri prvi kolonialni razdelitvi sveta. Vendar so že konec prejšnjega stoletja te »mlade« velesile vedno glasneje zahtevale »pravičnejšo« razdelitev sveta, starejše velesile pa so odločno odgovarjale, da je svet že »pravično« razdeljen. Tako je bila imperialistična Anglija trdno odločena braniti z orožjem, kar si je priborila do tedaj, toda hkrati tudi pripravljena z orožjem osvajati nove predele. »Mlada« imperialistična Nemčija je zahtevala Veliko Nemčijo, to je vso srednjo Evropo, vplivno območje ali interesne sfere v Prednji Aziji, kolonije v Afriki in na Tihem oceanu in še vplivna področja v Južni Ameriki. Imperialistična Francija si je želela nazaj Alzacijo in Loreno, Porurje in nove kolonije v Afriki, carska Rusija Carigrad, vpliv na Balkanu, Iran in Daljni vzhod. Celo že razpadajoča Avstro-Ogrska ni hotela izostati. Hotela je imeti besedo v Bolgariji, Romuniji in Srbiji. Znani »jeziček na tehtnici« med imperialističnimi državami Italija je hotela Trst, Podonavje, Albanijo, dele Male Azije, kolonije v severni Afriki in Sredozemlje. Imperialistična Japonska se je ozirala na sosednjo Kitajsko in Tihi ocean, ZDA pa so s svojo »politiko odprtih vrat« zahtevale isto kakor Japonska ali kakor Nemčija, v Latinski Ameriki.

Tako so na ozemljih, kjer so se srečavale in križale te zahteve imperialističnih držav, nastajala tako imenovana **imperialistična nesoglasja ali nasprotja**. Nemčija je na primer terjala srednjo Evropo, kolonije v Afriki, na Tihem oceanu in vplivna področja v Latinski Ameriki. Toda v te njene »interesne sfere« so posegale tudi Francija, Rusija, Anglija, Italija.

in ZDA. Torej vse tiste države, ki so se v prvi svetovni vojni prej ali slej združile v enotno fronto proti Nemčiji.

Omenjenim imperialističnim državam je bilo kmalu na začetku našega stoletja jasno, da do večjih ozemeljskih sprememb ne bo moglo priti brez vojne, zato so se zanjo tudi pripravljale. **Imperializem teh velesil je v priprave za vojno vpregel vsa razpoložljiva sredstva — od znanosti do tehnike, do mogočnih investicij za oboroževanje in za izpopolnjevanje tega oboroževanja z najnovejšimi izumi najrazličnejših znanosti.** Parnike, železnice, avtomobile, zrakoplove, letala, telefon in telegraf, pomorske kable in radio, vse te iznajdbe je zato človeški razum prav kmalu začel uporabljati tudi pri pripravah na vojno, čeprav je obenem trdil, da morejo vse te in še druge pridobitve služiti miru, napredku in blaginji. Težko si je misliti večje nasprotje imperialističnega razdobja, kakor je bilo to, da so hkrati z ustanovitvijo Nobelove nagrade za mir in podobne Carnegiejeve ustanove v ZDA države v svojih proračunih že tekmoval v izdatkih za vojsko in oborožitev.

V imperialističnem razdobju se je svet vse bolj manjšal. Že 1901 je italijanski fizik Marconi povezal z brežično telegrafijo Evropo z Ameriko, 1906 so končali znameniti simplonski predor, 1909 je Bleriot preletel Rokavski preliv, 1912 pa se je v boju za modri trak potopila skoraj z vsemi potniki takrat najmodernejša potniška ladja na svetu Titanic.

To zmeraj večje in hitrejše zmanjševanje svetovnih razdalj je kar se da pomagalo svetovni trgovini. Ta si na žalost ni več v prvi vrsti prizadevala za to, da bi se blago čim hitrejeboljšalo in cenilo, temveč je tekmovala v nalaganju kapitala v številne dežele. Anglija in Francija, London in Pariz sta postala nenadoma resnični središči svetovnega denarnega gospodarstva. V teh mestih nakopičeno zlato in denar sta silila v vse dele sveta. Toda prinesla nista sreče in zadovoljstva ne v Afriki ne v Aziji, ne v Avstraliji in ne v Ameriki. Nasprotno, spravljala sta dežele teh delov sveta v še večjo gospodarsko in finančno odvisnost. Kar sta počenjali Anglija in Francija, so poskušale delati tudi druge velesile. Tako so se začeli kapitali različnih držav srečavati v tujih deželah, kar pa je tem vedno prinašalo samo vojske in nesreče.

Začetke svetovne trgovine v kapitalističnem družbenem redu je še spremljalo pošteno tekmovanje in zavest, da more zmagovati na tržišču samo dobro blago. Imperialističnemu velikemu trgovcu pa se je prav kmalu zazdelo, da bi s takšnim trgovanjem zaslužil premalo in zato se je lotil drugačnega načina. Najprej so veliki trgovci začeli uničevati manjše tekmece. Ko je bilo to opravljeno in so se obdržali — v svetovnem merilu — res le veliki trgovci, jim je preostala samo dvojna izbira: doseči sožitje in trgovati skupaj ali si napovedati boj na življenje in smrt. Poskusili so oboje, a ko se je izkazalo, da je boljši prvi način sožitja, so začeli ustvarjati velike gospodarske družbe ali zveze, ki so se imenovali trusti, koncerni, karteli ali monopoli. Pri vseh teh sta bili možni dve obliki: vodoravna zveza, združitev istovrstnih trgovin ali podjetij (na primer Krupp v Essenu, ki združuje domala vso jeklarsko industrijo

v Nemčiji in je povezan s svetovno jeklarsko industrijo), ali navpična zveza, ki združuje različna podjetja od pridelave surovin do končnih izdelkov, od premogovnikov in rudnikov do topilnic in izdelovanja jekla. Nekatere teh zvez so postale tako močne, da so mogle povzročiti celo vojno. Od teh vojn so najbolj znane vojne v deželah Bližnjega vzhoda, ki sta jih že večkrat povzročila dva največja naftna koncerna na svetu — Shell in Standard Oil — v medsebojnem boju za premoč nad naftnimi polji v teh deželah.

Imperializem se končno ni ustrašil niti izrabljanja tako pomembnih vrednot, kakor je na primer narodnost ali zavest pripadnosti k velikemu narodu. Takšna zavest je nekaj dobrega, kakor je nekaj dobrega narod sam, saj iz njega izhaja cela vrsta velikih dobrin, od materialnih do kulturnih. Kaj lahko pa se narodna zavest tudi zlorabi. Imperializem je že na svojem začetku govoril o potrebi združevanja anglosaksonskega, germanskega, slovanskega in drugega sveta. Seveda ne zaradi tega, da bi tako po jeziku in krvi združeni narodi še več prispevali k izboljšanju sveta, temveč da bi s pomočjo teh večjih narodnostnih skupin podjarmljali druge. Prav imperializem je bil tisti, ki je začel govoriti o višjih, popolnejših in kulturnejših narodih, o višjih rasah itd.

Velikim imperialističnim silam Angliji, Franciji, Rusiji, Nemčiji, Avstro-Ogrski, Italiji in drugim je rusko-japonska vojna pokazala, da more spopad med dvema imperialističnima taboroma pripeljati do zmage enega tabora nad drugim. Že na začetku razvijajočega se imperializma opazimo **poskuse mlajših imperialističnih držav, da bi se povezale nasproti starejšim**. V teh prizadevanjih je vsekakor prednjačila Nemčija. Njena »naravna« zaveznica je bila Avstro-Ogrska, nekoliko težje pa je bilo za trojno zvezo pridobiti Italijo, ki je poskušala izsiliti od ostalih velesil čim več koristi zase. Po raznih težavah se je do začetka prve svetovne vojne ta zveza okrepila in se med vojno še povečala s Turčijo in Bolgarijo, medtem ko je Italija prestopila v nasprotni tabor. Imenujemo jo **zvezo osrednjih ali centralnih sil**.

Razumljivo je, da tudi druge velesile niso držale rok križem. Prvi dve, ki sta čutili, da ju ogroža Nemčija, to je Anglija in Francija, sta 1904 sklenili celo **»prisrčno zvezo« (entente cordiale)**. Toda do te zveze je prišlo šele tedaj, ko je bila Anglija pripravljena odstopiti Franciji pravico do Maroka, Francija pa Angliji pravico do Egipta. Leta 1907, potem ko sta si z Anglijo razdelili pravice v Afganistanu in Perziji, je k tej zvezi pristopila še Rusija.

Tako je bila imperialistična Evropa pred prvo svetovno vojno razdeljena na dva imperialistična tabora, na tabor antante in tabor osrednjih ali centralnih sil. Kmalu je postalo več kakor jasno, da si ta dva tabora na miren način ne bosta »pravičnejše« razdelila sveta in da bo med njima prej ali slej prišlo do krvavega spopada. Voditeljem je ostalo pravzaprav samo še eno, a to silno težko vprašanje, kako dopovedati ljudskim množicam, da je vojna potrebna, pravična, sveta itd. Težko je bilo torej najti **povod** za začetek svetovnega spopada. Vzroki oziroma vzrok je bil že dan:

in ZDA. Torej vse tiste države, ki so se v prvi svetovni vojni prej ali slej združile v enotno fronto proti Nemčiji.

Omenjenim imperialističnim državam je bilo kmalu na začetku našega stoletja jasno, da do večjih ozemeljskih sprememb ne bo moglo priti brez vojne, zato so se zanjo tudi pripravljale. **Imperializem teh velesil je v priprave za vojno vpregel vsa razpoložljiva sredstva — od znanosti do tehnike**, do mogočnih investicij za oboroževanje in za izpopolnjevanje tega oboroževanja z najnovejšimi izumi najrazličnejših znanosti. Parnike, železnice, avtomobile, zrakoplove, letala, telefon in telegraf, pomorske kable in radio, vse te iznajdbe je zato človeški razum prav kmalu začel uporabljati tudi pri pripravah na vojno, čeprav je obenem trdil, da morejo vse te in še druge pridobitve služiti miru, napredku in blaginji. Težko si je misliti večje nasprotje imperialističnega razdobja, kakor je bilo to, da so hkrati z ustanovitvijo Nobelove nagrade za mir in podobne Carnegiejeve ustanove v ZDA države v svojih proračunih že tekmoval v izdatkih za vojsko in oborožitev.

V imperialističnem razdobju se je svet vse bolj manjšal. Že 1901 je italijanski fizik Marconi povezal z brežično telegrafijo Evropo z Ameriko, 1906 so končali znameniti simplonski predor, 1909 je Bleriot preletel Rokavski preliv, 1912 pa se je v boju za modri trak potopila skoraj z vsemi potniki takrat najmodernejša potniška ladja na svetu Titanic.

To zmeraj večje in hitrejšo zmanjševanje svetovnih razdalj je kar se da pomagalo svetovni trgovini. Ta si na žalost ni več v prvi vrsti prizadevala za to, da bi se blago čim hitreje boljšalo in cenilo, temveč je tekmovala v nalaganju kapitala v številne dežele. Anglija in Francija, London in Pariz sta postala nenadoma resnični središči svetovnega denarnega gospodarstva. V teh mestih nakopičeno zlato in denar sta silila v vse dele sveta. Toda prinesla nista sreče in zadovoljstva ne v Afriki ne v Aziji, ne v Avstraliji in ne v Ameriki. Nasprotno, spravljala sta dežele teh delov sveta v še večjo gospodarsko in finančno odvisnost. Kar sta počenjali Anglija in Francija, so poskušale delati tudi druge velesile. Tako so se začeli kapitali različnih držav srečavati v tujih deželah, kar pa je tem vedno prinašalo samo vojske in nesreče.

Začetke svetovne trgovine v kapitalističnem družbenem redu je še spremljalo pošteno tekmovanje in zavest, da more zmagovati na tržišču samo dobro blago. Imperialističnemu velikemu trgovcu pa se je prav kmalu zazdelo, da bi s takšnim trgovanjem zaslužil premalo in zato se je lotil drugačnega načina. Najprej so veliki trgovci začeli uničevati manjše tekmece. Ko je bilo to opravljeno in so se obdržali — v svetovnem merilu — res le veliki trgovci, jim je preostala samo dvojna izbira: doseči sožitje in trgovati skupaj ali si napovedati boj na življenje in smrt. Poskusili so oboje, a ko se je izkazalo, da je boljši prvi način sožitja, so začeli ustvarjati velike gospodarske družbe ali zveze, ki so se imenovali trusti, koncerni, karteli ali monopoli. Pri vseh teh sta bili možni dve obliki: vodoravna zveza, združitev istovrstnih trgovin ali podjetij (na primer Krupp v Essenu, ki združuje domala vso jeklarsko industrijo

v Nemčiji in je povezan s svetovno jeklarsko industrijo), ali navpična zveza, ki združuje različna podjetja od pridelave surovin do končnih izdelkov, od premogovnikov in rudnikov do topilnic in izdelovanja jekla. Nekateri teh zvez so postale tako močne, da so mogle povzročiti celo vojno. Od teh vojn so najbolj znane vojne v deželah Bližnjega vzhoda, ki sta jih že večkrat povzročila dva največja naftna koncerna na svetu — Shell in Standard Oil — v medsebojnem boju za premoč nad naftnimi polji v teh deželah.

Imperializem se končno ni ustrašil niti izrabljanja tako pomembnih vrednot, kakor je na primer narodnost ali zavest pripadnosti k velikemu narodu. Takšna zavest je nekaj dobrega, kakor je nekaj dobrega narod sam, saj iz njega izhaja cela vrsta velikih dobrin, od materialnih do kulturnih. Kaj lahko pa se narodna zavest tudi zlorabi. Imperializem je že na svojem začetku govoril o potrebi združevanja anglosaksonskega, germanskega, slovanskega in drugega sveta. Seveda ne zaradi tega, da bi tako po jeziku in krvi združeni narodi še več prispevali k izboljšanju sveta, temveč da bi s pomočjo teh večjih narodnostnih skupin podjarmljali druge. Prav imperializem je bil tisti, ki je začel govoriti o višjih, popolnejših in kulturnejših narodih, o višjih rasah itd.

Velikim imperialističnim silam Angliji, Franciji, Rusiji, Nemčiji, Avstro-Ogrski, Italiji in drugim je rusko-japonska vojna pokazala, da more spopad med dvema imperialističnima taboroma pripeljati do zmage enega tabora nad drugim. Že na začetku razvijajočega se imperializma opazimo **poskuse mlajših imperialističnih držav, da bi se povezale nasproti starejšim**. V teh prizadevanjih je vsekakor prednjačila Nemčija. Njena »naravna« zaveznica je bila Avstro-Ogrska, nekoliko težje pa je bilo za trojno zvezo pridobiti Italijo, ki je poskušala izsiliti od ostalih velesil čim več koristi zase. Po raznih težavah se je do začetka prve svetovne vojne ta zveza okrepila in se med vojno še povečala s Turčijo in Bolgarijo, medtem ko je Italija prestopila v nasprotni tabor. Imenujemo jo **zvezo osrednjih ali centralnih sil**.

Razumljivo je, da tudi druge velesile niso držale rok križem. Prvi dve, ki sta čutili, da ju ogroža Nemčija, to je Anglija in Francija, sta 1904 sklenili celo »**prisrčno zvezo**« (**entente cordiale**). Toda do te zveze je prišlo šele tedaj, ko je bila Anglija pripravljena odstopiti Franciji pravico do Maroka, Francija pa Angliji pravico do Egipta. Leta 1907, potem ko sta si z Anglijo razdelili pravice v Afganistanu in Perziji, je k tej zvezi pristopila še Rusija.

Tako je bila imperialistična Evropa pred prvo svetovno vojno razdeljena na dva imperialistična tabora, na tabor antante in tabor osrednjih ali centralnih sil. Kmalu je postalo več kakor jasno, da si ta dva tabora na miren način ne bosta »pravičneje« razdelila sveta in da bo med njima prej ali slej prišlo do krvavega spopada. Voditeljem je ostalo pravzaprav samo še eno, a to silno težko vprašanje, kako dopovedati ljudskim množicam, da je vojna potrebna, pravična, sveta itd. Težko je bilo torej najti **povod** za začetek svetovnega spopada. Vzroki oziroma vzrok je bil že dan:

»pravičnejša« razdelitev sveta, ki jo je zahteval nemški imperializem, in obramba že »pravično« urejenega sveta, kot je to trdil imperializem starejših kolonialnih držav.

Tako moremo do začetka prve svetovne vojne opaziti nekaj prav zanimivih iskanj povodov za začetek vojne, tako imenovano prvo in drugo maroško krizo, bosansko krizo, vojno v Tripolisu in dve balkanski vojni.

2. RAZVOJ DELAVSKEGA GIBANJA DO PRVE SVETOVNE VOJNE

II. internacionala, ustanovljena leta 1889, je združevala številne delavske stranke, ki so na kongresih obravnavale vsa pomembna vprašanja delavskega razreda. Do začetka 20. stoletja, ko se je kapitalizem v glavnem še mirno razvijal v imperializem, je bilo njeno delovanje dokaj plodno in zato govorimo celo o nekakšni delavski fronti, ki se je uspešno spopadala z razvijajočim se kapitalizmom.

Lenin med delavci

Težje preizkušnje so zadele II. internacionalo v nadaljnjem razvoju imperialističnih trenj in spopadov. Vsekakor je imela **velike uspehe v boju za temeljne pravice delavskega razreda**, za osemurni delavnik, za boljše delovne pogoje, za prepoved otroškega dela, za višje mezde itd. Razvijajoči se imperializem pa je postavil delavske stranke II. internacionalne pred mnogo hujše naloge, od katerih sta se končno izoblikovali zlasti dve: ali in kako naj delavska stranka sodeluje z buržoazijo pri zakonodajnem in upravnem delu v državi in kakšno stališče naj zavzame do očitnih priprav državnih vodstev na vojno (oboroževanje, militarizem).

Prvo vprašanje oziroma nalogo je poskušal reševati kongres II. internacionalne že avgusta 1904 v Amsterdamu, a je ni mogel rešiti. Večina je bila teh misli, da mora delavski razred iztrgati politično oblast svoji razredni nasprotnici — buržoaziji. Toda glede načina boja se je spopadlo v glavnem dvoje mnenj. Eni so trdili, da je mogoče priti do te oblasti le z revolucijo, to je z nasilnim strmoglavljenjem buržoazne oblasti, drugi pa, da je moči doseči isto počasneje, na miren način, s političnim bojem za splošno volilno pravico, da bi torej volil tudi delavski razred, z zmago delavske stranke na parlamentarnih volitvah, z dosegom delavske večine

v parlamentu, ki naj potem izglasuje zakone v korist delavskemu razredu (evolucija).

Tako je amsterdamski kongres opozoril na bistveno razliko med odpadlanci kongresa. En del (levica) se je odločil za revolucijo, drugi del (desnica) pa za daljšo, evolucijsko pot.

Obe strani sta zagovarjali svoje stališče, včasih tudi zelo živahno. Desnica je očitala levici, da se preveč zgleduje po ruskem revolucionarju Leninu in da tako zaostala dežela, kot je Rusija, ne more nakazovati internacionalni politične poti. Lévice pa je očitala desničarjem, da so preračunljivci, ker izbirajo lažnejšo pot (oportunisti), in da so revizionisti, ker popravljajo revolucionarno teorijo marksizma v korist kapitalizmu.

Drugo težko vprašanje je bilo za II. internacionalo vprašanje o vojni, oboroževanju in militarizmu; o tem je razpravljaval avgusta 1907 njen kongres v Stuttgartu. Na tem kongresu je Lenin poudaril, da je militarizem glavno orožje tudi za zaslužnjevanje proletariata. Če proletariat začetka vojne že ne bi mogel preprečiti, pa je dolžan izkoristiti med vojno nastalo gospodarsko in politično krizo za to, da pospeši propad vladajoče buržoazije. Kongres je te Leninove misli sicer sprejel, toda desnica je še zmeraj vztrajala pri tem, da se države morajo oboroževati, ker to zahteva njihova obrambna moč.

Izredni kongres II. internacionale novembra 1912 v Baslu je sprejel dva pomembna sklepa: da mora proletariat odločno nasprotovati vojni,

Roza Luksemburg

Karl Liebknecht

Delavsko naselje v
Hamburgu

če pa bi do vojne prišlo, uporabiti vse sile za svojo zmago. Toda ko se je poleti 1914 prva svetovna vojna začela, so **delavske stranke II. internacionale glasovale v parlamentih ena za drugo za vojne kredite** in tako podprle svoje imperialistične buržoazije v svetovnem klanju. Vse so imele približno isti izgovor, češ da je domovina v nevarnosti. Proti vojnim kreditom so glasovali le socialni demokrati v Srbiji, levica v bolgarski in romunski socialni demokraciji, levica (boljševiki) v ruskem parlamentu (dumi) in manjša levičarska skupina v nemškem parlamentu, vendar ta šele pri drugem glasovanju.

Od vseh evropskih socialnih demokracij je pred prvo svetovno vojno uživala nemška socialna demokracija zaradi velikega števila članov, velikega števila glasov, ki jih je dobivala pri volitvah, in močnega zastopstva v parlamentu, največji ugled in je tedaj prav zato najbolj razočarala dosledne levičarske politike in svetovni proletariat.

B

PRVA SVETOVNA VOJNA, FEBRUARSKA IN OKTOBRSKA REVOLUCIJA 1917 V RUSIJI IN MIROVNA KONFERENCA

(1914 do 1919/20)

1. ATENTAT V SARAJEVU

Povod za prvo svetovno vojno je bil umor avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene na srbski narodni praznik Vidov dan dne 28. junija 1914 v Sarajevu,

Glavni atentator Gavrilo Princip se je pred tem mudil v Srbiji, kjer je poskušal dobiti orožje najprej za napad na vojaškega poveljnika v Bosni in Hercegovini generala Potioreka. Toda marca 1914 je mogel izvedeti iz časnikov, da namerava v Bosni in Hercegovini Avstro-Ogrska prirediti velike vojaške vaje, katerih se bo udeležil sam prestolonaslednik Franc Ferdinand. Tako je v skrivnem krožku sedmih mladih ljudi dozorela —

Gavrilo Princip

brez vednosti srbske vlade in vodstva Narodne odbrane — misel na atentat na Franca Ferdinanda. Res pa je, da so dobili atentatorji orožje (revolverje in bombe) od četniškega majorja Tankosića, ki je prej to sporočil načelniku obveščevalne službe v srbskem generalnem štabu polkovniku Dimitrijeviću-Apisu (glej stran 29 in stran 26).

Trojica zarotnikov, (Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinović in Trifko Grabež) je skrivaj prišla prek Drine. Ko je Franc Ferdinand 26. in 27. junija 1914 nadziral manevre, so si atentatorji, katerih število je naraslo na šest porazdelili orožje. 28. junija 1914, preden se je Franc Ferdinand s svojo ženo odpeljal v mestno občino, so se postavili vzdolž poti ob reki Miljacki. Prvi je vrgel na prestolonaslednikov avto bombo Čabrinović, a se je odbila, se razletela na tleh in ranila nekaj ljudi. Čabrinović se je poskušal rešiti prek reke, pa so ga prijeli. To pot je bila Francu Ferdinandu sreča mila, toda ko se je vračal iz mestne hiše, je oddal Princip dva revolverska strela in z njima ubil Franca Ferdinanda in njegovo ženo. Tudi Principa so takoj prijeli in ga s sabljami potolkli skoraj do mrtvega.

Že prve dni po atentatu so zaprli okoli 150 ljudi, ki jih je policija, da bi jim izsilila priznanje, strahovito mučila. Od 12. do 22. oktobra 1914 je bil potem v Sarajevu sodni proces, ki se je končal 29. oktobra z razglasitvijo obsodbe. Trije obtoženci so bili obsojeni na smrt na vislicah, ostali na dosmrtno ječo ali na kazen od treh do dvajset let ječe. Principa je sicer vislic rešila mladost, a je kasneje umrl v zaporu.

Atentat ni sprožil samo prve svetovne vojne, temveč kasneje tudi silno zapleteno vprašanje, kdo je pripravil mlade ljudi k atentatu, oziroma kdo je povzročil prvo svetovno vojno. Zlasti Nemci so že kmalu poskušali dokazati, da je Srbija pripravila atentat in da je torej kriva za začetek prve svetovne vojne. Celo med drugo svetovno vojno so Nemci, ko so zasedli Beograd, poiskali sodne spise tako imenovanega solunskega procesa, da bi iz njih le kako naprtili krivdo za prvo svetovno vojno Srbiji.

Ko je avstro-ogrška vlada izročila 23. julija 1914 srbski vladi ultimatum, je ruski zunanji minister vzkliknil: »To je evropska vojna!« Ultimatum je bil namreč za Srbijo nesprejemljiv, saj je med drugim zahteval, da bi vodili avstro-ogrski policijski organi v sami Srbiji preiskavo o krivcih za sarajevski atentat, kar bi pomenilo surovo kršitev srbske državne neodvisnosti.

Ruska vlada je že naslednjega dne ukazala delno mobilizacijo, v Franciji pa so razglasili vojno pripravljenost. Natančno mesec dni po atentatu v Sarajevu je Avstro-Ogrska napovedala Srbiji vojno. Ruska vlada je takoj zapovedala popolno mobilizacijo; nato je konec julija 1914 nemška vlada od nje zahtevala, naj preneha mobilizirati. Ker tega ruska vlada ni storila in ker je francoska vlada izjavila, da se bo ravnala »skladno s svojimi koristmi«, je postalo 31. julija 1914 jasno, da se bodo spopadle Francija, Rusija, Srbija in Črna gora z Nemčijo in Avstro-Ogrsko.

Nemčija je 1. avgusta 1914 napovedala vojno Rusiji, 3. avgusta Franciji, 4. avgusta pa je napovedala vojno Nemčiji, zaradi njenega vojaškega

vdora v Belgijo, Aglija. Italija je takoj v začetku razglasila, da bo strogo nevtralna.

Z drugimi besedami je to pomenilo, da se bo na antantni strani na življenje in smrt bojevalo preko šest milijonov vojakov, na strani centralnih sil pa tri milijone in pol. To se pravi: skoraj deset milijonov mož in fantov se bo moralo sovražiti in pobijati, ker je tako ukazala imperialistična gospoda! In koliko bo še drugega gorja!

Ne antanta in ne centralne sile spočetka niso imele enotnih vojaških načrtov, jasno je bilo samo to, da se bosta odprli dve veliki fronti: zahodna med Nemčijo, Francijo in Anglijo in vzhodna med Nemčijo, Avstro-Ogrsko in Rusijo, Srbijo ter Črno goro. Gledano z vojaškimi očmi je bila pravzaprav v največjih začetnih škripcih Nemčija, ker je vse kazalo, da se bo morala bojevati hkrati na dveh frontah in še v kolonijah. Tega se je bala že od Bismarckovih časov. Toda nemški generalni štab je izdelal načrte tudi za takšen primer. Bili so precej zapleteni, sestavljalo jih je več generalov; obveljal je načrt generala von Schlieffena, ki ga je uporabil 1940 tudi Hitler. Bistveno za ta načrt je bilo doseči z jedrom nemške vojske najprej odločitev na zahodu (proti Franciji) in medtem na vzhodu fronto samo držati ter sovražniku (Rusiji) ne dopustiti, da bi prodril v Prusijo. Ker pa so imeli Francozi utrjeno črto Verdun—Belfort, Nemci tam na hiter napadalni uspeh niso mogli računati; torej so to svojo ofenzivo predvideli prek Belgije in Luksemburga proti črti Pariz—Verdun, da bi potisnili francoske čete proti Moselli in švicarski meji. Temeljno geslo generala von Schlieffena je bilo: Nemci morajo priti prej v Pariz kakor Rusi v Berlin.

2. BOJIŠČA 1914 DO 1917

Zahodna fronta — leto 1914. Čeprav je Belgija razglasila, da bo v vojni stala ob strani (nevtralnost), so Nemci 4. avgusta 1914 udarili prek njene meje, zavzeli Bruselj in začeli s silnim desnim krilom svoje vojske pritiskati proti glavnemu mestu Francije. V začetku so imeli velike uspehe in so se že septembra 1914 močno približali Parizu, niso pa mogli francoske vojske obkoliti ali jo potisniti proti Moselli in švicarski meji. Tako je von Schlieffenov načrt po prvih uspehih propadel. Francozi in Angleži, ki so takoj prišli na pomoč na celino, so imeli še izdatne rezerve; te so 4. septembra 1914 prešle v protinapad. Vrgle so Nemce na najbolj nevarnih mestih prek Marne (znamenita bitka na Marni) in jih nato v velikanški bitki v Flandriji v začetku novembra 1914 porinili še nekoliko nazaj. Tako so bili Nemci prisiljeni vse do začetka leta 1917 tičati v glavnem na črti Ypern—Compiègne—reka Aisne—severno od Reimsa in Verduna in zahodno od Mulhousa do švicarske meje.

Vzhodna fronta. Na vzhodni fronti sta bili dve področji, severno (Prusija in Galicija) in južno (Srbija).

A. Severno področje. V vzhodni Prusiji so bili Nemci spočetka močno poraženi in so se morali zato 20. avgusta naglo umakniti. Na pomoč so bili prisiljeni poklicati čete z zahoda in že upokojenega generala von Hindenburga, ki je premagal rusko vojsko v dveh velikih bitkah pri Tannenbergu in ob Mazurskih jezerih ter pognal Ruse iz vzhodne Prusije.

Večje uspehe so imeli Rusi v Galiciji, kjer so že oktobra 1914 razbili avstro-ogrsko vojsko in jo pognali prav na Karpate. Tedaj bi bili lahko vdrli v ogrsko nižino, a tega niso storili.

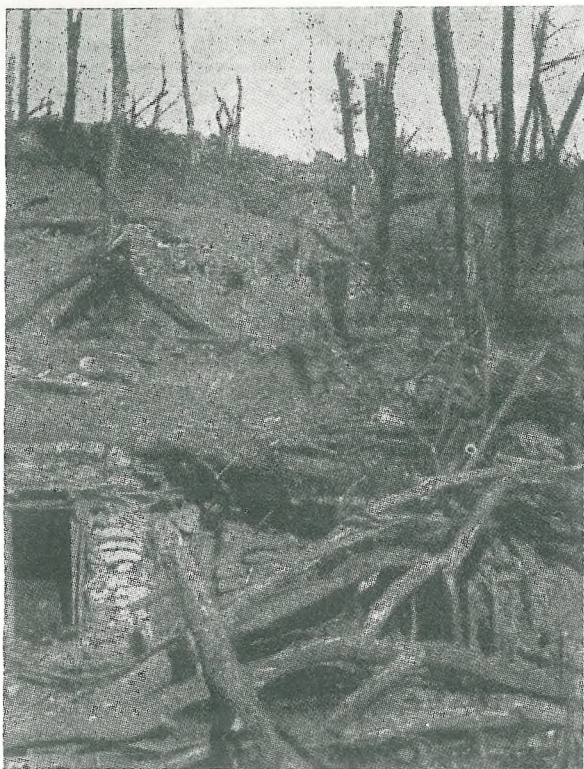
B. Južno področje. Avstro-ogrsko vojska je začela prodirati v Srbijo čez Drino in Savo 12. avgusta 1914. Že 15. avgusta se je začela slavna štiridnevna bitka na Ceru, v kateri je bila avstro-ogrsko vojska poražena. Ta poraz in uspešna pomoč črnogorske vojske, ki je tedaj udarila skoraj do Pal pri Sarajevu, je prisilila avstro-ogrsko vojsko, da se je umaknila prek Drine in Save. V začetku septembra je prešla v napad čez obe reki srbska vojska, a je morala zaradi sovražnikovih premoči popustiti, v začetku novembra izprazniti Beograd in se umakniti do črte Kolubara—Suvobor; od tod je prešla v začetku decembra v protinapad in je po kolubarski bitki (»srbska bitka na Marni«) vrgla avstro-ogrsko vojsko iz Srbije.

Še na kratko o vojni na morju leta 1914. Nemci so poskušali z lažjimi vojnimi ladjami nekaj časa križariti po svetovnih morjih. Toda ladje so kmalu podlegle sovražni premoči, a s tem je bila zapečaten tudi usoda nemških kolonij. Ko je oktobra 1914 stopila na stran centralnih sil Turčija, so Nemci poslali del svojega lažjega vojnega brodovja na pomoč Turkom v Dardanele.

Kaj pa težke nemške bojne ladje? Angleži so Nemce prelističili. Nemci so namreč pričakovali od njih ožjo pomorsko zaporo (blokado), toda Angleži so postavili s svojo močnejšo mornarico zelo široko zaporo in na ta način obkolili tudi težko nemško vojno mornarico, ki je zato, da je branila obrežja, morala ostati strnjena. Ne Angleži ne Nemci niso kazali navdušenja za kakšen večji spoprijem. Tako je prišlo avgusta 1914 le do manevrskega spopada pri Helgolandu. Bitka, v kateri so bili Angleži v premoči, se je končala neodločeno.

Leto 1915, 1916 in do aprila 1917 — Zahodna fronta

A. Severno področje. Sredi februarja 1915 so prešli v napad Francozi in kmalu zatem še Angleži, a so bili odbiti. Sredi aprila 1915 so Nemci pri večjem ofenzivnem sunku pri Ypernu začeli uporabljati strupene pline (klor); na to so Francozi odgovorili z močno jesensko ofenzivo, ki pa se ni posrečila. Konec februarja 1916 so Nemci napadli največji francoski trdnjavski pas pri Verdunu (»pekel pri Verdunu«), kar je trajalo do poletja 1916. Potem so začeli hudo ofenzivo na Sommi in jeseni 1916 pri Verdunu Francozi in Angleži. Zaradi teh dveh velikih ofenziv so se Nemci počasi umikali do februarja 1917. Fronta se je ustalila na tako imenovani

Boji na soški fronti:
kritja v strelskih jarkih

Hindenburgovi črti, ki so jo poskušali Francozi in Angleži aprila 1917 zastonj predreti.

B. Južno področje. Vstop Italije v vojno. Tudi Italija se je hotela okoristiti s to vojno. Čeprav se je italijanska vlada na začetku vojne izrekla za strogo nevtralnost, se je že avgusta 1914 začela naskrivaj z antantnimi silami pogajati za ceno, ki bi zanjo prestopila iz tabora centralnih sil na njihovo stran. Antantne sile se skraja za takšno zaveznico niso dosti zanimale in italijanska diplomacija se je, po velikem nemškem predoru prek Belgije v Francijo, zopet povrnila k centralnim silam in izsiljevala Avstro-Ogrsko. Če bi bila Italija takrat stopila v vojno na strani centralnih sil, bi bilo tem to res precej pomagalo. Toda Italija je zahtevala preveč od Avstro-Ogrske: Trst z velikim zaledjem, dele Dalmacije in Trentino. Avstro-Ogrska ji je ponujala samo Nico, Savojo, Korziko in Tunis. Ker italijanska diplomacija ni tukaj dosegla ničesar, se je prve dni marca 1915 znova začela pogajati z antantnimi silami. To pot je bila antanta dovetnejša in je v skrivni pogodbi 26. aprila 1915 v Londonu obljubila Italiji velik del avstro-ogrskega ozemlja, in to na škodo Slovencev in

Hrvatov (o posledicah te tajne londonske pogodbe bomo še govorili v naši domači zgodovini). Tokrat Italija ni snedla besede. 23. maja 1915 je napovedala vojno Avstro-Ogrski in odprla tri fronte: ob Soči, ob koroški in tirolski meji. Čeprav je vodil operacije italijanske vojske sam načelnik generalnega štaba general Cadorna, ta ni imela sreče. Kljub silovitim petim soškim ofenzivam (od junija 1915 do marca 1916) ni mogla prodreti na goriški fronti, tako odločno so se ji upirale predvsem slovenske in bosanske vojaške enote. Šele v šesti ofenzivi, v začetku avgusta 1916, so Italijani zasedli Gorico.

Vzhodna fronta

A. Severno področje. Ruske položaje na področju Gorlice—Tarnov je v začetka maja 1915 predrila mešana nemško-avstro-ogrsko vojska. Rusi so se začeli hitro umikati in do konca junija 1915 so Nemci in avstro-ogrsko sile zavzele vso Galicijo in Bukovino, v začetku avgusta pa Varšavo. Ta veliki prodor so Rusi ustavili šele s protinapadom pri Tarnopolu. Fronta je počasi obmirovala in se je začela ponovno gibati šele prve dni junija 1916, ko so začeli Rusi veliko ofenzivo, da bi razbremenili francosko ofenzivo pri Verdunu. General Brusilov je udaril s takšno silo, da je bil v začetku

Umik čez Albanijo

septembra 1916 znova na Karpatih, toda pri tem je izgubil skoraj milijon vojakov.

B. Južno področje. To vojno prizorišče se je povečalo z vstopom treh novih držav v vojno: Turčije že novembra 1914, Bolgarije oktobra 1915 in Romunije avgusta 1916. Prvi dve sta stopili na stran centralnih sil, tretja pa na stran antante.

Ko je stopila v vojno Turčija, so se Dardanele zaprle za sleherni angleško in francosko pomoč Rusiji. Zato so se februarja 1915 začele angleške in francoske sile izkrcavati na polotoku Galipoli, od koder so jih Turki pregnali na začetku 1916.

Vstop Turčije v vojno je posredno vplival tudi na usodo Srbije. Če so namreč Nemci hoteli pomagati Turkom v bojih na galipolskem polotoku, so morali tja poslati svoje sile. Po morju je bilo nevarno, zato so jih poslali po kopnem, toda še prej so morali rešiti vprašanje dotlej nevtralne Bolgarije.

6. oktobra 1915 so Nemci napadli Srbijo. Prešli so Donavo in Savo in po krvavih bojih zavzeli Beograd. Kaj bodo storili Bolgari? Jezni še zaradi poraza v drugi balkanski vojni, so 14. oktobra 1915 napovedali Srbiji vojno in začeli prodirati v dolino Vardarja.

Srbski vojski, ki se je počasi umikala proti Kosovemu polju, končno ni preostalo drugega kot umik prek Črne gore in Albanije k morju. To strašno pot je nastopila skupno s precej civilnega prebivalstva konec novembra 1915. Na albansko jadransko obalo je prišlo le okrog 150.000 izstradanih in izmučenih ljudi; a italijanski zavezniki v Albaniji jih niso sprejeli prijazno. Navsezadnje so jih Francozi prepeljali na Krf (»otok smrti«). Nemška in avstro-ogrska vojska je zasedla vso Srbijo in v začetku januarja 1916 tudi Črno goro.

Naselitvi srbske vojske na Krfu in zatem severno od Soluna, kjer so že bili prav tako oddelki francoske in angleške vojske, je ostro ugovarjala grška vlada, ki je hotela svojo državo ohraniti nevtralnno. Toda ugovori niso dosti zalegli in antantne sile so ob pomoči srbske vojske začele utrjevati tako imenovano solunsko fronto, ki je kasneje, jeseni 1918, prispevala pomemben delež k prvim začetkom zmagovanja antantnih sil.

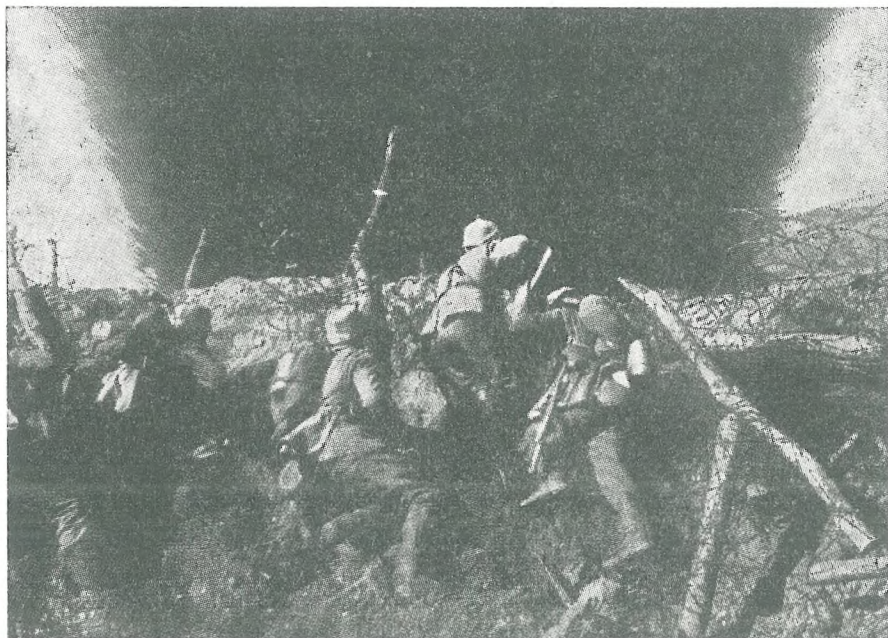
S tem v zvezi je treba omeniti še vprašanje jugoslovanskih prostovoljcev. Nekaj Slovencev, Hrvatov in Srbov z ozemlja Avstro-Ogrske je sodelovalo v vojni na srbski strani že za balkanskih vojn. Tudi na začetku prve svetovne vojne jih je mnogo prebegnilo v Srbijo in se na srbski strani bojevalo proti Avstro-Ogrski in Nemčiji.

Mnogo večja dejavnost za pomoč Srbiji pa se je začela po njeni zasedbi. Iz številnih avstro-ogrskih jugoslovanskih vojakov, ki so na gališki fronti trumoma prehajali na rusko stran ali so jih Rusi zajeli, so marca 1916 ustanovili blizu Odese prvo srbsko prostovoljsko divizijo (18.000 mož), ki je prišla pod poveljstvo srbskih častnikov. Ta se je v drugi polovici 1916 na ruski strani junaško bojevala proti Bolgarom v Dobrudži.

Kasneje so ustanovili še eno divizijo in prostovoljski korpus, ki so ga 1917 poslali na pomoč srbski vojski na solunsko fronto. Tam se ji je pridružilo še večje število v Ameriki živečih Jugoslovanov-prostovoljcev.

Tako so pri osvobajanju Srbije 1918 sodelovali Slovenci, Hrvati in Srbi in ne samo tisti del srbske vojske, ki se je s pomočjo antante rešil na solunsko fronto prek Albanije.

Na vztrajno prigovarjanje antante in na njeno obljubljanje ozemlja na račun Avstro-Ogrske je konec avgusta 1916 napovedala vojno centralnim silam tudi Romunija. Toda prve romunske uspehe je kaj kmalu zadušila velika nemška ofenziva — Nemci so že v začetku decembra 1916 zasedli Bukarešto in — kar je bilo zanje najpomembnejše — vsa bogata romunska naftna polja.

Boji na zapadni fronti

Če bi pregledali dotedanje vojne uspehe obeh vojskujočih se taborov, bi lahko rekli, da so bili konec 1916 in na začetku 1917 približno enaki. Nikjer ni še kazalo, da bi moglo priti do odločitve. In to celo kljub temu ne, čeprav so Nemci že februarja 1915 napovedali totalno podmorniško vojno vsemu antantnemu brodogradstvu, torej vojno z vsemi sredstvi in do popolnega uničenja.

3. FEBRUARSKA IN OKTOBRSKA REVOLUCIJA V RUSIJI

Rusija je bila navzlic nekaterim velikim vojaškim uspehom za vojno le slabo pripravljena. Armadi je od vsega začetka primanjkovalo orožja in streliva, a konec leta 1916 se je temu po mestih pridružila še huda lakota, ker ni bilo zlasti kruha in mesa. Že 1914 je bilo v mestih več stavk in kljub silnemu preganjanju je bilo mogoče vse bolj čutiti revolucionarno delo peterburškega sovjeta, ki ga poznamo iz revolucije 1905.

Z vladajočo carsko kliko je bil nezadovoljen tudi del buržoazije. Konec 1916 je knez Jusupov ubil razuzdanega meniha Rasputina, ki je imel neomejen vpliv na carico, po rodu Nemko, ta pa na carja.

Praznovanje mednarodnega dneva žena 8. marca 1917 (po starem ruskem koledarju 23. februarja 1917) je v Petrogradu sprožilo množične nastope in nemire, ki kljub takojšnjemu posegu policije niso prenehali. Višek so ti nemiri dosegli 27. in 28. februarja (12. in 13. marca) 1917, ko je na stran demonstrantov v Petrogradu prešla vojska. Tega dne se je vdala carska vlada. A buržoazija se je takoj znašla in sestavila tako imenovano začasno vlado.

Nastalo je **dvovladje**: peterburški sovjet in začasna vlada. Dne 15. marca (2. marca) 1917 je odstopil car Nikolaj in revolucija je kmalu zatem zmagala tudi v drugih velikih ruskih mestih. Začasna vlada je hotela nadaljevati vojno na strani antante, toda peterburški sovjet glede tega izredno pomembnega vprašanja ni bil enoten. Boljševiki, ki so bili v sovjetu v manjšini, so bili za takojšnjo sklenitev miru, menjševiki pa ne.

Dne 16. aprila (3. aprila) 1917 se je v Petrograd vrnil Lenin. Do začetka prve svetovne vojne je živel v Galiciji, kjer ga je prišla avstrijska policija, na zahtevo poljskih socialnih demokratov pa mu je morala dovoliti odhod v Švico. Ko je v Švici zvedel za velike dogodke v Rusiji, je bila njegova prva skrb, kako priti domov. Najprej se s posredovanjem švicarskih socialnih demokratov prosil zastopnike antantnih sil, naj mu omogočijo vrnitev. A ker je tam naletel na gluha ušesa, se je obrnil na nemško vlado in glavno poveljstvo. Ta dva sta Leninu dovolila prehod prek Nemčije v zaprtem in zaplombiranem vagonu. Računala sta, da bi se mu morebiti posrečilo potegniti Rusijo iz vojne in bi potem centralnim silam ostala ena sama, zahodna fronta.

Že 17. aprila 1917 je Lenin nastopil v Tavrijski palači pred petrograjskimi komunisti s tako imenovanimi aprilskimi tezami. Te teze ali trditve si je pred svojim nastopom na kratko načrtil in jih potem v govoru nadrobneje razvil. Ta govor je zgodovinskega pomena in aprilске teze so postale nov program boljševiške stranke. Temeljna vsebina Leninovih tez (govora) je naslednja:

1. Prva stopnja revolucije je končana in oblast je prevzela buržoazija.
2. Dvovladje ne more dolgo trajati. Do demokratičnega miru, do kruha in zemlje ni mogoče priti drugače kakor s strmoglavljenjem buržoazije in z diktaturo proletariata.

3. Popolnejša oblika države od parlamentarne republike je republika sovjetov.

Pomembna je tudi teza, v kateri je Lenin podal nov gospodarski načrt boljševiške stranke. Bil je odločno proti takojšnji »vpeljavi« socializma. Poudaril je, da se morajo ljudske množice same poprej zavedeti nujnosti in koristnosti socialističnega reda. Pač pa je nasvetoval nekaj pomembnih korakov, ki vodijo v socializem: nacionalizacijo bank, velikih podjetij ali vsaj nadzor delavskih sovjetov nad njimi, zasego vse veleposestniške zemlje in nacionalizacijo vse zemlje.

V prvi polovici maja 1917 je bila v Petrogradu 7. vseruska konferenca boljševiške stranke, prva konferenca, ki se ji ni bilo treba skrivati. Tedaj so sklenili, da morajo prevzeti vso oblast sovjeti, da je treba zaseči v celoti veleposestniško zemljo, ki naj pride v roke kmečkih razlastitvenih odborov, ti pa naj jo potem oddajajo v obdelavo malim kmetom. A še posebej so poudarili, da je tudi vojno mogoče končati le, če prevzame v državi popolno oblast proletariat.

Sredi maja 1917 je buržoazija sestavila novo začasno vlado, v kateri je postal vojni minister znani meščanski revolucionar Kerenski. Tudi ta nova vlada ni hotela končati vojne, boljševiki pa so neutrudno pomagali ustanavljati nove sovjete po tovarnah in med kmeti, pripravljali številne stavke in prenašali revolucionarne misli o miru in koncu vojne v vojsko in mornarico.

Na prvem kongresu odposlancev sovjetov v Petrogradu 16. junija (3. junija) 1917 je Lenin jasno povedal, da more potegniti Rusijo iz vojne le socialistična revolucija. Kmalu zatem je v Petrogradu množično nastopilo pol milijona ljudi, ki so vzklikali: Vso oblast sovjetom! Kruh! Mir! Svoboda!

Začasna vlada se je spričo težavnega stanja poskušala reševati z novimi uspehi na fronti. Toda ofenziva generala Brusilova je po začetnih zmagah v Galiciji obtičala, saj se je od 15 divizij uprlo kar 14. Zahtevale so konec vojne. Zato pa sta imeli velike vojaške uspehe Nemčija in Avstro-Ogrska.

V Petrogradu se je položaj silno zaostрил. Sredi julija 1917 je z množičnim nastopom pokazalo svojo voljo čez pol milijona delavstva, vojakov in mornarjev. Toda kozaki so demonstrante razgnali ter jih prek 400 pobili in ranili. Začasna vlada je razglasila obsedno stanje in začela zapirati in pobijati komuniste. Lenin se je moral umakniti na Finsko.

Sredi julija 1917 je postal predsednik začasne vlade Kerenski. Vlada je za neposlušne vojake na fronti znova vpeljala smrtno kazen. Prve dni avgusta 1917 je bil v Petrogradu 6. kongres boljševiške stranke, kjer so sklenili, da je treba pripraviti oboroženo vstajo, kajti oblast je začela prehajati v roke kontrarevolucije. Kerenski je na vsak način skušal zlomiti boljševike

20. oktobra (7. oktobra) 1917 se je naskrivaj vrnil v Petrograd Lenin. Iz tega časa so znane njegove teze o revoluciji: z revolucijo se ne da igrati;

če jo enkrat začneš, jo moraš izpeljati do kraja! Samo obramba je smrt revolucije! Dokler revolucija traja, je treba prav vsak dan doseči uspeh, in čeprav je še tako majhen!

Na znani seji centralnega komiteja boljševiške stranke 23. oktobra (10. oktobra) 1917 je Lenin poudaril, da so pogoji za začetek oborožene vstaje dozoreli. Treba je le izbrati ugoden trenutek za udarec po začasni vladi. Z desetimi proti dvema glasovoma je centralni komite sklenil:

- a) ustanoviti pri peterburškem sovjetu in v drugih mestih revolucionarne odbore, ki bodo vodili vstajo;
- b) ustanavljati in uriti rdečo gardo in
- c) izpeljati volitve za 2. vseruski kongres sovjetov.

Začasna vlada je menila, da bo odstranila nevarnost novih nemirov, ki so se začeli v drugi polovici oktobra 1917 v Petrogradu tako, da bo z vojsko odrezala središče mesta od delavskih predmestij in z njo odločno zadušila nemire. V noči od 23. na 24. oktober (od 5. na 6. november) 1917 se je vladi prva namera posrečila, ko pa je oddelek njene vojske 24. oktobra (6. novembra) 1917 naskočil tiskarno boljševiškega časnika Pravda, je vodstvo boljševiške stranke poklicalo v boj rdečo gardo in zrevolucionirane množice, ki so pregnale vojsko iz poslopja Pravde. V nekaj urah je bilo pripravljenih za boj nad sto tisoč ljudi, revolucionarjem na pomoč pa so priplule tudi vojne ladje baltske mornarice s križarko Avrora.

V noči od 24. na 25. oktober (od 6. na 7. november) 1917 je prišel Lenin v Smolni. Revolucionarne množice so se začele uspešno približevati zimskemu dvorcu, sedežu začasne vlade. Tako je bil 25. oktobra (7. novem-

Napad na zimski dvorec

Lenin govori 7. novembra

bra) 1917 v rokah revolucionarjev že ves Petrograd, držala se je le še zimska palača. Kerenski je v avtomobilu ameriškega poslaništva z zastavo ZDA odhitel po pomoč v štab severne fronte (Pskov).

Zvečer 25. oktobra (7. novembra) 1917 je bila zimska palača obkoljena in vodstvo revolucionarjev — vojno revolucionarni odbor — je od začasne vlade zahteval, naj se v dvajsetih minutah preda, da ne bi prišlo do nepotrebnega prelivanja krvi. Ker vlada ni ničesar odgovorila, je po dvajsetih minutah zagrmel topovski strel z Avrore, kar je bilo znamenje za napad na zimski dvorec. Revolucionarji so palačo napadli in njeni branilci so se po vztrajnih bojih končno predali. Po bojih v sami palači so 26. oktobra (8. novembra) 1917 ob dveh zjutraj prijeli začasno vlado.

Že zvečer 25. oktobra (7. novembra) 1917 je začel v Smolnem zasedati 2. vsruski kongres sovjetov, ki je 26. oktobra (8. novembra) 1917 zvečer sprejel tri znamenite odloke:

a) odlok o miru, ki je od obeh vojskujočih se taborov zahteval sklenitev premirja in mirovnih pogodb;

b) odlok o zemlji, ki je zahteval brezplačno razlastitev veleposestniške zemlje, in prehod vse zemlje v upravo vaških razlastitvenih odborov;

c) odlok o postavitvi sveta ljudskih komisarjev, revolucionarne vlade, katere predsednik je postal Lenin.

Revolucija je zmagala tudi v drugih mestih. V Moskvi je šlo nekoliko počasneje, ker je spočetka vojno-revolucionarni odbor pristal na pogajanja s poveljnikom vladne vojske. Ko je 25. oktobra (7. novembra) 1917 prišla v Moskvo vest o oboroženih bojih v Petrogradu, je moskovski komite boljševiške stranke z oddelki rdeče garde in deli revolucionarnih vojakov zasedel pošto in telegraf in 26. oktobra (8. novembra) 1917 celo Kremelj. Ti hitri udarci so spočetka vladno vojsko povsem zmedli, ne pa poveljnika vladnih čet. Da bi pridobil nekaj časa, se je začel z vojnorevolucionarnim odborom pogajati, obenem se mu je posrečilo dvigniti padlo zavest svojih čet in častnikov, s katerimi je že 28. oktobra (10. novembra) 1917 zavzel Kremelj in krvavo obračunal z revolucionarno vojsko. Komite boljševiške stranke je še istega dne razglasil splošno stavko in začel oboroževati delavce. 29. oktobra (11. novembra) 1917 je v Moskvi prišlo do hudih bojov. V tem je začela njenim revolucionarjem prihajati pomoč od drugod, 3. novembra (16. novembra) 1917 so revolucionarni oddelki zavzeli Kremelj in v Moskvi so upostavili oblast sovjetov.

Tako je socialistična revolucija zmagala, toda pot do pomiritve in ureditve dežele je bila še silno dolga in krvava.

Prva in največja skrb revolucionarne vlade je bila skleniti mir. Komisar za zunanje zadeve Trocki je 28. novembra 1917 (odslej dalje bomo navajali datume samo po našem koledarju, ker je tudi revolucija prav kmalu odpravila stari julijanski koledar) predlagal vsem bojujočim se državam skleniti premirje. Antanta je predlog odklonila, a centralne sile so ga sprejele. Tako so sredi decembra 1917 sklenile premirje Rusija in centralne sile, 22. decembra pa so se v Brest Litovskem začela mirovna pogajanja med ruskim in antantnim odposlanstvom, ali ta so se mučno vlekla. Sovjetsko odposlanstvo je predvsem zahtevalo, naj centralne sile čimprej izpraznijo ruska zasedena ozemlja. Vendar zlasti Nemci niso hoteli o tem nič slišati in so še kar naprej prodirali v žitorodno Ukrajino, saj je tedaj v Nemčiji že občutno zmanjkovalo kruha.

Ker zastopstvo centralnih sil ruskih predlogov o izpraznitvi ruskega ozemlja ni hotelo sprejeti in ker Nemci niso prenehali prodirati v Ukrajino, se je rusko odposlanstvo, ki ga je vodil Trocki, vrnilo v Petrograd. Toda Lenin je vztrajal, da je treba skleniti mir za vsako ceno. Ko so Nemci februarja 1918 začeli celó ofenzivo na Petrograd, je Lenin v imenu vodstva boljševiške stranke sprejel vse nemške pogoje.

Končno je bil 3. marca 1918 v Brest Litovskem le sklenjen mir med Sovjetsko Rusijo in Nemčijo, Avstro-Ogrsko, Turčijo in Bolgarijo. Rusija je izgubila precej ozemlja, toda ni bila več v vojni.

4. VPLIVI OBEH REVOLUCIJ, KONEC VOJNE IN MIROVNA KONFERENCA

Februarska in posebno oktobrska revolucija sta močno vplivali na države obeh vojskujočih se taborov. Vsekakor sta v znatni meri pripomogli, da se je prva svetovna vojna končala. Državniki obeh vojskujočih se taborov so se zaskrbljeno spraševali, kaj če pride tudi v njihovih državah do podobnih prevratov.

V **Angliji** so postajale ljudske množice nemirne že 1916. Začela se je draginja, vpeljali so obvezno vojaško dolžnost in upirali so se Irci. V začetku 1917 je prišla pod vojaško upravo vsa industrija (militarizacija podjetij), ruska februarska revolucija je sprožila celo vrsto stavk, oktobrska pa nenehne zahteve, naj se vojna konča. Tudi v **Franciji** je začel rasti močan odpor proti vojni že 1916, a po februarski in oktobrski revoluciji je prišlo do hudih uporov v armadi.

Ljudske množice torej v dveh najpomembnejših antantnih državah z vojno nikakor niso bile zadovoljne. In prav tako je bilo tudi v taboru centralnih sil. V **Nemčiji** je že 1916 primanjkovalo kruha — dobivali so ga le 170 gramov na dan na osebo. Aprila 1917 je bila velika stavka v Berlinu; tovarniški delavci so začeli voliti sovjete. Stavke so se širile kot požar vse poletje tega leta, avgusta pa je izbruhnila silno nevarna vstaja v nemški vojni mornarici.

Še slabše gospodarsko stanje je bilo v **Avstro-Ogrski**. Maja 1917 so bile velike stavke na Dunaju, v Budimpešti in na Češkem. Te stavke in splošno nezadovoljstvo je prisililo zadnjega avstro-ogrskega cesarja in kralja Karla, da je sklical konec maja 1917 dunajski državni zbor, kjer so predstavniki vseh v njem zastopanih slovanskih narodov zahtevali svoje narodnostne pravice. V začetku 1918 je v Boki Kotorski vzplamenel silovit upor avstro-ogrske mornarice, ki pa se je nesrečno končal.

Tudi v **Italiji** so mobilizirali več kakor polovico delavcev in kmetov. In tudi tu so se zelo kmalu začeli nemiri v vojski in pobegi iz nje. Avgusta 1917 je bila ena največjih stavk v Italiji, stavka industrijskih delavcev v Torinu.

Vse to je v veliki meri vplivalo prav tako na dogodke na frontah, ki si jih na kratko oglejmo!

Zahodna fronta. Tu se je zgodilo nekaj pomembnega: ZDA so 6. aprila 1917 (torej že po februarski revoluciji v Rusiji) napovedale vojno Nemčiji. Na tej fronti so Francozi in Angleži aprila 1917 napeli vse sile, da bi predrli Hindenburgovo črto. Toda trdno revolucionarno razpoloženje med vojniki obeh armad je prisililo vojaško vodstvo, da se je odločilo samo za obrambo.

Velik uspeh so dosegli Nemci in Avstrijci, ko so oktobra 1917 predrli italijanske položaje med Bovcem in Tolminom in potisnili Italijane preko Piave (300.000 italijanskih vojnih ujetnikov!).

Nemški glavni stan je menil, da mu po brestlitovskem miru dana možnost bojevati se samo na eni fronti lahko prinese zmago. Zbral je

skoraj 200 divizij (okrog 3,5 milijonov vojakov) in je 21. marca 1918 začel v Pikardiji prvo veliko ofenzivo, ki naj bi bila odrezala angleško vojsko od francoske in angleško potisnila v morje. Toda po prvih pomembnih uspehih (skoraj 100.000 ujetih Angležev!) je ofenziva obtičala, ker so bili tudi Nemci izčrpani. Aprila so Nemci začeli drugo ofenzivo in maja 1918 še tretjo. Prodrli so celo do Marne, a do odločilnega boja ni prišlo.

Julija 1918 je prešla angleška, francoska in ameriška vojska v protinapad. Z množično uporabo novega orožja (tankov) so Nemcem 8. avgusta 1918 prizadejali odločilen udarec (»črni dan nemške armade«). Poslej so se morali Nemci samo še umikati, in to vse do 11. novembra 1918, ko so sklenili premirje.

Vzhodna fronta. Brezupen položaj je prisilil Romunijo že maja 1917, da je zaprosila centralne sile za premirje. Bolgariji je morala odstopiti Dobrudžo, Nemcem pa nemoteno izrabljanje naftnih polj.

Med tem so antantne sile (Angleži, Francozi, Italijani, Srbi in Grki) skrbno pripravljale ofenzivo na solunski fronti, kjer so udarile 15. septembra 1918 na Kajmakčalanu. Toda istočasno je nastal silen upor v bolgarski armadi, ki so ga pripravili tamkajšnji levi socialisti (tesnjaki). Uporniki so razglasili na delu ozemlja celó republiko in malo je manjkalo, pa bi bili ujeli glavni stan svoje armade. Zato vojaški obračun antantnih sil z razpadajočo bolgarsko armado ni bil težak in že 30. septembra 1918 je antanta z Bolgarijo sklenila premirje. Srbska in francoska vojska sta 1. novembra 1918 osvobodili Beograd, a Albanijo so z angleško pomočjo zasedli Italijani.

Usoda Turčije se je odločila po hudih bojih v Palestini; 30. oktobra 1918 je sklenila premirje in nato začela počasi razpadati.

Ista usoda je zadela tudi Avstro-Ogrsko. Na fronti ob Piavi so se že poleti 1917 upirale slovanske enote, predvsem Čehi. To upornost so vojaški neuspehi še povečali in avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo se je moglo zanesti samo še na madžarske enote, a tudi te so bile site vojne. Avstro-ogrska vlada bi bila rada sklenila premirje, vendar ji Nemci tega niso pustili. Sredi oktobra 1918 je cesar obljubil preureditev Avstro-Ogrske v zvezno državo, a že 21. oktobra je na Dunaju izbruhnila revolucija, 24. oktobra pa so začele antantne sile (Italijani, ki so jih podprli Francozi) veliko ofenzivo ob Piavi. Še danes se Italijani ponašajo s prodorom pri Vittoriju Venetu (30. oktobra 1918), toda tega ni bilo težko doseči. Takrat je namreč Avstro-Ogrska že razpadala in z njo vred tudi njena armada. Kajti že 28. oktobra 1918 so razglasili Čehi samostojno češkoslovaško državo, 29. oktobra so se avstro-ogrski Jugoslovani izrekli za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. novembra je razglasila svojo samostojnost tudi Madžarska. Avstro-Ogrska je 3. novembra 1918 sklenila z antantnimi silami premirje v Padovi.

Po določbah tega premirja bi se bila morala razpadajoča avstro-ogrska vojska umakniti onkraj črte, ki je šla prek slovenskih in hrvaških krajev: Peč—Triglav—Blegoš—Idrija—cerkniški Javornik—Snežnik—Kvarner. Ta črta ni bila nič drugega kot črta, od katere južno in zahodno so

leta 1915 antantne sile obljubile Italiji slovenski in hrvaški svet, če stopi v vojno na njihovi strani. Tako so »zmagovite« italijanske sile od 3. do 5. novembra zasedle Trst in Reko ter prodrle do klancev nad Vrhniko.

Zadnjemu avstrijskemu cesarju Karlu ni preostalo drugega, kakor da je 11. novembra 1918 odstopil in se umaknil v Švico.

Že od 1916 dalje moremo slediti veliki diplomatski dejavnosti Nemčije in Avstro-Ogrske, ki sta skušali doseči mir z antanto, ne da bi pri tem kaj izgubili. Toda antanta je bila tedaj gluha. Po ruski februarški revoluciji je postala ta mirovna dejavnost še močnejša in antantne države so, boječ se revolucije doma, postale nekoliko dostopnejše. Ko so stopile v vojno na strani antante ZDA, so antantne sile prenesle odgovornost za mirovna pogajanja na takratnega predsednika ZDA Wilsona; ta je 8. januarja 1918 v štirinajstih točkah povedal, pod kakšnimi pogoji bi bila antanta pripravljena skleniti mir. Wilsonovih 14 točk je potem rabilo tudi za podlago na mirovni konferenci.

Jeseni 1918 na frontah niso več grmeli topovi, med bojujočima se taboroma je bilo sklenjeno premirje, skoraj vse evropske države so pretresale hude notranje krize, nastajale so nove države, buržoazija zmagovitega kot premaganega tabora pa se je bala revolucije. **Že sredi januarja 1919 je začela v Parizu zasedati mirovna konferenca.** Seveda je bila njena glavna naloga omogočiti zmagovalcu obračunati s premaganim, a treba je bilo tudi urediti in pomiriti svet. Poglejmo samo nekaj primerov, kako je bil takrat svet razgiban, saj je vse to bistveno vplivalo na potek in delo mirovne konference!

V Nemčiji se je začela revolucija še pred sklenjenim premirjem. Sprožili so jo prve dni novembra 1918 mornarji v Kielu, od koder se je silno hitro širila po ostalih velikih mestih. Povsod so po vzoru sovjetov iz ruske revolucije ustanavljali delavske in vojaške sovjete. Višek je dosegla revolucija 9. novembra 1918 v Berlinu, kjer so proglasili republiko, cesar pa je zbežal v Holandijo. Postavili so svet ljudskih pooblaščenцев in izvršilni odbor delavskih in vojaških svetov v Berlinu.

Na zunaj se je torej zdelo v Nemčiji tako, kakor da bo ta revolucija prerastla v socialistično revolucijo. Toda pod tem videzom se je skrivala tale resnica: revolucijo so res začeli nemški levi socialni demokrati, a ko je začela groziti nevarnost, da bodo šli ti levičarji predač, so se tega delno zbal sami, še bolj pa večinski del desnih socialnih demokratov, ki so se, da bi uničili revolucijo, takoj povezali z buržoazijo.

Tako je od vseh uspehov te novembrske revolucije v Nemčiji ostala le republika. Protirevolucija je bila že januarja 1919 tako močna, da so nekaznovano ubili dva najvidnejša nemška revolucionarja Rozo Luxemburg in Karla Liebknehta. Protirevolucija je še isti mesec izvedla volitve v ustavodajno skupščino, ki je začela zasedati v Weimarju.

Avstrija. Samostojnost te države je oklicala dunajska začasna skupščina konec oktobra 1918. Prvotno se je imenovala Nemška Avstrija in naj bi se bila združila z revolucionarno Nemčijo. Vendar so že prve volitve pokazale, da bosta v državi vladali dve glavni stranki, socialni demokrati

in klerikalci (krščanski socialisti). Prvi so imeli moč v mestih, drugi pa na deželi.

Madžarska je bila proglašena za republiko sredi novembra 1918, toda konec marca 1919 so madžarski komunisti in socialisti pod vodstvom Bele Kuna brez prelivanja krvi prevzeli oblast in oklicali Madžarsko za sovjetsko republiko. Ali antanta je s pomočjo francoske, romunske in češko-slovanške vojske to sovjetsko republiko uničila. 1. avgusta 1919 so v Budimpešti sestavili prehodno vladno, začelo se je belo nasilje, in 1. marca 1920 je bil postavljen za državnega upravitelja bivši avstro-ogrski admiral Horthy.

Češkoslovaška republika je bila proglašena konec oktobra 1918. A narodnostno vprašanje so slabo rešili. V novi državi so dobili Slovaki kaj malo pravic, pa tudi velika nemška narodna manjšina ni bila zadovoljna. Kasneje se je vladajoči češki buržoaziji oboje še bridko otepal.

Poljska. Nastanek te nove slovanske države je precej zamotan, saj so bile za botro pri njenih začetkih že med vojno centralne in antantne sile. Novembra 1918 je dobil vso oblast poznejši general Pilsudski. Aprila 1920 se je država zapletla v vojno s Sovjetsko Rusijo, ki se je zanjo ugodno končala. Na vzhodu je dobila zelo velik del ozemlja nekdanje poljske države, naseljenega z Belorusi in Ukrajinci.

Romunija se je po vojni skoraj dvakrat povečala, nastala pa so zelo težka notranja vprašanja, zlasti vprašanje narodnih manjšin in meja.

Močne revolucionarne težnje so konec vojne pokazale kmečke množice v **Bolgariji**, in to pod vodstvom kmečkega voditelja Stambolijskega, ki je postal predsednik vlade. A stare politične stranke in vojska so ga vrgle in julija 1923 je bil ubit.

Anglija. Čeprav je bila Anglija zmagovalka v tej vojni, je po letu 1919 zašla v velike gospodarske težave. Te so povečale neprestane stavke, v katerih so delavci, zlasti rudarji, zahtevali znižanje delovnega dne, zvišanje mezd in nacionalizacijo velikih podjetij.

Tudi **Francija** je bila zmagovalka, a se je prav kmalu začela bati za svoje meje na vzhodu.

V posebnih okoliščinah se je znašla **Italija**, tretja zmagovalka v vojni. Mirovne pogodbe imperialističnih ciljev njene buržoazije niso zadovoljile, vojna ji je nakopala veliko gospodarsko krizo, pretresala so jo močna desničarska in levičarska politična gibanja. Iz enega od teh desničarskih gibanj je pod geslom »revolucija in domovina« zrastla posebna oblika italijanskega nacionalizma — fašizem; njegov voditelj je postal Benito Mussolini, ki je marca 1919 začel ustanavljati posebne bojne oddelke »črnih srajc«. Septembra 1920 so zajele velike stavke severno Italijo. Delavci so ponekod že zasedali tovarne in ustanavljali sovjete. Vse je kazalo na revolucijo, moč in ugled komunistov sta se dvigala.

Po kongresu italijanske socialistične stranke v Livornu 1921 so se komunisti ločili od socialistov. To ni bilo dobro, kajti delavski razred ni bil več enoten. Med tem se je okrepila moč Mussolinijevih črnih srajc, ki so surovo napadale in premagovale delavstvo, in Mussolini je oktobra

1922 pripravil tako imenovani pohod na Rim, kjer mu je kralj zaupal pooblastilo za sestavo vlade.

Iz tega kratkega pregleda moremo spoznati, da se Evropa kljub končani vojni ni mogla umiriti. Vpliv ruske oktobrske revolucije je bilo čutiti skoraj v vseh državah, povsod pa se je vladajoča buržoazija kar se le da potrudila, da je vsa zanjo nevarna gibanja zadušila.

Mirovna konferenca, ki je trajala več kot leto dni in pol, se je torej začela 18. januarja 1919 v Parizu v nič kaj ugodnih okoliščinah.

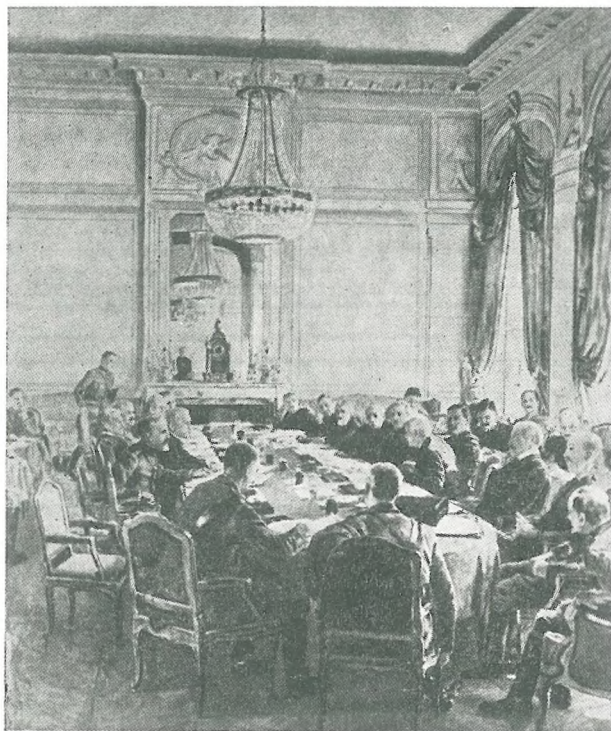
Bilanca vojne je bila porazna: deset milijonov pobitih, dvajset milijonov ranjenih. Ali je iz teh žrtev zrastel pravi mir? Na žalost moramo reči, da ni, kajti premaganci so takoj hiteli trditi, da niso zakrivali vojne, in Nemčija je že prav kmalu začela tudi groziti, da se bo za poraz maščevala, brž ko se bo mogla. Celo zastopniki zmagovite antante se na konferenci niso mogli zediniti, kako naj bi obračunali s premagano Nemčijo. Francozi so zahtevali takšno njeno razdelitev, da se ne bi mogla nikdar več dvigniti in ogrožati Francije, ali Angleži so bili odločno proti temu. Zahtevali so samo, naj se Nemčiji sicer pristržejo peruti, a le toliko, da bo zmožna stati na braniku Evrope proti Sovjetski Rusiji, in tudi tedaj, če bi se hotela Francija preveč razkošatiti po Evropi. Zastopniki ZDA so več ali manj modro molčali. Pomembnejše pa si je zapomniti to, da so bile prav ZDA tiste, ki so že nekaj let po mirovni konferenci dale Nemčiji takšno posojilo, da se je mogla znova postaviti na noge in znova začeti groziti.

Spet smo srečali celo vrsto imperialističnih nesoglasij in nasprotij, ki jih mirovna konferenca še zdaleč ni mogla rešiti in jih je bolj ali manj samo še poglobila. Oglejmo si zdaj vseh pet mirovnih pogodb:

1. S premagano Nemčijo so sklenili mir v Versaillesu 28. junija 1919. Prvi del te pogodbe obsega ustanovno listino Društva narodov ali Zveze narodov. Naloga Društva narodov (predhodnika današnje OZN) je bila varovati mir na svetu. Društvo je imelo več organov: svet (današnji varnostni svet), plenum, sekretariat, mednarodno razsodišče in razne komisije, sedež pa je bil v Ženevi.

Dalje je bilo v pogodbi določeno, kaj Nemčija izgubi takoj: Alzacijo in Loreno, skoraj vse nekdanje poljsko ozemlje z Gdanskom, Klajpedo, del Schleswig-Holsteina, a za nekatere predele — na primer za Gornjo Šlezijo — je bilo določeno ljudsko glasovanje (plebiscit). Posarje je dobilo posebno upravo, kjer je imela Francija svoje gospodarske pravice, po petnajstih letih pa naj bi ljudsko glasovanje odločilo o priključitvi k Nemčiji ali k Franciji. Gdansk je postal svobodno mesto pod nadzorstvom Društva narodov. Nemčija je izgubila tudi vse kolonije, izročiti je morala vse vojno gradivo, razpustiti generalni štab, dobila je pravico do le 100.000 mož najemniške vojske itd. Cesar Viljem II. bi bil moral priti pred posebno sodišče. In končno je bila Nemčija obsojena na povračilo velikanske vojne škode (reparacije).

2. Mirovna pogodba v Saint Germainu. Ker je Avstro-Ogrska konec vojne razpadla, je antanta sklepala mir z vsako njeno polovico posebej,

Mirovna konferenca
v Parizu

z Nemško Avstrijo v Saint Germainu, z Madžarsko v Trianonu. Mirovno pogodbo v Saint Germainu so podpisali 10. septembra 1919. Avstrija je izgubila južno Tirolsko do Brennerja, del Koroške, Kranjsko, Goriško, Trst, Istro, Dalmacijo in njene otoke, dalje češke dežele, Galicijo in Bukovino.

3. **Mirovno pogodbo z Bolgarijo so podpisali v Neuillyju 27. oktobra 1919.** Na severu je ostala bolgarska meja iz leta 1913, Jugoslavija je dobila okraj Strumico in še nekaj manjših predelov, Grčija pa obrežje na Egejskem morju.

4. **Mirovno pogodbo z Madžarsko so podpisali 4. junija 1920 v Trianonu.** Madžarska je izgubila Slovaško, Podkarpatsko Rusijo, Gradiščansko, Hrvaško, Slavonijo, Prekmurje in Medžimurje, večji del Baranje, Bačke in Banata ter Sedmograško (Transilvanijo).

5. Zadnjo pariško mirovno pogodbo so podpisali 10. avgusta 1920 v Sèvresu. Nekdanji otomanski imperij je konec vojne razpadel prav kakor Avstro-Ogrska. Za njegovo dediščino se je teplo več držav, v Anatoliji pa se je začelo močno narodnostno gibanje, ki ga je vodil Mustafa Kemal paša; ta je napovedal boj nesposobni turški vladi v Carigradu.

Medsebojne razprtije, ki so se končale kasneje s Kemalovo zmago, je izrabila antanta in je v Sèvresu spravila pod mednarodno upravo ožine ter pustila nekdanji Turčiji samo Carigrad z zaledjem do Čataldže in Anatolijo (okrog 10 milijonov prebivalcev). Grčiji je morala Turčija odstopiti Tracijo in Galipoli, egejske otoke in Smirno, Franciji Sirijo in Cilicijo, Angliji Irak in Palestino ter varstvo nad Arabijo, a Italiji Dodekanez in Rodos. Ciper in Egipt sta ostala pod angleško, Tripolitaniya pa pod italijansko upravo. Kemalova Turčija te pogodbe ni nikdar priznala, zato je prišlo pozneje v Lausanni do nove mirovne pogodbe, po kateri je ta država obdržala v Evropi isto ozemlje, kot ga je imela poprej, ožine in vso Malo Azijo.

5. NASTANEK KRALJEVINE SHS (SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV)

(1. december 1918)

Oglejmo si najprej na kratko tako imenovano jugoslovansko vprašanje oziroma poskus rešiti to vprašanje, to je, združiti južne Slovane. Omenjeno vprašanje je nastopalo v zgodovini večkrat, zlasti za ilirizma, leta 1848 in na začetku našega stoletja. V vseh teh razdobjih opazimo nekakšno skupno zavest o tem, da bi morali jugoslovanski narodi sodelovati in biti povezani.

Za ilirizma je bilo značilno gledanje, da so vsi južni Slovani, od Beljaka do Varne, en narod, ki naj bi imel tudi en skupen jezik. Leta 1848 (»pomlad narodov«) so delali načrte o povezavi Združene Slovenije, Hrvaške in Vojvodine v ožjo skupnost v preurejeni zvezni Avstriji. V 70 letih so na Slovenskem izjavljali, da bi osvoboditev Bosne in Hercegovine izpod Turkov ter ustanovitev močne jugoslovanske države na dotlej turškem ozemlju bistveno vplivala na izboljšanje položaja jugoslovanskih narodov pod Avstro-Ogrsko.

A na začetku našega stoletja opazimo v razvoju jugoslovanskega vprašanja dvoje: težnjo povezovati jugoslovanske narode ne glede na državne meje na različnih področjih (skupne razstave, zborovanja, potovanja, književno delovanje itd.) in nastanek dvojnih načrtov, kako naj bi se rešilo jugoslovansko vprašanje, namreč nastanek tako imenovanega trializma in raznih revolucionarnih načrtov. Trialistični načrt si je zamišljal v okviru habsburške monarhije poleg avstrijskega in ogrskega državnega dela še samostojno državnopravno enoto avstro-ogrskih Slovanov. Takšno obliko rešitve jugoslovanskega vprašanja je v Sloveniji zagovarjala predvsem klerikalna SLS, kar je leta 1917 tudi ponovila v znani majniški izjavi, o kateri bomo še govorili.

Mnogo pomembnejši pa so bili revolucionarni načrti, ki so se kazali med mladino, študenti in srednješolci že med aneksijsko krizo in še bolj za balkanskih vojn. Skupno tem različnim načrtom je bilo, da je mogoče jugoslovansko vprašanje rešiti le z bojem, in to z bojem proti vsemu, kar

bi takšno rešitev oviralo. Če so starejši rodovi pričakovali, da bo do združitve južnih Slovanov perišlo prej ali slej na že karkšen koli »zakonit« način, torej brez revolucionarnega boja, je mladina pravilno sprevidela, da bomo to združitev dosegli samo z bojem. Zato je razumljivo, da so poskušali starejši voditelji te revolucionarne težnje usmeriti v mirnejše vode, vendar se jim to ni vedno posrečilo.

Glavna sovražnica revolucionarnih mladinskih zahtev je bila na eni strani Avstro-Ogrska sama, saj je videla mladina v njenem obstoju glavno cviro za združitev s Srbijo, na drugi strani pa tudi uradna politika srbske vlade, ki — iz kakršnih koli že številnih vzrokov — ni mogla stopati vstric s težnjami revolucionarne srbske mladine. To je bilo dobro vidno že ob aneksijski krizi, ko je obsežno mladinsko revolucionarno gibanje 1908 privedlo do ustanovitve Narodne odbrane s prostovoljskimi oboroženimi oddelki, ki so se urili za boj proti Avstro-Ogrski. Toda ta Narodna odbrana se je morala po znani izjavi srbske vlade o aneksiji (marca 1909) spremeniti v nekakšno kulturno društvo. Razumljivo, da revolucionarna mladina s tem ni bila zadovoljna in leta 1911 so ustanovili novo udarno organizacijo — Ujedinjenje ali smrt, v kateri je postala zarotniško jedro skupina mladih častnikov. To jedro je kmalu dobilo skrivno ime Črna roka. Tajni mladinski krožki so se zelo hitro širili tudi zunaj Srbije. Leta 1912 je to revolucionarno mladinsko gibanje v Srbiji doseglo višek. Njegovo glasilo Pijemont je glasno klicalo k združitvi južnih Slovanov, čeprav srbska vlada uradno ni temu nikdar pritrdjevala.

Drugače je bilo seveda na ozemlju južnih Slovanov v Avstro-Ogrski, kjer je bilo vse to uporniško mladinsko gibanje najrazličnejših oblik naperjeno proti enemu samemu cilju, razbiti Avstro-Ogrsko. Na Hrvaškem so se začele 1912 številne študentske in dijaške demonstracije proti nasilni vladavini bana — komisarja Cuvaja. Ti nastopi so odmevali v Bosni in Hercegovini, kjer je v Sarajevu tekla celo dijaška kri, in v množičnem izražanju vzajemnega soglašanja študentske mladine v Beogradu. Po obisku zagrebških študentov, pristašev vseh političnih strank, v Beogradu, se je začelo na Hrvaškem mladinsko gibanje Narodno ujedinenje. Iz teh vrst so izšli tudi atentatorji na Cuvaja.

V Bosni in Hercegovini so 1911 ustanovili Srbsko hrvatsko napredno organizacijo dijakov, ki jo je policija močno preganjala. V šolskem letu 1913/14 je nastala mladinska organizacija Srbskohrvatska nacionalna omladina. To mladinsko gibanje, ki je doseglo enotnost napredne srbske, hrvatske in muslimanske mladine, imenujemo tudi Mlada Bosna. Med idejnimi voditelji, ki so se izselili v Švico, je bil tudi Vladimir Gačinić, ta je močno vplival zlasti na mladega Gavrila Principa.

V začetku 1912 je nastala v Ljubljani skrivna Organizacija jugoslovanskih srednješolcev, ki jo bolj poznamo pod imenom Preporodovci (po listu Preporod, izhajajočem v šolskem letu 1912/13). Gibanje te mladine, ki se je silno hitro razširilo v ostala slovenska gimnazijska središča, ni imelo ničesar skupnega z nam že znanimi svobodomiselnimi mladinci. Bilo je pravo revolucionarno gibanje, ki je poudarjalo, da se narodnostno vpra-

šanje Slovencev ne more rešiti v okviru kakor koli že preurejene Avstro-Ogrske, temveč le z njenim razbitjem in z ustanovitvijo povsem samostojne jugoslovanske države.

Mladi Preporodovci so zavračali vsako nasilno jezikovno združitev (zlitje slovenskega, hrvaškega in srbskega jezika), zatrjevali so, da bomo ostali Slovenci svoboden narod, trije narodi pa bodo sestavljali eno narodno telo na temelju največje svobode in demokracije. Poudarjali so, da je mogoče vse to doseči samo z bojem. Misel narodne osvoboditve je le ena in zato ne more biti ne klerikalna ne liberalna.

Razumljivo je, da je oblast glasilo Preporodovcev s tako revolucionarnimi načrti kmalu prepovedala. Prve dni marca 1914 je začelo v Ljubljani izhajati novo glasilo Glas juga, ki je seveda ob začetku vojne prenehalo.

Ob petstoletnici zadnjega ustoličenja koroškega vojvode so Preporodovci pripravili 18. marca 1914 množične nastope v Ljubljani. Ko jih je policija razgnala, so srednješolci razglasili stavko, ki je trajala do 23. marca. Takrat je imel Preporod, katerega misli so se oprijemali prav tako študentje na univerzah, že močno organizacijo v Gorici, v Novem mestu, Kranju in Idriji.

Že dan po sarajevskem atentatu je začela policija med prvimi zapirati Preporodovce. Od 21. do 24. decembra 1914 je bil v Ljubljani veleizdajalski proces proti šestim študentom in šestindvajsetim dijakom Preporodovcem. Samo nekaj so jih oprostili, proti Ivanu Endlicherju in Janžetu Novaku pa se je proces nadaljeval celo v Gradcu. Na hudo kazen je bil obsojen le Novak, ker je medtem Endlicher v preiskovalnem zaporu umrl za jetiko.

Trumbić in londonski odbor na Krfu

Številni Preporodovci so se udeležili prve svetovne vojne proti Avstro-Ogrski kot prostovoljci v srbski vojski. Eden od njihovih voditeljev Avgust Jenko je tudi junaško padel v bojih pod Cerom.

Srbski in črnogorski narod sta pretrpela za svojo svobodo med vojno velikanske žrtve. Veliko ljudi je padlo na bojiščih, nemalo pa jih je postalo žrtev nemškega in avstro-ogrskega okupatorskega režima, ki je neusmiljeno trebil nedolžne, jih streljal in obešal.

Konec vojne je Avstro-Ogrska razpadla. Ko so srbske in francoske čete 1. novembra 1918 osvobodile Beograd, je obstajala na jugoslovanskem ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske že mesec dni Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. decembra 1918 z bivšo kraljevino Srbijo in kraljevino Črno goro vključila v skupno državo.

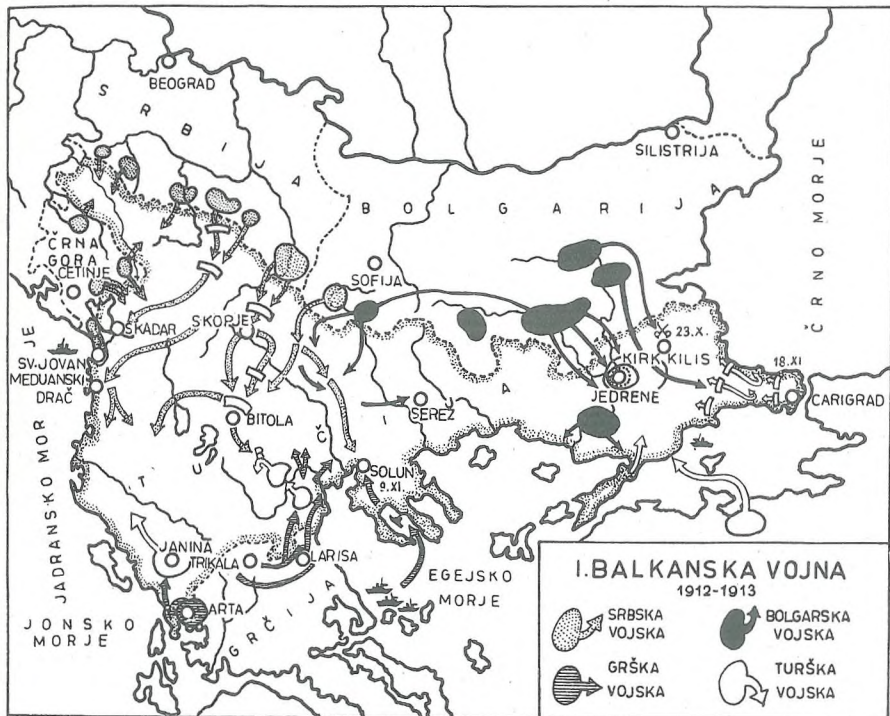
Omeniti moramo še medvojno delo političnih voditeljev južnih Slovanov v nekdanji Avstro-Ogrski. Avstro-ogrška policija in žandarmerija je v začetku vojne zaprla skoraj vse napredne Jugoslovane. Če pa so jih poklicali v vojno, so imeli v svoji vojaški knjižici zapisano, da so politično nezanesljivi. Tako je bilo njihovo politično delo v bivši Avstro-Ogrski med vojno zelo otežkočeno. Ta težava se je še posebej povečala, ko so začeli vojaki jugoslovanskih narodov na gališki fronti trumoma bežati na rusko stran.

Ostala je le dvojna možnost političnega delovanja: poslancem v dunajskem državnem zboru (poslanska imuniteta), združenim v **Jugoslovanskem klubu**, in tistim razumnikom, ki se jim je kakor koli posrečilo pobegniti v začetku vojne v tujino, kjer so se končno zbrali v Londonu v **Jugoslovanskem odboru**.

Ko je konec maja 1917 začel znova zasedati dunajski državni zbor, so poslanci vseh slovanskih narodov (Čehi, Poljaki, Rusini in Jugoslovani) že 30. maja izjavili, da zahtevajo za svoje narode državno samostojnost in torej preureditev Avstro-Ogrske v nekakšno zvezno državo. Izjava Jugoslovanskega parlamentarnega kluba, ki jo imenujemo **majniška izjava**, je zahtevala združitev vseh dežel v monarhiji, v kateri živijo Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojno, od vsakega gospostva tujih narodov neodvisno in demokratično telo pod žezlom habsburške dinastije.

Jugoslovanski klub in ostali zastopniki jugoslovanskih narodov so torej terjali tisto, kar je potem sredi oktobra 1918 ponujal cesar Karel sam, a takrat je bilo za to že prepozno. Zanimivejše pa je bilo gibanje, ki ga je sprožila majniška izjava v domovini. Ženske vseh političnih pogledov so zbirale podpise, ki naj bi potrdili zahteve majniške deklaracije. Poslanci so prirejali množična zborovanja in tabore. Toda vsem tistim, ki so se pridružili tej množični podpisovalni akciji, je bilo kaj malo mar, kakšna naj bi bila bodoča Avstro-Ogrska. Podpisniki so zahtevali mir ter konec brezumnega klanja in vrnitev mož in sinov. To so bile revolucionarne in demokratične zahteve po miru in koncu vojne!

Takšno veliko gibanje za mir, ki ga avstrijska policija ni gledala s prijaznimi očmi, je takratne politične voditelje sililo k pripravam in ustanavljanju organov, ki naj bi v preurejeni Avstro-Ogrski začeli voditi

usodo novo nastale države južnih Slovanov. Za Slovenijo naj bi bil ta organ Narodni svet, ki so ga slovesno ustanovili avgusta 1918 v Ljubljani. Podobne narodne organe so ustanovili tudi drugi narodi, vrhovni organ te nove države pa naj bi bilo Narodno vijeće, ki so ga postavili v začetku oktobra 1918 v Zagrebu.

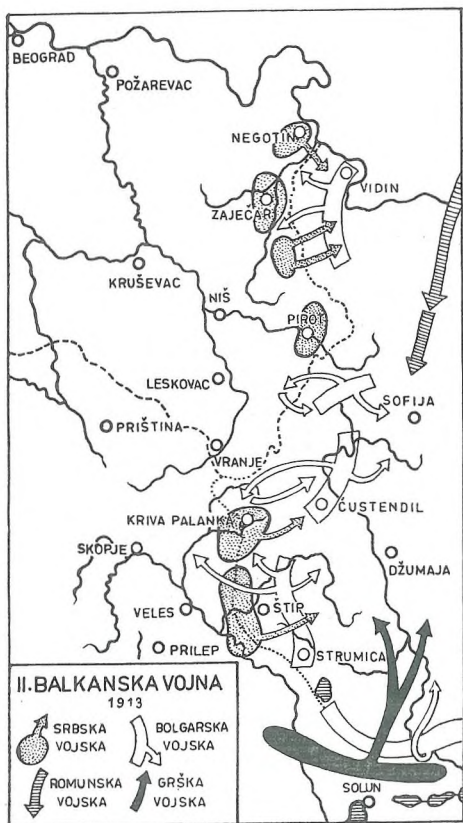
V bolj odločno smer se je moglo razvijati delo Jugoslovanskega odbora na varnem v Londonu. Ta odbor je že zelo zgodaj zahteval združitev v Avstro-Ogrski živečih Jugoslovancev s kraljevino Srbijo in Črno goro v eno državo. Toda to se ne bi bilo moglo zgoditi brez odcepitve ali celo razpada Avstro-Ogrske; o tem pa antantne sile prav do začetka 1918 niso hotele ničesar slišati.

Ta odbor je z zastopnikom srbske vlade, ki je bila takrat na Krfu, podpisal 20. julija 1917 tako imenovano **krfsko pogodbo** o združitvi avstro-ogrskih Jugoslovancev s Srbijo in Črno goro v Kraljevino SHS z vladarsko hišo Karadjordjevičev.

Prav tiste dni se je v Solunu končal proces, ki bi mu težko našli para v zgodovini sodobnega sodstva. Decembra 1916 so nenadoma prijeli polkovnika Dimitrijevića-Apisa in še nekatere člane vrhovne uprave organizacije Ujedinjenje ili smrt (Črne roke), češ da so naredili atentat na regenta Aleksandra. Čeprav atentata ni bilo, se je 2. aprila 1917 začel sodni postopek v Solunu, ki se je končal s smrtno obsodbo glavnih »atentatorjev«, med temi tudi polkovnika Dimitrijevića-Apisa. Ta je pred smrtjo zapisal v oporoki, da je njegova smrt Srbiji potrebna »iz višjih razlogov«.

Dejstvo je, da so bili obsojenci solunskega procesa žrtvovani, vendar ni bilo dolgo povsem jasno, zakaj so bili žrtvovani. Proces je zbudil veliko pozornost, zanj so se zanimali po vojni in o njem so nastale že debele knjige. Zakaj so se za proces zanimali tudi Nemci, smo že govorili.

Mnenja, zakaj je bil žrtvovan Apis in sotovariši, so različna. Eni trdijo, da se je po vojaškem porazu Srbije (umik prek Albanije v Grčijo) skupina s predsednikom vlade Pašićem na čelu začela bati Črne roke kot »središča atentatorjev«. Da bi se jih iznebila, jim je naprtila izmišljen atentat na regenta. Drugi pravijo, da so nekateri v krogu antantnih sil trdili, da je regent Aleksander vedel za priprave na atentat na Franca Ferdinanda, ki naj bi ga bila zasnovala Črna roka. Tako bi bila Srbija kriva za začetek vojne, a glavni krivec Aleksander, ki atentata ni preprečil. Treba je bilo torej s sodnim postopkom »dokazati«, da je bil isti Apis kot snovatelj atentata na Franca Ferdinanda enako nevaren Aleksandru, Črna roka pa družina navadnih atentatorjev. Zadnje čase se je oglašilo novo, zelo zanimivo mnenje. Vemo, da se je avstro-ogrška diplomacija začela z antantnimi silami kmalu po prvih hudih porazih na frontah tajno pogajati za sklenitev ločenega miru. Toda antantne sile so že takrat postavile vprašanje, kdo je kriv začetka vojne. Ker je avstro-ogrška diplomacija trdila, da ona ni začetnica prve svetovne vojne, in je srbska vlada zase trdila isto, so torej morali najti krivca, ki naj bi bila Dimitrijević-Apis in Črna roka!

usodo novo nastale države južnih Slovanov. Za Slovenijo naj bi bil ta organ Narodni svet, ki so ga slovesno ustanovili avgusta 1918 v Ljubljani. Podobne narodne organe so ustanovili tudi drugi narodi, vrhovni organ te nove države pa naj bi bilo Narodno vijeće, ki so ga postavili v začetku oktobra 1918 v Zagrebu.

V bolj odločno smer se je moglo razvijati delo Jugoslovanskega odbora na varnem v Londonu. Ta odbor je že zelo zgodaj zahteval združitev v Avstro-Ogrski živečih Jugoslovancev s kraljevino Srbijo in Črno goro v eno državo. Toda to se ne bi bilo moglo zgoditi brez odcepitve ali celo razpada Avstro-Ogrske; o tem pa antantne sile prav do začetka 1918 niso hotele ničesar slišati.

Ta odbor je z zastopnikom srbske vlade, ki je bila takrat na Krfu, podpisal 20. julija 1917 tako imenovano **krfsko pogodbo** o združitvi avstro-ogrskih Jugoslovancev s Srbijo in Črno goro v Kraljevino SHS z vladarsko hišo Karadjordjevičev.

Prav tiste dni se je v Solunu končal proces, ki bi mu težko našli para v zgodovini sodobnega sodstva. Decembra 1916 so nenadoma prijeli polkovnika Dimitrijevića-Apisa in še nekatere člane vrhovne uprave organizacije Ujedinjenje ili smrt (Črne roke), češ da so naredili atentat na regenta Aleksandra. Čeprav atentata ni bilo, se je 2. aprila 1917 začel sodni postopek v Solunu, ki se je končal s smrtno obsodbo glavnih »atentatorjev«, med temi tudi polkovnika Dimitrijevića-Apisa. Ta je pred smrtjo zapisal v oporoki, da je njegova smrt Srbiji potrebna »iz višjih razlogov«.

Dejstvo je, da so bili obsojenci solunskega procesa žrtvovani, vendar ni bilo dolgo povsem jasno, zakaj so bili žrtvovani. Proces je zbudil veliko pozornost, zanj so se zanimali po vojni in o njem so nastale že debele knjige. Zakaj so se za proces zanimali tudi Nemci, smo že govorili.

Mnenja, zakaj je bil žrtvovan Apis in sotovariši, so različna. Eni trdijo, da se je po vojaškem porazu Srbije (umik prek Albanije v Grčijo) skupina s predsednikom vlade Pašićem na čelu začela bati Črne roke kot »središča atentatorjev«. Da bi se jih iznebila, jim je naprtila izmišljen atentat na regenta. Drugi pravijo, da so nekateri v krogu antantnih sil trdili, da je regent Aleksander vedel za priprave na atentat na Franca Ferdinanda, ki naj bi ga bila zasnovala Črna roka. Tako bi bila Srbija kriva za začetek vojne, a glavni krivec Aleksander, ki atentata ni preprečil. Treba je bilo torej s sodnim postopkom »dokazati«, da je bil isti Apis kot snovatelj atentata na Franca Ferdinanda enako nevaren Aleksandru, Črna roka pa družčina navadnih atentatorjev. Zadnje čase se je oglašilo novo, zelo zanimivo mnenje. Vemo, da se je avstro-ogrška diplomacija začela z antantnimi silami kmalu po prvih hudih porazih na frontah tajno pogajati za sklenitev ločenega miru. Toda antantne sile so že takrat postavile vprašanje, kdo je kriv začetka vojne. Ker je avstro-ogrška diplomacija trdila, da ona ni začetnica prve svetovne vojne, in je srbska vlada zase trdila isto, so torej morali najti krivca, ki naj bi bila Dimitrijević-Apis in Črna roka!

Ko je konec oktobra 1918 Avstro-Ogrska razpadla, je nastala na njenem nekdanjem jugoslovanskem ozemlju **nova država, Država SHS** (Slovencev, Hrvatov in Srbov). Njen vrhovni organ je bilo Narodno vijeće v Zagrebu, v posameznih pokrajinah pa so z vso naglico nastajale razne pokrajinske ali narodne vlade. Tako so konec oktobra 1918 postavili tudi narodno vlado SHS za Slovenijo.

A že prav kmalu so se pokazale prve velike težave. Nove Države SHS ni priznala nobena antantna sila, država ni imela določenih meja, Italijani so bili nad Vrhniko, sem in tja je bilo po državi čutiti tudi nemire, ki jih je strah še povečeval in jih na kratko imenoval »boljševizem«.

Vsi takratni politični voditelji so prav kmalu uvideli, da mora priti čimprej do združitve s Srbijo in Črno goro, niso si pa bili edini, kakšna naj bi bila ta nova država.

Na seji Narodnega vijeća v Zagrebu, kjer so združitev končno sklenili, se je izoblikovalo predvsem dvoje mnenj. Prvo, združiti se za vsako ceno s Srbijo kot odrešiteljico, in drugo, zahtevati za pridružene narode v novi državi večjo ali manjšo narodno samostojnost.

Razlika med mnenjima je bila torej bistvena, a na tej odločilni seji so dosegli le zelo površno rešitev: združitev in priznanje srbskega vladarja, ostalo naj bi rešila ustava nove države.

Združitev so potrdili 1. decembra 1918. Večina Hrvatov (Radićeva stranka) takrat ni bila zadovoljna, mnenja Slovencev pa so bila deljena. Večina (klerikalci) je zahtevala samoupravo, medtem ko so bili liberalci s popolno nadvlado Beograda kar zadovoljni.

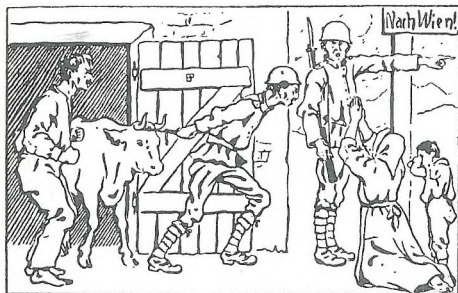
Združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev v enotno državo je bila vsekakor nekaj dobrega, toda ni bila izpeljana po načelu samoodločbe jugoslovanskih narodov. Narodi sami — ne samo njihovi politiki — bi bili morali odločiti, kako se bodo združili. Če bi bili odločali narodi sami, bi bil vsak zase zahteval nemoten narodnostni in gospodarski obstoj in razvoj. Prav tako bi bili narodi tudi odločno proti kakršni koli nadvladi buržoazije močnejšega naroda nad številčno manjšimi narodi.

Nastane vprašanje, kdo naj bi bil takratnim jugoslovanskim narodom vse to obrazložil. Nekaj je namreč tedaj silno motilo in oviralo skoraj vse vodilne politike, da so Jugoslovani pravzaprav en sam narod, sestavljen iz treh plemen, srbskega, hrvaškega in slovenskega, medtem po so šteli Makedonce le za južnosrbsko pleme. Slovencem je Ivan Cankar že 1913 zelo jasno povedal, da »jugoslovanskega naroda« ni in da so to trije narodi, Slovenci, Hrvati in Srbi.

Tako se je z nastankom nove države rodilo v Jugoslaviji tudi narodnostno vprašanje, ki je ostalo nerešeno ves čas in ga je rešil šele narodnoosvobodilni boj naših narodov tako, da smo ustanovili zvezno državo, torej državo povsem enakopravnih narodov.

6. BOJI ZA SEVERNO IN ZAHODNO MEJO KRALJEVINE SHS

Mirovne pogodbe vseh naših meja niso določile. Senžermênska mirovna pogodba je sicer potegnila mejo med tedanjo Nemško Avstrijo in Kraljevino SHS, ki obstaja še danes, a za tako imenovano celovško kotlino je določila ljudsko glasovanje, plebiscit. Še bolj nesrečno pa je bila po prvi svetovni vojni določena naša zahodna meja, in to po neposrednih pogajanjih med Kraljevino SHS in Italijo.

Propagandni letaki ob plebiscitu
na Koroškem

a) **Severna meja** (Koroška in Štajerska). V dneh, ko je razpadala Avstro-Ogrska in nastajala Država SHS, ni bilo nikjer zapisano, kakšne naj bodo meje novo nastalih držav. Le na zahodu in proti jugu je obstajala razmejitvena črta iz pogodbe o premirju med antanto in Avstro-Ogrsko, a ta se je natančno ujemala z nesrečno razmejitveno črto tajne londonske pogodbe iz leta 1915. Nikjer tudi ni bilo določeno, kaj naj bi pripadlo Državi SHS iz nekdanje kronovine Štajerske in Koroške, oziroma kaj naj bi ostalo pod novo nastalo republiko Nemško Avstrijo, čeprav je skozi obe ti dve državi tekla slovenska severna narodnostna meja.

Po takrat tako poudarjenih in hvaljenih Wilsonovih točkah o pravici samoodločbe slehernega naroda, kam naj bi pripadal v prihodnje, bi torej za slovensko zemljo južno od narodnostne črte na Koroškem in Štajerskem

ne moglo biti nobenega dvoma. Prav tako tudi ne na Goriškem, v Trstu, Istri in Dalmaciji. Tako je mislila tudi takratna vladajoča slovenska buržoazija, ki je povsem zaupala pravičnosti antante, Wilsona in mirovne konference. Toda isti pravičnosti so zaupali tudi koroški in štajerski Nemci ter Italijani, nihče pa ne tako močno, da bi tudi sam ne bil poskušal reševati mejnega vprašanja na svojo roko.

Če ločimo našo severno mejo na štajerski in koroški del, potem moramo ugotoviti, da se je na štajerskem delu reševala naša severna meja nekaj laže, in to zaradi urne vojaške dejavnosti bivšega avstro-ogrskega majorja in slovenskega pesnika Rudolfa Maistra, kasnejšega generala, zaradi manjše nasilnosti deželne vlade v Gradcu in končno tudi zaradi bližine Madžarske, kjer je marca 1919 izbruhnila socialistična revolucija ter so jugoslovanske vojaške enote že prve dni avgusta 1919 dobile pravico zasesti Prekmurje.

Na Štajerskem je general Maister že 1. novembra 1918 s slovenskimi vojaki zasedel Maribor in se konec novembra pogodil z odposlancem graške deželne vlade o razmejitveni črti, ki je nekako ustrezala naši narodnostni meji in je bila kasneje z manjšimi popravki podlaga za določitev državne meje. Prav tako so sredi februarja 1919 določili razmejitveno črto na radgonskem področju.

Pozneje se to štajersko vprašanje v bistvu ni dosti premaknilo tja do avgusta 1919, ko je začelo italijansko predstavništvo na mirovni konferenci trmasto zahtevati ljudsko glasovanje tudi za mariborsko kotlino (od razmejitvene črte na severu do Pohorja). To pot so bili francoski predstavniki krepko proti temu in so poudarili, da je bila severna razmejitvena črta tega ozemlja postavljena v soglasju z antanto. Tako so Italijani propadli.

Bolj zapleteno je bilo vprašanje na Koroškem. Podobno kot general Maister na Štajerskem je poročnik Fran Malgaj z vojaško enoto iz Celja že prve dni novembra 1918 udaril v Mežiško dolino, stotnik Alfred Lavrič pa je sredi novembra s peščico vojakov zasedel Borovlje. Tudi tukaj so spočetka dosegli soglasje z deželno vlado v Celovcu in postavili razmejitveno črto nekako na Dravi. Toda ker se naši te črte baje niso držali, so avstrijske enote udarile in nas konec decembra 1918 pognale skoraj iz vse zahodne in srednje Koroške.

Slovenski vladi v Ljubljani je vsekakor primanjkovalo vojaštva, ki bi bilo voljno oditi na Koroško (čeprav ga je bila takrat Ljubljana polna), a srbske vojske še ni bilo od nikoder. Zato je poskušala v začetku 1919 reševati koroško vprašanje s prostovoljci, vendar ni uspela. Na željo ljubljanske in celovške vlade so se sredi januarja 1919 začela v Gradcu pogajanja za določitev nove razmejitvene črte na Koroškem. Prišlo je do dolgovernih razprav, nenadoma pa sta se na pogajanjih pokazala dva ameriška častnika, člana ameriške študijske komisije na Dunaju, ki sta povsem na svojo roko predlagala, naj bi obe vladi sprejeli tisto razmejitveno črto na Koroškem, ki jo bosta določila onadva, ko bosta natančno pregledala teren.

Častnika sta v spremstvu slovenskih izvedencev odšla na teren naskrivaj določila, da je naravna meja Koroške na Karavankah. To kasneje obveljalo tudi na mirovni konferenci.

V tem času je prišlo koroško vprašanje tudi pred mirovno konferenco. Konec aprila 1919 je sprožila ljubljanska vlada novo, in to nekoliko boljše pripravljeno vojaško akcijo. Toda prve dni maja so nas Avstrijci zopet nagnali nazaj in vdrli celo na Štajersko. Sedaj šele je nastopila jugoslovanska (srbska) vojska, ki je konec maja 1919 začela veliko ofenzivo na Koroško in že 6. junija zasedla Celovec.

Toda takrat je bila usoda slovenske Koroške na mirovni konferenci že zapečaten. Senžermenska pogodba je postavila mejo na Karavanke in od tam natančno po črti, ki še danes predstavlja našo severno državno mejo, za celovško kotlino pa je določila ljudsko glasovanje. To kotlino so kasneje razdelili na dve coni: A in B in določili, naj v coni A prevzame upravo Kraljevina SHS, a v coni B republika Avstrija. V določenem času bo najprej ljudsko glasovanje v coni A; če bo poteklo za Avstrijo ugodno, ljudskega glasovanja v coni B ne bo in se bosta obe coni priključili Avstriji.

Plebiscit je bil 10. oktobra 1920. Prebivalstvo cone A se je odločilo takole: 22.025 jih je glasovalo za Avstrijo in 15.279 za Kraljevino SHS. Tako smo izgubili cono A in s tem tudi cono B. O tem, zakaj smo izgubili slovensko Koroško, smo prelili že veliko črnila. Poglejmo, kaj je pisal na primer takratni socialnodemokratski mariborski časnik Enakost: »Nad leto dni so naši ljudje na Koroškem delali narodno voljo. (Tu misli na jugoslovansko upravo v coni A). Prišel je čas — in narod je pokazal svojo voljo.« Ugotavljal je, da so bile dobrote, ki jih je dajala takratna Jugoslavija, le visoke železniške pristojbine, davki, spretni cariniki, verižniki, dobičkarji in srbska soldateska.

Nekaj od tega je moralo biti gotovo res! Vsekakor vsaj to, da je bila takratna močno v levo usmerjena republika Avstrija vabljivejša od Kraljevine SHS. O vzrokih, zakaj smo izgubili plebiscit, je pisal v Požganici tudi naš veliki pisatelj Prežihov Voranc.

b) Zahodna in jugozahodna meja ali jadransko vprašanje. Italijanska vojska je zasedla novembra 1918 črto Peč—Triglav—Idrija—Cerkniški Javorniki—Snežnik—Kvarner. Seveda je šla tudi prek nje in se ustavila nad Vrhniko, zasedla Reko in nekatere otoke in kraje v Dalmaciji.

Kako je rešila mirovna konferenca to vprašanje? Pri tem sta se nujno morali spopasti Wilsonova misel o narodni samoodločbi in tajna londonska pogodba.

Poskušajmo si na kratko ogledati to tako zelo zapleteno **jadransko vprašanje**, ki je v celoti obsegalo določitev, kam naj pripadejo Istra in Goriška s Trstom, Reka, Dalmacija z otoki in Albanija. O Albaniji ne bomo govorili, pač pa nas zanima usoda slovenske in hrvaške zemlje.

Sam Wilson se je znašel v hudih škripcih. Nanj je zelo neizprosno in dosledno pritiskalo jugoslovansko odposlanstvo na mirovni konferenci,

italijansko predstavništvo pa je celo tolklo po mizi in precej glasno za seboj zapiralo vrata. Toda v ozadju se je na vsako toliko časa prikazala londonska pogodba iz 1915, čeprav je vlada ZDA ni nikdar podpisala.

Zgodaj pomladi 1919 je zagrešil Wilson prvo, nepopravljivo in neodpustljivo napako, ko je namreč predlagal sporazumno črto, ki jo imenujemo danes Wilsonovo črto: Italija naj bi dobila ves svet zahodno od črte Karavanke—Učka—reka Raša—morje, Reka naj bi pripadla Jugoslaviji, prav tako vsa Dalmacija razen otokov Lošinj in Vis.

To je bil za nas prvi udarec, a Italijanom ni bilo dovolj. Spretno so mešetarili dalje. Vendar je tudi naše odposlanstvo vrnilo Wilsonu milo za drago in je, sklicujoč se na njegovo samoodločbo, predlagalo ljudsko glasovanje na Primorskem in v Istri. Ljudstvo naj bi torej samo odločilo, kar je Wilson tako slovesno obljubljal. Toda to pot se je Wilson drugič umaknil. Italijani pa, ki so dobro razumeli ta že dvakratni njegov umik, so postajali nesramnejši in zahtevali vedno več.

Wilson je vztrajal na svoji črti, zato so Italijani načeli vprašanje Reke. Ker je bil predsednik ZDA spočetka odločno za to, da Reka pripade Jugoslaviji, je začelo italijansko predstavništvo na konferenci razgrajati, zapustilo je celo konferenco in končno so po silno mučnih razpravah izoblikovali nekako tele predloge: Reko naj dobi Jugoslavija, Reko naj dobi Italija, Reka naj bo večja ali manjša vmesna (tampon) država med Italijo in Jugoslavijo.

Vse te predloge so potem obravnavali do neskončnosti, septembra 1919 pa je znani italijanski modernistični pesnik d'Annunzio s skupino fašističnih prostovoljcev Reko zasedel. To je bil velik dobiček za Italijane. Mirovna konferenca je sicer ugovarjala, a d'Annunzio je kljub temu ostal na Reki.

Ker se je Italijanom posrečila d'Annunzijeva podjetnost, so na mirovni konferenci takoj sprožili vprašanje pripadnosti Zadra in dalmatinskih otokov. Sporne zadeve so se tako zapletle in zaostrovale, da je pomladi 1920 predsedstvo mirovne konference obupalo in predlagalo, naj jadransko vprašanje rešita Jugoslavija in Italija sami.

Končno je bilo jadransko vprašanje »rešeno« v znanem italijanskem letoviškem mestu Rapallo 12. novembra 1920 takole:

- a) Italija priznava obstoj Kraljevine SHS;
- b) med obema državama teče meja: Peč—Triglav—Možic—Porezen—Blegoš—med Davčo in Novaki—Hotedršica—Planina—Javorniki nad Cerknico—Biška gora—Snežnik—Kastav—vzhodno od Matulj—Kvarner;
- c) pod Italijo pride Zadar z bližnjo okolico, Cres, Lošinj, Lastovo in Palagruž;

Old + mostan Sv. Heronima
č) mesto Reka postane samostojna država (torej brez pokroviteljstva Društva narodov kakor na primer Gdanski).

To so bile za nas hude izgube, ki so se z rimsko pogodbo 27. januarja 1924, sklenjeno med jugoslovansko in italijansko vlado, še povečale. Reka je prišla pod Italijo.

7. RAZVOJ SOVJETSKE RUSIJE IN USTANOVITEV III. INTERNACIONALE

Z brestlitovskim mirom si je mlada Sovjetska Rusija priborila vsaj nekaj trenutkov prepotrebnega miru. Zgodovinarji dandanes na splošno trdijo, da je bila oktobrska revolucija ena od najmanj krvavih. To je res. A kakšne silne in krvave težave so imeli boljševiki prav kmalu, ko so morali varovati in uveljavljati svojo oblast!

Nemci so jih v glavnem pustili na miru, niso se pa zlepa, celo po versajski mirovni pogodbi ne, hoteli umakniti iz nekaterih ruskih predelov. Drugače je bilo z antantnimi silami, ki so se kaj kmalu začele vtikati v ruske notranje zadeve, hoteč na vsak način strmoglaviti oblast boljševikov. To imenujemo s tujo besedo **intervencija**. Zgodaj pomladi 1918 je začela dvigati glavo tudi kontrarevolucija. Ruska buržoazija, nezadovoljna z boljševiško oblastjo, je ustanavljala vojaške oddelke, ki so jih sestavljali častniki bivše carske armade. Spočetka vsi ti belogardistični oddelki — kot so jih imenovali boljševiki — niso bili toliko opazni, ker niso imeli enotnega poveljstva, a so kmalu v sodelovanju s tujo intervencijo pomenili zelo hudo nevarnost, kar je Lenin pravilno ocenil in začel s pomočjo Leva Trockega ustanavljati in vaditi rdečo armado.

Izoblikovala so se tale mladi sovjetski državi nevarna protirevolucionarna žarišča:

1. Sibirija, Ural in Povolžje;
2. južna Rusija in spodnja Volga ter
3. baltske dežele.

1. **Sibirija, Ural in Povolžje.** Japonci in Amerikanci so se izkrcali v Vladivostoku že konec 1917. Z njihovo pomočjo so v Omsku začeli ustanavljati belogardistično središče in novembra 1918 se je bivši carski admiral Kolčak razglasil za državnega upravitelja vse Rusije. Do te oblasti mu je precej pripomogla tako imenovana češka legija. Ta je bila sestavljena iz bivših čeških vojakov, ki so prebežali na rusko stran. V začetku 1918 se je hotela prebiti do Vladivostoka in se od tam prepeljati na pomoč antanti na francoski fronti, a se je med potjo zapletla v boje z boljševiškimimi enotami in končno prestopila na Kolčakovo stran; januarja 1919 je začel Kolčak veliko ofenzivo proti rdeči armadi, toda ta ga je odbila in leto dni zatem popolnoma uničila.

2. **Južna Rusija in spodnja Volga.** Tu je sestavil belogardistično armado bivši carski general Kornilov, čigar naslednik je bil general Denikin. Ta je prodrl celo v Ukrajino, a ga je rdeča armada uničila. Denikinov naslednik general Wrangel se je moral umakniti s svojo vojsko iz Ukrajine na Krim, od koder pa je moral že novembra 1920.

3. **Baltske dežele.** Jeseni 1919 je začel proti Petrogradu prodirati belogardistični general Judenič; rdeča armada ga je po hudih bojih kmalu uničila. Končno je — na prigovarjanje predvsem Francije — napadla mlado sovjetsko državo oktobra 1919 še Poljska. Spočetka so imeli Poljaki velike uspehe in so do maja 1920 zavzeli Kijev. Tedaj je prešla rdeča armada

v ofenzivo in vrgla Poljake avgusta do Varšave; te pa zaradi francoske pomoči Poljakom ni mogla zavzeti.

Kljub temu je mlada sovjetska država rasla. Kmečko prebivalstvo se za belogardistične sile ni moglo navdušiti, ker je videlo v njih obnovo carske vladavine in oblasti zemljiške gospode. V teh hudih časih je začel Lenin vpeljavati povsem nov in zanimiv gospodarski red, ki ga imenujemo **vojni komunizem**. Njegovo bistvo je bilo: pritegniti vsa sredstva in vse sile k obrambi domovine. Kmet je moral oddajati vse presežke svojih pridelkov. Seveda se je ponekod tudi upiral in groziti je začela lakota.

Dne 1. marca 1919 so se sestali v Moskvi predstavniki komunistov in levo usmerjenih socialistov nekaterih držav. Ustanovili so III. komunistično internacionalo (kominternu).

21. marca 1924 je Lenin umrl. Doživel je še formalno združitev Sovjetske Rusije s Sovjetsko Ukrajino, Belorusijo in Zakavkazjem v Zvezo socialističnih sovjetskih republik in uspehe novega gospodarskega reda, **nove ekonomske politike (NEP)**. Bistvo te nove gospodarske ureditve je bilo: kmet oddaja za davek le nekaj od presežkov svojih pridelkov (torej ne vseh presežkov) ostale lahko prodaja. To je omogočilo začetke notranje trgovine, ki je izpodbujala kmeta k čim boljšemu obdelovanju zemlje. Slabo v tej ureditvi pa je bilo, ker so hkrati preveč obogateli nekateri kmetje, tako imenovani kulaki. Novi gospodarski red je omogočil tudi naložbe tujega kapitala v državi. Tako je kapital ZDA zgradil na Dnjepru eno od največjih elektrarn na svetu — Dnjeprostroj.

C

SVET MED OBEMA VOJNAMA

(1920—1939)

Nemiri, ki so med množicami obeh imperialističnih taborov izbruhnili konec prve svetovne vojne, in nastanek Sovjetske Rusije so imperializem prisilili, da je z združenimi močmi nastopil proti razburkanim ljudskim množicam, proti Sovjetski Rusiji in še posebej proti komunističnim strankam v posameznih državah.

Ni bilo skoraj države, kjer vladajoča buržoazija ne bi bila preganjala komunistične stranke ali jo celo prepovedala. Zato je v letih 1923 do 1924 revolucionarno gibanje skoraj po vseh evropskih državah začelo plahneti, vladajoča imperialistična buržoazija pa je neredko uporabila posebno obliko vladanja, tako imenovano odkrito **buržoazno diktaturo**. Ta diktatura je spčetka sicer še obdržala nekdanje demokratične oblike (skupščino, več strank, tajno, splošno in enako volilno pravico), vendar si je vse bolj prizadevala za to, da bi pridobila čim večjo moč eni sami buržoazni stranki, za katero se je vladajoča buržoazija spretno skrivala. Med prvimi evropskimi državami s tako odkrito buržoazno diktaturo je bila Madžarska, kateri je za drugimi v začetku 1929 sledila tudi Kraljevina SHS.

Pot od take diktature do fašizma ni bila več dolga. Kako je nastal fašizem v Italiji, smo delno že slišali, kako je v posebni obliki nastal v Nemčiji (**nacionalni socializem ali nacizem**), še bomo. Težko pa ju je ločiti; na zunaj sta se ločevala tako, da so fašisti v Italiji nosili črne, a nacionalni socialisti v Nemčiji rjave srajce, prvi znano rimsko liktorsko znamenje butaro s sekiro, drugi kljukasti križ.

Posebnost fašizma in nacionalnega socializma je pretirano poudarjanje vrednosti in pomena lastnega naroda in države, pretirano poudarjanje narodnega »voditelja«, ki je istočasno tudi voditelj fašistične ali nacional-socialistične stranke. Program obeh strank je bil v bistvu enak. Bil je mešanica starih liberalističnih meščanskih misli o povečevanju vrednosti svoje narodnosti in tudi socialnih misli, torej mešanica zasnov, kakršne so mogle biti vseh povprečnemu malemu človeku, ki je odklanjal premajhno poudarjanje vrednosti naroda v liberalnih strankah in tudi revolucionarne zahteve socialističnih strank. Italijani so Mussolinijevo vodstvo označevali z geslom: *Il Duce ha sempre ragione* (Duce-vodja = Mussolini ima vedno prav). Zdaj, ko vemo, kam je Mussolini pripeljal Italijo, se nam kakor tudi

današnjim Italijanom zdi to geslo smešno, a njegova zgodovinska strahota je ostala v tem, da je nekoč v resničnost tega gesla brezglavo verjel skoraj ves italijanski narod. Prav tako je skoraj ves nemški narod verjel v znano nacionalsocialistično geslo: Ein Volk, ein Reich, ein Führer! (En narod, ena država, en voditelj!)

Rojstno leto obeh fašizmov je leto 1919; razlika med njima je v tem, da je fašizem prišel na oblast v Italiji kmalu po prvi svetovni vojni, medtem ko se je nacionalni socializem priselparil na oblast v Nemčiji šele 1933. Fašizem v Italiji je tako hitro spravila na noge velika italijanska buržoazija, ker se je bala revolucije, v Nemčiji pa nemška velika buržoazija šele 1933 in to iz iste zadrege, ko je namreč malo manjkalo, da ni prišla na oblast komunistična stranka Nemčije.

Druga njuna značilna skupna poteza je nepomirljivo sovraštvo do komunizma, predvsem do komunističnih strank, odpravljanje vseh demokratičnih oblik v državi in vpeljevanje surove in brezobzirne sile. Tretja njuna skupna značilnost pa je, da sta oba fašizma, potem ko sta si s silo, z zastraševanjem in s premeteno propagando podredila vsak svoj narod tako, da je večina slepo zaupala v fašistično vodstvo, začela novo svetovno vojno za »pravičnejšo« ureditev sveta.

Ali v nekaterih rečeh sta se zopet razlikovala. Najbolj zbudi pozornost neusmiljeno preganjanje Judov v Nemčiji; tega namreč v fašistični Italiji ne zasledimo. Res je, da je imel nacionalni socializem za preganjanje Judov svoje demagoške gospodarske vzroke, saj je bilo nad 60% velike in male nemške trgovine v židovskih rokah. Mnogo Židov je imelo tudi dobičkonosne službe svobodnih poklicev (advokati, zdravniki, lekarnarji). Pomembno mesto so nemški Židje zavzemali tudi v znanosti in kulturi. Nacionalni socializem je to gonjo proti Judom stopnjeval do skrajnosti in poskušal tudi znanstveno dokazati vrednost samo arijske rase in nevrednost vseh ostalih ras, predvsem judovske. Dalje je bil nacizem močno proti krščanskim veram (ker naj bi bil Kristus Jud) in je skušal uveljavljati vrednost stare germanske vere itd.

Oglejmo si na kratko značilnosti obeh fašizmov in primerjajmo!

Fašizem v Italiji je od vsega začetka poudarjal, da je najvišja in najpopolnejša družba država, ki more dati narodu in človeku vse, kar potrebujeta za svojo srečo. Zato je bil spočetka skrajno nestrpen in se je tudi spopadal z drugo tako »popolno družbo«, s katoliško cerkvijo, ki si je lastila izključno pravico na primer do vzgoje mladine. Fašizem je zahteval zase v vsakem pogledu celega človeka (totalitarizem).

Fašistično gospodarstvo si je zlasti prizadevalo doseči avtarkijo (samozadostno gospodarstvo, težnja države doseči gospodarsko samostojnost v eni ali v vseh gospodarskih panogah). Temu prizadevanju se je moralo podrejeti vse. Delavci in delodajalci so bili povezani v delovne skupnosti (korporacije), ki so bile pod strogim nadzorstvom države. Nad državno oblastjo pa je bila fašistična stranka s svojim vrhovnim organom — velikim fašističnim svetom z Mussolinijem na čelu.

Že 1925 je začela fašistična Italija dvojno veliko bitko. Prva je bila »bitka za žito« (žitna avtarkija), druga, ki je tekla vzporedno s to, bitka za odpravo brezposelnosti. Priznati je treba, da je bila prva bitka uspešna, medtem ko je bila brezposelnost v Italiji do začetka osvajanja Etiopije huda in stalna. Fašizem se je močno trudil, da bi izboljšal zemljo (izsuševanje močvirij), gradil je ceste in velike hidrocentrale.

Zelo je poudarjal vrednost in pomen dela in o tem 1927 izdal poseben zakon (Carta del Lavoro = Listina o delu). Po tem zakonu je vsako delo, umsko, ročno in tehnično, družbena dolžnost. Zato so bile stavke prepovedane, spore med delavci in delodajalci (npr. zaradi prenizkih mezd) so morali reševati oboji ali pa jih je reševala država. Delovni teden je imel že od 1923. leta 48 ur, a od 1934 so ga znižali na 40 ur. Če brezposelni ni prišel do dela, je dobival podporo od države. Fašizem je že zgodaj vpeljal posebno organizacijo Dopolavoro (Po delu, oddih po delu), ki je skrbela za razvedrilo zaposlenih, razvijala med njimi vse vrste športov, prirejala kulturne prireditve, izlete itd.

Mussolini je večkrat poudarjal, da bo italijanski narod le takrat kaj veljal in mogel znova z orožjem uveljaviti nekdanji rimski imperij, ko bo narastel vsaj na 70 milijonov. Zato je fašizem močno pospeševal čim večje število otrok. Neporočeni so morali plačevati precejšen davek (samski davek), družine s številnimi otroki so bile manj obdavčene, poročeni so imeli prednosti pri službah, novoporočenci so dobivali posojila na majhne obroke, ženskam je bilo prepovedano naporno delo itd.

Priznati moramo, da je bilo marsikaj od tega pametno. Vemo pa tudi, kako je fašizem prevaral italijanske množice, da so se začele zavedati njegove prave vsebine šele takrat, ko je bil nesrečni narod pahnjen v vojno, ko so začele prihajati na domove nesrečne novice o padlih očetih in sinovih na frontah, ko so se začela rušiti v prah in pepel italijanska mesta in vasi.

Nacionalni socializem v Nemčiji je marsikaj prevzel od italijanskega fašizma. Nekoliko bolj je poudarjal, da so koristi skupnosti (narodnostna skupnost — Volksgemeinschaft) pred koristmi posameznika, a mnoge ostale fašistične misli še dopolnjeval z znano nemško natančnostjo.

Ko je 1933 prevzel oblast, je bilo v Nemčiji 6 milijonov brezposelnih. Kako jih zaposliti? Po italijanskem zgledu z javnimi deli in odpustom žensk iz služb. Vpeljal je obvezno enoletno delo mladine v kmetijstvu. Veliko mladih ljudi so zaposlili tudi v vojski, v vojaških in političnih organizacijah. Tako je začelo število brezposelnih padati (leta 1933: 6 milijonov, 1936: 1 milijon, 1939, tik pred vojno, le še 74.000). Leta 1935 je načrtna javna dela zamenjalo delo za oborožitev, ki je zavzelo takšen razmah, da so morale ženske znova začeti delati v industriji. Vpeljali so stroga delovna pravila, noben delavec ni smel zapustiti delovnega mesta in delovna sila s podeželja ni smela v mesto.

Ta delovna služba je bila vedno pomembnejša in je kmalu zajela vse delavce in delodajalce. Članstvo v njej je postalo pogoj za zaposlitev. Bila je tesno povezana z nacionalsocialistično stranko. In kakor Italijani so

tudi Nemci imeli organizacijo, ki je rabila delavcem za oddih (Kraft durch Freude).

Tudi po pojmovanju nacionalnega socializma je bilo delo družbena dolžnost. Delavec in delodajalec sta sestavljala nerazdružljivo delovno enoto, ki je izključevala razredni boj. V vsaki delovni enoti je bila do potankosti izpopolnjena popolna avtoriteta od zgoraj navzdol in popolna odgovornost od spodaj navzgor. Smisel dela je bil, da morata kapital in delavec služiti skupnosti. Vsako podjetje je imelo svojega voditelja (ravnatelj), ki je moral biti »gospodar« v svoji hiši. Vodil je delo, urejal delovne odnose, vprašanje mezd in delovnih pogojev, nad njim pa sta imeli popoln nadzor država in stranka. Vsako podjetje, ki je zaposlovalo več kakor dvajset ljudi, je moralo imeti zaupniški svet, sestavljen iz delodajalca in zastopnikov delavcev, ki so morali biti včlanjeni v nacional-socialistični stranki.

Kako je bilo s kmetom pod nacionalnim socializmom? Poseben zakon o kmetih je poskušal rešiti obstanek nemškega kmeta, zlasti velikega in srednjega. Vsaka posest je morala biti stalna in strogo je bilo prepovedano kakršnokoli izročevanje zemljišča komu drugemu. Lastnik posestva je moral biti »čistega« (arijskega) rodu. Po smrti je posestvo podedoval najstarejši sin (če je bil zdrav), za druge sinove pa je bila odprta pot predvsem v SS oddelke, zato da posestva ne bi bilo treba deliti. Vsa zemlja je morala biti brezpogojno obdelana. Kmetom je dajala država velike podpore in jih tudi imela za edini rezervar zdrave in čiste nemške krvi.

Tudi nacistična Nemčija je zelo podpirala veliko število rojstev. Zasluzek je bil spočetka dober, toda kasneje se ni več večal, in to zato, da se ne bi večala želja nemškega človeka po boljšem življenju na škodo surovin, potrebnih za priprave na vojno. Od 1933 dalje se je potrošnja vina, žganja in tobaka, nakup radijskih aparatov in motornih vozil — kar je bilo pred prihodom nacionalnega socializma na oblast samo za bogataše — nekoliko povečala. Porastla je tudi poraba zelja, svinine in rib, strogo pa je bila preračunana na obroke uporaba sadja, maščob, jajc itd. Zato so vpeljavali številne nadomestke (Ersatz) hrane (sladkor iz lesa, mleko iz buč za prašiče, kruh iz škroba industrijskega krompirja, klobase iz ribjega mesa) itd.

Na vse te načine sta torej fašizem in nacionalni socializem pridobivala oba naroda in ju končno tudi pridobila. A bili so še drugi načini, koncentracijska taborišča in neusmiljeno uničevanje vseh, ki bi kakorkoli ugovarjali ali poskušali ovirati vpeljavo in razvoj zgoraj omenjenih fašističnih načinov.

Fašizem, ki se je razvil v Italiji in Nemčiji, je našel v nekaterih evropskih državah svoje večje ali manjše posnemalce. Oglašali so se razni fašistični voditelji v Angliji, Franciji, Španiji, na Madžarskem, v Avstriji itd. Njihove organizacije pa se do večje pomembnosti niso mogle razviti.

Omeniti je še dvojje izrazov, ki sta nastala v tem razdobju, monarhofašizem in klerofašizem. Monarhofašizem so radi očitati na primer jugo-

slovanskemu kralju, ki je v začetku 1929 ukinil ustavo, razpustil narodno skupščino, vse politične stranke in se proglasil za edinega najvišjega zakonodajalca v državi. Klerofašizem pa je bil poskus katoliške duhovščine oziroma organizacije katoliške cerkve povsem zavladati nad neko državo. Nekaj takšnega bi lahko našli leta 1934 v Avstriji, ko se je dokopalo do oblasti vodstvo klerikalne stranke, razpustilo vse ostale stranke in skupščino ter izdalo novo ustavo po vzorcu italijanske ustave in ene od papeških okrožnic.

Samo komunistične stranke so bile tiste, ki so že takrat pravilno dopovedovale množicam, kaj hoče fašizem z vsem tem svojim »velikodušjem«, to je, pognati narode v novo svetovno vojno. Zato je fašizem komuniste tudi tako preganjal in zato so ti tedaj tudi izgubili silno veliko vodilnega članstva v stranki. Zaradi tega je kongres kominterne leta 1935 sklenil, naj komunistične stranke za boj proti fašizmu ustanavljajo **ljudske fronte**, to je zvezo vseh demokratičnih sil v posameznih državah, ki naj bi prešle pod vodstvom komunističnih strank v odločilen boj proti fašizmu v svojih državah.

Te ljudske fronte so imele v nekaterih državah spočetka prav lepe uspehe. A tudi fašizem ni miroval. Nemški fašisti so prav kmalu oznanili pravo križarsko vojno proti komunizmu in skoraj so se znašle v prijateljskem objemu vse tri najbolj izrazite fašistične države: Nemčija, Italija in Japonska.

1. SPLOŠNA VPRAŠANJA V ČASU MED OBEMA VOJNAMA

a) Plačevanje reparacij

Prvo takšno veliko vprašanje je bilo, ali bo premagana Nemčija plačala reparacije, to je, ali bo povrnila vojno škodo, ki jo je povzročila nekaterim antantnim državam, zlasti Franciji. Kmalu po mirovni konferenci je posebna komisija obsodila Nemčijo na plačilo velikanske vojne odškodnine. Toda nemška vlada si je pomagala z vsemi mogočimi zvijačami: nekaj časa je trdila, da kazni ne more plačati, nekaj časa je prosila, naj ji jo vsaj znižajo, ter končno privolila v to, da bi bila pripravljena plačati močno zmanjšano vsoto, če bi ji katera od antantnih držav dala posojilo.

Od 1920, ko je posebna komisija določila, da mora Nemčija v 42 letih plačati 269 milijard zlatih mark vojne škode, in do konca leta 1923 je bila cela vrsta konferenc. Takrat pa so vzele v roke reševanje nemških reparacij ZDA, obljubile posojilo in ameriški bankir Dawes je naredil načrt, koliko in kdaj naj bi začela Nemčija plačevati svoje obveznosti.

Vendar s tem nemška vlada še ni bila zadovoljna. Zopet so nastopile ZDA in ameriški bankir Young je 1929 naredil nov načrt. A tedaj je iznenada izbruhnila velika svetovna gospodarska in finančna kriza in 1931

je tudi za Nemčijo začelo veljati, da ji eno leto ni treba plačati nobenega dolga. To pot je Nemčija dvignila glavo in izjavila, da je pripravljena plačati do srede leta 1935 samo še 3 milijarde zlatih mark, dotlej pa da je vsega plačala 53 milijard in 155 milijonov zlatih mark. Seštejmo to in odštejmo od prvotno določene reparacijske vsote in videli bomo, kako prav je imel veliki angleški državnik Churchill, ki je ves ta boj okoli reparacij imenoval: »žalostna zgodovina kompliciranega idiotizma«. Da bomo prav razumeli te duhovite besede, moramo dostaviti: kako dobro je nemška diplomacija s svojo običajno nesramnostjo potegnila za nos vlade vseh antantnih držav!

b) Vprašanje razorožitve

Drugo veliko povojno vprašanje je bilo vprašanje miru in razorožitve. Čeprav je bilo na mirovni konferenci ustanovljeno kot poseben varuh miru na svetu Društvo narodov, so vodilni evropski državniki prav kmalu spoznali, da je tudi to premalo. Nemčija je do 1925 že tolikokrat zarožljala z orožjem, da so se je vedno bolj bali. Upali so, da jo bodo morda pridobili s tem, če bi jo sprejeli v Društvo narodov. Res so jo sprejeli, a Nemčiji je še bolj zrastel greben in je kot pogoj za vstop v Društvo narodov zahtevala stalni sedež v Svetu Društva narodov (danes Varnostni svet v OZN) in delež pri kolonijah.

Zato so morali evropski državniki ubrati še drugo pot. Leta 1925 so se sestali v Locarnu in tja povabili tudi Nemčijo. Tam so slovesno sklenili in podpisali, da se bodo poslej vsi spori med Nemčijo in njenimi sosedi reševali le na miroljuben način v okviru Društva narodov.

Toda tudi ta slovesno podpisana lokarnska pogodba se je zazdela francoskim državljenikom premalo. Že 1927 so začeli snubiti najprej ZDA in nato ostale države, naj bi sklenile kar se da trdno pogodbo, s katero bi postavile »vojno izven zakona«. Tako je 1928 podpisalo v Parizu nekaj čez 70 držav tako imenovano Kellogovo-Briandovo pogodbo (prvi je bil ameriški, drugi francoski državnik). V uvodu te pogodbe so zapisali zelo lepe besede, da je »prišel čas odpovedati se vojni kot sredstvu narodne politike in uveljaviti med državami miroljubne odnose«. Pogodba je slovesno obsodila vojno kot sredstvo za urejanje mednarodnih spornih zadev in mednarodne politike.

Tako bi bil svet lahko ostal brez nove vojne. A kako blizu je pravzaprav ta že bila!

Že mirovne pogodbe so zahtevale razorožitev premaganih držav, ali kmalu so v Društvu narodov ustanovili posebno komisijo, ki naj bi se ukvarjala samo z vprašanjem splošne razorožitve. Glede tega velikega vprašanja ni bilo nič manj konferenc in obravnav kot glede reparacijskega vprašanja. Oglejmo si samo glavne konference! Prva je bila 1925. Tu so predložile razorožitvene načrte tri države, Anglija, Francija in Nemčija, čeprav ta takrat še ni bila članica Društva narodov in je smela imeti še vedno le po mirovni pogodbi določeno število plačane vojske. Prvi dve

državi sta predlagali razorožitev vseh drugih držav, ne pa lastne, a Nemčija je zahtevala lastno oborožitev. Iz teh predlogov ni torej moglo nič nastati. Leta 1927 je konferenco presenetil sovjetski zastopnik in zahteval popolno odpravo vseh oboroženih sil na zemlji, morju in v zraku kakor seveda tudi uničenje vseh tovarn orožja itd.

Obravnava o tem predlogu se je vlekla več kot leto dni, a nazadnje so sovjetskega zastopnika Litvinova podprli samo Nemci in Turki. Nato je bila pomembnejša konferenca šele 1932, ki se je je udeležilo kar 60 držav. Uspeh te konference pa je bil čuden, Nemčija je namreč dobila pravico oborožiti se.

c) Razvoj delavskega gibanja

Povedali smo že, da je na začetku prve svetovne vojne večina socialdemokratskih strank glasovala za vojne kredite, kar je pomenilo tudi začetek razpadanja II. internacionale. Svoje bivanje v nepristranski Švici je Lenin temeljito izrabil za razglabljanje o nadaljnjem razvoju delavskega gibanja, kajti število socialistov, ki so nasprotovali vojni, je raslo. Njihovi zastopniki so se zbrali septembra 1915 v vasi Zimmerwald v Švici (zimmerwaldska konferenca). Na konferenci sicer niso dosegli popolnega soglasja, vendar je skupina z Leninom na čelu glasovala za izjavo konference, ki je obsojala tiste socialiste, kateri so se izrekli v državnih zborih za vojne kredite in so nekateri od njih celo stopili v vlade. Razglas je pozival evropske delavce, naj nastopijo proti vojni. Na novi konferenci aprila 1916 v vasi Kienthal v Švici se je Leninova skupina še povečala. Ob začetku revolucije v Rusiji in Leninovi vrnitvi v domovino pa se je proletariat vsega sveta vse bolj oziral proti Rusiji.

Levica, ki se je začela oblikovati še v Zimmerwaldu, je postala jedro III. internacionale, ki jo je ustanovil Lenin v začetku marca 1919 v Moskvi. III. internacionala je do svojega razpusta pomladi 1943 združevala komunistične stranke vseh dežel. Ob njenem tretjem kongresu leta 1921 so poleg ruske komunistične stranke obstajale že številne komunistične stranke v najpomembnejših deželah sveta in na četrtem kongresu kominterne 1922 so bile zastopane komunistične stranke že iz 58 držav.

Po Leninovi smrti in vse večjem porastu moči njegovega naslednika Stalina pa je kominternna postajala zmeraj bolj edino središče, ki je določalo delo in način dela posameznim komunističnim strankam po svetu, kar je seveda začelo slabiti moč in samostojnost teh strank. Zmeraj bolj so preučevale izkušnje ruske revolucije in sovjetsko graditev države kot nekakšen obvezen vzorec za vse države. To je končno pomenilo, da nobena revolucija ne bo prava, če ne bo »narejena« po vzorcu ruske revolucije, in da je ruska pot v socializem edino pravilna in možna.

Zelo pomemben je bil sedmi (zadnji) kongres kominterne poleti 1935. Bil je že v času, ko je fašizem v Evropi nastopal svojo osvajalno pot. »Fašizem — to je vojna!« je takrat zaklical kongres kominterne in se ni

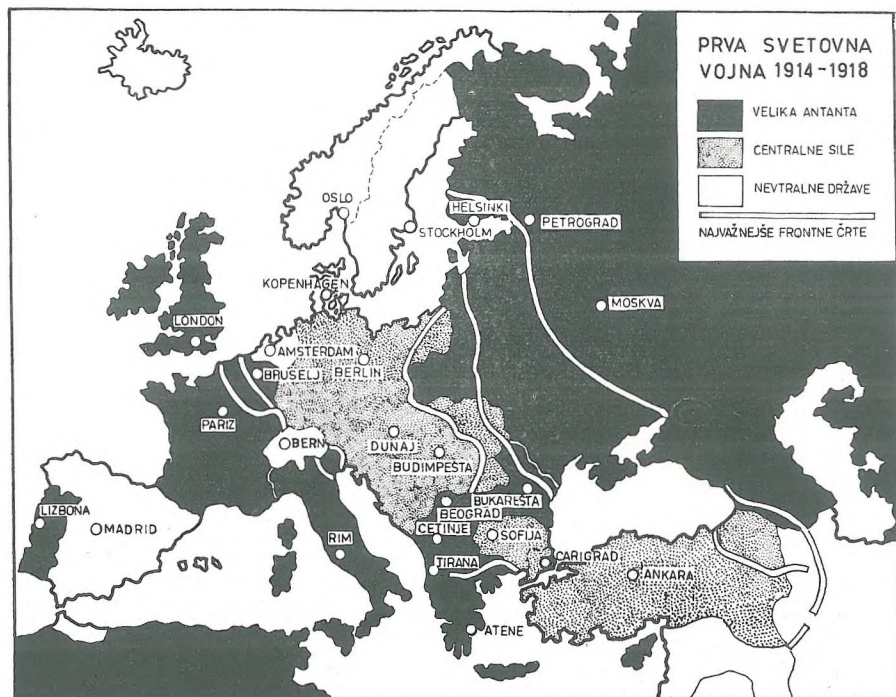
zmotil. Tega sedmega kongresa so se udeležili zastopniki 65 komunističnih strank od 76 včlanjenih in kongres je sklenil, naj začno komunistične stranke v svojih državah ustvarjati enotne delavske fronte in protifašistične ljudske fronte.

To pomembno nalogo so komunistične stranke — ponekod bolj, ponekod manj uspešno — izpolnjevale. Govorili bomo o uspehih ljudske fronte v Španiji in Franciji, poudariti pa moramo tudi velike uspehe tako enotne delavske kakor ljudske fronte, ki ju je ustanovila Komunistična stranka Jugoslavije.

Enotna delavska fronta je bila zveza delavstva (ene tovarne, ene stroke, vsega delavstva enega kraja, dežele ali države), in to ne glede na strankarsko pripadnost, vero ali svetovni nazor delavcev, v boju za dosedanjih delavskih pravic, izboljšanja mezd itd. To je bila velika sila, če so na primer složno — v enotni fronti — nastopili vsi rudarji komunisti, socialisti, katoliki, liberalci itd. v boju za zvišanje mezd.

Mnogo širša pa je bila **ljudska fronta**, v katero je komunistična stranka povezala vse demokratične sile v državi za boj proti fašizmu, proti vojni itd. Ena od najpomembnejših oblik takšne ljudske fronte je bila prav gotovo znamenita Osvobodilna fronta slovenskega naroda, ki jo je ustanovila Komunistična stranka Slovenije aprila 1941 za boj proti okupatorju in povezala vanjo vse demokratične in napredne sile slovenskega naroda. Prav na primeru OF si lahko tudi ogledamo obe značilnosti klasične oblike ljudske fronte. Prva je množičnost. Vse, kar je bilo v slovenskem narodu poštenega, se je vključilo v boj proti okupatorju. Druga značilnost je bila vodilna vloga KPS v OF. KPS ni bila samo ustanoviteljica OF, temveč ves čas tudi njena edina vodnica, se torej ni razblinila ali zvođenela v Osvobodilni fronti, temveč nasprotno: KPS je rastle in se krepila z vključevanjem najbolj revolucionarnih plasti OF v svoje vrste.

Omenili smo že vedno večji porast Stalinove moči v Sovjetski zvezi; s tem se je krepila tudi njegova samovolja. Tako je postajala tudi kominterneta s svojim sedežem v Moskvi zmeraj bolj le neke vrste izvršilni organ sovjetske državne oziroma Stalinove politike. Prav to je tretjo internacionalo privedlo do hude notranje stiske ali krize tik pred začetkom druge svetovne vojne. Rekli smo že, kako pravilno je kominterneta ob začetku prvih fašističnih osvajanj zaklicala: Fašizem — to je vojna! Toda tik pred začetkom druge svetovne vojne je vlada Sovjetske zveze sklenila s fašistično Nemčijo prijateljsko pogodbo; na tej podlagi je rdeča armada napadla Poljsko, ko je bila ta že na tleh. Takoj ko je bila Poljska uničena, je Hitler začel ponujati mir. Za mir je bila tudi vlada Sovjetske zveze in zato je zanj na ves glas propagirala tudi kominterneta. Kaj naj bi torej veljalo? Ali to, da je fašizem vojna? Ali to, da prinaša fašizem mir, ki sta ga oznanjala Hitler in kominterneta? Odgovori na ta težka vprašanja so bile zelo hude preizkušnje za komunistične stranke, a reči moramo, da je prav to izredno trdo preizkušnjo KPJ odlično prestala. Nikdar in nikjer ni prenehala poudarjati pravega bistva fašizma, neprestano je utrjevala vrste ljudske fronte in jih tudi takoj ob okupaciji naše domovine popeljala v osvobodilni boj proti

fašizmu. Nasprotno pa je na primer takrat ravnala komunistična stranka Francije, ki je še tedaj, ko so bile nemške armade že na francoskih mejah, neprestano preudarjala in se spraševala, čemu naj bi šli komunisti v vojno proti Nemčiji.

Maja 1943 so kominternu razpustili, češ da je težko voditi mednarodno gibanje iz enega središča in da so se komunistične stranke že tako razvile, da lahko vodijo same samostojno politiko. Oboje je bilo res, a zdaj, ko poznamo Stalina, lahko ugibamo tudi o drugih vzrokih za razpust kominterne, ki pa do danes uradno še niso znani.

Poleg komunistične — III. internacionale je obstajala tudi še **II. internacionala**, ki so jo obnovile desnice v socialdemokratskih strankah februarja 1919 na konferenci v Bernu. Še več. Sredinsko usmerjene struje v socialnih demokracijah so ustanovile 1921 na Dunaju tako imenovano poltretjo internacionalo. Tako so imele struje nekoč enotne socialne demokratske stranke kar tri internacionale: levica (komunisti) III. internacionalo, sredina poltretjo in desnica II. ali bernsko internacionalo. No, poltretja internacionala se je že 1923 združila z bernsko, ki je prenesla svoj sedež najprej v London, od tod v Švico, 1935 pa v Bruselj. Ves čas je ostala huda nasprotnica komunističnih strank in ves čas je zagovarjala misel, da more edino prizadevanje zastopnikov v državnih zborih pripeljati v socializem. Ob nemškem napadu na Belgijo 1940 je II. internacionala razpadla.

Se nekaj besedi o **delavskem strokovnem ali sindikalnem gibanju**. Delavski razred si je po dolgih bojih pridobil tudi pravico do združevanja v svojih strokovnih organizacijah ali sindikatih, ki so ponekod imeli veliko moč in veljavo.

Sindikati je zveza delavstva in nameščencev ne glede na politično in svetovno naziranje in si prizadeva doseči izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev (osemurni delavnik, boljše mezde, starostno zavarovanje itd.), stalno zaposlitev, delež pri dobičku podjetja, v katerem dela, itd. Delavstvo iste stroke enega in več podjetij (npr. rudarji), ene pokrajine ali cele države se je torej začelo združevati v strokovne ali sindikalne organizacije. Tako so nastali sindikati delavstva vseh vrst, rudarski, transportni itd. Čim več delavstva je povezanega v sindikatu, tem močnejši je in tem uspešnejši je njegov boj za delavske pravice. Sindikat, ki ima svoje delavsko sindikalno vodstvo, mora biti dobro urejen, delavstvo plačuje članarino, sindikat izdaja svoje časopise, ima svoje konsumne zadruge, prosvetna društva itd.

Sindikati na več načinov dosegajo izboljšanje za delavstvo. Najmilejši in najbolj pogost način je pogajanje z delodajalci. Delavske plače postanejo spričo draginje premajhne in sindikat zahteva zvišanje. Če delodajalec pristane, je sindikat zmagal in delo teče naprej. A najmočnejša oblika sindikalnega boja, ki mora biti seveda zelo dobro pripravljena, je stavka ali prenehanje dela. Delavstvo preneha delati na primer v eni tovarni ali v vseh tovarnah iste stroke v neki pokrajini ali v vsej državi. To je

splošna stavka. Včasih podpro takšno stavko za nekaj časa tudi sindikati drugih delavskih strok.

Jasno je, da ob takšnih velikih stavkah začne kmalu trda presti tovarnarju ali tovarnarjem, včasih tudi državi (npr. stavka vseh transportnih delavcev). Ker delo stoji, je izguba delodajalca očitna, zato gotovo poskusi vse, da bi bilo stavke čimprej konec. Od moči, trdnosti in enotnosti sindikata je sedaj odvisno, ali se stavka konča z zmago, to je z dosegom pogojev, zaradi katerih se je začela, ali s porazom.

V različnih državah je z zakoni različno urejeno, kaj sme delavcem in delodajalcem med stavko služiti. Prvim, da bi dosegli svoje pravice, drugim, da bi stavko zlomili. Po navadi se začne takoj, ko do stavke pride, pogajanja med zastopniki sindikatov in delodajalcev, pri katerih sodeluje tudi državna oblast. Delodajalci radi pogajanja zavlačujejo, da bi delavstvo izstradali in da bi se jim med tem posrečilo dobiti druge delavce, ki jih imenujemo stavkokaze. Prav tedaj je veliko odvisno od zavesti delavstva in od moči sindikatov, kajti razburjenje med delavci iz dneva v dan raste in ob prvih večjih nemirih lahko nastopi državna oblast, zapre voditelje sindikatov, nad nemirne delavce pa pošlje policijo ali celo vojsko. Znano je, kako krvavo so se končale nekatere velike stavke, a nekatere so zelo dobro uspele.

Sindikati ali strokovne organizacije niso delavske politične organizacije — to so le delavske stranke, vendar so si politične delavske stranke sčasoma pridobile nad sindikati določen vpliv. Zaradi tega lahko danes vse sindikate v kapitalističnih deželah delimo v dve glavni skupini: v sindikate, ki hočejo doseči izboljšanje za delavstvo z razrednim bojem, in v sindikate, ki trdijo, da je to moči doseči z mirnim in prijateljskim sporazumom med delavci in delodajalci. Prva skupina sindikatov je pod vplivom komunističnih in socialističnih strank in ima različna imena, skupno jim rečemo rdeči sindikati, v drugo vrsto pa spadajo rumeni sindikati, ki so pod vplivom raznih meščanskih, predvsem versko pobarvanih strank.

Težnje vseh sindikatov so bile združevati se v zveze ali centrale v državi in te v mednarodne zveze ali sindikalne internacionale. Tako sta v razdobju med obema vojnama obstajali dve takšni internacionali, rdeča sindikalna internacionala s sedežem v Moskvi in rumena s sedežem v Amsterdamu. Omeniti je treba še dvoje sindikatov v tem času, ki se bistveno razlikujeta od zgoraj opisanih in tudi med seboj. To so bili sindikati v Sovjetski zvezi in sindikati v dveh fašističnih državah, v Italiji in v Nemčiji.

V Sovjetski zvezi, kjer si je priporil oblast delavski razred, je bila vloga klasičnih sindikatov, ki so še ostali v kapitalističnih državah, nepotrebna. Zato so tamkajšnji sindikati postali predvsem strokovne organizacije za osnovno nalogo skrbeti za izobrazbo, za kulturno rast in tudi za finančno stran svojih članov z izboljševanjem in prenavljanjem delovnih pogojev v podjetjih in ustanovah. V obeh fašističnih deželah pa so sindi-

kati postali državne organizacije, ki so združevale v istem podjetju delavce in delodajalce. Ti sindikati so izključevali razredni boj, a še bolj je razredni boj izključevalo dejstvo, da je državna oblast stavke prepovedovala, med delavci in delodajalcem nastale težave so morali reševati sindikati sami, in če tega niso zmogli, je spor moral rešiti pristojni državni organ.

č) Kratek pregled gospodarstva in gospodarska kriza

Nakopičeno blago vseh vrst, ki ni moglo dobiti tržišča, je v razdobju med obema vojnama povzročilo najhujšo gospodarsko krizo v tedanjem kapitalističnem svetu. Začela se je 1929 v Združenih državah Amerike in je kmalu zajela ves kapitalistični svet ter je v svojih najhujših oblikah in posledicah trajala na vseh področjih gospodarstva cela štiri leta in ponekod še dalj. Glavna vidna znamenja te krize so bila naslednja: 1. V industrijskih državah je padla proizvodnja v industriji na eno tretjino, torej približno na raven iz leta 1905, kar je rodilo armado brezposelnih. Leta 1932 je bilo v kapitalističnih državah 26 milijonov brezposelnih — mednje ne štejemo tistih, ki so bili vsaj delno zaposleni. 2. Kriza je zadela tudi kmetijstvo — to je bilo zlasti občutiti v ZDA, kjer so farmerji opuščali farme (tovarne žita), z begom v mesta poskušali reševati sebe in življenje svojih družin, kar je dalje pomnoževalo armado brezposelnih v mestih. 3. Kriza je porušila svetovne gospodarske zveze in svetovna trgovina je padla na eno tretjino od časa pred začetkom krize. Države so zapirale meje pred uvozom tujega blaga. 4. Kriza je popolnoma zmedla svetovne finance in prek petdeset držav je moralo razvrednotiti podlago svojemu denarju.

Oglejmo si na kratko najprej razvoj svetovnega gospodarstva do začetka krize. Razumljivo je, da so cene blaga med vojno strmo naraščale in se dvigale tja do leta 1920, ko so gospodarstveniki na prvi svetovni gospodarski konferenci sklenili, da je treba cene ponovno spraviti v red. To so dosegli na ta način, da so velike države svojemu denarju zopet vrnile zdravo zlato podlago; cene blagu so začele padati. Tako so 1922 dosegli tako imenovano prvo ustalitev cen in vrednost denarja (stabilizacija).

Že naslednje leto — 1923 — je ta komaj uveljavljeni red zrušilo dvoje dogodkov, potres na Japonskem in francosko-belgijska okupacija Porurja. Prvi dogodek, ki je terjal preko 100.000 mrtvih, je prizadejal tudi bilijon jenov škode, kar je sprožilo velikanski preplah in zmešnjavo v japonskih bankah in njihov finančni polom. Drugi dogodek pa je bil v tesni zvezi z neplačevanjem nemških reparacij in je močno pretresel evropske finance. Vendar se je gospodarstvenikom do leta 1925 znova posrečilo doseči trdnost denarja.

V letih 1925 do 1929 je svet doživel razdobje gospodarskega ravnotežja in silnega razvoja svetovne trgovine. Dvoje novosti v industriji je sicer

spočetka to ravnotežje nekoliko motilo: vpeljava racionalizacije in popolnejše mehanizacije v nemški industriji, kar je vodilo do znižanja proizvodnih stroškov, ter vpeljava standardizacije industrijskih izdelkov v ZDA, to je izdelava manj, a popolnejših in uporabnejših industrijskih izdelkov. To oboje je vodilo dočasne brezposelnosti, vendar so delavci še lahko dobili delo drugod.

Tako si je morala druga svetovna gospodarska konferenca v Ženevi 1927 zadati temeljno nalogo doseči stalnost in trdnost gospodarstva na svetu. Kako? S pretehtano porazdelitvijo dela (ročnega in industrijskega) med narodi in državami, s pretehtano ureditvijo odnosov med kmetijskim in industrijskim blagom, z zmanjšanjem pridelovalnih stroškov, z vpeljavo racionalizacije in mehanizacije in končno, z zniževanjem uvoznih in izvoznih carin. Toda do vsega tega ni prišlo, čeprav moramo reči, da so si za to takrat največje gospodarske in politične glave močno prizadevale. Kapitalistična zakonitost je šla v najpomembnejših gospodarskih panogah svojo pot. Poglejmo!

Kmetijstvo. V vseh evropskih državah je po vojni čutili željo doseči avtarkijo v kmetijstvu. Vse velike države — razen Anglije do 1931 — so zato varovale svoje kmetijstvo z velikimi uvoznimi carinami, s stalnimi cenami in ga pospeševale z mehanizacijo in z najnovejšimi znanstvenimi izsledki. To je seveda zelo prizadelo stare države — izvoznice žita, saj so morale začeti same izdelovati stvari, ki so jih poprej uvažale in plačevale z žitom.

Že to je delno omajalo evropsko tržišče. A prišlo je še hujše. Konkurenca prekomorskih kmetovalcev (ZDA, Kanada, Argentina, Avstralija) je bila kljub vsem carinskim zaporam tako močna, da so začele cene kmetijskim pridelkom v Evropi padati in evropski kmetovalec se je začel vedno bolj umikati s tistih kmetijskih področij, kjer mu je postajalo tekmovanje s prekomorskimi kmetijskimi proizvodi skoraj nemogoče. Tako je klasično kmetijstvo v Evropi začelo polagoma pešati in kmetovalec je vedno bolj iskal pomoči in zaščite od države.

Industrija. Po vojni so začele tudi manjše, poprej kmetijske države uporabljati svoje surovine za svoje industrijske izdelke. Nekateri, na primer skandinavske države, so svojo mlado industrijo celo izpopolnile z najnovejšimi znanstvenimi izsledki in mogle s svojimi izdelki uspešno tekmoovati na svetovnem tržišču. Poleg tega je kazal sodobni industrijski kapital vsevečjo gibčnost in neutrudno iskal države, v katerih bi se lahko naselil z dobičkom. Tako je začel na primer industrijski kapital ZDA v Sovjetski zvezi uspešno graditi takrat največjo elektrarno na svetu Dnjepr-prostoj in ni pri tem nič razmišljal, da to dela v deželi, ki ima povsem drugačen družbeni red.

Reči moremo, da so si tudi majhne države prizadevale, da bi se v industriji kolikor mogoče osamosvojile. Toda to je začelo razbijati poprej ustaljeno svetovno tržišče. Stare industrijske države so morale krčiti svoja svetovna tržišča ali se bojevati, da bi izrinile neljube in nepričakovane

tekmice. Izpodriniti pa so jih mogle le na dva načina: ali izpopolnjevati svoje industrijske izdelke z najnovejšimi tehnološkimi dosežki, ali dalje izpopolniti nam že poznano klasično združevanje več velikih podjetij. Prav v tem razdobju so se razvili karteli, koncerni in trusti do tistih oblik, ki jih pozna kapitalistični svet še danes. Kartel je postal začasno združevanje podjetij iste vrste in stroke za monopolistično obvladovanje trga, koncern trajno zlitje različnih podjetij, a trust trajna zveza, v kateri žrtvujejo vključeni člani svojo finančno samostojnost, toda obdržijo neko stopnjo upravne samostojnosti.

Vse to so začetki propadanja klasičnega zasebnega kapitalizma, ki ga je rodilo razdobje gospodarskega liberalizma. Klasični zasebni kapitalizem je v tem času popolnoma prenehal v Sovjetski zvezi (gospodarsko načrtovanje) in delno tudi v obeh fašističnih državah, ki sta začeli vpeljavati državni nadzor nad industrijo. Težnje po takšnem nadzoru je tedaj čutili tudi v Angliji in Franciji.

Trgovina in trgovinska politika. Vojna je porušila stare trgovinske in finančne zveze, zaprla tržišča in razbila trgovske organizacije, ki so se razvile med petdesetletnim mirom v Evropi. Mirovne pogodbe so ustvarile še nova neravnovesja, ki so še bolj onemogočala povrnitev k poprejšnji trgovinski politiki. Nastale niso samo nove teorije o državah, temveč tudi nove države. V Sovjetski zvezi je trgovina začela služiti koristim skupnosti, delovnemu človeku, medtem ko sta obe fašistični državi poudarjali, da mora trgovina služiti ozkim narodnostnim koristim (naciji). Skratka, kazati so se začele težnje, da se mora blaginja posameznika umikati blaginji skupnosti.

Zasebne in javne finance. Zlata denarna podlaga, ki se je obdržala petdeset let, je doživela med vojno hude udarce. Proračuni vseh bojujočih se evropskih držav so že tedaj pokazali velike primanjkljaje, ki so jih države skušale kriti s tiskanjem vedno novega papirnatega denarja in še z raznimi drugimi finančnimi zvijačami.

Vse to je po vojni pripeljalo v vseh državah do večje ali manjše inflacije. Krožilo je ogromno papirnatega denarja, ki ni imel kritja v zlati podlagi. Da bi države dosegle ponovno vrednost svojega denarja (stabilizacijo), so najemale visoka posojila v državah z »zdravo« valuto. V zastavo za ta posojila so morale oddajati predvsem zlato, ki je začelo takoj po vojni na veliko odtekati k najmočnejšemu evropskemu upniku takratnih časov, v Združene države Amerike.

Klasični kapitalistični red je bil torej ves čas od konca vojne v nekakšni stalni krizi. Denarna trdnost, dosežena 1925, je bila le začasna, v letih 1925 do 1929 doseženo gospodarsko ravnotežje pa le navidezno.

En sam dan, 29. oktober 1929, je z nenadnim padcem cen in s tem z razvrstnotenjem delnic na newyorški borzi porušil vse prejšnje ravnotežje. Kako je prišlo do tega silovitega poloma v ZDA, v deželi, ki je imela takrat največ zlata na svetu? Še 1927 so bile cene v ZDA zelo stalne. Življenjska raven je bil znatno višja kakor pred vojno, mnogi gospodar-

stveniki in državniki so mislili, da je prišlo razdobje stalne blaginje. Denarja ni manjkalo, saj ga je bilo v obtoku skoraj za 14 milijard dolarjev preveč. Prav to je bilo usodno!

Ker je bilo denarja preveč, se je začela velikanska špekulacija. Ljudje so najemali posojila, ustanavljali podjetja, kupovali delnice vseh mogočih podjetij, prodajali in preprodajali lastne delnice itd. Ameriški svet je zajela obsedenost nakupovati in prodajati delnice in konec septembra 1929 — torej slab mesec pred polomom na newyorški borzi — je znašala vrednost vseh delnic na tej borzi skoraj 52 milijard dolarjev. Kaj je bilo narobe? Strokovnjaki danes trdijo, da je bila prevelika razlika med resnično vrednostjo delnic in obrestmi posojila, ki so ga najemali špekulanti za nakup delnic. Stvarna vrednost delnic je bila namreč le 2% v primeri s cenami blaga, posojila pa so najemali na 10% obresti.

Državna oblast je že 1927 s strahom opazovala ta hudi padec vrednosti denarja. Zaradi bližajočih se predsedniških volitev pa je špekulacijo umetno zadrževala in krila njene primanjkljaje, a ta je 1928 dosegla že takšne mere, da država nad njo ni imela več nobenega pregleda.

Strašni polom na newyorški borzi je pokazal, da delnice niso bile vredne čez 51 milijard dolarjev, temveč kvečjemu le 30 milijard ali približno samo toliko, kot bi bila morala Nemčija plačati vojnih reparacij. Zaradi tega newyorškega poloma in izgube skoraj 30 milijard dolarjev je prevzela svet velikanska zmešnjava. Začelo se je razdobje najhujše finančne in gospodarske krize. Ta svetovni poplah in svetovna gospodarska zmeda sta bila povsem razumljiva, kajti polom je doživela ne samo najbogatejša država na svetu, temveč tudi največja svetovna upnica. Vse zadolžene države so se s strahom spraševale, kaj bo, če bodo začele ZDA terjati plačilo svojih dolgov!

Kako so ZDA premagovale krizo doma, bomo ugotovili pri pregledu zgodovine ZDA. Zdaj si oglejmo, kako si je poskušala zaceliti rane Evropa, v kateri so se posledice dogodkov v ZDA čutile že kmalu na začetku leta 1931.

Finančna kriza je najprej zadela Avstrijo in potem Nemčijo (polom dveh velikih bank). Nato je krizo začutila Anglija, ki je morala odpraviti svojemu denarju zlato podlago, a 1932 zapustiti svojo 90 let staro politiko svobodne trgovine in vpeljati zaščitne carine.

Obseg krize je pokazala svetovna gospodarska konferenca sredi leta 1933 v Londonu, ki se je je udeležilo 64 držav. Tedaj je bilo brezposelnih (brez družinskih članov) blizu 30 milijonov ljudi, od oktobra 1929 pa do takrat so cene padle za približno eno tretjino, popolnoma je bilo porušeno svetovno tržišče, svetovne zaloge kmetijskih pridelkov so se v primeri z letom 1925 podvojile, vrednost svetovne trgovine se je znatno zmanjšala itd.

Sredi 1933 so nastale štiri skupine držav, ki so si poskušale urediti trdnost denarja na novo, dve evropski, ZDA in Kanada. Izoblikovale so se države šterlinške zveze na čelu z Anglijo, države zlatega tabora s Fran-

cijo, Kanada pa je poskušala s svojim dolarjem dosegati ravnovesje med ZDA in evropskimi državami.

Oglejmo si na kratko poskuse prebroditi krizo v omenjenih najpomembnejših gospodarskih panogah v treh največjih kapitalističnih evropskih državah, v Veliki Britaniji, Franciji in Nemčiji. Reči je seveda treba, da krize ni nobena povsem prebrodila. Preden je namreč moglo priti do ponovne uravnovešenosti, je že zadivjala nova svetovna vojna.

Velika Britanija. Kmetijstvo. Kriza je v Angliji še bolj zaostрила željo po samostojnosti v kmetijstvu, a se je kmalu izkazalo, da to zaradi predrage delovne sile peša. Čeprav so orno zemljo prepuščali travnikom in pašnikom, je padalo tudi število živine. Tako je morala Anglija vkljub zaščitnim carinam uvažati žito in meso in začela je rasti huda draginja. **Industrija.** Povpraševanje po angleškem premogu je padalo, ker se je v deželah, kamor je Anglija premog doslej izvažala, večala motorizacija. Le počasi je rastla, in to z veliko državno pomočjo, železarska in jeklarska industrija, še vedno dobro pa se je razvijala tekstilna industrija. Bilanca v *trgovini* je pokazala, da je uvoz večji od izvoza. Kljub visokim carinam je namreč Anglija morala uvažati hrano, les, volno, bombaž, nafto in kože, a izvažala je lahko samo premog in tekstilne izdelke. **Finance.** V londonskih bankah je bilo pred začetkom krize naloženega veliko tujega zlata, toda države so ga začele dvigati, da bi z njim reševale domačo krizo. Beg zlata iz londonskih bank je bil tako velik, da je angleška vlada prepovedala sleherno prodajo zlata tudi v sami Angliji in je 1931 razvrednotila svoj denar. Zato si je morala država od 1932 dalje v zunanji trgovini pomagati z dolarjem, in ko je ta izgubil zlato podlago, s francoskim frankom.

Francija je morala kljub modernizaciji in mehanizaciji *kmetijstva* uvažati pšenico in meso. Cena mesu je sicer nekoliko padla, ves čas pa je bil tukaj zelo drag kruh. Za izvoz *industrijskih* izdelkov je Francija zamudila čas na svetovnem tržišču, kajti njeno preurejanje vojne industrije v industrijo mirnih dni je trajalo skoraj do začetka krize. Pomanjkanje premoga in zastarele naprave so zlasti hromile jeklarsko industrijo. Tretje mesto na svetu pa je Francija do 1934 obdržala v tekstilni industriji, a po tem letu je mogla kriti samo še domače potrebe. Uspešnejša je bila njena sodobna industrija, to je električna, kemična, avtomobilska industrija in industrija umetne svile. Francoska *trgovina* je bila ves čas odvisna od uvoza. In ker je vlada skoraj na ves uvoz nabijala velikanske carine — vseh carin je bilo v Franciji 1936 čez 3000 —, se je življenje vedno bolj dražilo. Francoske *finance* je močno prizadel izostanek nemških reparacij. V enem samem letu je padla zlata rezerva od 82 bilijonov frankov na 50 bilijonov frankov.

Nemčija. Kriza je s svojimi posledicami močno pospešila prihod nacionalnih socialistov na oblast. Precej res bo, da so volilni glasovi armade nemških brezposelnih zelo pripomogli, da se je nacionalni socializem prikopal do oblasti. Kako je torej Hitler in štab njegovih najožjih sodelavcev reševal Nemčijo pred posledicami krize? Odpovedal je plačevanje repara-

cij in vpeljal načrtno gospodarstvo. Izpeljal je prvo štiriletko in 1937 začel drugo, ki pa je ni končal.

Kmetijstvo. Že v prvi štiriletki je morala vsa Nemčija postati državno prehranjevalno ozemlje. O tem, kako je hotel nacionalni socializem ohraniti nemškega kmeta, smo že govorili. Leta 1934 je Nemčija — kakor deset let poprej Italija — začela bitko za žito in 1936 je Hitler oznanil, da se morajo v vseh kmetijskih pridelkih popolnoma osamosvojiti. Z najsodobnejšimi znanstvenimi in tehničnimi dosežki so izpopolnjevali kmetije in veleposesti in jim dajali velikanska posojila, obenem pa je državna oblast strogo nadzorovala potrošnjo hrane in vpeljala obroke za vsa najpomembnejša živila (karte). Ker sprva ni bil dovoljen uvoz nobene hrane v Nemčijo, so bili na primer pšenica, rž, surovo maslo in sladkor 200—300 % dražji kakor na svetovnem tržišču. To draginjo so potem poskušali omiliti z zamenjavnim uvozom (kliringom) žita iz kmetijskih držav, med katerimi je bila tudi prejšnja Jugoslavija. (Jugoslavija je izvažala v Nemčijo žito in meso in je morala iz Nemčije uvažati v zameno samo tisto, kar je ta proizvajala.)

Industrija. Prva štiriletka naj bi bila odpravila brezposelnost in to z velikimi javnimi deli, ki jih je plačevala država. V tem času so v Nemčiji nacionalizirali industrijo. Kakor v Italiji so jo tudi tukaj razdelili v razne skupine (težka, kemična, tekstilna industrija itd.), ki so bile pod nadzorstvom ministra za gospodarstvo in še posebej pod nadzorstvom strankinega in državnega pooblaščenca za izvedbo štiriletnega načrta Göringa. Vsak industrijalec, majhen ali velik, na primer Krupp s svojimi jeklarnami, se je moral vključiti v svojo skupino in v upravni odbor svojega podjetja sprejeti določeno število vidnih voditeljev nacionalsocialistične stranke. Tako od te nacionalizacije nemški narod ni imel ničesar, bogatel pa je naprej lastnik podjetja in z njim člani upravnega odbora, prvaki nacionalsocialistične stranke. Lastniku je država ukazovala samo to, kaj in koliko mora njegovo podjetje izdelati, posredovala mu je surovine, določala prodajno ceno, komu sme prodajati itd.

V drugi štiriletki se je poskušala Nemčija v svojih pripravah na vojno osamosvojiti celo glede najpomembnejših surovin, železne rude, premoga, nafte, tekstilnih surovin in kavčuka. Delno se ji je to posrečilo zaradi porasta znanosti glede izdelovanja sintetičnih tvarin (bencin iz premoga, volna iz lesa itd.). Res so bile sintetične tvarine veliko dražje od uvoženih naravnih surovin, a bile so narejene doma. Toda res je tudi, da je rastlo ponovno nemško oboroževanje znatno hitreje kakor življenjska raven nemškega naroda. To je večkrat priznal nemškemu narodu sam šef nemške štiriletke z znanim stavkom, da mu daje pušk in topov namesto kruha in surovega masla.

Trgovina. Da bi se osamosvojila, je Nemčija uvažala samo v obliki klirinškega trgovanja. Za nemške *finance* pa so bili značilni visoki davki, katerih pobiranje je država stopnjevala do takšne popolnosti, da jih je pobirala celo za leto in še več naprej.

2. RAZVOJ EVROPSKIH DRŽAV

Sovjetska zveza. Po Leninovi smrti se je začel v vodstvu boljševiške stranke in v državnem vodstvu boj za Leninovo dediščino. Do popolnega izraza je prišel med kasnejšim najmočnejšim človekom v SZ Josifom Visarionovičem Stalinom in Levom Trockim. Oba sta imela velike zasluge pri ustanovitvi Sovjetske Rusije, toda vsak svoje teoretične poglede v silno zapletenem vprašanju. Trocki je trdil, da Rusija ne more postati socialistična država brez pomoči svetovne revolucije, torej pomoči tudi od zunaj, zlasti od evropskih držav, Stalin pa je trdil, da je mogoče uresničiti socializem v Rusiji brez pomoči od zunaj.

Stalin je s svojo trditvijo zmagal na 14. kongresu boljševiške stranke decembra 1925. Opozicija, med katero so bili poleg Trockega še drugi vidni in zaslužni boljševiki (na primer Zinovjev in Kamenjev), se je podredila sklepom večine. Vendar Stalin, ki je imel kot generalni sekretar boljševiške stranke velikansko moč, na opozicijo ni pozabil. Že 1927 sta bila zaradi kritičnih pripomb glede Stalinove zunanje politike izključena iz boljševiške stranke Trocki in Zinovjev in prvega so celo pregnali v Kazahstan.

Na 15. kongresu boljševiške stranke decembra 1927 so med drugim sprejeli tudi sklep o začetku načrtnega gospodarstva, ki so ga začeli izvajati leta 1929. Ustanovili so posebno komisijo in ta je morala silno natančno preučiti, kaj bodo v Rusiji izdelali, pridelali in naredili v petih letih (od tod tudi izraz petletka).

Dnjeprostroj

Dva izvirna gospodarska sistema v Sovjetski Rusiji že poznamo, vojni komunizem in NEP, načrtno gospodarstvo pa je tretji, veliko popolnejši sistem, ki je omogočil tudi velikanske uspehe. Seveda ni šlo brez težav. V SZ so mogli začeti načrtno gospodariti zato, ker je bila država lastnica vseh proizvodnih sredstev, od zemlje, vsega njenega bogastva, do tovarnov, bank, šol in delovne sile. Zato je lahko komisija natančno določila, koliko morajo v 1. petletki izdelati na primer čevljev, strojev vseh vrst, nakopati premoga, in tudi, koliko in kakšnih ljudi izšolati itd.

Načrt je bil vsekakor dober in premišljen in narejen pod vodstvom zelo lepe in revolucionarne misli, da mora SZ najnaprednejše evropske države in Ameriko ne samo dohiteti, temveč celo prehiteti.

Toda kmalu so se začele oglašati težave. Vsepovsod je manjkalo strokovnega osebja (usposobljenih delavcev, tehnikov, inženirjev, profesorjev itd.). Še prav posebne težave so nastopile na vasi. Povedali smo že, kako so se v gospodarskem sestavu NEP razvili veliki gruntarji — kulaki, ki so, če so bili pridni, najemali vedno več zemlje, vedno več pridelovali in lahko tudi vedno več prodajali. Preden so začeli v Rusiji izvajati gospodarski načrt tudi na vasi, so kmete združili v kolhoze, posebne vrste združena gospodarstva. Sprva kulaki niso imeli ničesar proti omenjenemu združevanju vseh vaščanov-kmetov in so spočetka tudi pridno delali na takšnem vaškem kolhoznom-združenem posestvu. Vendar sta se kmalu pokazali dve pomanjkljivosti. Za skupno in načrtno obdelavo so bili potrebni stroji, traktorji in kombajni, a jih ni bilo; druga težava je bila v tem, da vsi združniki niso enako pridno delali, zaslužili pa so vsi enako. Povsem človeško in razumljivo je bilo, če so poprej prizadevni kulaki kmalu spoznali, da zaslužijo veliko manj kakor v časih NEP. Začeli so manj delati, in tudi sabotirati, delo zlohotno ovirati. Ne vsi, ali nekateri gotovo, jeza pa je seveda padla na vse kulake. Ponekod so ti vaški mogotci res požigali žito, pobijali živino in opravljali še druge vrste sabotaže. Seveda se je državna oblast maščevala (streljanje, odgoni na prisilno delo), toda vse to dolgo časa ni zaleгло in šele 1933 so se začeli kazati prvi vidnejši uspehi skupnega gospodarjenja tudi na vasi.

Če je v 1. petletki prihajalo do težav na vasi, pa so nekatere panoge načrte izpolnile in dosegle, in to še prej kakor v štirih letih. Tako so že 1933 začeli z drugo petletko in na vasi preuredili kolhoze. Vsak v kolhoz vključeni kmečki delavec je imel predpisano dnevno normo in še kos zemlje v lastno uporabo (ohišnica) ter dobil natančno določen zaslužek. Še v 1. petletki so nastopili delavci-udarniki, ki so presegali delovne norme. Uspehi 2. petletke so bili že tako veliki, da SZ ni bilo treba več uvažati tujih, za devize kupljenih strojev in z njimi dragih tujih strokovnjakov. Druga petletka je še bolj pospešila udarno delo; to je po rudarju Stahanovu, ki je neprestano zviševal mesečno delovno normo, začelo dobivati ime stahanovstvo.

Prehuda obremenjenost delovnih ljudi in neživljenjski (birokratski) okoreli nadzor, ali delovni ljudje norme izpolnjujejo ali ne, sta prav v 2. petletki rodila nekaj nevarnega, kar sovjetski znanstveniki danes imenujejo

»psihoza sabotaž«. Kaj lahko se je delavcu pokvaril stroj in kaj lahko se je po nesreči vnela kopica slame na kolhozu. Birokrati niso dosti raziskovali, temveč so delavca obdolžili sabotaže in sledile so hude kazni. Še druga nevarna napaka se je pokazala za te petletke, ki je imela silno daljnosežne posledice. Začel se je tako imenovani kult, češčenje Stalinove osebnosti. Stalin je imel kot generalni sekretar boljševiške stranke resnično najvišjo oblast v SZ. Obdan od kopice birokratskih petoliznikov, ki so ga venomer samo hvalili, se je povzpел do takšne stopnje, da je — kakor pišejo danes o njem sovjetski zgodovinarji — sčasoma še sam verjel v svojo nezmotljivost. (Pojav je bil vsekakor nezdrav, ni pa bil nič novega. Že klasični antični svet je dobro poznal to in to tudi povedal v znanem izreku: Honores mutant mores! Časti spreminjajo značaje!)

Poleg velikih in lepih uspehov so se v SZ kmalu po letu 1933 začela strašna leta. Močno je zrasla oblast organov notranje uprave, ki se je vse bolj spreminjala v državo v državi. Če je kdo zagrešil »državi sovražno dejanje«, niso zaprli ali preganjali samo njega, temveč tudi njegovo družino.

Svetla točka pa je bil 7. kongres kominterne poleti 1935 v Moskvi. Sprejel je pomembne sklepe, kako nujno je treba doseči enotno delavsko fronto po vsem svetu in kako je treba začeti ustanavljati po vseh državah ljudsko fronto. Leta 1936 je dobila SZ novo ustavo, ki je SZ proglasila za socialistično državo delavcev in kmetov. Temeljno načelo nove ustave je bilo, da kdor noče delati, naj tudi ne je. Vsak mora delati po svojih sposobnostih in biti plačan za storjeno delo.

Od srede 1936 dalje so se zvrstili veliki sodni procesi, v katerih je Stalin obračunal z zadnjimi ostanki »opozicije« in dal pobiti večino najzaslužnejših boljševiških prvakov. Naravnost pošasten je bil vzrok, ki so zaradi njega postavili pred posebno sodišče enega najspodobnejših sovjetskih poveljnikov maršala Tuhačevskega in več vidnih višjih sovjetskih častnikov. Nemška tajna policija je napisala skrivno poročilo, da je maršal Tuhačevski izdajalec in v službi zahodnih imperialističnih držav. Poročilo je podtaknila tedanjemu predsedniku čehoslovaške republike Benešu, ta pa ga je poslal — popolnoma prepričan o njegovi resničnosti — Stalinu. Nesrečni konec uglednega sovjetskega maršala je sprožil val številnih zapiranj in obsodb najvišjih sovjetskih častnikov.

Šele na pomlad 1938 so strahotna leta nekako ponehala, a takrat so se nad Evropo že zbirali temni oblaki. Hitler je začel osvajati Evropo.

Nemčija. Po viharnih letih 1919 in 1920 je Nemčijo najbolj pritiskala vedno bolj neizprosna zahteva francoske vlade, naj vendar začne plačevati reparacije. Nekaj časa se je nemška vlada samo izgovarjala, da ne more, potem pa je poskušala to tudi dokazati z umetno inflacijo, to je z neizmernim tiskanjem vedno novega denarja, ki ni imel nobenega kritja. Poskrila je ves nekdanji zdravi denar in zlate rezerve in novi denar skoraj da ni bil dosti več vreden kakor sam papir. Razumljivo je, da so cene takoj silno poskočile. Samo za navadno časopisno znamko je bilo treba plačati več kakor milijon mark.

Seveda sta francoska in belgijska vlada to zvijačo kaj kmalu spregledali in njuna vojska je v začetku 1923 zasedla glavno središče nemškega industrijskega gospodarstva Porurje. Obe vladi sta objavili, da svoje vojske toliko časa ne bosta umaknili, dokler Nemčija ne bo začela plačevati reparacij. Toda Nemci so tako temeljito odgovarjali na to okupacijo (pasivni odpor, odpor z oviranjem dela ob navideznem izpolnjevanju predpisov, sabotaže itd.), da se je morala zasedbena vojska razmeroma kmalu umakniti, kajti za obe državi je postala okupacija veliko dražja, kakor sta sprva mislili.

Spočetka zelo majhna, se je uveljavljala polagoma, a vztrajno nacionalsocialistična stranka, v njej pa se je vedno bolj dvigal Adolf Hitler. Program te spočetka neznatne stranke je bil čudna mešanica raznih liberalnih meščanskih in tudi socialističnih misli, mešanica, ki je mogla biti vseč zlasti srednjim slojem, a teh je bilo v državah kapitalističnega sveta največ. Že novembra 1923 so mislili Hitler in njegovi pristaši, da je prišel njihov čas. Uprizorili so v Münchnu puč, toda ta je propadel. Hitlerja so zaprli, in v zaporu je napisal knjigo *Mein Kampf*, ki je postala kasneje evangelij nacionalsocialistične stranke.

Nacistični praznik

Ko je v začetku 1925 umrl prvi predsednik nemške republike Ebert, so na njegovo mesto izvolili nam že znanega generala Hindenburga, leta 1926 pa so Nemčijo sprejeli v Društvo narodov. Gospodarska in finančna kriza, ki se je širila iz Amerike, tudi Nemčiji ni prizanesla in že 1930 je bilo skoraj 4 milijone brezposelnih.

Povsem razumljivo je, da se je zato ponovno krepila in uveljavljala nemška komunistična stranka, a istočasno je rasla tudi moč nacionalnih socialistov. Hitler je neutrudno govoril, da so krivi krize Židje in komunisti. Že konec 1932 so pokazale volitve za nemški državni zbor (rajstag) tole zanimivo podobo: nacionalni socialisti so dobili 196 poslancev, komunisti 100, socialni demokrati 121 in ostale meščanske stranke 120. To se pravi, da Hitler in njegova stranka niti tik pred tem, ko je prišla na oblast, niti potem, ko je bila že na oblasti, pri volitvah ni dobila absolutne večine.

Po raznem mešetarjenju je dobil Hitler konec januarja 1933 pooblastilo (mandat) za sestavo vlade. Dvoje značilnosti opazimo na začetku njegovega naglega vzpona in spreminjanja Nemčije v nacionalsocialistično državo.

Najprej je odpravil parlamentarno demokracijo in s tem tudi vse politične stranke. Že v začetku februarja 1933 je razpusil državni zbor,

(rajhstag) konec meseca pa je dal parlamentarno poslopje celo zažgati in obdolžil požiga komuniste. Na novih parlamentarnih volitvah na začetku marca je dobila nacionalsocialistična stranka že 288 poslancev, toda komunisti še vedno 81. Ker tako še ni imel večine v državnem zboru, je najprej razpustil komunistično stranko in kmalu zatem tudi vse ostale. Tako je na novih volitvah nastopila samo še »državna« nacionalsocialistična stranka in ko se je novo izvoljeni rajhstag sestal, je Hitler zahteval od njega pooblastilo, da more vlada izdajati odloke z zakonito močjo. Jasno je, da je vlada to pooblastilo dobila in nemški državni zbor je tako izgubil vsak pomen.

Druga značilnost je bila Hitlerjev poskus obračunati s komunisti pred javnostjo. Jeseni 1933 se je začel v Leipzigu velik sodni postopek proti »požigalcem« parlamenta. Med številnimi obtoženci je bil tudi znani bolgarski revolucionar Georgij Dimitrov. Ta je na koncu obravnave, ki je bila zelo slovesna (zaslišali so na primer samega predsednika rajhstaga Göeringa), uporabil pravico sklepne besede in zelo razločno povedal, da pravi požigalci ne sedijo na zatožni klopi. Požigalci so tisti, ki hočejo požig naprtiti komunistom! Ves svet je prisluhnil tem besedam in ni bilo težko uganiti, da je bil zasnovatelj požiga Hitler sam in izvršitelj Göering. Vlada Sovjetske zveze je takoj izjavila, da je Dimitrov sovjetski državljani. Sodišče ga je oprostilo s še nekaterimi drugimi, nekaj pa jih kaznovalo, enega celo na smrt.

Hitlerjeva moč je s parlamentarnimi pooblastili v rokah zmeraj bolj rasla, hkrati je rasla tudi njegova samovolja. Že oktobra 1933 je objavil izstop Nemčije iz Društva narodov. To je pomenilo, da Nemčije ne vežejo več nobene dolžnosti do evropske in svetovne skupnosti, še manj seveda versajska mirovna pogodba. Hitlerjevi samovolji so se sicer poskušali upreti nekateri vidni voditelji same nacionalsocialistične stranke, a je z njimi krvavo obračunal že pomladi 1934.

Ko je prve dni avgusta 1934 umrl stari Hindenburg, ni bilo več težko uganiti, kdo bo njegov naslednik. Referendum ali ljudsko glasovanje se je z 38 milijoni glasov odločil za Hitlerja, vendar je treba poudariti, da je bilo še vedno 4 milijone glasov proti. Hitler je postal predsednik republike in predsednik vlade z vsemi parlamentarnimi pooblastili. Tako se je v eni sami osebi združila vsa državna in strankina moč. Zato si je Hitler nadel naslov Führer und Reichskanzler (voditelj in ministrski predsednik).

Najprej je začel uničevati štirimilijonsko opozicijo, ki se je pokazala na referendumu. Ječe in koncentracijska taborišča so se polnile. Prišlo je do velikih sodnih procesov, ki so se skoraj redno končavali s številnimi smrtnimi kaznimi. Hitler se je spravil tudi nad obe nemški krščanski cerkvi, nad protestante in katolike. Ti dve sta se kmalu vdali. Končno se je lotil še Židov, saj je ves čas govoril, da so poleg komunistov prav Židje največji sovražniki nemškega naroda.

Že marca 1935 so v Nemčiji vpeljali splošno vojaško obveznost in tako grobo kršili določila versajske mirovne pogodbe. Toda za to se Hitler ni

nič zmenil. Njegov ugled je doma vedno bolj rasel. Začel se je zblíževati z Italijo in Japonsko.

Francija. Ponesrečena zasedbena politika Porurja je v Franciji strmo-glavila vladno, ki so jo sestavljale vse pomembnejše stranke. Nato so se naglo menjavale vlade dveh skupin, leve in desne, a nobena ni mogla države rešiti vedno večjih notranjih težav, težav pri upravljanju kolonij in skrbi, kaj bo, če se bo Nemčija ponovno okrepila, oborožila in se maščevala nad Francijo. Zelo značilno za tedanje francoske vlade je bilo, kako so si iskale zunanjih prijateljev, da bi z njimi navezale najtesnejše zveze. Nekateri francoski politiki so videli varnost za domovino v tem, če bi se Francija trdno povezala z Anglijo, drugi, če bi se povezala z vsemi državami, ki so mejile na Nemčijo, tretji pa so poskušali dvigniti moč in ugled Društva narodov, ki je bilo tako in tako ustanovljeno za čuvarja evropskega miru in varnosti.

Sredi najhujše gospodarske in finančne krize je v Franciji 1932 znova zmagala leva skupina, ki je februarja 1934 prestala težko preizkušnjo in odbila napad združene domače reakcije, ki se je s silo hotela polastiti narodne skupščine. V junaških bojih je takrat delavstvo na pariških ulicah pod vodstvom komunistov rešilo najvišjo ustanovo francoskega demokratskega življenja. Velik uspeh so doživeli francoski komunisti 1935, ko so s socialisti ustanovili ljudsko fronto, zvezo, v katero so stopile vse napredne sile tedanje Francije.

Januarja 1936 je izdala ljudska fronta svoj program in v njem zahtevala razpust ter razorožitev vseh različnih fašističnih organizacij, pomilostitev političnih zapornikov, boj proti brezposelnosti in gospodarski krizi, preosnovno davčnih obveznosti itd.

Razumljivo je, da je združena opozicija francoske visoke buržoazije prehajala postopoma v napad proti ljudski fronti in njeni vladni politiki. Vse leto 1937 je bilo v Franciji veliko stavk in tudi krvavih spopadov. Že v začetku 1938 je začela moč ljudske fronte pešati, in to zaradi notranjih nesoglasij v fronti sami, a tudi zaradi vedno večjega pritiska močne reakcije. Na krmilo francoske zunanje politike so zmeraj bolj prihajali ljudje, ki so se zblíževali z nacionalsocialistično Nemčijo.

Anglija. Tukaj je bilo čutiti gospodarsko krizo že prva povojna leta. Na svetovnih tržiščih so Anglijo začele spodrivati ZDA, Japonska in celo Nemčija. Angleško blago je bilo zaradi tehnične zaostalosti strojev predrago. Krizo sta skušali reševati obe glavni stranki. Konservativci so zahtevali zavarovanje domače industrije z zaščitnimi carinami, laburisti pa poddržavljenje velike industrije in rudnikov. Na začetku 1924 je dobila Anglija prvič v zgodovini laburistično vladno; ta je kmalu priznala obstoj Sovjetske zveze. Toda še isto leto je padla in tudi nova, konservativna vlada gospodarskega položaja ni mogla izboljšati. Državo so naravnost preplavile velike in majhne stavke in ko so 1929 znova prišli na oblast konservativci, je bilo brezposelnih že nad 3 milijone.

Svetovna kriza torej tudi Angliji ni prizanesla. Vlada je odpravila zlato denarno podlago in skoraj na vse uvožene predmete naložila carino. To je bil konec starega angleškega gospodarskega liberalizma.

Leta 1935 je prišla znova na oblast konservativna stranka, ki je močno popuščala nacistični Nemčiji in fašistični Italiji. Do kraja je popuščal zlasti Hitlerju znani angleški ministrski predsednik Chamberlain, ker je napačno mislil, da s takšnim popuščanjem brani evropski in svetovni mir pred fašizmom, ki je hotel vojno.

Italija. Utrjevanje fašizma v sami Italiji je napredovalo počasi in Mussoliniju se je posrečilo razkrojiti močno opozicijo šele tja od 1925 do 1926. Tudi na evropskem odru se je Italija pokazala zelo pozno. Omembe vredna je lateranska pogodba iz 1929 med Italijo in sv. sedežem. S to pogodbo so poravnali stari spor med Vatikanom in Italijo še iz časov združevanja Italije, ustanovili neodvisno vatikansko državo in sklenili konkordat med Italijo in papeško stolico.

Nevarna gospodarska kriza je zadela tudi Italijo. Čutili so jo kmetje in delavci. Veliko hudih stavk je mogla fašistična vlada zlomiti samo s silo (ostre kazni, konfinacije in internacije), in to šele v letih 1932—1933. Težka notranja kriza in zmotna Mussolinijeva misel, da ga je izbrala usoda, da bi obnovil nekdanji rimski imperij, je zavedla Italijo na kriva pota imperialističnega osvajanja.

Prva žrtev je bila Etiopija, ki jo je Italija ogrožala že konec 1934. Etiopija se je pritožila Društvu narodov in to je — po predpisih poskušalo spor rešiti na miren način. Obe velesili, Francija in Anglija, bi bili napad lahko zelo uspešno preprečili, vendar sta ga na tihem Italiji dovolili. Zato je ta v začetku oktobra 1934 napadla Etiopijo.

Kaj je naredilo Društvo narodov, zakoniti čuvar miru? Če vemo, kako sta se vedli Francija in Anglija, nam odgovor ne bo težak. Po svojih predpisih je Društvo narodov Italijo razglasilo za napadalko in s težavo izglasovalo sankcije, to je prepoved uvažati orožje in razne druge vojne potrebščine v Italijo. Zastonj pa iščemo na seznamu prepovedanih surovin na primer nafto, ki je za sodobno bojevanje neogibno potrebna.

Kljub številnim hudim porazom je italijanska vojska, ki je bila neprimerno boljše opremljena kakor etiopska, v začetku maja 1936 zasedla Adis Abebo. Etiopija je prišla pod neomejeno oblast Italije in italijanski kralj si je nadel še cesarski naslov. Že konec oktobra 1936 sta se povsem zbližali Nemčija in Italija (os Rim—Berlin), konec leta pa so priznale zasedbo Etiopije Anglija, Francija in celo ZDA. S tem so potrdile roparski napad in vlile fašizmu in nemškemu nacionalnemu socializmu poguma še za nadaljnjo podobno dejavnost.

Leta 1937 je tudi Italija stopila iz Društva narodov in tako sledila Nemčiji.

Avstrija. Glavni in najmočnejši stranki sta bili v tej državi socialno-demokratska in klerikalna, ki sta si bili stalno v laseh. Nekoliko drugačen položaj je nastal po letu 1931, ko je tudi Avstrijo preplavila svetovna kriza. Socialni demokrati so znatno opešali, a zrastle so klerikalci, dokler

ni njihov takratni voditelj Dollfuss 1933 vpeljal pravega klerikalnega absolutizma ali klerofašizma. Avstrija je dobila novo ustavo, ki naj bi urejala življenje v duhu papeške okrožnice Quadragesimo anno in se spremenila v stanovsko državo.

Preveliko preganjanje socialnih demokratov je rodilo odpor in v začetku 1934 so se vneli hudi boji med socialnimi demokrati in vojaškimi enotami na Dunaju in na Zgornjem Štajerskem. Na obeh straneh so bili mrtvi in ranjeni. Ko je Dollfuss tako opravil s socialnimi demokrati, se je lotil nacionalnih socialistov, ki so se v Avstriji zelo namnožili. Toda ti so julija 1934 sprožili puč in Dollfussa ubili.

Madžarska. V tej državi je po uničenju sovjetske republike zavladovala zelo ostra buržoazna diktatura, ki se je po letu 1933 začela tako kakor njena avstrijska sosedica močno nagibati k italijanskemu fašizmu.

Čehoslovaška. Nasprotno kakor njene južne sosedice se je ta država vedno bolj naslanjala na Francijo, znotraj pa so jo še naprej razjedale težke krize predvsem zaradi nerešenega narodnostnega in manjšinskega vprašanja. Svetovna gospodarska kriza je vse te stiske le še večala.

Decembra 1935 je odstopil stari predsednik republike Tomaž Masaryk, ideolog in soustanovitelj ČSR, in za novega predsednika so izvolili dr. Edvarda Beneša.

Romunija. Ne smemo pozabiti, da je Romunija v pridobivanju nafte prva v Evropi (brez Sovjetske zveze seveda) in sedma na svetu. Toda vsa naftna in ostala velika industrija je bila v lasti tujega kapitala, ki je dovoljeval, da sta se ves čas neusmiljeno preganjali dve glavni stranki, liberalci in kmetijci. V poznih tridesetih letih pa se je vedno bolj uveljavljala kraljeva diktatura, a rastlo je tudi fašistično gibanje (železna garda).

Bolgarija. V tej državi je bilo čutiti močno komunistično dejavnost celo do leta 1927, in to v obliki zakonite strankine dejavnosti. Ali državni odnosi s sosednjo Jugoslavijo se niso dali zlepa urediti, po sredi je bilo zlasti nerešeno makedonsko vprašanje. Leta 1934 se je proti starim strankam uveljavila diktatura, v kateri so imeli sprva besedo vojaški krogi, pozneje kralj Boris III.

Poljska. Mlada poljska buržoazija se je zelo hitro nalezla vzorov starejših imperialističnih buržoazij. Nikakor se ni hotela pomiriti ne s Sovjetsko zvezo ne z Nemčijo, med kateri se je kot klin zajedala njena mlada država. To seveda ni vodilo nikamor. Če je treba s kom živeti v miru in prijateljstvu, je to treba predvsem s sosedi, in naj bi bili ti že kdor koli. V sami državi je 1926 zavladovala močna buržoazna diktatura, katere nosilec je bil do smrti maršal Pilsudski, ki se je začel povezovati s svojo zahodno sosedo.

3. RAZVOJ IZVENEVROPSKIH DRŽAV

Pri pregledu razvoja nekaterih izvenevropskih držav moramo zaradi razumevanja kasnejšega razvoja ponekod poseči nekoliko nazaj.

ZDA. Tukaj je od 1924. leta dalje prevladovalo geslo, naj ZDA nemo-teno trgujejo s komer koli, samo da pri tem bogatijo. Toda trgovali in bogateli so le posamezniki. Vso to koncentracijo kapitala je stalno sprem-ljala armada 3—4 milijonov brezposelnih.

Rekli smo že, da se je v ZDA 1929 začela kriza, ki je potem zajela tudi Evropo. Poglejmo, kako so skušali to krizo reševati.

Novembra 1932 so za novega predsednika ZDA izvolili Franklina Roosevelta in ko je ta marca naslednjega leta nastopil svojo službo, je bilo v ZDA natanko 17 milijonov brezposelnih. Rooseveltov spopad s krizo imenujemo New Deal, to je véliki program, ki naj bi v letih 1933 do 1936 rešil vprašanje delavcev, farmarjev, brezposelnih in narodnega gospodarstva ter nakazal smernice za bodočo gospodarsko ureditev ZDA.

Najprej se je Roosevelt lotil reševanja finančne krize, ki je nastala — kakor smo dejali — zaradi nepravilnega kroženja denarja. — V kapitalističnih državah namreč velja načelo, da mora neprestano krožiti tolikšna številčna količina papirnatega denarja, kolikor znaša kritje teh papirnatih števil v državnem zakladu, ki ga hranijo državne banke v svojih zakladnicah bodisi v zlatu ali kateri koli drugi dragoceni kovini. Če kroženje denarja (bankovcev) iz kakršnega koli vzroka popusti (ljudje začno na primer doma skrivati bankovce), potem je obtok papirnatih bankovcev premajhen in začne se kriza. Kako si tedaj pomagajo države, je drugo vprašanje. Ene tiskajo nove bankovce, ki seveda nimajo več kritja v državnem zakladu. To imenujemo inflacijo, v kateri vrednost denarja ne-prenehano pada. Druge vztrajajo in ne gredo v inflacijo; v teh državah postane denar silno drag in redek, kar je tudi neke vrste kriza. Po navadi pa, če se le da, zaprosijo v takšnem primeru bogatejše države za posojilo. S kritjem tega posojila natisnejo nov denar in poskušajo tako odpraviti krizo. —

Roosevelt je finančno (denarno) krizo v ZDA reševal drugače. Od-pravil je zlato podlago dolarja, jo zamenjal s srebrno in takoj poslal v promet čez tri milijarde novih dolarskih bankovcev, od katerih je bil kaj-pak vsak vreden le nekaj več od polovice starega dolarja. S tem so seveda mnogo izgubili vsi tisti, ki so kakor koli že hranili stare dolarje, vendar denar je zopet krožil in zopet je zaživela trgovina. Kmalu za tem pa je začel Roosevelt dajati denarnim zavodom in podjetjem še velika državna posojila.

Za delavce je določil delovno obveznost, najnižje mezde in dal sindi-katom veliko vlogo, zato so se ti izredno razmahnili. Tudi farmarji so dobili izdatna posojila, a za brezposelne je država začela obsežna javna dela in jim dajala tudi podporo.

Tako je Roosevelt počasi le premagal krizo in v tem so mu kasneje sledile marsikaterne države.

Kitajska. Ta država ima zelo čudno in zapleteno zgodovino. Potem ko je strmoglavila cesarstvo, enotnosti še dolgo časa ni mogla doseči. Po pokrajinah so vladali razni generali, več ali manj navadni razbojniki, proti katerim je bila vlada v Pekingu brez moči. Na jugu pa je obstajalo vodstvo splošno kitajskega narodnega gibanja — Kvomintang. Leta 1917 je Kitajska stopila v vojno na strani antante; to jo je zapletlo v spor z Japoni, ki si je po vojni želela nemških posesti na Kitajskem.

Kmalu po oktobrski revoluciji se je začel Kvomintang vse bolj nasiljati na Sovjetsko Rusijo. S pomočjo Moskve so po vzoru rdeče armade ustanovili močno kitajsko armado, ki je začela čistiti deželo samovoljnih fevdalnih roparskih generalov.

Po versajski mirovni pogodbi je postala Kitajska lastnica nekdanjih nemških posesti na svojem ozemlju. Toda čim bolj se je Kvomintang navezoval na Sovjetsko Rusijo, tem bolj se je zahod povezoval s fevdalnimi kitajskimi generali. Ob podpori Moskve so na jugu Kitajske odprli vojaško akademijo; njen poveljnik je bil Čankajšek, komisar Čuenlaj.

Na prvem povojnem kongresu Kvomintanga so v začetku 1924 dosegli tesno zvezo med Kvomintangom in komunistično stranko Kitajske, ki pa je bila številčno še zelo šibka. Tej povezavi je sledila sestava revolucionarne kitajske vlade v Kantonu. Tako je imela dežela dve vladi: eno v Pekingu, drugo v Kantonu. Dve leti za tem se je začel revolucionarni pohod kvomintanške armade, ki naj bi bil združil vso Kitajsko. Ta armada je leta 1927 osvobodila Šanghaj in Nanking in kmalu je prišel velik del Kitajske pod oblast Kvomintanga. Vse je kazalo najlepše, a Čankajšek, ki se je v Kvomintangu dokopal do visokega položaja, je dal nenadoma poklati vse komuniste v Šanghaju, kar je pripeljalo do popolnega razkola med komunisti in Kvomintangom. Vendar je kljub temu nadaljeval vojni pohod, njegove čete so zasedle Peking, strmoglavile pekinško vladno in prenesle prestolnico Kitajske v Nanking.

Sedaj dalje je silovito preganjal komuniste, ki so se razširili na jugu, zlasti med malimi kmeti. Tam je pod vodstvom Maocetunga že nastajala nova kitajska rdeča armada, proti kateri je Kvomintang leta 1930 dvignil veliko ofenzivo. Na Kitajskem se je začela krvava državljanska vojna.

To je izrabila Japonska, ki ni pozabila, da je prišla ob nemško posest na Kitajskem. Zato je udarila 1931 v Mandžurijo in 1932 proti Šanghaju. A v deželi niti sedaj ni prenehala državljanska vojna. Jeseni 1934 je postal položaj komunistov na jugu nevzdržen, saj so jih Čankajškove čete skoraj popolnoma obkolile. Zato je začela komunistična armada svoj znani veliki pohod prek jugozahodne Kitajske, ki se je uspešno končal konec 1935 v severnem Šensiju. Tukaj je nastajalo novo veliko izhodišče za kasnejšo osvoboditev Kitajske.

Toda oblikovati so se začele tri Kitajske: komunistična, z obširnimi in dobro urejenimi ozemlji, ki je imela močno oporo v malem človeku, kvomintanška Kitajska in Kitajska, ki so jo počasi zasedali Japonci.

Šele 1937 je kvomintanška Kitajska napovedala vojno Japoni in potem sta komunistična in kvomintanška Kitajska ustanovili enotno fronto.

z geslom: boj proti japonskemu okupatorju! Japonski napad je torej le združil dve Kitajski. Tako združeni sta obe tudi doživeli drugo svetovno vojno, na katere koncu pa so se med Kvomintangom in komunisti znova pokazala velika nesoglasja.

Japonska. Japonska buržoazija je šla v prvo svetovno vojno, ker so jo mikale nemške kolonije in brezbrežna Kitajska. Anglija in Francija sta ji vse obljubili, toda proti je bil drugi nevarni tekmeč na tem velikem prostoru — ZDA.

Po vojni je bilo tudi na Japonskem čutiti nekaj revolucionarnih gibanj, a vlada jih je zatrla že do leta 1923. Od 1925 dalje so japonski fevdalci in vrhovi častniške kaste vedno odkriteje govorili o tem, da je treba japonski življenjski prostor razširiti na Kitajsko. Priprave za ta boj so trajale delj časa, septembra 1931 pa je Japonska napadla Mandžurijo, jo do 1932 zasedla in nato začela prodirati na Kitajsko. Ker je Društvo narodov razglasilo Japonsko za napadalko, je ta kot prva država stopila iz Društva narodov.

Indija. Ker je dala Indija med vojno precej vojakov, so ji Angleži že 1917 obljubili malo več svobode. Nekaj so ji je 1919 res dali, a takrat je nastopila znamenita indijska osebnost Mahatma Gandhi, ki je napovedal Angležem »nenasilno nesodelovanje« z njihovimi oblastmi v Indiji in tako imenovano meščansko nepokorščino. Ta Gandijev oklic je pripeljal do mogočnih množičnih nastopov, ki pa so jih Angleži razbili s streljanjem vojske v množice, ko so naenkrat ubili več tisoč ljudi. Do pravega miru v Indiji ni več prišlo, čeprav so Angleži Gandija zaprli in 1928 obljubili novih svoboščin. Indijci so za svojo deželo vse glasneje zahtevali vsaj pravice svobodnega dominiona, samoupravne države v britanskem imperiju. Ker so naleteli na gluha ušesa, je prihajalo do zmeraj novih velikih množičnih nastopov, povezanih z zavračanjem angleškega blaga.

Angleži so 1934 znova začeli obljubljeni neke vrste kolonialno zvezo obeh Indij (britanske Indije in Indije kneževin), kar je bilo seveda še zelo daleč od oblike dominiona.

Indonezija (Holandska Indija). Tej veliki razčlenjeni in otoški deželi so dali Nizozemci konec vojne neke vrste domači državni zbor, vendar ta vse bolj prebujajočih se narodnostnih teženj Indonezijcev ni mogel zadovoljiti. Prišlo je tudi do več uporov proti kolonialnemu izrabljanju zlasti 1926 in 1927 v Bataviji in na Sumatri.

Deželo je močno prizadejala svetovna kriza. Ustaviti so morali skoraj vse tovarne sladkorja, a Japonci in Amerikanci so pridno kupovali bogata naftna polja in nasade kavčukovca.

Za domače politično življenje te raznolične dežele so bile značilne politične stranke, ki so se neprestano prepirale. Šele 1939 se je posrečilo poznejšemu voditelju Indonezije dr. Ahmedu Sukarnu združiti vse te stranke in tako doseči pomembno politično enotnost.

Palestina. Ta »sveta dežela« je bila stoletja arabska dežela, v kateri so Judje složno živeli s svojimi arabskimi sosedi. Leta 1922 je dobila po-

oblastilo, da jo uredi, Anglija, ki je med prvo svetovno vojno obljubljala Židom židovsko državo v Palestini, Arabcem pa osvoboditev izpod Turkov. Toda Arabci so bili odločno proti židovski državi. Od 757.000 prebivalcev je bilo 600.000 Arabcev — muslimanov, 73.000 Arabcev — kristjanov in 83.000 Judov. Hkrati je angleška vlada določila, koliko se sme letno priseliti v Palestino Judov iz drugih držav po svetu. Vse to je rodilo hude nemire v deželi in Angleži so že 1923 od Palestine odcepili Transjordanijo.

Leta 1929 so začeli Arabci Jude krvavo preganjati; angleška vojska je le s težavo naredila red in angleški visoki komisar je bil prisiljen prepovedati novo priseljevanje Judov.

Znova je prišlo do krvavih spopadov med Arabci in Judi 1936. Angleži so dolgo časa premišljali, kaj naj bi naredili, in v tem jih je zatekla druga svetovna vojna.

Egipt. Ker leži dežela ob pomembnem Sueškem prekopu, so bili Angleži popolnoma gluhi za vztrajne zahteve Egipčanov po samostojnosti. Tako je ostal Egipt po vojni angleški protektorat, torej država pod angleškim imperialističnim varstvom, 1922 pa »samostojno« kraljestvo, kajti Angleži so obdržali svojo armado v Egiptu in Sudanu. Ostri politični boji za svobodo, v katerih je tekla včasih tudi kri, so se končali šele 1936. Takrat so se Angleži Egiptu pismeno popolnoma odpovedali, vendar so obdržali še vedno vojaške in letalske sile ob Sueškem prekopu.

Turčija. Rekli smo že, da je začel stari otomanski imperij konec vojne 1918 razpadati in da se jih je veliko potegovalo za bogato dediščino. Toda v Mali Aziji se je s središčema v Erzerumu in Sivasu začelo pomladi 1919 tako imenovano turško narodnostno anatolsko gibanje, v katerem je dobival vedno večjo veljavo general Mustafa Kemal paša. To gibanje je zahtevalo, naj bi nova Turčija obdržala Anatolijo, del Tracije in Carigrad. Mlado narodnostno gibanje se je leta 1919 proslavilo tudi z uspešnimi boji proti Grkom, ki so jim Angleži obljubili obsežna turška ozemlja in ki so že zasedli Smirno.

Kemalovo gibanje, ki si je prizadevalo tudi za to, da bi vsesplošno preobrazilo zaostalo turško državo, je prišlo kmalu v nasprotje s turško vlado v Carigradu in s sultanom. Kljub temu je anatolsko gibanje rastlo in razglasilo aprila 1920 Ankaro za novo turško prestolnico.

Tega so se ustrašile tudi antantne sile in poslale po kostanj v žerjavico Grčijo. Ob popolni angleški podpori je grška vojska spčetka dosegla nekaj uspehov. Toda Kemal je potrpežljivo čakal, predvsem pa vabil mlado turško vojsko, s katero je 1922 udaril na Grke in jih pognal iz Male Azije.

Leta 1923 je Kemal odstavil sultana, razglasil Turčijo za republiko ter dosegel pomemben popravek sevreske mirovne pogodbe. Turčija je dobila vzhodno Trakijo z Odrinom, Carigrad in ožine.

Znamenite so bile zlasti naslednje Kemalove reforme: vpeljava latinice, čiščenje turščine arabskih izposojenk, odprava fesa in feredže, vpeljava obvezne evropske noše, uvedba priimka itd.

4. DRŽAVLJANSKA VOJNA V ŠPANJI

Obravnavati jo moramo kot enega od velikih dogodkov svojega časa. Prav ta vojna je namreč že oblikovala nova dva imperialistična tabora, ki sta se kasneje spopadla v drugi svetovni vojni.

Španija se je konec prve svetovne vojne, ki je v njej stala ob strani, znašla pred tremi velikimi vprašanji: ostala je namreč še naprej skoraj fevdalna država, v kateri je bila najmočnejša fevdalka katoliška cerkev, Katalonija je vedno glasneje zahtevala samoupravo in še zmeraj ni bilo rešeno maroško vprašanje.

Po vojaških neuspehih v Maroku je 1923 oklical general Primo de Rivera vojaško diktaturo in razpustil državni zbor (cortes). Riverova diktatura je trajala do 1930, ko je odstopil zaradi hudih notranjih neredov. Predvsem nemiri med študenti in tudi v vojski so 1931 prisilili kralja, da je odstopil, na volitvah pa sta z veliko večino zmagali republikanska in socialistična stranka. Konec leta je dobila Katalonija samoupravo. Leta 1932/33 so v Španiji izvedli veliko agrarno reformo, proti kateri je zelo ostro nastopila bogata katoliška cerkev in skoraj povzročila državljansko vojno. Oktobra 1934 so se uprli rudarji v Asturiji, kjer so postavili celo komunistično vlado. Osrednja vlada je seveda upor krvavo zadušila, vendar se je položaj tako poslabšal, da je morala 1935 razglasiti nad pokrajino Barcelono obsedno stanje.

Mednarodne brigade v Španiji

Kakor v Franciji se je tudi v Španiji sredi januarja 1936 uveljavila ljudska fronta, ki je uspešno zmagala na volitvah v skupščino (cortes) in začela preurejati nadvse zaostalo državo.

Toda te ljudske fronte se je zbala vsa španska buržoazna reakcija. Že v noči od 17. na 18. julij 1936 sta dva španska generala izpeljala dobro pripravljen puč: general Franco v španskem Maroku in na jugu Španije, general Mola na severu. Začela se je državljanska vojna. V enem taboru je bila vladi ljudske fronte zvesta vojska (republikanci), ki so ji kmalu začeli prihajati na pomoč številni prostovoljci iz vseh delov sveta (komunisti in demokrati), združujoč se v mednarodne brigade. Veliko prostovoljcev je bilo tudi iz Jugoslavije. Na drugi strani pa so bili pučisti ali nacionalisti, ki sta jih prav kmalu začeli podpirati Italija in Nemčija.

Te nacionalistične ali frankistične čete so konec avgusta 1936 že dosegle povezavo med severno in južno fronto, vendar niso mogle zasesti Madrida, kjer se začetni puč ni posrečil.

Boji so trajali v nesrečni deželi z menjajočo se srečo vse do začetka aprila 1939, ko so uradno razglasili konec vojne z zmago nacionalističnih sil, ki so med tem oklicale tudi svojo vlado v Burgosu in za poglavarja države postavile generala Franca. Borci mednarodnih brigad so se v glavnem prebili v Francijo, kjer jih je takratna vlada vtaknila v koncentracijska taborišča. V teh taboriščih je bilo tudi nekoliko Jugoslovanov.

Posebno nas zanima, kako so se vedle velike sile ob tej vojni. Od vsega začetka je bilo namreč popolnoma jasno, da so se v Španiji spopadle napredne sile ljudske fronte z reakcionarnimi silami.

Pričakovali bi, da bo med prvimi vladami podprla ljudskofrontovsko vlado v Madridu ljudskofrontovska francoska vlada. Toda ta je predlagala vladam drugih velesil politiko nevmešavanja v španske notranje zadeve, na kar je takoj pristala angleška vlada.

Ob tej dejavnosti francoske vlade se je ves svet spraševal, kaj bodo odgovorile nemška, italijanska in sovjetska vlada. Za prvi dve je bilo splošno znano, da pošiljata Francovemu taboru orožje, strelivo in »prostovoljce«, to je redne vojaške enote, in letala, za vlado Sovjetske zveze pa, da prodaja madridski vladi orožje (kar so delale tudi druge države), da zbira doma prostovoljne prispevke za vojsko madridske vlade in da ji pošilja tudi vojaške in politične svetovalce.

Vse te tri vlade so spočetka silno nejasno odgovarjale, a konec avgusta 1936 so v Londonu ustanovili odbor za nevmešavanje, v katerega so stopili zastopniki vseh pomembnejših evropskih držav. Ali to je kaj malo skrajšalo državljansko vojno v Španiji! Na neštetih sejah tega odbora so vedno znova sklenili, da se morajo nehati pošiljati prostovoljci, orožje in strelivo v Španijo, Angliji in Franciji so zaupali tudi skrb in nadzor nad vsem tem pošiljanjem, vendar pošiljanje ni prenehalo.

To je trajalo do poletja 1938, ko je prišlo v londonskem odboru do nenadnega preobrata. Tu je do tega časa še vedno deloval tudi sovjetski zastopnik in nobene seje ali sklepa tega odbora ni bilo brez njega. Od poletja 1938 pa se je odbor vedno pogosteje sestajal brez sovjetskega odpo-

slanca in v njem so vse bolj odločali le francoski, angleški, nemški in italijanski zastopnik, skupina zastopnikov tistih držav torej, katerih poglavarji so se zbrali na večer pred drugo svetovno vojno v Münchnu, — a o tem bomo še govorili.

Francoska in angleška vlada sta zmeraj bolj popuščali fašistični Nemčiji in Italiji in tema dvema je začel rasti greben.

In kaj je bilo tedaj s Sovjetsko zvezo? Ta je takrat preživljala enako mučne trenutke kakor med državljansko vojno in tujim vmešavanjem konec prve svetovne vojne. To je bila doba strašnih sodnih procesov, ki so trajali od avgusta 1936 do konca 1938.

Danes večkrat beremo v časopisu o rehabilitaciji, o tem, da vračajo dober glas nekaterim ljudem v Sovjetski zvezi. Največkrat gre za popravo hudih krivic prav iz teh krvavih let. Seveda vse to tistim, ki so bili ubiti, ne more nič koristiti. Koristi pa sorodnikom umorjenih, kajti te so — kolikor jih tudi niso pobili, pozaprli ali pregnali v daljne kraje.

5. FAŠIZEM NA POHODU

Rekli smo že, da je imelo popuščanje angleške in francoske vlade italijanski in nemški fašistični vladi kaj žalostne posledice. Hitlerja, Mussolinija in njune pajdaše je tako neodgovorno popuščanje vedno bolj opogumljalo za osvajanje sveta in njegovo novo ureditev, kar seveda ne bi moglo iti brez nove svetovne vojne.

Ko so po vojni sedli na zatožno klop na znanem mednarodnem nürnberškem procesu nekateri od največjih vojnih zločincev (italijanskega in japonskega ni bilo med njimi), jim je obtožnica marsikaj očitala, predvsem pa hudodelstva in zopet hudodelstva, ki so jih prizadejali v vojni malodane vsemu človeštvu. A nihče od takratnih uradnih tožilcev ni izustil tegale stavka: Res je, vsi ti in še nešteti vojni zločinci, ki jih še ni pred sodiščem, so zagrešili strašne vojne zločine. Toda ali ni vseh teh zločinov sokriv tudi tisti, ki je tem ljudem vsestransko omogočil, da so postali vojni zločinci? Kdo je dvigal in dvignil Nemčijo po prvi svetovni vojni? In kdo je končno molčal ali popuščal, ko je Hitler že začel osvajati evropske države?

To je bil zopet imperializem, zver z neštetimi glavami, ki je pripravljena požreti vse, le da ostane sama pri življenju!

Ko se je aprila 1939 končala nesrečna državljanska vojna v Španiji, že dveh evropskih držav (Avstrije in ČSR) ni bilo več na zemljevidu. Razmerje sil v Evropi je bilo takšnole: na eni strani je bil tabor fašističnih držav, v katerem sta bili Nemčija in Italija (Japonska), na drugi strani tabor tako imenovanih demokratičnih držav, v katerem sta bili vodilni sili Anglija in Francija, na tretji strani pa se je samostojno razvijala Sovjetska zveza.

Na drugi zemeljski polobli so živele ZDA, ki so trdile, da jih evropske zadeve ne zanimajo, kar seveda ni bilo res. Vse ostale države so, ene bolj očitno, druge manj, pripadale enemu od teh taborov in le nekatere so hotele ostati strogo nepristranske, a se jim to kasneje ni povsem posrečilo.

Novembra 1936 se je Nemčija zblížala z Japonsko in državi sta podpisali protikominternsko pogodbo. Na zunaj je imelo to zblížanje videz skupnega boja proti komunizmu, toda v resnici je bila to povezava dveh fašističnih držav z enim samim namenom: zavladati nad svetom.

Italija, ki je v tem času požirala in prebavljala ogromni plen — Etiopijo, je zraven še kazala velik pohlep po drugih državah, predvsem na območju Sredozemlja. Mussolini je že naklonjeno spremljal nagel Hitlerjev vzpon — oktobra 1936 sta podpisala pogodbo, s katero je Nemčija priznala zasedbo Etiopije, obe pa sta priznali Francovo vlado v Španiji. To je začetek »osi Rim—Berlin«. Vendar je do prave povezave med Nemčijo in Italijo prišlo šele po končani vojni v Španiji, 8. maja 1939. Iz Društva narodov je Italija po nemškem zgledu stopila že 1937.

Prva država, ki jo je Hitler uničil v Evropi, je bila **Avstrija**. Ugotovili smo, da je bila to država s hudo klerikalno vladavino in da so očeta te vladavine — Dollfussa — ubili nacionalni socialisti. V Avstriji je od tega časa rastla napetost iz dneva v dan in ko je Hitler začel javno govoriti, da je njegova prva naloga in dolžnost spraviti vse Nemce pod eno streho, je bila usoda samostojne Avstrije zapečateni. Bilo je samo še vprašanje, kaj bodo rekle ostale velesile in kaj avstrijski državniki. Ti so se nekaj časa sicer upirali; ali takratnega popustljivega angleškega ministrskega predsednika Chamberlaina je Hitler pridobil z lažjo, ki jo je potem še večkrat nesramno ponovil, da je namreč Avstrija njegova zadnja ozemeljska zahteva v Evropi.

Vse je šlo zelo hitro in marca 1938 je nemška vojska Avstrijo mirno zasedla in Hitler jo je priključil k nemškemu rajhu. Po svetu ni bilo niti posebnega zgražanja, češ saj gre za nemško deželo. Toda Hitler ni imel pravice uničiti samostojne, torej neodvisne države.

Mussolini je sledil svojemu učencu — 7. aprila 1939 so italijanske čete zasedle Albanijo. Kralj Ahmed Zogu je zbežal in albanska narodna skupščina je kmalu nato sklenila združitev z Italijo v obliki personalne unije. Albanska vojska je bila vključena v italijansko, Italija je prevzela diplomatsko zastopstvo države.

Velik in lahek uspeh je navdal Hitlerja z novim pogumom, svet pa se je že boječe spraševal, katera država bo sedaj na vrsti. Hitler se je odločil za ČSR, v kateri je v obmejnih predelih, torej na meji Nemčije, živel skoraj 3,5 milijonov Nemcev (sudetski Nemci). Ti Nemci so se močno ogrevali za nacionalni socializem in vedno glasneje zahtevali združitev z Nemčijo. To je bilo seveda kakor nalašč voda na Hitlerjev mlin, le ena težava je bila, da so sudetski Nemci prebivali v mejah ČSR, a ta ni bila nemško govoreča, temveč slovanska država. Hitler je znova spregovoril

o svojih zadnjih ozemeljskih zahtevah v Evropi in čehoslovaška vlada je začela mobilizirati ter bila tudi odločena braniti svoje meje.

Toda zopet je bil Chamberlain tisti, ki je bil pripravljen popuščati. V Prago je poslal celo svojega posebnega odposlanca za posredovalca, ki je čehoslovaško vlado prepričeval, naj ugodi Hitlerjevim zahtevam in mu prepusti sudetske Nemce. Prerekali so se in mešetarili vse do jeseni 1938, ko je Hitler vnovič zmagal. Konec septembra 1938 so se sestali v Münchnu takrat najodgovornejši evropski voditelji, zastopnika tako imenovanega demokratičnega tabora — Chamberlain in predsednik francoske vlade Daladier — in oba fašistična voditelja — Hitler in Mussolini, in sklenili, da mora čehoslovaška vlada dovoliti Nemcem zasesti ozemlje sudetskih Nemcev. Čehoslovaški vladi seveda ni preostalo drugega kakor vdati se. In tako je Hitler na prelomu 1938/39 prežvekoval ta novi zalogaj, ki je do njega prišel s takšno lahkoto. Predaleč bi zašli, če bi razmišljali o tem, zakaj sta Anglija in Francija pristali na takšno okrnitev čehoslovaških meja. Dejstvo je, da sta pristali in da je zato Hitlerju roparski pogum še bolj zrastel. Istočasno sta postavili ozemeljske zahteve še Poljska in Madžarska in tudi dobili obsežne obmejne predele.

Zdaj je v Hitlerjevih načrtih prihajala na vrsto sama ČSR. Vladajoča češka buržoazija je kaj slabo rešila narodnostno vprašanje in vprašanje narodnostnih manjšin. V državi sta bila, če ne štejemo Ukrajincev (Rusinov) v Podkarpatski Rusiji, dva naroda, češki in slovaški, a slednji ni imel skoraj nobenih pravic.

To je dobro vedel tudi Hitler, ki si je pri uničenju ČSR pomagal prav z njenim nerešenim narodnostnim vprašanjem in ni niti potreboval angleške in francoske pomoči. V začetku marca 1939 je prepričal slovaške voditelje, da bi mogla dobiti Slovaška samostojnost le pod varštvom nemškega rajha. Tako so njeni buržoazni voditelji, zaupajoč tej Hitlerjevi besedi, razglasili 14. marca 1939 »neodvisno« slovaško državo in s tem napravili seveda konec s ČSR. Kajti Hitler je še istega dne, ko so Slovaki razglasili svojo samostojno državo, poklical predsednika že razpadle ČSR v Berlin, kjer ga je prisilil, da je 15. marca 1939 podpisal pogodbo o nemškem varstvu nad Češko in Moravsko. Nastal je tako imenovani Češko-moravski protektorat, nesrečno državo pa je zasedla nemška vojska.

Tudi Rusini so dan kasneje kakor Slovaki razglasili samostojno državo, Karpatsko Ukrajino, in prosili seveda Hitlerja za varstvo. Toda Hitler jim ni mogel ugoditi, ker se mu je zdelo več vredno prijateljstvo z Madžarsko, ki ji je zato dovolil, da je zasedla to »samostojno državo«.

Vse je potekalo brez strela in z bliskovito naglico. Svet se je počasi le zavedel, kakšna nevarnost mu pravzaprav grozi. Prišlo je tudi do zelo burnih prerekanj v angleškem in francoskem parlamentu, češ kako dolgo bosta obe vladi še podpirali Hitlerjevo povsem nekaznovano uničevanje evropskih držav.

Takratni vodilni angleški in francoski državniki so šele na pritisk preplašenih in razjarjenih ljudskih množic naposled spoznavali svojo dotedanjo veliko napako — popuščanje. Še več! Začeli so zelo vztrajno

snovati nekakšno obrambno zvezo proti novemu Hitlerjevemu osvajanju in poskušali k tej zvezi pritegniti tudi Sovjetsko zvezo. Ta je bila takoj pripravljena sodelovati, toda prav kmalu so nastopile nepremostljive težave.

Cilj omenjene zveze naj bi bil pomagati vsaki državi, ki bi jo Hitler še napadel. In skoraj vse države, zlasti tri baltske države in Poljska — ki jim je zaradi sosesčine najbolj grozila nova Hitlerjeva nevarnost — so bile takoj pripravljene sprejeti angleško in francosko pomoč, nikakor pa ne pomoči Sovjetske zveze. Zlasti poljska vlada je na ves glas poudarjala, da pod nobenim pogojem ne bo dovolila, da bi prešla njene meje rdeča armada in čeprav bi prihajala Poljski na pomoč proti Nemcem. Z vso močjo se je torej pokazalo globoko in staro sovraštvo, ki ga je gojila poljska buržoazija do Sovjetske zveze in ki se je dobra dve meseca zatem še bridko maščevalo! Tako se torej zveza, ki so se zanjo pogajali skoraj pet mesecev, ni nikdar uresničila.

Ceprav so bila ta pogajanja v glavnem tajna, jih je Hitler s svojimi sodelavci prek zelo dobro razvite obveščevalne službe spremljal z največjo pozornostjo. Posebno še, ker je v njegovi glavi že dozorel načrt za napad na Poljsko, a je bil prepričan, da bi z njim skoraj gotovo izzval angleško in francosko pomoč, torej vojno.

Iz vseh teh skrivnih pogajanj je dobro vedel, da bi poljska vlada na noben način ne pristala na pomoč Sovjetske zveze, če bi bila napadena, in ta novica je bila zanj silno dragocena. Zato je sklepal takole: tudi če bi se z napadom na Poljsko, ki bi jo uničil v najkrajšem času, zapletel v vojno z Anglijo in Francijo, bi bila njegova država zaposlena z vojno samo na zahodu in ne na dveh frontah — tega se je namreč Nemčija bala že od Bismarckovih časov. Hitlerju je bilo treba doseči samo še nekaj, dokopati se do čim večje zanesljivosti, da ga Sovjetska zveza ne bo napadla zaradi napada na Poljsko. In tudi to se mu je posrečilo!

Poljska je po prvi svetovni vojni združila svoje davno med Rusijo, Avstrijo in Nemčijo razkosano ozemlje. Od Nemčije je dobila tudi prehodno ozemlje, tako imenovani koridor; ta jo je vezal z Baltskim morjem. Na koncu koridorja je bilo mesto Gdansk, ki je prišlo pod upravo Društva narodov, Poljaki pa so začeli zraven graditi svoje pristanišče Gdynjo. Ta koridor je prerezal Prusijo na vzhodno in zahodno polovico.

Že kmalu po prvi svetovni vojni je bilo jasno, da ta koridor in Gdansk Poljski ne bosta prinesla sreče. In res je Hitler povsem nedvoumno oboje zahteval od pomladi 1939 dalje, od takrat torej, ko je uničil ČSR. Te svoje zahteve je spremljal tudi z rožljanjem orožja, toda poljska vlada se mu je pogumno upirala, zlasti še, ker ji je bila, če bi jo Nemčija napadla, popolno zagotovljena angleška in francoska pomoč.

Verjetno še dolgo ne bo povsem pojasnjeno, kar je takrat do skrajnosti razburilo ves svet — sklenitev nemško-sovjetske prijateljske pogodbe 23. avgusta 1939. Vsi so vedeli, da odnosi med nacistično Nemčijo in Sovjetsko zvezo nikdar niso bili dobri in Moskva je tudi kot sedež komin-

terne zmeraj ostro napadala fašistično vladavino v Nemčiji kakor vsak fašizem, in naj bi bil že kjer koli in v kakršni koli obliki.

Nemško-sovjetska pogodba je imela svoj javni del in tajne dodatke. Bistvo javnega dela pogodbe je bilo miroljubno reševanje medsebojnih sporov, kar je bilo čisto v redu. A v tajnem delu pogodbe sta si nemška in sovjetska vlada razdelili tako imenovane interesne sfere. Sovjetska zveza je dobila vplivna področja v baltskih državah, medtem ko je bila Poljska razdeljena med vplivna področja Nemčije in Sovjetske zveze po črti Narev—Visla—San.

Tajni del te pogodbe so odkrili šele po vojni na nürnberškem procesu proti vojnim zločincem, vendar so razboritejši duhovi že 1939 sklepali, da ta skrivni del pogodbe mora obstajati. O upravičenosti oziroma neupravičenosti vlade Sovjetske zveze skleniti tako tajno pogodbo z nacistično Nemčijo je bilo in še bo mnogo razprav. Gotovo je najmanj to, da ta tajni del pogodbe ni bil pošten. Bil je v velikem nasprotju s svetlimi mislimi oktobrske revolucije, ki je med drugim napovedala tudi odločen boj vsaki skrivni in zahrbtni diplomaciji.

Baje je Hitler, ko je imel v žepu to pogodbo, ves vesel vzkliknil: Ves svet je moj! O tem se je sicer zmotil, a prihajala je doslej najstrašnejša vojna človeštva, druga svetovna vojna!

6. PREGLED ZGODOVINE KRALJEVINE SRBOV, HRVATOV IN SLOVENCEV (SHS) IN KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Razdobje od 1. XII. 1918 do 6. I. 1929

a) Volitve v konstituantno ali ustavodajno skupščino, vidovdanska ustava in zakon o zaščiti države

Od združitve Države SHS (Slovencev, Hrvatov in Srbov) s Kraljevino Srbijo in Črno goro v enotno Kraljevino SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev) 1. decembra 1918 pa do volitev v ustavodajno skupščino novo nastale države je preteklo precej časa. V tem času so sestavili skupno vlado in postavili začasno narodno predstavništvo (skupščina), ki je izglasovala zakon o volitvah v ustavodajno skupščino. Vsi so pričakovali, da bo ustava rešila vrsto zapletenih vprašanj. Nova država je sicer združila veliko Jugoslovanov, a njih dežele so imele dokaj različen zgodovinski razvoj. Od tod razlike v kulturi, gospodarstvu, jeziku in tudi veri.

Prav kmalu po združitvi je vse odločneje stopalo v ospredje narodnostno (nacionalno) vprašanje: ali bodo imeli združeni narodi vsak svoje narodnostne pravice in ali jih bodo mogli vsestransko razvijati, (zvezna država, federacija) ali pa bo zagospodoval nad narodi najmočnejši, buržoazija tistega vrhnjega sloja srbskega naroda, ki je bil najtesnejše povezan

z dvorom in vladarsko hišo Karadjordjevičev? Ali se bodo jugoslovanski narodi zlili v en sam, jugoslovanski narod?

Na ta pomembna vprašanja je bilo takrat slišati dvoje odgovorov. Eni so trdili, naj bo združitev takšna, da se bo iz nje razvil en sam, jugoslovanski narod pod vodstvom vladarske rodovine in srbske gospode, a drugi so — in to zelo različno in tudi nejasno — zahtevali za tri jugoslovanske narode (srbskega, hrvaškega in slovenskega) neke vrste samostojnost z omejeno zakonodajno in izvršno oblastjo, sicer pa zvezno ali federativno urejeno večnarodno državo.

V tem času so se preuredile tudi glavne in najmočnejše jugoslovanske meščanske politične stranke (o delavskih bomo govorili posebej). V **Srbiji** je še vedno imela premoč Narodna radikalna stranka (NRS), ki je pod vodstvom večkratnega ministrskega predsednika in izkušnega politika Nikole Pašića obdržala vodilno vlogo kot vladna stranka vse do Pašićeve smrti. Druga pomembna stranka je bila Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), ki je zajemala še liberalni srbski politični tabor prek Drine in tudi slovenski liberalni tabor. Ta stranka je imela dvoje znanih politikov, Ljubo Davidovića in prečanskega Srba iz Vrgin mosta Svetozara Pribičevića. Kot NRS je tudi ta stranka odločno zahtevala spojitev vseh jugoslovanskih narodov v en narod in zato tudi temu ustrezno ureditev države (centralizem, združitev vse oblasti v enem samem središču v Beogradu).

Najpomembnejša stranka na **Hrvaškem** je bila Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) pod vodstvom znanega politika (»nekronanega hrvaškega kralja«) Stjepana Radića. Stranka je imela veliko zahtev, ki so bile včasih precej nejasne. Dosledno pa je ves čas terjala za hrvaški narod vsaj toliko in istih pravic, kakor jih je imel pod Avstro-Ogrsko (ban in sabor).

Tudi najmočnejša **slovenska** meščanska stranka, Slovenska ljudska stranka (SLS), je včasih (iz preračunljivih razlogov) zahtevala za slovenski narod nekakšno samoupravo. Podobno je to delala tudi Jugoslovanska muslimanska organizacija ali odbor (JMO) v Bosni in Hercegovini.

Volitve v konstituantno so 28. novembra 1920 prinesle nemajhno presenečenje. Največ poslancev sta sicer dobili NRS in JDS (183), toda Komunistična stranka Jugoslavije je dobila kar 58 poslancev in je tako postala tretja najmočnejša stranka v ustavodajni skupščini. Veliko poslancev je dobila tudi HRSS, a njeno vodstvo je takoj izjavilo, da poslanci ne bodo šli v ustavodajno skupščino. Precejšnje začudenje je bilo v Sloveniji, kjer je najmočnejša klerikalna SLS dobila samo relativno večino.

Obznana. Ustavodajna skupščina je začela zasedati 12. decembra 1920. To, da poslancev najmočnejše hrvaške stranke ni bilo, je pokazalo prvo veliko pomanjkljivost skupščine. Dne 30. decembra 1920 je izdala vlada **razglas (obznano)**, s katerim je za čas zasedanja ustavodajne skupščine prepovedala vsako delovanje Komunistične stranke Jugoslavije. To dejanje vlade je opozorilo na drugo veliko pomanjkljivost konstituyente: poslanci tretje najmočnejše stranke v njej so bili omejeni v svojem poli-

tičnem delovanju, vendar ni ustavodajna skupščina z ničimer prisilila vlade, da bi preklicala svoj razglas ali obznanilo.

Konstituenti so predložili več ustavnih načrtov, takšnih ki so predpisovali centralistično ureditev, in tudi takšnih, ki so zahtevali bolj ali manj popolno federalitvno ureditev. Razumljivo je, da je vlada, ki jo je vodil Pašić, predložila strogo centralističen ustavni načrt, ki je prišel v konstituenti tudi edini v obravnavo.

Že prvo glasovanje (v načelu) je pokazalo, da je bilo za vladni načrt od 320 navzočih poslancev 227, proti pa 93. Načrt torej ni bil v nevarnosti. Toda ko se je začela v konstituenti podrobnejša razprava o ustavnem načrtu, so poslanci nekaterih strank zapuščali konstituento (obstrukcija — zaviranje dela v skupščini). Prvi so jo zapustili komunistični poslanci in kmalu za njimi še poslanci SLS in nekaj drugih. Tako je pri zadnjem glasovanju 28. junija 1921 (Vidov dan) od 258 navzočih poslancev glasovalo za ustavo 233, a proti samo 35.

Ustavo so izglasovali. Po njej je bila vsa oblast, zakonodajna in izvršna, osredotočena v Beogradu in noben narod, tudi srbski ne, ni dobil samouprave. Tako so bili Hrvati in Slovenci, ki so prišli izpod avstro-ogrskega jarma, na slabšem. Prvi so takrat le imeli sabor in bana, pa tudi Slovenci, čeprav razbiti na razne kronovine, svoje deželne zборе in odbore.

Ko je 29. junija 1921 prisegel na ustavo regent Aleksander, je vrgel nanj na poti iz skupščine komunist Spasoje Stejić bombo, a je zgrešil. Čeprav so vsi takratni vodilni komunisti javno obsojali takšno nasilje posameznikov (»individualni teror«), je sodišče pri priči terjalo od narodne skupščine (konstituenta se je takoj po sprejetju ustave preimenovala v narodno skupščino), naj nekaterim vodilnim komunističnim poslancem odvzame pooblastila ali mandate (poslanska nedotakljivost ali imuniteta) in jih izroči sodišču. To se je tudi zgodilo.

Zakon o zaščiti države. 21. julija 1921 je komunistični atentator Alija Alijagić v Delnicah ustrelil notranjega ministra Milorada Draškovića. Takoj so sklicali narodno skupščino, ki je 1. avgusta izglasovala zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Vsem komunističnim poslancem je odvzela mandate in poslansko imuniteto in jih izročila sodišču. Takratni komunistični poslanec Triša Kaclerović je dejal, da prinaša zakon o zaščiti države vladavino belega terorja. Komunistični stranki bodo sicer delo onemogočili, vendar bo ponovno uradno potrjena. Zadnje se je res zgodilo, a šele po 20 letih!

Razvoj delavskega gibanja. Tudi v jugoslovanskih socialdemokratskih strankah se je začelo — kakor povsod po Evropi konec 1. svetovne vojne — cepljenje v levičarske in desničarske skupine. Iz levih skupin so aprila 1919 na I. kongresu v Beogradu ustanovili komunistično stranko Jugoslavije z imenom Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunisti). Ker v slovenski socialdemokratski stranki tedaj še ni prišlo do odcepa leve, slovenskih zastopnikov v Beogradu ni bilo. Pomembno je bilo, da se je beograjski kongres izrekel za pristop stranke k III. internacionali. Skoraj istočasno so ustanovili tudi komunistično delavsko sindikalno vod-

stvo, septembra 1919 pa še Savez komunistične omladine Jugoslavije (SKOJ).

Veliko pomembnejši je bil 2. kongres Komunistične stranke Jugoslavije junija 1920 v Vukovaru, ki so se ga udeležili tudi slovenski odposlanci. Kongres je sprejel program, v katerem so poudarili, da kapitalizem preživlja krizo in se razkraja, a revolucionarna gibanja se vse bolj širijo in svet vse bolj prehaja v razdobje svetovne proletarske revolucije.

Ko je začel veljati zakon o zaščiti države, je morala komunistična stranka preiti v ilegalo, preiti torej na podtalno delovanje. Delo v ilegali, ki je predvsem onemogočalo hitro nadzorovanje in dejavnost komunističnih organizacij, zveze z vodstvom doma in v tujini, je bilo izredno težavno. Tudi v Komunistični stranki Jugoslavije so kakor v vseh ilegalnih strankah — nujno nastopile razne škodljive frakcije, strankina krila in skupinarstvo, in to predvsem v vodstvu.

b) Razdobje boja za centralizem in proti njemu

Buržoazne stranke, ki s centralistično vidovdansko ustavo niso bile zadovoljne, so napovedale ustavi boj, seveda le v strogo zakonitih mejah. Če je v tem boju katera od strank te meje samo nekoliko prestopila, jo je oblast kmalu trdo prišla in stranka je popustila.

Markov protokol. Vse stranke, ki so bile proti ustavi, so svoj boj leta 1922 prenesle v narodno skupščino. Toda tukaj niso imele uspeha, ker jih ni podprla HRSS, ki še zmeraj ni marala v Beograd. V skupščini so opozicionalne stranke vladi in njenim strankam marsikaj upravičeno očitali, od velike pokvarjenosti in podkupljivosti (korupcija) do slabega vodenja zunanje politike. Več opozicija tudi ni mogla narediti in vlada, ki jo je še vedno krepko držal v rokah Pašić, se za očitke ni dosti zmenila.

Konec 1922 so narodno skupščino razpustili in razpisali nove volitve za marec 1923. Volilni boj je bil hud. Volitve so pokazale, da so močno zrasli glasovi opozicionalnih strank. Nastala sta dva tabora. V enem je bila najmočnejša slovenska stranka (SLS) in najmočnejša hrvaška (HRSS) in obe sta zahtevali odpravo centralizma, v drugem taboru pa sta bili NRS in JDS. Že marca 1923 so SLS, HRSS in bosanski muslimani sklenile močno opozicionalno zvezo, ki bi utegnili postati nevarna centralistični zvezi. Če bi pogledali na zemljevid, bi videli, da je bila v opozicionalni zvezi večina Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine. A Pašić je kaj kmalu dokazal, da je še vedno velik in premeten politik.

Ta lisjak je dobro vedel, da vodje opozicionalne zveze najbolj sovražijo prečanskega politika in voditelja JDS Svetozarja Pribičevića, ki je silno veliko pripomogel, da so sprejeli centralistično vidovdansko ustavo. Poslal je v Zagreb svojega sodelavca Marka Djurišića, ki je voditeljem opozicije prinesel tale njegov predlog: vsaka od opozicionalnih strank bo lahko v svojih deželah postavila najvišje uradnike samo iz svojih pristašev (na Hrvaškem torej samo pristaše HRSS, v Sloveniji pristaše SLS, v Bosni

in Hercegovini pa pristaše JMO); obljubil je pomilostitev vseh političnih zapornikov in omiljenje hudih režimov zlasti na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini, toda od voditeljev opozicije je zahteval — zelo premeteno — naj mu v narodni skupščini pomagajo odstraniti iz vlade Pribičevića in sestaviti iz »poštenih« radiklov samoradikalno vlado.

Že aprila 1923 so v Zagrebu podpisali Markov protokol (po Marku Djurišiću), ki je bil spočetka tajen. Opozicionalni blok (tudi Hrvati) je Pašića v narodni skupščini res podprl in Pašić je sestavil samoradikalno vlado. Na sprva bolj vljudne in nato vse bolj glasne zahteve opozicionalnih voditeljev, naj vendar že začne izpolnjevati tudi svoje obljube, je Pašić spočetka molčal, a nato zatrjeval, da ni ničesar obljubil. Voditeljem opozicije skoraj ni preostalo drugega, kakor da so objavili dotlej tajni Markov protokol. Ves svet se je smejal in tudi dobro vedel, kdo je koga.

Pašić je za tedaj zelo spretno razbil nevarno opozicionalno zvezo, kajti Hrvati so se zakleli, da ne bodo šli več v Beograd in Stjepan Radić je celo odšel na posebno »diplomatsko delo« v tujino. Brez hrvaških poslancev je bila vsaka uspešna opozicionalna dejavnost v narodni skupščini nemogoča, Pašić pa se je kmalu pobotal s Pribičevićem in ga zopet sprejel v vlado.

Januarja 1924 je jugoslovansko javnost močno razburil podpis rimske pogodbe, s katero sta Pašić in Mussolini »popravila« rapalsko mirovno pogodbo. Obstajati je prenehala samostojna država Reka in prišla pod Italijo.

Nova opozicionalna zveza. Kljub temu, da je bil Stjepan Radić v tujini, so ostali voditelji HRSS še vedno obdržali stike z obema opozicionalnima strankama (SLS in JMO). Opozicija je veliko pridobila, ko je z njo v novi opozicionalni zvezi nastopil ugledni srbski politik in voditelj srbskega dela JDS Ljuba Davidović. Konec marca 1924 so poslanci HRSS sklenili iti celo v narodno skupščino, kjer je nova opozicionalna zveza prvič zrušila Pašićevo vlado. Takrat je prav malo manjkalo, da niso Pašića odstranili s političnega odra. Za tedaj ga je rešil še kralj Aleksander, ki je odložil zasednje narodne skupščine do jeseni 1924.

To kraljevo dejanje je sicer povzročilo veliko razburjenje po državi in opozicionalna zveza ga je celo imenovala »državni prevrat«. Nejevoljo so še povečali trboveljski dogodki, spopad Orjuna s komunisti (o tem bomo še govorili) in kralj je moral Pašića in Pribičevića znova odstaviti in dati pooblastilo za sestavo nove vlade uglednemu politiku opozicionalne zveze Ljubi Davidoviću. Davidović je sestavil vlado, ki naj bi dosegla pravičen in iskren sporazum med Srbi, Hrvati in Slovenci in postavila državo na resnično trdne temelje.

Toda ta vlada »miru in reda« je bila zelo kratkotrajna. Rekli smo že, da je Stjepan Radić odšel v tujino; tam je v raznih evropskih državah vsemogoče govoril o razmerah v svoji domovini. Končno ga je pot zanesla tudi v Sovjetsko zvezo, kjer je vključil svojo HRSS v Kmečko internacionalo. Seveda je nastal doma velik krik, češ Radić povezuje svojo stranko — s komunisti. Previdni Radić je izrabil obstoj demokratične Davidovićeve

vlade in se vrnil. Ali doma je na številnih zborovanjih zabavljajal na vse načine, predvsem pa napadal dvor in samega kralja.

To zadnje je uporabil minister za vojno in mornarico v Davidovičevi vladi in odstopil z utemeljitvijo, da ne more biti član vlade, ki jo podpira HRSS, katere voditelj blati in sramoti kralja. Čeprav vojni minister ni bil član narodne skupščine (in kot vojak niti ni imel volilne pravice), je s tem prisilil vso vlado k odstopu. Pooblastilo za sestavo nove vlade je spet dobil — Nikola Pašić, kralj je razpustil narodno skupščino in razpisal volitve za novo prve dni februarja 1925.

Pašić je s Pribičevićevo pomočjo znova sestavil vlado in eno od prvih dejanj te nove vlade je bilo, da je razširila obznano tudi na HRSS. Zato se je začel Radić skrivati. Drugo Pašićevo dejanje je bilo, da je dal v začetku 1925 zapreti več vidnih voditeljev HRSS, med njimi tudi Radićevega namestnika dr. Vladka Mačka. Kmalu nato je zagrebška policija dobesedno zbežala iz skrivališča še Radića in ga zaprla.

Po državi se je začela živahna, ponekod tudi krvava priprava za volitve. Kljub nasilju sta dobili glavni vladni stranki (Pašić in Pribičević) le malo več poslancev kakor opozicija.

Opozicija je že konec februarja 1925 sklenila ustanoviti enotno parlamentarno opozicionalno zvezo, katere program naj bi bil enotnost Kraljevine SHS, ta pa naj se na znotraj uredi sporazumno med Srbi, Hrvati in Slovenci.

Pot poslancev HRSS v Canosso. Ker so več prvkov HRSS z Radićem vred zaprli in ker je pretila nevarnost, da narodna skupščina ne bo potrdila mandатов poslancev HRSS, je moralo vodstvo te stranke ubrati drugo pot. V Beograd so poslali uglednega prvaka, ki je v narodni skupščini slovesno izjavil, da HRSS priznava vidovdansko ustavo v celoti in še posebej vladarsko hišo Karadjordjevičev in prav tako, da hoče sodelovati pri urejanju in vodstvu države.

To je bil pomemben političen dogodek, ki so ga doma kakor v tujini razlagali tako, da HRSS (oziroma HSS — Hrvatska seljačka stranka, kakor se je od takrat dalje imenovala) ne išče samo poravnave, temveč tudi sodelovanja z radikali in s Pašićem in da hoče stopiti v vlado. Najprej je HSS stopila iz opozicionalne zveze, julija 1925 pa je s Pašićem sklenila celo sporazum, da bo Pašić prevzel v svojo vlado nekatere njene vidne politike.

Opozicionalna zveza za tedaj ni razpadla, kajti v njej so še ostali Davidovičevi demokrati, Koroščevi klerikalci in Spahovi muslimani, in tudi sicer je bila videti še dosti trdna. To pot je Pašić držal besedo in iz zapora izpustil tudi Stjepana Radića. Kakor hitro je bil ta na svobodi, je v svojih govorih neutrudno napadal svoja nekdanja zaveznika, Davidovića in Korošča in jeseni 1925 postal v Pašićevi vladi celo minister za prosveto.

Prav tako ni mirovala opozicija. V skupščini je začela oster boj proti silni nepoštenosti, ki se je razpasla v vseh višjih krogih. Hude podkupljivosti je obtožila tudi Pašićevega sina, kar je privedlo do tega, da je moral

Pašić odstopiti iz vlade. Pašić je sicer pričakoval, da ga bo kralj znova pooblastil, naj sestavi vladu. To pot se je zmotil in kralj je to nalogo zaupal Nikoli Uzunoviću. Uzunović je leta 1926 sestavil celo vrsto vlad — nekatere od teh so obstajale po samo nekaj dni — in iz ene od takšnih odstranil tudi Stjepana Radića.

Dvoje dogodkov je 1926 močno razgibalo duhove v Jugoslaviji. Najprej podpis nettunskih dogovorov (konvencij), ki so urejali še neurejene zadeve med Jugoslavijo in Italijo iz rapalske in rimske pogodbe. Hrvate in Slovence je zlasti močno razburil tisti del pogodbe, ki je priznaval italijanski manjšini v Dalmaciji velike narodnostne pravice, medtem ko Slovenci in Hrvati pod Italijo niso imeli prav nobenih. Drugo, kar je sprožilo razburjenje, pa je bila sklenitev tiranske pogodbe med Italijo in Albanijo, s katero si je pridobila Italija v Albaniji mnogo pravic, ki so Albanijo spreminjale skoraj v italijansko kolonijo.

V začetku decembra 1926 je v visoki starosti umrl Nikola Pašić in dotlej enotna NRS je začela razpadati. Leta 1927 se je dotedanja opoziciionalna zveza razkrojila. Poleti 1927 se je namreč Korošec dogovoril na Bledu z voditeljem enega dela nekdanje NRS Veljom Vukičevićem in prestopil s svojo SLS v Vukičevićev tabor. SLS je gladko zatajila svoj program za izbojevanje politične samouprave in se povezala s svojimi nekdanjimi nasprotniki.

Krvavi obračun v narodni skupščini. Nove volitve v narodno skupščino jeseni 1927 so pokazale, da je bila NRS še vedno — in to kljub cepitvi — najmočnejša stranka. A prav tako so pokazale, da je razpadla stara opoziciionalna zveza in da je nastala nova, ki je nekatere nekoliko prese-netila. Sprijaznila sta se namreč dva, dotlej na smrt sprta politična nasprotnika Stjepan Radić in Svetozar Pribičević, ki sta ustanovila Kmečko demokratsko koalicijo (KDK). Tako je nastala zanimiva zemljepisna razdelitev dveh taborov. Vladni tabor, NRS in SLS, je imel večino v Srbiji in Sloveniji (na vzhodu in zahodu države), v sredi, na Hrvaškem pa je imel popolno večino tabor Radić—Pribičević (KDK).

Nova opozicija v narodni skupščini, KDK, sicer številčno ni bila močna, toda bila je zato mnogo bolj ostra. Zavedala se je, da v skupščini vlade ne bo mogla nikdar vreči, vendar je ni nič manj divje napadala in skupščina se je iz dneva v dan bolj spreminjala v dvorano preprirov in hudih besednih obračunavanj. Najglasnejšo besedo je imel Stjepan Radić, ki je na velikih shodih hujskal proti vladi tudi po državi. Marca 1928 je prišel v Ljubljano, kjer je Slovincem med drugim dejal: »Vi ste preveč pošteni in plačate vse, kar zahtevajo. To je sicer lepa čednost, ali danes je to velika neumnost«. Radić se je upal v narodni skupščini reči na primer tudi tole: »Što vredi što imamo ministra, koji nije ni za svinjara a kamo li za ministra.«

Prepiri v skupščini so dosegli krvav višek 25. junija 1928, ko je sredi silovitih preprirov radikalni poslanec Puniša Račić ubil z revolverskimi streli dva hrvaška poslanca, Stjepana Radića in še dva druga hrvaška

poslanca pa hudo ranil. Ali je bil ta obračun vladne stranke z opozicijo nameren ali samo dejanje poslanca Račića, je danes še težko reči.

Uvod v diktaturo kralja Aleksandra. Prvo, kar je naredila KDK po streljih v skupščini, je bila izjava, da ne bo sodelovala v skupščini vse dotlej, dokler ne bo dobila zadoščenja in ne bodo krivci kaznovani. Seveda je vlada takoj odstopila in nastalo je zelo zapleteno vprašanje, komu naj kralj zaupa pooblastilo (mandat) za sestavo nove vlade. Kralj je po vrsti klical na dvor najpomembnejše politike tako iz vrst vladnega kakor iz vrst opozicionalnega (KDK) tabora. Še posebej je ponudil pooblastilo za sestavo vlade ranjenemu Stjepanu Radiću, ki se mu je zdravstveno stanje naglo slabšalo. Vsi so odklonili pooblastilo. Končno ga je kralj ponudil voditelju slovenskih klerikalcev dr. Korošču, ki je konec julija 1928 sestavil vladno.

Ko je v začetku avgusta narodna skupščina začela zasedati, so poslanci KDK sklenili, da ne bodo šli v Beograd, in izjavili, da skupščinski sklepi za Hrvaško ne bodo obvezni. Ko je 8. avgusta Stjepan Radić umrl, je prišlo v Zagrebu do krvavih množičnih nastopov, ki potem sploh niso več prenehali in so dosegli svoj višek 1. decembra 1928. Konec leta 1928 je Koroščevo vlada odstopila.

Kdo bo bodoči pooblaščenec (mandatar) krone? Ugibanja je bilo veliko in kralj je znova klical na dvor najvidnejše politike, med njimi tudi Pribičevića in Radićevega političnega naslednika Mačka. Toda že 5. januarja 1929 pozno zvečer je beograjsko javnost presenetil razglas dvorne pisarne, v katerem je bilo med drugim rečeno, da so posvetovanja z zastopniki strank pokazala, da ni več nobene možnosti, da bi se s parlamentarnimi sredstvi ohranila narodna in državna enotnost.

Razvoj delavskih strank v tem razdobju

Komunisti. Zakon o zaščiti države je zalotil takratno vodstvo komunistične stranke nepripravljeno za delo in življenje stranke v ilegali. Vodstvo tudi ni bilo brez napak in se je, a z njimi tudi sama stranka, cepilo v desno in levo strujo. Prva državna konferenca, ki je bila sredi julija 1922, je opozorila, da nekaj ni v redu. Vodstvo levece je zahtevalo, naj se postavi enotno vodstvo, ki naj bo v domovini, toda desnica je bila proti. Tako je ostalo še zmeraj dvoje vodstev, desničarsko na Dunaju, levičarsko pa se je vrnilo v domovino, kjer se je pripravljalo, da bi ustanovili zakonito legalno stranko nezakonite ilegalne komunistične stranke. To se je sredi januarja 1923 tudi zgodilo, ko so v Beogradu ustanovili Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije. Reči moramo, da je ta stranka nekaj časa zelo uspešno delovala.

Sredi maja 1923 je bila na Dunaju 2. državna konferenca Komunistične stranke Jugoslavije. Ta naj bi poravnala spor med desnico in levico in kominterni, ki je poslala na konferenco dva zastopnika, posredovala pravo podobo o stanju v stranki. Večina odposlancev je bila za konec sporov. Levica je zahtevala enotno vodstvo v domovini. Zahteva je bila

povsem upravičena, kajti težko je voditi stranko — in to še ilegalno — iz tujine, posebno še, če prav malo veš, kaj se v resnici v domovini dogaja. Toda razlik med levico in desnico niso odpravili, kar je ponovno pokazala 3. državna konferenca decembra 1923 v Beogradu.

Na tej konferenci so odposlanci izvolili vodstvo pretežno iz levice. Čeprav se je desnica močno upirala, je konferenca vendarle sprejela resolucijo (sklep) o narodnem vprašanju. V njej je bilo rečeno, da so se v Kraljevini SHS združili (državno) trije narodi, kar bo omogočilo izoblikovanje enega samega **jugoslovanskega naroda**. Vsekakor je bilo prav da je resolucija poudarjala tri narode (izpustila je četrtega, makedonskega!), napačno pa je bilo, da je računala, da se bo izoblikoval en sam jugoslovanski narod. Tako so namreč govorile tudi vse tiste meščanske stranke, ki so bile za centralistično ureditev države.

Veliko pomembnejše je bilo glasovanje (referendum), ki ga je Neodvisna delavska stranka Jugoslavije izpeljala januarja 1924. Članom stranke je vodstvo poslalo na odločitev o več resolucijah, ki so obravnavale in zavzemale stališče do takrat najvažnejših vprašanj. To so bile resolucija o narodnostnem vprašanju, ki je še zmeraj govorila o možnosti nastajanja enega samega naroda, resolucija o makedonskem in trakijskem vprašanju, resolucija o kmečkem vprašanju in resolucija o fašizmu.

Spore med levico in desnico je skušal rešiti tudi 5. kongres kominterne pomladi 1924, a se mu to ni posrečilo. Maja 1926. je bil na Dunaju tretji kongres Komunistične stranke Jugoslavije, na katerem sta bila navzoča tudi dva zastopnika kominterne. Kongres je sicer obsodil razcepljenost v stranki in vodstvo so izvolili iz obeh struj, vendar sta se po kongresu znova začeli prepirati. To ni vodilo nikamor, kajti prepiri v vodstvu so se prenašali tudi med članstvo in so hromili pravo revolucionarno delo.

Pomembno zaslugo si je pridobila zagrebška strankina organizacija, ki je pod vodstvom novega sekretarja Josipa Broza v teh hudih časih opozarjala kominterno, naj že napravi v vodstvu Komunistične stranke Jugoslavije red. Velika škoda pa je bila, ker so ob številnih množičnih nastopih, ki so se v Zagrebu začeli z Radićevo smrtjo, zaprli tudi Josipa Broza in ga zaradi komunizma obsodili na 5 let težke ječe.

Po zaslugi zagrebške organizacije je kominterni 1928 poslala jugoslovanskim komunistom odprto pismo. Ostro je obsodila delo obeh strankinih kril in pozvala, naj izvolijo novo vodstvo. Staro vodstvo je odstavila in do volitev novega postavila začasen politbiro (politični biro = vodilni politični organ komunistične stranke) z Djuro Djakovićem na čelu ter mu dala nalogo čimprej izpeljati med članstvom razpravo o odprtem pismu.

Novo začasno vodstvo je pripravljalo kongres; priprave je spremljalo obsežno razpravljanje o odprtem pismu. Takrat je bilo v Komunistični stranki Jugoslavije 2034 članov. Izvolili so odposlance za 4. kongres, ki se je sestal novembra 1928 v Dresdenu. Ta kongres je končno razbil obe strankini krili.

Socialisti. Socialisti (desnice, ki so se po odcepitvi komunističnih levic združile v starih socialdemokratskih strankah) so kmalu po sprejetju zakona o zaščiti države pokazali željo po zedinitvi. Tako so decembra 1921 ustanovili v Beogradu enotno in zakonito Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ). Na kongresu so poudarili, da bodo obdržali zvezo z II. internacionalo. To je potrdil tudi 3. kongres SSJ septembra 1923 v Beogradu, ki je hkrati odločno nastopil proti zvezni ureditvi države in ostro napadel komunistično stranko, češ da je popolnoma v službi Moskve in da goni delavstvo v stavke, ki nimajo nobenih ciljev.

Kot delavska politična stranka SSJ ni bila posebno pomembna in je v glavnem združevala stare jugoslovanske socialdemokratske politike. Na volitvah za narodno skupščino je včasih nastopala samostojno, včasih tudi v volilnem taboru s kakšno »levičarsko« meščansko stranko. Zanimivo pa je, da si je 1927 pri volitvah priborila v Sloveniji enega poslanca, ki je potem zastopal v narodni skupščini vse jugoslovanske socialiste.

Sindikalno gibanje. Razvoj sindikalnega gibanja je bil v tem razdobju zelo zapleten. Vzroka sta bila predvsem dva. Sindikalne organizacije na ozemlju bivše Avstro-Ogrske so imele v glavnem svoje centrale na Dunaju in Budimpešti, a sindikalne organizacije iz bivše Srbije v Beogradu. Kako sedaj ob »zedinjenju« vse to združiti? Še večja ovira za nastanek enotnega sindikalnega vodstva vseh jugoslovanskih delavcev je bil po združitvi 1. decembra 1918 nastanek dveh delavskih političnih strank, komunistične in socialistične. Vsaka je namreč hotela tudi svoje sindikate in seveda vodstvo nad njimi. Ni bilo torej dovolj, da je bil delavski razred že razcepljen v dve delavski politični stranki! (Seveda je bilo veliko delavcev včlanjenih v meščanskih strankah, mnogi pa tudi nikjer.)

Skoraj istočasno s Komunistično stranko Jugoslavije so ustanovili tudi komunistično sindikalno centralo — Centralno radniško sindikalno veče Jugoslavije. Z obznano so to centralo razpustili, vendar je kasneje znova zaživela kot vodstvo tako imenovanih neodvisnih sindikatov.

Toda medtem so utrdili mrežo svojih sindikalnih organizacij tudi socialisti in so v začetku 1922 dali pobudo za ustanovitev **enotnega** sindikalnega vodstva vseh sindikatov, komunističnih in socialističnih, kajti delavski razred bi le tako kaj pomenil, če bi bil kot **razred delavcev** enoten in bi enotno nastopal v boju za doseg svojih delavskih pravic (boljše mezde itd). Tako so socialisti ustanovili svojo sindikalno centralo — Glavni radniški savez.

Obe sindikalni centrali, komunistična in socialistična, sta poskušali spraviti pod svoje vodstvo čim več sindikalno organiziranega delavstva, seveda brez uspeha. Končno so socialisti brez udeležbe komunistov 1924 na »združevalnem« kongresu ustanovili Ujedinjeni radniški sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ).

c) Razdobje diktature kralja Aleksandra

(1929—1941)

Nasprotja v taboru meščanskih strank

Čista diktatura. Šestega januarja 1929 zjutraj je izšel razglas kralja Aleksandra, s katerim je razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil narodno skupščino in vse stranke v državi ter se razglasil za edino najvišjo oblast v državi. To ni bilo novo v Evropi, niso pa česa takšnega pričakovali politiki v Jugoslaviji. Še istega dne je kralj sam postavil novo vlado, katere predsednik je postal general Petar Živković; ostala ministrska mesta so dobili vidni politiki vseh nekdanjih strank razen KDK. Že prvo kraljevo dejanje je torej pokazalo, da Hrvatov ne bo pridobilo.

Ta uvod v »šestojanuarsko diktaturo« ali »diktaturo kralja Aleksandra« so v državi — razen na Hrvaškem seveda — še dosti ugodno sprejeli. Ljudje so mislili, da bo konec strankarskih razprtij, ki so privedle celo do strelav v skupščini, in upali, da bo »močna roka« rešila državo hude gospodarske krize, ki jo je bilo vse bolj čutiti tudi v Jugoslaviji, kjer je bilo 80 % vsega prebivalstva kmetov. Na Hrvaškem so nekateri voditelji HSS (Maček) napovedali še hujšo opozicijo Beogradu, a nekateri so odšli v tujino in tam ustanavljali zarotniška središča; iz teh so se kasneje razvili ustaši pod vodstvom dr. Anteja Pavelića.

Oktobra 1929 je dobila država s posebnim kraljevim zakonom novo ime Kraljevina Jugoslavija. Delili so jo na 9 banovin. Za Slovenijo, ki je bila po vidovdanski ustavi razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast, je pomenila ustanovitev Dravske banovine nekaj dobrega, ker je bila v višji upravni enoti združena vsa Slovenija (razen Bele Krajine, ki je prišla pod hrvaško Savsko banovino), kolikor je je bilo v prejšnji Jugoslaviji.

Vlada si je močno prizadevala, da bi na silo ustvarila jugoslovanski narod, to pa je rojevalo vse večji odpor, vendar je dopuščala uporabo imena pleme (pleme Srbov, pleme Hrvatov in pleme Slovencev) ter jezik in kulturni razvoj teh »plemen«. Tako naj bi bili v takratnih slovenskih učnih knjigah smeli pisati na primer, da je bil Prešeren največji pesnik slovenskega plemena ali največji pesnik Dravske banovine.

V začetku septembra 1931 je izdal kralj novo ustavo. Ker je država dobila ta svoj temeljni zakon brez izvoljene ustavodajne skupščine, imenujemo to ustavo vsiljeno, ali oktroirano. Nova ustava se bistveno ni dosti razlikovala od vidovdanske. Kmalu zatem je kralj izdal še volilni zakon, ki je imel več novosti. Najbolj vidna je bila ta, da je določal javne volitve in dovoljeval eno samo, »državno« stranko, ki je morala za volitve postaviti kandidature v vseh volilnih okrajih v Jugoslaviji. Ni težko uganiti, da je na novembrskih volitvah za narodno skupščino še istega leta zmagala samo ta »državna« stranka. Opozicija se še ni združila, povezala v celoto in je zato napovedala, da se volitev ne bo udeležila (abstenenca).

Čeprav so opozicijo preganjali, je je bilo kar precej. Ne samo na Hrvaškem (Maček), temveč tudi drugod. Med vidnimi opozicionalnimi politiki srečamo znova vsa tista imena, ki jih poznamo še iz parlamentarne opozicionalne zveze. Celo več, opozicija se je že oblikovala tudi v narodni skupščini, dasi so bili vsi poslanci izvoljeni le na eni listi.

Vrnitev k strankarskemu življenju. Maja 1932 je vlada postavila novo politično stranko Jugoslovansko radikalno kmečko demokracijo, podtalno pa so začele nadvse živahno delovati vse stare, na začetku diktature razpuščene meščanske stranke in tudi Socialistična stranka Jugoslavije.

Druga pomembnost iz tega časa je zakonska zaščita kmeta pred terjatvami in rubeži upnikov. Leta 1932 je namreč dosegla gospodarska kriza v Jugoslaviji višek (80% vsega prebivalstva so bili kmetje). Pridelki niso imeli nobene cene in ves izvoz je obstal.

Na prelomu 1932/33 so vse nezakonite meščanske stranke izdale programe, kako naj bi se država preuredila. Te programe poznamo bolj pod imenom punktacije, (punktacija = politični dogovor; načrt pogodbe, ki je v njej vsebina razvrščena po točkah); prve so bile zagrebške ali hrvaške. Te so močno poudarjale, da vsa oblast v državi izvira iz naroda. Ker je v državi večina prebivalstva kmetov, je kmet temelj vsega narodnega življenja. Državo je treba preurediti takole: vrniti se v čas pred 1. decembrom 1918, odstraniti srbsko gospodovanje (hegemonijo) in potem naj narodi svobodno odločajo o svoji nadaljnji usodi; le tako dosežena skupnost bo mogla odgovarjati za razvoj in napredek srbskega, hrvaškega in slovenskega naroda.

Punktacije so izdali tudi Slovenska ljudska stranka, JMO in Ljuba Davidović. Seveda je vlada močno preganjala vse »punktaše«, posebno na Hrvaškem in v Sloveniji.

Julija 1933 je državna stranka spremenila svoje ime v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS, režim JNS). V začetku oktobra 1934 so v Mar-seillu ubili kralja Aleksandra, ko je prišel na uradni obisk v Francijo. V Beogradu so odprli njegovo oporoko; v njej je določil za mladoletnega kralja Petra tri kraljeve namestnike, od katerih je dobival vse večjo veljavo knez Pavle Karadjordjević. Takrat so doma in v svetu precej pisali o kraljevih morilcih. Ubijalec je bil iz vrst hrvaških ustaških izseljencev v Italiji, še danes pa je težko reči, kdo je ta zločin zasnoval.

Nove skupščinske volitve so razpisali za 5. maj 1935. Vloženih je bilo kar 6 »državnih« list, vendar so končno poleg vladne ali režimske potrdili samo tri; med temi je bila najpomembnejša lista združene opozicije, katere nosilec je bil dr. Maček. Volilne komisije so po nalogu vlade volilne izide močno ponarejale, kljub temu je režimska lista dobila le nekaj nad 60% glasov, a lista dr. Mačka 37,5%. Toda ker je volilni zakon določal, da pripadeta listi, ki zbere že samo relativno večino glasov, dve tretjini poslancev, se je morala opozicija zadovoljiti samo z eno tretjino poslancev. Dr. Maček je takoj izjavil, da opozicionalni poslanci ne bodo šli v skupščino.

Tako so Hrvati znova napeli lok. V tako imenovani zagrebški izjavi so kmalu po volitvah zelo nedvoumno poudarili, da so edini postavni zastopniki hrvaškega naroda hrvaški poslanci, voditelj hrvaškega naroda pa je dr. Maček. Hrvati so torej vedno jasnejše zahtevali takojšnjo rešitev hrvaškega vprašanja.

Režim Milana Stojadinovića. 24. junija 1935 je nepričakovano predstavil jugoslovanskim narodom svojo vlado srbski politik Pašičeve šole dr. Milan Stojadinović. Vanjo je za notranjega ministra sprejel dr. Antona Korošca, kar je pomenilo, da se je zveza »punktašev« razbila, kajti s Korošcem je stopil v vlado tudi Mehmed Spaho. Stojadinovićeve vlada naj bi opravila dve veliki in temeljni nalogi: rešila naj bi hrvaško vprašanje in odpravila hudo gospodarsko in finančno krizo v državi. Hrvškega vprašanja ni rešila, srečnejšo roko pa je imela pri drugi nalogi.

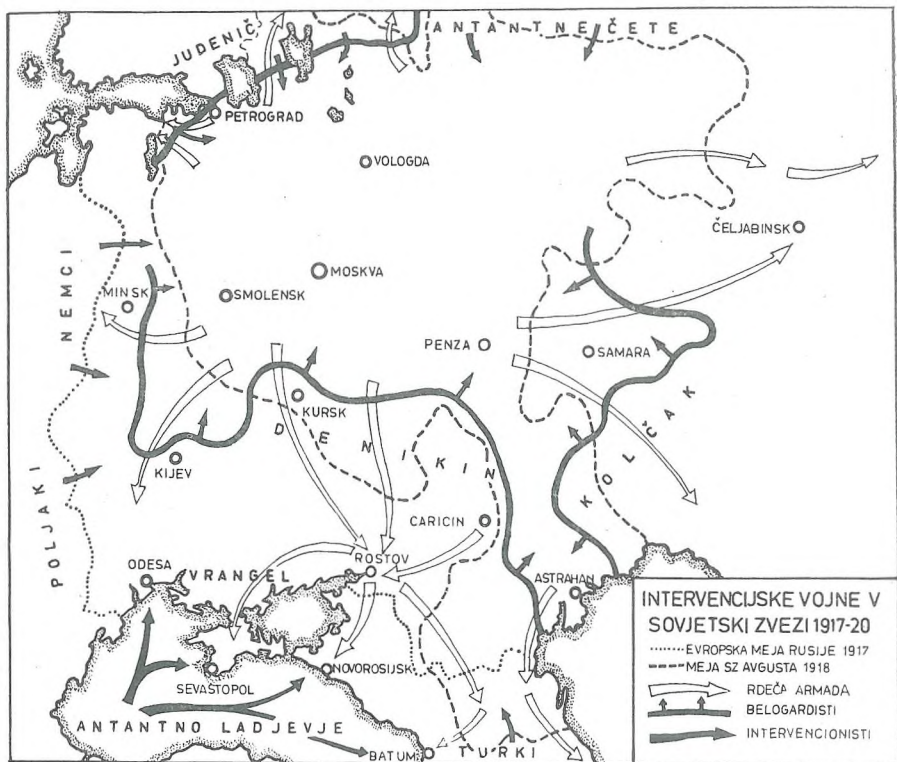
Takoj v začetku je nastalo tole vprašanje: Kako bo mogla delati Stojadinovićeve vlada z narodno skupščino, ko so imeli v njej veliko večino poslanci prejšnjega, JNS režima? Nekaj od teh poslancev je Stojadinović res da lahko kupil, a večina je kmalu začela s hudo opozicijo, predvsem od takrat dalje, ko je Stojadinović razpustil JNS in ustanovil novo »državno« stranko Jugoslovansko radikalno zajednico (režim JRZ). V bistvu seveda med obema režimoma ni bilo razlike. Vlada JRZ je poskušali nekoliko zabrisati stroge zahteve JNS po zlitju treh plemen v en narod in je dajala »plemenom« nekoliko več samostojnosti (na primer dovoljenje izobešati »plemenske« zastave), kar je vzbujalo videz, da se država vrača na staro, večstrankarsko politično življenje.

Kmalu je to izkoristil dr. Maček in začel zahtevati ustanovitev nekakšne zvezne države s 6 ali 7 zveznimi enotami. A tudi opozicija v narodni skupščini je bila vse močnejša in prve dni februarja 1935 je eden od opozicionalnih poslancev v njej celo streljal na Stojadinovića.

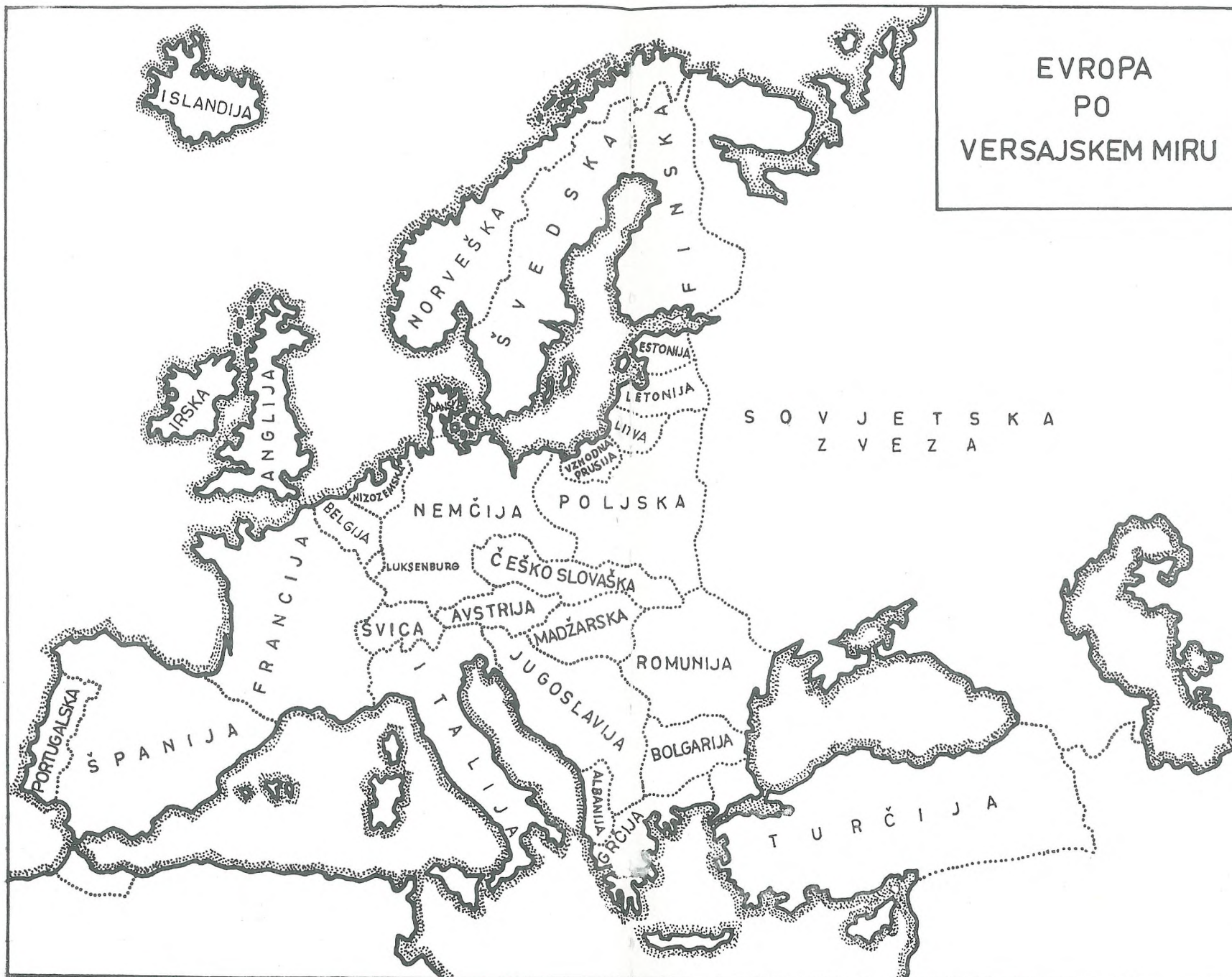
Vsi Stojadinovićeve poskusi rešiti hrvaško vprašanje so propadli. Slišali smo že, kaj je zahteval Maček, Stojadinović pa je odgovarjal, da do kraljeve polnoletnosti ustave ne morejo bistveno spremeniti. Več »sreče« je imel v zunanji politiki. Marca 1937 je sklenil politično in trgovinsko pogodbo z Italijo. S tem se je odprl tjakaj izvoz žita in lesa in začeli naj bi se bili boljši odnosi med sosednjima državama. Opozicija je začela dolžiti Stojadinovića, da navezuje usodo države na italijanski fašizem.

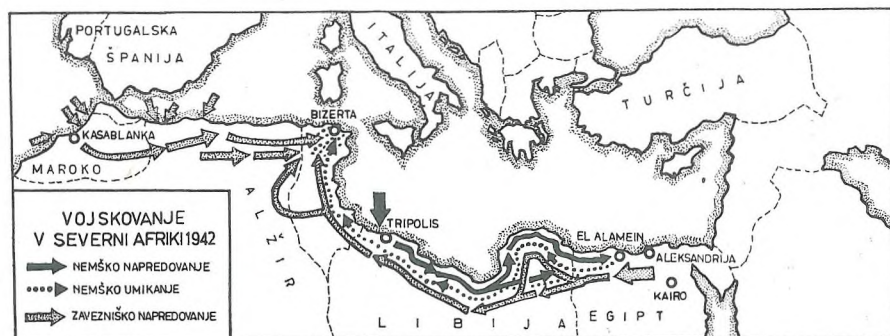
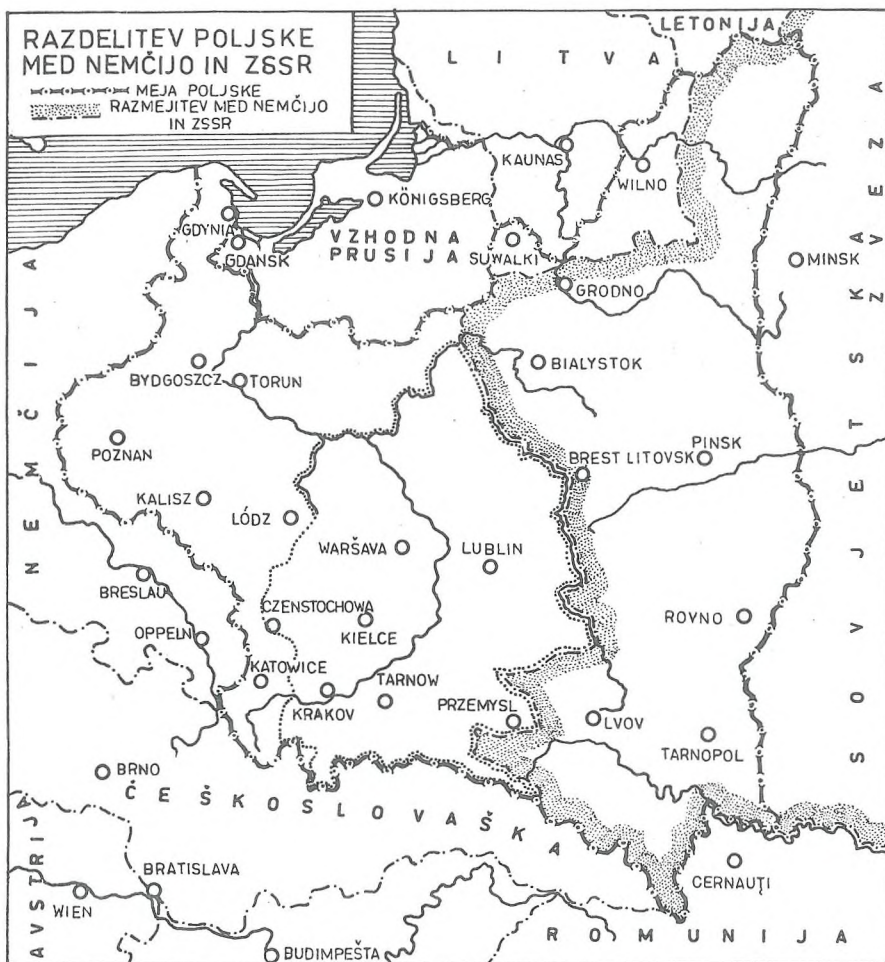
Še hujše se mu je godilo, ko je predložil narodni skupščini v potrditev konkordat s papeško stolico, ki ga je jugoslovanska vlada podpisala julija 1935. Proti pogodbi med katoliško cerkvijo in državo je nastopilo tudi vodstvo srbske pravoslavne cerkve in združena opozicija je pripravila krvave množične nastope v Beogradu. Konkordat je skupščina z večino glasov sicer sprejela, vendar si ga nikdar Stojadinović ni upal predložiti v potrditev še drugemu skupščinskemu domu-senatu, ki ga je vpeljala ustava leta 1931.

Jeseni 1937 so bili v Jugoslaviji trije politični tabori: JRZ, JNS in opozicija, ki sta jo vodila Maček in Ljuba Davidović. V začetku 1938 se je

EVROPA
PO
VERSAJSKEM MIRU

Stojadinovičeva vlada močno zblížala s Hitlerjevo Nemčijo. Delno je bil temu vzrok zmeraj večji izvoz kmetijskih pridelkov v Nemčijo, delno pa tudi Stojadinovičeva osebna naklonjenost nacionalnemu socializmu in fašizmu. Stojadinoviću je namreč prijal »režim močne roke«, ki ga je poskušal vpeljati tudi doma, a se mu to ni posrečilo.

Volitve v narodno skupščino decembra 1938 so proti Stojadinovičevi listi združile prav vso opozicijo. Stojadinović je sicer zmagal, kljub temu je decembra tega leta odstopil notranji minister Korošec in v začetku februarja 1939 še Stojadinović sam.

Konec kraljevine Jugoslavije. Novo vlado je sestavil manj pomemben politik Dragiša Cvetković in Stojadinović se je z delom JRZ umaknil v opozicijo, ki je s Stojadinovičevo internacijo razpadla. Nova vlada naj bi bila rešila hrvaško vprašanje in delala za mir doma in v svetu (»aktivna politika miru«). Že 26. avgusta 1939 so kraljevi namestniki razpustili narodno skupščino in vse njene pravice so prešle na vlado.

Hrvaško vprašanje so končno le »rešili«. Stvar bi se bila sicer še vlekla, toda grozila je nova svetovna vojna. Tako so sporazum razglasili na večer pred 2. svetovno vojno. Hrvati so dosti dobili. Nastala je velika Banovina Hrvatska, ki sta jo sestavljali nekdanja Savska in Primorska banovina in vsi tisti okraji, kjer je imelo hrvaško prebivalstvo večino. V pristojnost nove banovine je prišlo mnogo zadev, ki so bile poprej izključno v pristojnosti beograjske vlade (kmetijstvo, trgovina in industrija, gozdovi in rudniki, gradnje, socialno varstvo, narodno zdravje, telesna vzgoja, pravosodje, prosveta in notranje zadeve). Hrvaška banovina je znova dobila sabor in bana, ki ga je na predlog sabora imenoval kralj. Tako so Banovino Hrvatsko z ostalo Jugoslavijo pravzaprav vezali samo še kralj, vojska, finance in zunanje zadeve.

Na začetku 2. svetovne vojne je jugoslovanska vlada objavila strogo nepristranost države (nevtralnost). Decembra istega leta je izdala odločbo o konfinaciji oseb, ki rušijo red in mir. Tako so se začela s komunisti in demokraciji polniti koncentracijska taborišča v Bileći, Ivanjici in drugod. Maja 1940 so podpisali jugoslovansko sovjetsko trgovinsko pogodbo, junija istega leta, takrat šele, ko je Hitler že uničil Francijo, pa sta državi navezali diplomatske stike.

Že jeseni 1940 so v Jugoslaviji vpeljali »vojno gospodarstvo«. Uvedli so enotno krušno moko (skoraj vso pšenico so izvozili v Nemčijo in Italijo) in tri brezmesne dneve v tednu. Prve dni februarja 1941 so začeli izdajati še nakaznice (karte) za najpomembnejša živila. To je bila na obroke odmerjena »racionirana preskrba«, čeprav država ni bila v vojni.

V začetku leta 1941 je Hitler zahteval od jugoslovanske vlade, naj Jugoslavija pristopi k trojni pogodbi, to je, naj poveže svojo usodo s tremi velikimi fašističnimi silami Nemčijo, Italijo in Japonsko. Ko je k trojni pogodbi 1. marca 1941 pristopila še Bolgarija — Madžarska in Romunija sta pristopili že poprej — je bil pritisk na jugoslovansko vlado vse hujši.

Ta pritisk je bil pravzaprav trojen, pritisk Nemčije, pritisk Anglije (naj jugoslovanska vlada ne poruši starega — »tradicionalnega« prijateljstva z deželami demokracije) in pritisk ljudskih množic, ki so pod vplivom komunistov vedno glasnejše zahtevale naslonitev na Sovjetsko zvezo, torej podpis prijateljske in nenapadalne pogodbe ter pogodbe o medsebojni pomoči. Po burnih sejnih razpravah je jugoslovanska vlada končno 25. marca 1941 na Dunaju podpisala pristop k trojni pogodbi. Nemčiji je dovolila prevoz njenih oboroženih sil prek jugoslovanskega ozemlja, za plačilo pa naj bi po vojni dobili Solun.

Delavske stranke

Komunisti. Razdobje 1929—1931 je bilo za Komunistično stranko Jugoslavije dosti težje in hujše kakor takoj po izvajanju zakona o zaščiti države. V stranko so se vtihotapili razni izdajalci izzivači — provokatorji in tako je mogla vlada pobiti mnogo vodilnega članstva. Že aprila 1929 so ubili generalnega sekretarja Djura Djakovića. Po njegovi smrti se je vse vodstvo umaknilo v tujino in izgubilo sleherni stik z domovino.

V večjih središčih so začeli obnavljati strankine organizacije konec 1933 in do kraja 1934 obnovili tudi pokrajinska vodstva. Kominternu je že konec 1932 postavila novo začasno vodstvo.

Decembra 1934 je bil na 4. državni konferenci v Ljubljani navzoč že tudi tovariš Tito. Izvolili so v glavnem tisto vodstvo, ki ga je že poprej postavila kominternu. Na konferenci so sklenili hitreje obnavljati strankine organizacije in sprejeli vrsto nalog, med temi tudi ustanovitev komunistične stranke Hrvaške in komunistične stranke Slovenije kot sestavnih delov Komunistične stranke Jugoslavije. S tem so hoteli še posebej poudariti obstoj dveh samostojnih narodov. Pomemben je bil tudi sklep, da je mesto in delo komunistov v URSSJ.

Ob volilni kampanji za petomajske volitve 1935 so se komunisti za skupen nastop razgovarjali z opozicijo dr. Mačka in s socialisti. Razgovori so se razbili in komunisti so se odločili za samostojen nastop, a niso mogli dobiti nosilca liste.

Junjski plenum CK KPJ 1935 v Splitu je podčrtal potrebo po ustanovitvi ljudske fronte. Še istega leta jeseni so začeli komuniste znova hudo preganjati, kar je trajalo do pomladi 1936. Od takratnega števila vseh komunistov (okrog 2000) so jih zaprli skoraj tisoč. Na aprilskem plenumu CK KPJ 1936 na Dunaju so se ob ocenjevanju položaja v Jugoslaviji pokazala nevarna nesoglasja. Zato je sklicala kominternu širše posvetovanje, kjer so sklenili, naj se del CK z Josipom Brozom vrne v domovino.

Julija 1937 so postavili za generalnega sekretarja tovariša Tita. Začelo se je veliko delo: utrjevanje stranke in njenih organizacij. S tem je bilo nujno zvezano potrebno čiščenje v stranki. CK je zahteval sklenitev pogodbe o medsebojni pomoči s Sovjetsko zvezo, snoval ljudsko fronto,

trdno povezavo komunistov s kmeti in drugimi delovnimi ljudmi in ne-
utrudno dokazoval, da preti vsemu svetu največja nevarnost od fašizma.

Oktober 1940 se je v Zagrebu na 5. državni konferenci zbralo čez
sto odposlancev. Najbolj so poudarjali veliko nevarnost, ki grozi domovini
od sil osi, te pa podpira tudi jugoslovanska kapitalistična gospoda. Na
konferenci so izvolili novi CK s tovarišem Titom kot generalnim sekretar-
jem in ta CK KPJ je začel, uspešno vodil in zmagovito končal narodno-
osvobodilni boj jugoslovanskih narodov.

Socialisti. Diktatura je udarila tudi po socialistih (po stranki in
sindikatih), vendar je vlada kasneje obstoj in delo URSSJ le dovolila.
Ta je septembra 1931 sklical kongres v Zagrebu. V letih 1932 in 1933
so socialisti pripravili vrsto delavskih zborovanj, kjer so zahtevali pred-
vsem enotno strokovno delavsko organizacijo, a tudi ustanovitev oziroma
obnovitev SSJ.

SSJ niso obnovili, toda tudi do prave enotnosti URSSJ ni prišlo,
čeprav je CK KPJ naročil, naj komunisti delujejo v teh sindikatih. Konec
1940 je vlada razpustila tudi URSSJ.

7. SLOVENCİ OD 1919 DO 1941

Do diktature kralja Aleksandra

Združitev v enotno državo smo Slovenci začutili še pred vidovdansko
ustavo. Vedno bolj se je razblinjala tista samostojnost, ki naj bi bila
zanjo poročstvo slovenska vlada v Ljubljani — ta se je izoblikovala prve
dni, ko je nad nami prenehala obstajati oblast Avstro-Ogrske. Drugo
hudo pa je bilo zadano našemu gospodarstvu z zamenjavo denarja. Kot
denarna enota nove države je začel veljati srbski dinar, ki so ga pri nas
zamenjavali za 4 avstrijske krone. Kmalu je bilo marsikomu jasno, da
je bil prehod pod »domačo« oblast prehod z dežja pod kap, in tega lepe
besede o takratnem jugoslovanskem bratstvu in podobnem niso mogle
zakriti.

V začetku se je močno razvilo strankarsko življenje treh starih do-
mačih političnih strank, klerikalne, liberalne in socialnodemokratske. Slo-
venski liberalci so od vsega začetka podpirali ustanovitev centralistične
jugoslovanske države, a klerikalci so bili previdnejši in so za Slovenijo
zahtevali vsaj toliko pravic, kolikor jih je imel slovenski narod, razdeljen
na več kronovin, v bivši Avstro-Ogrski. Socialni demokrati, ki so kot
liberalci trdili, da smo Slovenci le pleme enotnega jugoslovanskega na-
roda, so se pod vplivom svoje nekdane matične stranke, avstrijske so-
cialne demokracije, navduševali za nekakšne gospodarsko zaokrožene po-
krajine, v katerih naj bi se jugoslovanska plemena uspešno razvijala.

Spočetka so vse tri stranke zaradi nerešenega koroškega in jadrans-
kega vprašanja in tudi zaradi takratnih nemirnih časov še nekako sode-

lovale, toda ko so se stvari nesrečno končale na Primorskem in na Koroškem in ko je minila revolucionarna kriza, sta si zlasti skočili v lase klerikalna in liberalna stranka, socialnodemokratsko stranko pa so zajele hude notranje krize. Tudi v slovenski socialnodemokratski stranki je namreč prišlo do cepitve v levo in desno krilo. Iz levega se je v začetku aprila 1920 izoblikoval slovenski del komunistične stranke Jugoslavije, medtem ko je desno krilo ostalo še naprej zvesto načelom stare socialne demokracije.

Do te cepitve je prišlo na večer pred veliko železničarsko stavko, ki je bila del splošne jugoslovanske stavke prometnih in transportnih delavcev. Železničarska stavka se je začela v Sloveniji dobro pripravljena in prenehal je ves promet. Toda oblasti se je stavko kmalu posrečilo zlomiti in to deloma z vpoklicem železničarjev na orožne vaje in tudi s stavkokazi. Stavka se je žalostno končala 24. aprila 1920 na Zaloški cesti v Ljubljani. Zjutraj tega dne se je zbralo precej ljudi pri nekdanji tramvajski remizi na Zaloški cesti, hoteč oditi v sprevodu v mesto. Tega pa se je takratna ljubljanska vlada zbala in je blizu bolnišnice postavila zaporo s policijo in žandarji. Pri omenjeni zapori se je sprevod ustavil in prišlo je do prerekanja in ruvanja. Policija in žandarmerija je začela streljati v množico in ubila ter ranila nekaj demonstrantov. S tem se je krvavo končala splošna železničarska stavka v Sloveniji.

Pozno jeseni 1920 so bile tudi v Sloveniji volitve v ustavodajno skupščino. Nastopilo je šest strank, tri stare (klerikalna, liberalna in socialnodemokratska) in tri nove, ki so nastale po letu 1919, in to kmečka stranka, komunistična stranka in nacionalnosocialistična stranka. Zmagali so klerikalci, a ne tako, kakor so pričakovali, temveč le s šibko relativno večino.

Pač pa so klerikalci popolnoma zmagali na občinskih volitvah marca 1923. Takrat so prešli v ostro opozicijo proti beograjski vladi in za slovenski narod vse glasneje zahtevali samoupravo. Seveda so bile te zahteve le navidezne zahteve. Kajti vodstvo obeh slovenskih buržoaznih strank, klerikalne in liberalne, je nasprotovalo Beogradu samo takrat, kadar ni bilo na vladi. Zakaj je klerikalna stranka tako močno zmagala 1923? Sila slovenskega klerikalizma je bila v klerikalnem združništvu, ki se je izoblikovalo že v Avstro-Ogrski. Svetovna vojna je organizacijsko mrežo tega združništva občutno zrahljala, a do začetka 1923 se je znova popravila in utrdila in zato je klerikalna stranka ponovno dobila absolutno večino glasov v Sloveniji, kar je potem obdržala ves čas svojega obstoja.

Po teh volitvah je klerikalni voditelj dr. Anton Korošec vključil svojo stranko v Radičev opozicionalni tabor, o katerem smo govorili in tudi povedali, kako je razpadel. Slovenska liberalna stranka pa se je razcepila, mladi so se ločili od starih in se potem, ko je prišlo do cepitve v jugoslovanski demokratski stranki, opredelili za Svetozara Pribičevića.

Obznana in zakon o zaščiti države sta zadela tudi slovenske komuniste. Toda tudi v Sloveniji je januarja 1923 nastala Neodvisna delavska

stranka Jugoslavije, ki se je zelo dobro razvijala do začetka junija 1924, do spopada trboveljskih komunistov z Orjuno.

Orjuno (**O**rganizacija **j**ugoslovanskih **n**acionalistov) so kakor podobne na pol oborožene buržoazne organizacije zoper politične nasprotnike v Jugoslaviji in v Evropi ustanovili tedaj, ko je prenehala povojna revolucionarna kriza in ko se je buržoazija znova spopadala z ljudstvom in med seboj. Vse tri glavne buržoazne stranke v Jugoslaviji so imele takšne organizacije: liberalci ORJUNO, radičevci HANAO (Hrvaška nacionalna organizacija) in srbski radikali SRNAO (Srbska nacionalna organizacija).

Od vseh teh se je najbolj »proslavila« Orjuna; že kmalu se je spoprijemala tudi s komunisti, ki so se zelo uspešno razvijali v Neodvisni delavski stranki Jugoslavije.

Zunanji povod krvavega spopada med komunisti in orjunaši v Trbovljah je bila namera orjunašev slovesno razviti v Trbovljah zastavo tamkajšnje orjunaške krajevne organizacije in namera revirskih komunistov to preprečiti. Grožnje so pred 1. junijem 1924 padale z obeh strani in orjunaši so za pohod na Trbovlje zbrali precej svojih ljudi. Ko so 1. junija 1924 korakali vojaško razporejeni in oboroženi s trboveljske postaje proti Trbovljam, je padel prvi del oddelka orjunašev v komunistično zasedo. Prišlo je do obojestranskega streljanja in na obeh straneh do žrtev. Orjunaši so bili močnejši in zmagali ter se potem še prav posebno maščevali — odvedli in ubili so rudarja Fakina. Zavaljo tega spopada

Stavka rudarjev: rudarji v rudniku

Gojmir Kos, Ustanovitev KPS

so razpustili Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije, a tudi v Orjuni je prišlo do notranjih trenj.

Radičev vstop v vlado in njegova kasnejša zveza s Svetozarom Pribičevićem sta imela za Slovenijo dvoje posledic: povezavo slovenskih liberalcev in kmečke stranke z Radičem in preko Svetozara Pribičevića v KDK ter dokončno povezavo slovenskih klerikalcev z vladajočo velikosrbsko buržoazijo. Kar je dr. Korošec poprej glasno in neprestano zahteval — namreč samoupravo za Slovenijo — je zdaj nenadoma opustil in se mirne duše povezal z velikosrbskimi vladajočimi centralisti. Večkrat slišimo izraz: nenačelna politika. Koroščeva politika je za to prav lep primer!

To povezavo je velikosrbska buržoazija kmalu nagradila s tem, da je postavila dr. Korošca po Radičevem umoru 1928 celo za predsednika jugoslovanske vlade. Tako je bil dr. Korošec edini Slovenec, ki je postal predsednik vlade v bivši Jugoslaviji.

Razdobje diktature

Diktatura je razpustila vse politične stranke tudi v Sloveniji. Kar smo dejali že za prejšnje razdobje, je veljalo prav tako za to. Če so bili v diktatorski vladi tudi klerikalni ministri, so klerikalci močno hvalili kralja in diktaturo, če pa niso bili v vladi, so jo napadali. Isto in enako so delali slovenski liberalci, le da niso mogli biti nikdar v posebno ostri opoziciji, ker pač niso imeli za seboj kmečkega človeka.

V prvi Živkovičevi vladi je dr. Korošec še bil minister, a potem je nenadoma izstopil, kajti v klerikalni stranki je zaradi njegovega sodelovanja z diktaturo prišlo do razcepa. S Koroščevim odstopom je prešla slovenska klerikalna stranka v močno opozicijo. Ob podpori slovenskih liberalcev, ki so namesto klerikalcev stopili v vlado, se je vlada precej

lotila preganjanja klerikalcev, ki so na to odgovarjali z velikimi množičnimi nastopi, pri katerih so uporabljali tudi cerkvene organizacije.

Višek je dosegla klerikalna opozicija s tako imenovanimi ljubljanskimi punktacijami, ki je do njih prišlo konec decembra 1932. V teh punktacijah je klerikalna stranka znova zahtevala tisto, čemur se je Korošec, ko se je udeležil velikosrbski buržoaziji, odrekel leta 1927. Ljubljanske punktacije so terjale, da mora glavni, večinski del slovenskega naroda, ki je sicer razkosan med več držav, dobiti narodno samostojnost, ime, zastavo, finančno samostojnost, politično in kulturno svobodo. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev mora postati demokratična država samoupravnih enot in ena od teh enot mora biti tudi Slovenija.

Zahteve so bile povsem upravičene, le da so jih postavili klerikalci, ki bi jih bili pripravljeni ob prvi priložnosti, kot seveda tudi liberalci, znova zatajiti.

Pred splošno razburjenim slovenskim narodom klerikalcem v opoziciji ni bilo težko nositi zastave. Diktatorski režim je zagrešil še to napako, da je interniral nekaj vidnejših slovenskih klerikalcev. Tako so ti postali tudi mučeniki.

Ta samodržni pritisk je trajal dve leti in pol in priznati moramo, da so ga klerikalci uspešno zdržali. Junija 1935 je končno le prišel »naš dan«, ki so o njem klerikalci stalno govorili in ga prerokovali. Dr. Korošec je kot notranji minister stopil v Stojadinovićevo vlado in ni si težko predstavljati, kako se je maščeval nad svojimi preganjalci.

Orjunaši na vrhu Triglava

Po 4. državni konferenci se je konec 1934 v Ljubljani Komunistična stranka Jugoslavije uspešno uveljavljala tudi na Slovenskem. Njena poglavitna dejavnost se je kazala pri vztrajnem prizadevanju ustanoviti in utrditi ljudsko fronto, ki se je zanjo močno zavzemalo postavno izhajajoče komunistično glasilo Ljudska pravica; ta je začela izhajati prve dni oktobra 1934. Komunistična stranka Jugoslavije je v Sloveniji pripravila tudi nekaj zelo uspešnih stavk, aprila 1937 pa so na ustanovnem kongresu ustanovili Komunistično stranko Slovenije kot sestavni del Komunistične stranke Jugoslavije. Ta kongres je poleg boja Komunistične stranke Slovenije za vse pravice delovnih ljudi odločno poudaril tudi boj za Združeno Slovenijo in boj proti fašizmu. To je Komunistično stranko Slovenije še bolj zbližalo s številnimi demokratičnimi silami v Sloveniji, kar se ji je bogato obrestovalo pri uspešni ustanovitvi Osvobodilne fronte ob največji slovenski narodni nesreči.

Na volitvah v narodno skupščino decembra 1938 so se vse opozicijske sile v Sloveniji (tudi komunisti) združile na opozicijski listi dr. Mačka. Zmagal je sicer dr. Korošec, a je moral kot dr. Stojadinović prav kmalu odstopiti.

Zasedbo Avstrije je postala Nemčija naša severna sosedka. Komunistična stranka Slovenije je neutrudno dopovedovala, da se morajo strniti vse sile za obrambo domovine.

Č

DRUGA SVETOVNA VOJNA

(1939—1945)

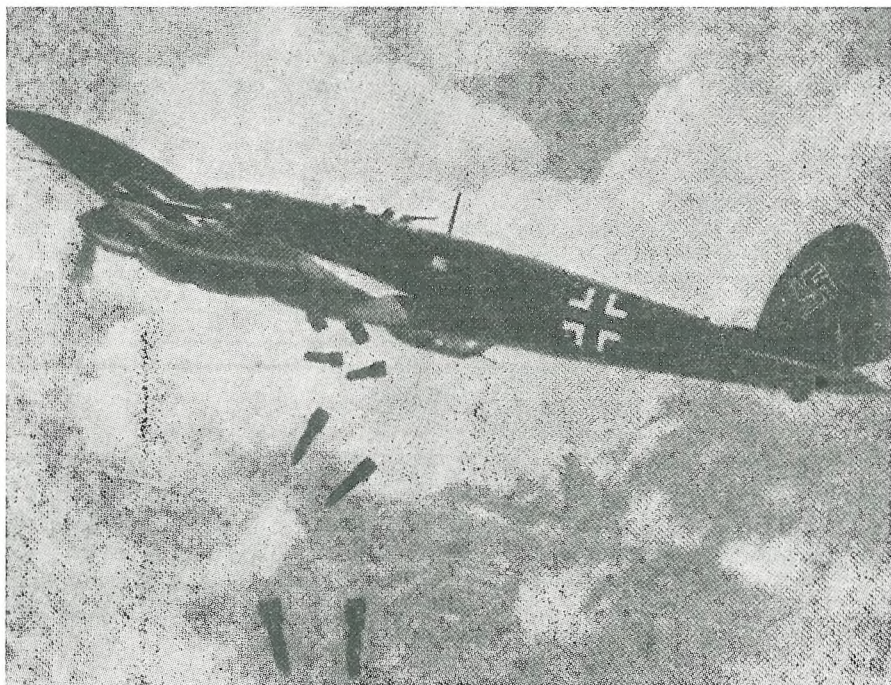
1. VOJAŠKI IN POLITIČNI DOGODKI

Konec Poljske. Hitler je napadel Poljsko 1. septembra 1939, a 3. septembra sta Nemčiji napovedali vojno Anglija in Francija. Nemška vojska je obkolila poljsko armado z dvema velikima krakoma. Severni krak je segel severno od Varšave, južni južno. Oba kraka sta imela sedemdeset divizij, od teh je bilo veliko motoriziranih. Hitler je pognal proti Poljski 1,200.000 vojakov, Poljaki pa so imeli na dan napada okrog štirideset divizij, to je približno polovico nemške vojske.

To je bil Blitzkrieg ali bliskovita vojna. 18. septembra 1939 je bila poljska armada kljub silovitemu odporu že obkoljena, a dan poprej je, v duhu tajnega dela sovjetsko-nemške pogodbe, napadla Poljsko na vsej

Duce in firer
v Rimu 1938

Nemška letala nad Anglijo

črti od Polocka do Kamenca Podolskega še rdeča armada. Tako je bilo Poljske konec in začela se je njena delitev.

Začetek konca baltskih držav. Najprej so povabili v Moskvo estonskega zunanjega ministra. Že konec septembra 1939 sta obe državi podpisali pogodbo, po kateri je dobila Sovjetska zveza na Estonskem vojaška oporišča. V začetku oktobra 1939 se je isto zgodilo z Letonsko in Litvo. Toda pri Finski so nastale težave, ker ni hotela odstopiti nobenih oporišč. Pogajanja so se vlekla vse dotlej, dokler ni konec novembra 1939 prišlo do sovetjsko-finske vojne. Ta vojna je stala spočetka Sovjetsko zvezo hude izgube in tudi izključitev iz Društva narodov. Finska vojska se je hrabro upirala; pri tem ji je seveda tudi mnogo pomagalo za obrambo izredno primerno domače ozemlje. Toda kljub temu in kljub pomoči z zahoda je bilo le jasno, da bo Finska prej ali slej podlegla. To se je marca 1940 tudi zgodilo in Finska je morala Sovjetski zvezi odstopiti nekaj ozemlja.

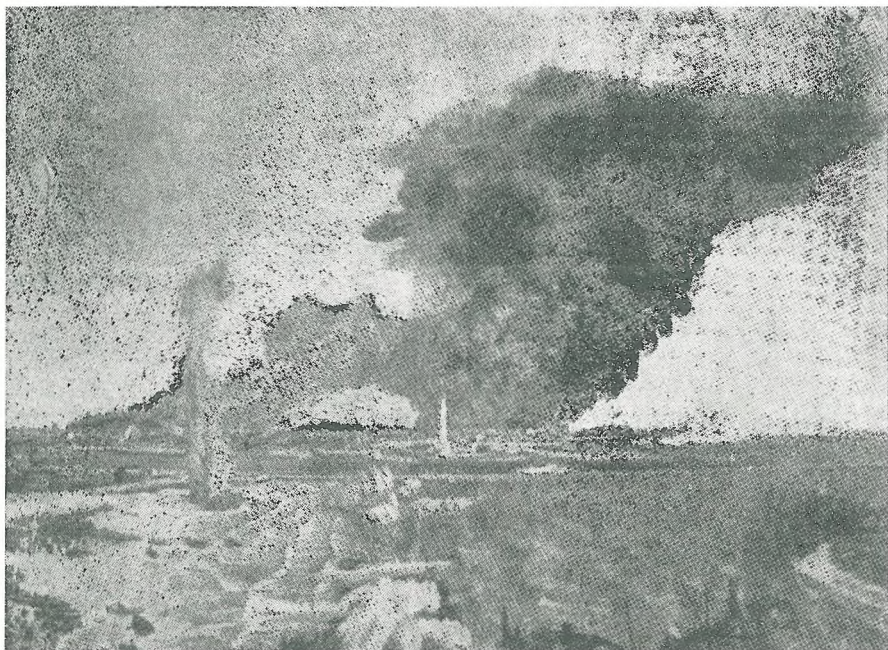
Vojna na zahodu. Na kopnem se je spočetka vojna omejevala le na obojestransko obstreljevanje med utrjena nemško Siegfriedovo in francosko Maginotovo črto. Hujše je bilo na morju, kjer so se spopadle angleške in nemške bojne ladje in kjer so nemške podmornice neusmiljeno potap-

ljale sploh vse ladje. Letala obeh taborov pa so nosila smrt civilnemu prebivalstvu in pustošila strateške cilje.

Dne 9. aprila 1940 je Nemčija napadla Norveško in Dansko. Dansko je takoj pogazila, a Norveška se je branila. Vendar je bila tu dosti močna norveška fašistična stranka pod vodstvom Quislinga, ki so se nanj nemški okupatorji takoj naslonili. Od tod med vojno nastala nova beseda kvizling za okupatorjevega pomagača in domačega fašističnega izdajalca. Norveški je sicer izdatno pomagala Anglija in zlasti na severu pri Narviku je prišlo do zelo hudih bojov, ki so trajali skoro do srede junija.

Da se bo Nemčija sedaj obrnila proti Franciji — in to prek Belgije in Nizozemske kakor leta 1914 — ni bilo težko uganiti. Dne 10. maja 1940 se je sprožil velikanski nemški vojaški stroj, skoraj dva milijona vojakov in šest tisoč letal. Že v drugi polovici maja 1940 je poteptal Belgijo in Nizozemsko in obkolil veliko francosko-angleško armado pri Dunquerqu. Ta se je sicer do malega vsa rešila v Anglijo, pustiti pa je morala vso vojaško opremo in orožje.

V samo Francijo je Hitler pognal 5. junija 1940 celih 150 divizij. Že po petih dneh so Nemci uničili sleherni francoski organiziran odpor in 14. junija 1940 je padel Pariz. Štiri dni poprej je pristavil svojo skodelico

Dunquerke

k mizi nemškega zmagovalca tudi njegov zvesti pajdaš Mussolini. Ta dotlej ni maral stopiti v vojno. A ko je videl, kako se ena za drugo podirajo evropske države, ni hotel zaostajati in je zato z balkona beneške palače v Rimu napovedal vojno Angliji in Franciji.

Francija se je vdala, njeno usodo je prevzel v roke betežni starec in občudovalec Hitlerja maršal Petain. Hitler je Francijo razdelil na dva dela, na zasedeno in nezasedeno. Poleg tega je nemška vojska zasedla še vso francosko atlantsko obalo.

Dogodki na vzhodu. Sredi junija 1940 je vlada Sovjetske zveze dokončno rešila tudi »balsko vprašanje«. Rdeča armada je enostavno zasedla Litvo, Letonsko in Estonsko, a konec junija 1940 tudi Besarabijo in severno Bukovino. Mesec dni nato so bile baltske države kot sovjetske države vključene v Sovjetsko zvezo. Z njimi in s prej priključenimi predeli Poljske se je pomnožilo prebivalstvo Sovjetske zveze za nekaj čez 23 milijonov. Avgusta 1940 sta Nemčija in Italija odločili, da mora Romunija odstopiti Madžarski severno Sedmograško; za to sta obljubili varovati nove romunske meje.

Trojna pogodba. Sredi avgusta 1940 je izdelalo nemško vrhovno poveljstvo oboroženih sil načrt za izkrcanje v Angliji. Toda pred napadom je hotel postati Hitler neomejen gospodar nad angleškim zračnim prostorom. Zato je začel veliko zračno ofenzivo proti Angliji, ki je vanjo vrgel prek pet tisoč letal prve vrste. Ali ta zračna ofenziva se ni posrečila in zato je morala izostati tudi invazija v Anglijo.

27. septembra 1940 so v Berlinu slovesno podpisali trojno pogodbo med Nemčijo, Italijo in Japonsko. V pogodbi so zapisali, da morajo dobiti vse te tri velesile »primeren življenjski prostor«. Napraviti je treba nov red, to je na novo »pravičnejše« razdeliti svet, kakor je bil dotlej. Treba bi bilo torej samo še zmagati in svet bi bil brez dvoma drugače razdeljen, nikakor pa ne »pravično«. K tej pogodbi bi bila lahko pristopila vsaka država, le da bi za naprej priznala »pravičnejšo« razdelitev sveta.

Mesec dni nato je Italija napadla Grčijo. Vsekakor pomembnejši je bil prihod sovjetskega zunanjega ministra Molotova v Berlin novembra 1940. Nemčija bi bila rada pridobila Sovjetsko zvezo za pristop k trojni pogodbi, ker so bile Stalinu — kot je vse kazalo — močno všeč »interesne sfere«. Šlo je samo za to, kje naj bi jih Sovjetska zveza imela. Zategadelj je Hitler na tem sestanku z vso zgovornostjo usmerjal Molotova proti Perzijskemu zalivu (Indija), toda Molotov se je bolj zanimal za Balkan. Tako do sporazuma ni prišlo in baje je Hitler od takrat dalje mislil in snoval napad na Sovjetsko zvezo.

Pač pa so novembra 1940 pristopile k trojni pogodbi kar tri manjše države — Madžarska, Romunija in Slovaška. Tako sta ostali v Podonavju »svobodni« samo še Jugoslavija in Bolgarija, iz Grčije pa so junaški Grki in nekaj Angležev pravkar pognali zadnjega italijanskega vojaka.

Prišel se je pritisk na jugoslovansko in bolgarsko vlado. Na novega leta dan 1941 je morala bolgarska vlada dovoliti prehod nemških čet

za napad na Grčijo, 1. marca je pristopila k trojni pogodbi in 25. marca 1941 je k trojni pogodbi pristopila tudi jugoslovanska vlada.

Tedaj se je oglasil predsednik Združenih držav Amerike Roosevelt, ki je še v začetku vojne poudarjal, da bodo ZDA nepristranske. Toda to pot je dejal, da morajo ZDA že zaradi svoje obrambe vsestransko pomagati vsem tistim državam, ki so se in se še bodo uprle fašističnim napadalcem. Po hudih notranjih političnih bojih so nato v ZDA sprejeli nadvse pomemben zakon o pošiljanju vojne pomoči državam v Evropi, ki so se bojevale proti fašizmu, in Roosevelt je ob tej priliki dejal, da »bo začel teči studenec ameriške pomoči, ki se bo polagoma spremenil v mogočen veletok«.

Ker so se jugoslovanski narodi 27. marca 1941 pristopu jugoslovanske vlade k trojni pogodbi uprli, je Hitler raztegnil svoj napadalni načrt, narejen za Grčijo, tudi na Jugoslavijo. Napad na obe državi se je začel 6. aprila 1941, ko je nemška armada vdrla iz okolice Sofije v Makedonijo in zahodno Trakijo, Beograd pa so strahovito zbombardirali. Dan nato je nemška vojska že zasedla Skopje, 9. aprila 1941 Solun in grška vojska se je na svoji obrambni črti vdala. Prav tako je istega dne padel Niš, nemška vojska je nezadržno prodirala proti Beogradu. Zganila se je tudi severna fronta; nemška vojska, ki je prodirala iz Štajerske in Madžarske, je 10. aprila 1941 zasedla Zagreb, a italijanska vojska, ki je bila v pomoč prodiranju te armade, je 11. aprila 1941 zasedla Ljubljano. Beograd so zavzeli 12. in 13. aprila 1941, 17. aprila 1941 so se v okolici Sarajeva vdali zadnji ostanki raztepane jugoslovanske vojske.

Od 10. aprila 1941 dalje so Nemci izvajali vojaške premike v Grčiji samo še s petimi divizijami. Te so že 18. aprila 1941 vrgle grško-angleško vojsko z Olimpa, 21. aprila 1941 se je vdala vsa grška vojska, 27. aprila 1941 so Nemci zasedli Atene in od 20. maja do 1. junija 1941 s hudim padalskim navalom (zračnim desantom) zavzeli Kreto.

Tako so na hitro rešili tudi balkansko vprašanje. Hitlerju se je mudilo, načrte napada na SZ so že izdelali in bližala se je usodna pozna pomlad 1941.

Napad na Sovjetsko zvezo. V nedeljo 22. junija 1941 je Hitler v zgodnjih jutranjih urah pognal proti SZ silovit vojni stroj, skoraj 150 nemških in 37 zavezniških divizij ter tri popolne zračne armade. Ta strohoviti stroj, ki se je začel gibati na črti od Barentsovega do Črnega morja, je imel nalogo uničiti rdečo armado in že od konca julija 1941 zavzeti Moskvo, Leningrad, Dombas, prodreti nato na črto Arhangelsk—Volga—Astrahan ter končati vojno do zime 1941.

Ta nemška vojska je imela tri glavne smeri: na severu prodreti do Leningrada in ga zasesti, v sredini zasesti Moskvo, na jugu prodirati proti Črnemu morju.

Kot bi bil odrezal, je prenehala vsa dotlej tako živa in značilna politična ter diplomatska dejavnost. Oči vsega sveta so se obračale na vzhodna bojišča, kjer sta se spopadla orjaka, kakršnih svet še ni poznal. Še več. Napadena je bila edina država socializma, ki so vanjo zaupale svobodo-

Moskva se pripravlja na obrambo

ljubne množice vsega sveta. Že so se kazala ugodna znamenja, da bo nastala velika protifašistična zveza, ki do nje pomladi 1939 nikakor ni moglo priti. Vladi ZDA in Anglije sta takoj obljubili pomagati in sta to obljubo tudi kmalu začeli izpolnjevati.

Prvi nemški udarec je bil tako močan, da se je morala rdeča armada umikati, na nekaterih odsekih celo zelo hitro in daleč v notranjost. Nemški tanki so zabijali kline globoko v sovjetsko obrambo, pehotne in motorizirane enote pa so delale velike zanke, v katere so se lovile sovjetske enote.

Splošni napad na Moskvo se je začel prve dni septembra 1941. Proti Moskvi so se stegovala silovite klešče, a se niso nikdar sklenile. Tisto leto je namreč zgodaj nastopila huda ruska zima; po neprestanih umikih se je preuredila in dopolnila z novimi enotami tudi rdeča armada, ki se je vse uspešneje upirala. Res je, imela je strahovite izgube, toda imeli so jih tudi Nemci. Ti so do 1. decembra 1941 izgubili skoraj eno četrtno dotlej nepremagljive armade.

Prišel je 6. december 1941, ko je začela rdeča armada napadati proti obema krakoma nemških klešč in tako rešila Moskvo. Hitler je doživel hud neuspeh. Menjaval in odstranjeval je najboljše poveljnike, prevzel tudi sam vojaško poveljstvo in obljubljal nemškemu narodu končni obračun s SZ pomladi 1942.

Atlantska izjava. Z vstopom Italije v vojno je oživela fronta v Afriki. Spočetka je šlo Italijanom v severni Afriki še nekam po sreči, a ko so Angleži prešli v napad, so na mah ujeli nad 130.000 Italijanov. Zato je moral priskočiti na pomoč Hitler, ki je poslal v Afriko močno armado pod poveljstvom zmožnega generala Rommela; ta je pomladi 1941 pognal Angleže daleč proti Egiptu. Toda jeseni 1941 so se mu zato Angleži ma-

ščevali in ga pognali proti zahodu. Pomladi 1942 je Rommel znova potisnil Angleže, to pot do El Alameina, to je le 100 km pred Aleksandrijo. Ali dalje Nemci niso prišli.

Angleški ministrski predsednik Churchill in predsednik ZDA Roosevelt sta se v tej vojni prvič srečala sredi avgusta 1941 na severnem Atlantiku. Na veliki bojni ladji sta temeljito pretresla položaj, ki je nastal zlasti po nemškem napadu na SZ. Na tem sestanku se je rodila tako imenovana atlantska izjava. Oba voditelja sta slovesno izjavila, da nobena od njunih držav v tej vojni ne išče dobička in da si bo lahko vsaka država, ki jo je ali jo bo podjarmil nacizem ali fašizem, po osvoboditvi izbrala takšno obliko vladavine, kakršno bo sama hotela. Državnika sta poslala poročilo o razgovorih tudi Stalinu in mu obljubila takojšnjo in čim večjo pomoč.

Že konec septembra 1941 je prišlo v Moskvi do »konference sveta«, ki so se je udeležili zastopniki SZ, ZDA in Velike Britanije. Sklenili so čimbolj pomagati Sovjetski zvezi in okrepiti antifašistični tabor.

Prava svetovna vojna. Med ZDA in Japonsko so se vse bolj zaostrovala vprašanja, ki so ostala nerešena konec prve svetovne vojne. Od teh je bilo najpomembnejše vprašanje o svobodni plovbi na Tihem oceanu. Ker je japonski fašizem hotel na vsak način izsiliti vojno, da bi se v duhu trojne pogodbe lahko okoristil predvsem s Kitajsko ter angleško in ame-

Boji v Stalingradu

Zavezniško napredovanje v Afriki

riško posestjo na Daljnem vzhodu, je do te vojne nujno moralo priti. Tako je Japonska 7. decembra 1941 napadla ameriško brodovje in pristanišče Pearl Harbour na Havajih, dan nato pa so se začele japonske sile izkrcevati na številnih angleških in ameriških oporiščih. Že sredi 1942. leta so Japonci obvladali ozemlje, na katerem je bilo nad 450 milijonov ljudi. Videti je bilo, da sta Velika Britanija in ZDA izgubili vojno na Tihem oceanu za vselej.

Vélíki preobrat. Čeprav so imeli Nemci pomladi 1942 na vzhodnem bojišču skoraj 250 divizij, Hitler le ni tvegál ofenzive na vsem sovjetskem bojišču, temveč se je odločil samo za ofenzivo na južnem odseku. Tukaj sta začeli napadati dve veliki vojaški skupini. Ena je prodirala ob morju, zavzela po silovitih bojih Sevastopol in nato udarila na Kavkaz ter prišla konec avgusta 1942 do Tereka. Druga skupina je po hudih bojih dosegla Don pri Voronežu in se od tam obrnila proti Stalingradu.

Sovjetsko vrhovno poveljstvo je bilo prepričano, da nameravajo Nemci zavzeti Stalingrad in nato ob Volgi prodirati proti Moskvi. Zato je izdalo kratko dnevno povelje: Niti koraka nazaj! Tako so se boji za Stalingrad spremenili v najusodnejše boje druge svetovne vojne. Na razmeroma neznatnem prostoru so Nemci septembra 1942 zbrali velikan-ske sile, a junaški branilci Stalingrada so vzdržali in odbili prek dvesto silnih napadov. Konec novembra 1942 je rdeča armada že sklenila smrtni obroč okoli 22 nemških divizij in začelo se je dotlej največje uničevanje človeških življenj. Dne 2. februarja 1943 je radio Moskva sporočil svetu veliko novico: od 330.000 mož obkoljene nemške vojske jih je obležalo na bojišču 147.200 in le 91.000 je bilo ujetih. Med ujetimi je bilo 24 generalov in sam poveljnik maršal von Paulus.

Rdeča armada pri Stalingradu ni samo načela, temveč že tudi natrla hrbtenico nemške vojske. Kajti pred Stalingradom so obležali pretežno mladi Nemci. Zato je Stalingrad nadvse pomemben preobrat v drugi svetovni vojni. Ko je prišlo do velikega uničevanja pri tem mestu, so se 8. novembra 1942 začele izkrcavati ameriške in angleške čete na več krajih francoske severne Afrike in to pod poveljstvom ameriškega generala Eisenhowerja. Ali se bo francoska vojska, ki so jo smeli Francozi še obdržati v svojih kolonijah, v severni Afriki temu vdoru uprla? Spočetka se je, nato pa se je pridružila Angloamerikancem. Hitler je na to odgovoril tako, da je zasedel vso Francijo. Ko se je hotel polastiti tudi njene vojne mornarice, zasidrane v Toulonu, ta ni hotela zbežati k zaveznikom in se je sama utopila.

Istočasno s tem izkrcavanjem so začeli Angleži ofenzivo pri El Alameinu. Tako je nemško-italijanska Rommelova armada v severni Afriki

Napad na Pearl Harbour

prihajala v vse večjo stisko, ki se je končala sredi maja 1943 tako, da so Angleži ujeli 252.000 Nemcev in Italijanov.

Zlom osi. Po uničenju nemško-italijanske vojske v severni Afriki ni bilo težko uganiti, da se bodo anglo-ameriške sile prej ali slej izkrcale na Siciliji in nato v Italiji. In res! Sicilija je bila v njihovih rokah že sredi julija 1943, a na italijansko celino so Anglo-Američani vse zgovornejše pritiskali (s silovitim bombardiranjem italijanskih mest, zlasti Rima). Tako je italijanska velika buržoazija v noči od 24. na 25. julij 1943 s pomočjo vélikega fašističnega sveta najprej strmoglavila Mussolinija, ga zaprla in internirala in je vso oblast spet prevzel kralj. Nato se je začela tajno pogajati z Anglo-Američani, ki so o pogajanjih takoj obvestili tudi Stalina. Tako so vdajo (kapitulacijo) Italije sklenili že v začetku septembra 1943, toda general Eisenhower si je pridržal pravico, da jo razglasi. Ko so se začele njegove sile 8. septembra 1943 izkrcavati na italijanskem škornju, je razglasil, da se je Italija vdala. Kralj in vlada so zbežali iz Rima, ki so ga takoj zasedli Nemci.

Tako je počila toliko hvaljena os Rim—Berlin—Tokio. Nemčija in Japonska sta ostali sami.

Konec vojne. Od znamenite zmage pri Stalingradu je rdeča armada neprestano napadala. Da bi jo vsaj nekoliko zaustavili, so Nemci v začetku julija 1943 zbrali velike sile v okolici Kurska in mislili od tam udariti na Moskvo. Toda rdeča armada je Nemce prehitela in sprožila veliko ofenzivo na dva tisoč kilometrov dolgi fronti ter pognala Nemce čez Dnjeper. Čeprav so se Nemci ob bregovih reke silovito utrdili, rdeče armade, ki je od julija do oktobra 1943 razbila 144 nemških divizij, tudi Dnjeper ni mogel ustaviti. Odtlej dalje so se Nemci samo še branili, so pa vztrajali v teh hudih obrambnih bojih zelo trdoglavo.

Tako je lahko Stalin ob šestindvajsetletnici oktobrske revolucije ponosno poudaril, da ni več daleč čas, ko bodo osvobodili Ukrajino, Belorusijo, Krim in baltske države.

V dneh od 28. novembra do 1. decembra 1943 so se v Teheranu sestali »veliki trije«, Churchill, Roosevelt in Stalin. Enih misli — čeprav so bile razprave dostikrat zelo burne — so sklenili — da bodo uskladili vsa svoja dejanja za čimprejšnjo zmago. Stalin je upravičeno zelo odločno zahteval od zaveznikov že davno obljubljeno drugo fronto, to je, izkrcanje anglo-ameriških čet v severni Franciji. Tudi to sta Churchill in Roosevelt ponovno obljubila. Prav tako so obljubili pomoč jugoslovan-skim partizanom.

Na prelomu 1943/44 je sovjetsko vrhovno poveljstvo izdalo tole dnevno povelje: zasledovati nemško ranjeno zver in jo dotolči v njenem lastnem brlogu! S tem geslom je začela rdeča armada deset uspešnih ofenziv v letu 1944. Že avgusta 1944 je zavzela Bukarešto, ko je romunski kralj nekaj dni poprej strmoglavil fašistično vlado in ukazal, da morajo prenehati boji z rdečo armado. Kmalu potem je Romunija napovedala Nemčiji vojno. V začetku septembra 1944 je prišla rdeča armada v Bolgarijo in jo zasedla, z dovoljenjem predsednika Nacionalnega komiteja osvo-

Invazija v Normandiji

boditve Jugoslavije pa prišla tudi v Jugoslavijo, kjer je pomagala pri osvoboditvi Beograda.

Tedaj so Anglo-Američani počasi prodirali po Italiji. Res je, Nemci so lahko tukaj na zelo primernem zemljišču naredili celo vrsto močno utrjenih obrambnih črt, ki so stale marsikatero življenje. Tako so Anglo-Američani šele v začetku junija 1944 zavzeli Rim in potisnili naglo umikajoče se Nemci visoko v planine nad padsko nižino.

Nazadnje je le prišel dan druge fronte. Dne 6. junija 1944 so se pričeli Anglo-Američani izkrcavati med Caenom in Saint Lojem. V šestih dneh je stopilo na suho čez 300.000 vojakov, toliko torej, kolikor je rdeča armada uničila Nemcev pri Stalingradu.

Vdor je pospešil neuspeli atentat na Hitlerja, ki so ga že dolgo pripravljali. Brž ko je namreč nemška velika buržoazija sprevidela, da Hitler ni izpolnil tiste naloge, ki ga je zaradi nje dvignila na oblast — da ni uničil boljševizma — se ga je hotela znebiti. Zgodilo naj bi se bilo torej isto, kar se je leto dni poprej posrečilo italijanski buržoaziji.

Anglo-ameriški vdor je Francijo naglo osvobodil. Pri tem je v znatni meri pomagalo tudi tamkajšnje odporiško gibanje, o čemer bomo še govorili.

Konec decembra 1944 je rdeča armada sklenila obroč okrog Budimpešte, a njeno obrambo je dokončno strla šele februarja 1945, in od tod udarila naravnost na Dunaj, ki ga je zavzela sredi aprila 1945.

V znamenju velikih zmag rdeče armade je potekala v dneh od 4. do 13. februarja 1945 nova konferenca »velike trojice« v Jalti na Krimu, kjer so sklenili premagati, zasesti in kaznovati Nemčijo, ustanoviti organizacijo združenih narodov za novega čuvarja trajnega miru in v duhu atlantke izjave urediti povojni svet.

Velika ofenziva rdeče armade 1945 je osvobodila Poljsko, izdaten del Čehoslovaške, Madžarsko, vzhodno Prusijo, Pomeranijo in Šlezijo. Rdeča armada je bila na Odri in Nisi in se je pripravljala na zadnji udarec — proti Berlinu. Gibati se je začela tudi anglo-ameriška vojska — njene predhodnice so se 25. aprila 1945 srečale s predhodnicami rdeče armade na Labi.

Prve dni aprila 1945 se je razgibala tudi južna fronta na Apeninih. Anglo-ameriška vojska je pognala Nemce v Padsko nižino, v velikih severnoitalijanskih mestih pa je prišlo pod vplivom močnega italijanskega odporniškega gibanja do splošne vstaje. Italijanski partizani so ob jezeru Como ujeli bežečega Mussolinija, ga ustrelili in potem še obesili v Milanu z glavo navzdol.

Sredi aprila 1945 se je rdeča armada z velikimi silami usmerila na Berlin, ki ga je po silovitih bojih obkolila 25. aprila 1945. Takrat je prevzel obrambo glavnega mesta Hitler sam. A tudi to ni nič pomagalo. Zadnjega aprila 1945, kmalu popoldne, je na kupoli rajhstaga zavihrala zmagovita sovjetska zastava. Istega dne se je ustrelil Hitler, ko je poprej za svojega naslednika imenoval nič manjšega vojnega zločinca, kot je bil sam, poveljnika nemških podmornic admirala Doenitza.

Nemška vojska se je morala vdati, kar se je zgodilo 8. maja 1945. Ostala je samo še Japonska.

Dne 25. junija 1945 so v glavnem stanu vrhovnega sovjetskega poveljnika maršala Žukova podpisali zavezniški vrhovni poveljniki prve štiri izjave, odločilne za popolnoma premagano Nemčijo. V prvi so ugotovili, da so Nemčijo premagali in zasedli, v drugi, da prevzemajo vrhovno oblast v Nemčiji zavezniki, v tretji, da se Nemčija razdeli na štiri zasedbena področja, na vzhodno sovjetsko, severozahodno angleško, zahodno francosko in jugozahodno ameriško. Tudi Berlin so razdelili na štiri okupacijske cone. V zadnji izjavi pa so s podpisom potrdili, da zastopajo najvišjo oblast v Nemčiji vsi štirje vrhovni zavezniški poveljniki skupaj, vsak pa v svoji coni.

Hitlerjeve Nemčije ni bilo več!

Poslednjič se je zbrala velika trojica (to pot naslednik pokojnega Roosevelta Truman, Stalin in spočetka še Churchill, nato Atlee, ki je zmagal na volitvah) 17. julija 1945 v Potsdamu. Njihova glavna naloga je bila pripraviti mirovno konferenco; za to so ustanovili svet zunanjih ministrov Velike Britanije, Sovjetske zveze, Kitajske, Francije in ZDA.

Prva naloga tega sveta je bila pripraviti mirovno pogodbo z Italijo, Romunijo, Bolgarijo in Finsko.

V Potsdamu je bilo tudi mnogo govora o Nemčiji. Najprej, da bo mogla mirovne pogoje sprejeti šele za to zmožna nemška vlada. Dalje, da mora nemški narod opravljati pokoro za strašna hudodelstva, vendar zavezniki ne nameravajo uničiti nemškega naroda. Vrhovno zavezniško poveljstvo se je spremenilo v zavezniški nadzorstveni svet.

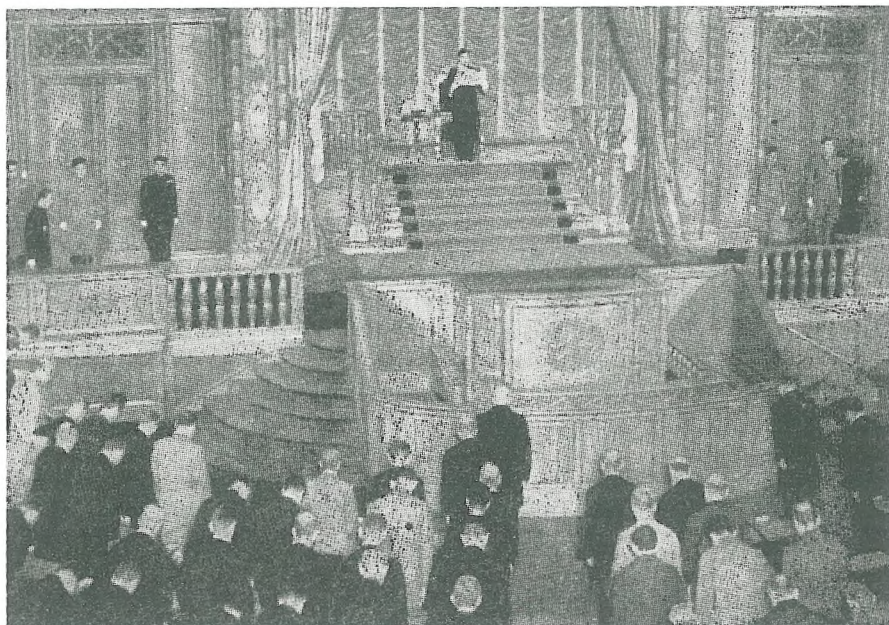
Še posebej se je velika trojica potrudila rešiti vprašanje reparacij. Slišali smo že, kako se je Nemčija nadvse spretno izmuznila plačevanju reparacij po prvi svetovni vojni. Da bi se to ne ponovilo, so v Potsdamu določili, da naj SZ na račun reparacij takoj odpelje vse vrednosti in dragocenosti iz svoje okupacijske cone, ZDA, Velika Britanija in ostale države pa iz zahodnih okupacijskih con. Poleg tega je smela SZ odpeljati tudi iz zahodnih okupacijskih con 15% industrijskih naprav, ki niso bile potrebne za razvoj nemške industrije mirnega časa, ter 10% različnih strojev. Velika trojica je hkrati zahtevala, da je treba čimprej postaviti pred sodišče glavne vojne zločince.

Ostala je še vojna z Japonsko. Ta je zaradi velikih anglo-ameriških uspehov zlasti na Tihem oceanu in tudi v Aziji vse bolj izgubljala tla pod nogami, a mogočna japonska fevdalna aristokracija — samuraji — je trdovratno vztrajala in se ni hotela vdati. Zato so Američani segli po strahovitem orožju in 6. avgusta 1945 vrgli prvo atomsko bombo na Hirošimo. Dva dni zatem je stopila v vojno proti Japonski tudi SZ, dan nato pa je padla nova atomska bomba na Nagasaki. 10. avgusta 1945 je japonski cesar le pristal na popolno vdajo svoje države.

Druga svetovna vojna je bila s tem končana. Računajo, da je v tej vojni padlo, pomrlo po ujetniških in drugih taboriščih ali kakor koli že izginilo približno šestnajst milijonov vojakov. Od teh jih je izgubila SZ šest milijonov, Nemčija tri in pol milijona, Japonska en in en četrt milijona, Velika Britanija pol milijona, Jugoslavija pol milijona itd. Še hujše so

Napad na Okinavo

Japonski cesar bere kapitulacijo v parlamentu

bile izgube med civilnim prebivalstvom. Računajo jih skoraj od dvajset do trideset milijonov, a vojne stroške in škodo na približno 1500 milijard dolarjev.

Kako se je razvijal svet po vojni, bomo še videli.

2. NARODNOOSVOBODILNI BOJ JUGOSLOVANSKIH NARODOV

Začetki narodnoosvobodilnega boja. Ko je 25. marca 1941 jugoslovanska vlada na Dunaju podpisala pristop Jugoslavije k trojni pogodbi, je zavladovalo med ljudskimi množicami silno razburjenje. Razburjenje je vse bolj naraščalo in pod vodstvom KPJ preraščalo v mestih v velike demonstracije, ki so dosegle višek 27. marca 1941. To je izkoristil tudi del jugoslovanske buržoazije. Strmoglavlil je Cvetkovićevo vlado in postavil novo, oklical kralja Petra za polnoletnega, Nemčiji pa izjavil, da ostane pristop Jugoslavije k trojni pogodbi veljaven. Kljub temu so 27. marca 1941 v mogočnih množičnih nastopih povsem prevladovala partijska gesla: Boljša je vojna kakor pakt! Boljša je smrt kot suženjstvo! Zato je Hitler še istega dne ukazal narediti načrt za napad na Jugoslavijo in jo razkosati.

Kakor je ukazal, se je tudi zgodilo. Zasedbena vojska je preplavila Jugoslavijo. Začela se je krvava doba okupacije, a hkrati tudi razdobje narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. Buržoazno vodstvo je odigralo in vodstvo jugoslovanskih narodov je prevzela KPJ.

Slovenijo so razkosali in si jo porazdelili trije okupatorji. Gorenjsko, Štajersko in Zasavje so zasedli Nemci. Vse to ozemlje je prišlo pod oblast dveh šefov civilnih uprav, ki jima je Hitler naročil, naj poskrbita za čimprejšnje ponemčenje teh dežel. Notranjsko, Dolenjsko in Ljubljano so zasedli Italijani in ustanovili Ljubljansko pokrajino. Prekmurje so najprej — že 6. aprila 1941 — zasedli Nemci in ga nato izročili Madžarom.

Na Hrvaškem je dal Hitler oblast Mussolinijevemu varovancu in voditelju ustašev dr. Anteju Paveliću. Ustanovili so Neodvisno državo Hrvatsko (NDH) z Bosno, a brez Dalmacije od Zadra do Splita in velikega dela otokov. Vse to in še Boko Kotorsko so zasedli Italijani. Poleg tega sta bili v NDH še nemška in italijanska vojska.

Nekdanja Srbija je prišla pod nemško vojaško upravo, Banat pa pod neposredno vojaško upravo. V Srbiji je izročil nemški general del oblasti kvislinški Nedićevi vladi. Makedonijo so zasedli Bolgari, a del Kosmeta Italijani in ga priključili Albaniji. Italijani so zasedli tudi Črno goro. Madžari so zasedli Bačko, Baranjo in Medjimurje. Kralj in vlada sta takoj po vdaji Jugoslavije zbežala v tujino na varno. Videti je bilo, da je izgubljeno prav vse, vendar v resnici ni bilo tako.

Italijani zasedajo
Ljubljano

Nemci zasedajo Maribor

Že na dan prihoda nemške vojske v Zagreb so na sestanku CK KPJ sklenili, da se njegovi člani zaradi priprav na oborožen boj proti okupatorjem prebijejo v posamezne pokrajine in da se za vojaško vodstvo bodočega boja ustanovi vojni komite s Titom na čelu. Na začetku maja 1941 je bilo v Zagrebu posvetovanje KPJ, kjer so se odločili zbrati za boj proti okupatorju in njegovim hlapcem vse jugoslovanske narode. Na dan nemškega napada na SZ je dobil CK KPJ še naročilo iz Moskve, naj pripravi v Jugoslaviji osvobodilni boj proti nemškemu okupatorju in s tem olajša boj sovjetskega ljudstva.

Ker je CK KPJ do tega dne že izvedel vse priprave za začetek boja, so 27. junija 1941 ustanovili glavni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov s poveljnikom Titom, del članov CK KPJ pa je odšel na teren za vodstvo osvobodilnega boja v posameznih deželah. Tako se je julija 1941 — razen v Makedoniji — začel osvobodilni boj po vsej Jugoslaviji.

Prvi boji so prinesli velike uspehe. Potreba po razčlenitvi teh uspehov in po določitvi novih nalog je privedla do posvetovanja v Stolicah pri Krupnju, ki so se ga udeležili Tito, predstavniki politbiroja CK, predstavniki glavnih poveljstev Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvatske in Slovenije. Po sklepih posvetovanja je bilo treba ustanoviti glavna poveljstva v pokrajinah, kjer jih še ni bilo; glavno poveljstvo narodnoosvobodilnih partizanskih odredov se je preimenovalo v vrhovno poveljstvo, postaviti je bilo treba narodnoosvobodilne odbore na osvobojenih ozemljih in nadaljevati pogovore z Dražo Mihailovićem.

Posebej moramo opozoriti na pomen narodnoosvobodilnih odborov (NOO). Ne smemo pozabiti, da je bil NOB hkrati tudi ljudska revolucija. Ljudske množice so se borile pod vodstvom KPJ ne samo za narodno osvoboditev izpod okupatorjevega jarma, temveč tudi za družbeno osvoboditev izpod vseh tistih jarmov, ki so stiskali naše narode in njihove delovne ljudi v nekdanji Jugoslaviji. Že prav v začetku osvobodilnega boja se je namreč rodila v srcu slehernega delovnega človeka poleg misli na narodno osvoboditev tudi misel, da »se staro ne sme nikdar več povrniti«.

To zadnje je bilo treba uresničevati že zelo zgodaj, že v prvih mesecih osvobodilnega boja. Povsod, kjer smo pregnali okupatorja so začela nastajati večja ali manjša osvobojena ozemlja, na katerih so obstajali še zmeraj organi stare jugoslovanske oblasti. Te je okupator puščal na miru, ker so mu zvesto služili. Kaj torej s starimi jugoslovanskimi občinskimi odbori, okrajnimi glavarstvi, sodišči itd.? Ker se staro ni smelo več ponoviti, so jih revolucionarno razgibane ljudske množice odpravljale in na njihovo mesto postavljale ali pa volile nove organe. Tako so nastajali po vaseh in mestih NOO, prvi zarodki ljudske oblasti in prvi temelji ljudskih odborov.

Ostane nam še vprašanje Draže Mihailovića. Tega bivšega polkovnika jugoslovanske vojske je pustila ubežna jugoslovanska vlada v domovini, da bi se »povrnilo« staro. V najboljšem primeru naj bi bil torej Mihailović na skrivaj zbiral vojsko, ki naj bi bila udarila po okupatorju šele takrat, ko bi se ta že umikal. Mihailović je res pripravljaj nekakšno vojsko — četnike — in to najprej na Ravni gori, to je na ozemlju, ki so

Vrhovni komandant Tito preda zastavo prvi proletarski brigadi

ga že zelo zgodaj osvobodili partizanski odredi. Zaradi tega je bil postavljen pred izbiro: ali naj se bojuje skupaj s partizani za čimprejšnjo osvoboditev domovine ali pa naj se ne bojuje.

Vrhovnemu poveljstvu je bilo veliko na tem, da bi pridobilo Mihailovića za skupen boj. Zato so pričeli z njim razgovore, ki so se jih udeleževali naši najbolj odgovorni voditelji, tudi Tito. Toda do pravega sporazuma le ni prišlo. Še več! Ko so Nemci začeli veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Srbiji, se je Mihailović raje povezal z njimi in napadel partizane v hrbet. Tako je zagrešil sprva najbolj surovo izdajstvo, ki so mu sledila še številna druga. On in ubegla jugoslovanska vlada sta spočetka lagala in vsa junaška dejanja partizanskih odredov pripisovala sebi. Mihailović je postal celo vojni minister v ubegli vladi. Dobival je tudi angleško vojaško pomoč, in to vse dotlej, dokler ga nismo pred svetovno javnostjo razkrinkali kot izdajalca in sodelavca z okupatorjem.

Zaradi močne nemške ofenzive na osvobojeno ozemlje se je vrhovno poveljstvo umaknilo z jedrom vojske v vzhodno Bosno, kjer si je priborilo novo osvobojeno ozemlje. Tukaj so 22. decembra 1941 ustanovili prvo proletarsko brigado, sestavljeno iz delavcev, kmetov in delovnega razumnštva vseh naših narodov. To je bila prva prava enota nove revolucionarne jugoslovanske vojske. Zato praznujemo vsako leto 22. december kot rojstni dan Jugoslovanske ljudske armade.

ZAČETKI IN RAZVOJ NOB PRI POSAMEZNIH JUGOSLOVANSKIH NARODIH

1. Srbija. Spočetka se je vstaja zaradi navzočnosti CK KPJ in tovariša Tita najboljšje razvijala v Srbiji. Glavno poveljstvo Srbije so ustanovili 4. julija 1941, a vstaja se je začela že 7. julija 1941. Izdelali so načrt za uresničitev osvobojenega ozemlja v zahodni Srbiji kot izhodišča za uspešno vodenje NOB v vsej Jugoslaviji.

Vstaja se je v vsej Srbiji silno razmahnila in do konca septembra 1941 je bilo že 23 odredov s prek 14.000 borci; osvobojeni sta bili skoraj dve tretjini Srbije. Ali velika sovražna ofenziva je od septembra do decembra 1941 osvobojeno ozemlje uničila in jedro odredov se je pod vodstvom vrhovnega poveljstva umaknilo v Sandžak. Tako je mogel Nedić za nekaj časa postaviti oblast svojih kvislinških oboroženih sil. Začelo se je razdobje strašnega nasilja tudi četniških tolp. Vendar so se v predelih Srbije obdržali manjši partizanski odredi.

V **Vojvodini** so se začetki vstaje najboljšje razvijali v Banatu, ki so ga zasedli Nemci. Toda na prve partizanske uspehe so ti odgovorili že poleti 1941 s hudim strahovanjem in pozimi 1941/42 je zašlo osvobodilno gibanje v Banatu v težko krizo.

V **Bački**, ki so jo zasedli Madžari, se je partizanstvo sprva razvijalo počasneje. Madžari so takoj nastopili nadvse surovo in imeli v Bački

Užiška republika: partizani peljejo ujete Nemce

močno vojsko. Od junija 1941 do oktobra 1942 je okupator pobil okrog 350 komunistov, v taborišče pa spravil več tisoč privržencev NOB.

Počasnejši, a dobro pripravljeni so bili začetki vstaje v Sremu. Znana je dejavnost fruškogorskih partizanov, ki so sodelovali v noči od 21. na 22. avgust 1941 pri reševanju 32 vidnih komunistov iz kaznilnice v Srem-ski Mitrovici. V Sremu sta obstajala dva odreda. 1942 so ustanovili še tretjega. Proti vsem odredom je bilo veliko hajk, proti privržencem NOB pa so ustaške oblasti uprizarjale številne pogone.

Na Kosmetu se je NOB razvijal bolj počasi. Italijanski okupator je znal spretno hujskati Šiptarje proti Srbom in Črnogorcem. Ko so bile premagane te težave, so tudi tukaj nastajali odredi.

2. Hrvaška. Na dan nemškega napada na SZ je CK KPH izdal hrvaškemu narodu razglas, da se začne boj za narodno in družbeno osvoboditev, in še tisti dan so odšle iz mest prve partizanske skupine. Že zelo zgodaj je zahteval, da se vstaja razširi na vse hrvaške kraje s pritegnitvijo vseh hrvaških množic v boj. Dne 19. oktobra 1941 so ustanovili glavno poveljstvo Hrvaške.

Na začetku januarja 1942 je poudaril tudi Tito, da je treba razširiti partizansko dejavnost na vso Hrvaško, kjer naj glavno poveljstvo ustanovi pet operativnih con. Pretežni del partizanskih enot na Hrvaškem

so le še zmeraj sestavljali Srbi in hrvaške ljudske množice so bile še pod močnim vplivom Mačkove politike čakanja. Dne 17. maja 1942 so ustanovili prvi proletarski bataljon, v začetku julija 1942 pa prva udarno brigado. Na Kordunu je obstajalo veliko osvobojeno ozemlje. V začetku avgusta 1942 je vrhovno poveljstvo sporočilo, da bodo prišle partizanske brigade pod njegovim vodstvom v Liko in Bosansko Krajino, da bi pomagale razširiti in poglobiti partizansko gibanje na Hrvaškem.

Na Hrvaškem se je NOB razvijal po pokrajinah, in to zelo različno. V Liki in Kninski Krajini je prišlo do splošne vstaje srbskega prebivalstva zaradi strahovitih ustaških pokolov zelo zgodaj. Že v začetku avgusta 1941 so v Liki osvobodili obširne predele ustaških klavcev. Od tod se je vstaja širila tudi v Kninsko Krajino. Toda Italijani so začeli hinavsko nastopati kot zavetniki Srbov proti Hrvatom. S tem so seveda hoteli zanetiti le bratomorno vojno med Srbi in Hrvati. Dopovedovanje tako srbskemu kot hrvaškemu prebivalstvu v teh krajih, da so Italijani glavni krivci vsega gorja, je terjalo velikih naporov.

Tudi na Kordunu in v Baniji so ustaši klali srbsko prebivalstvo. Zato je nastalo dvoje središč vstaje: Petrova gora na Kordunu in Šamarica v Baniji. Začeli so nastajati partizanski odredi.

V Liki, Kordunu, Baniji in Gorskem Kotaru so se začeli hudi boji in nastajala so osvobojena ozemlja, ki so jih partizani junaško branili. Ustašem kakor Italijanom je bilo zlasti trn v peti znamenito žarišče vstaje Petrova gora, ki so jo večkrat napadli.

V Dalmaciji so v začetku vstaje obstajale številne partijske organizacije in ustanovili so več odredov, ki bi bili morali oditi na svoje delovno področje. Toda mnogo teh organizacij so Italiji kmalu popolnoma uničili, nekaj pa se jih je ohranilo v okolici Livna. V Dalmaciji je prišlo do prave vstaje šele jeseni 1942.

Teže se je razvijala vstaja v krajih severno od Kolpe in Save. Tukaj je bilo še najbolj čutiti Mačkov vpliv, ki je odvrčal hrvaške množice od vstopa v partizanske vrste.

3. Bosna in Hercegovina. V Bosanski Krajini je bilo troje žarišč vstaje: Drvar, Podgrmeč in Kozara. Tukaj so že konec julija 1941 izbojevali obsežno osvobojeno ozemlje, a nastajale so iste težave kakor v Liki. Konec leta so začeli po teh krajih dobivati večji vpliv tudi četniki. Le na Kozari sta se ves čas kovali bratstvo in enotnost srbskega in hrvaškega naroda ter muslimanov. Na pomlad 1942 so osvobodili veliko ozemlja. A junija 1942 je sovražnik obkolil Kozaro, kjer je prišlo do strašnih bojev.

V drugi polovici junija 1942 je vrhovno poveljstvo sestavilo udarno skupino štirih brigad (4400 borcev) in ji dalo nalogo prodirati v dveh oddelkih proti Bosanski Krajini. Ta »veliki marš« se je začel 22. junija 1942. Že sredi julija 1942 so osvobodili Bugojno, Donji Vakuf, Livno in Jajce. Po uničenju velike italijanske ofenzive se je partizanska ofenziva nadaljevala in osvobodili so Bihać.

Tako je bilo v Bosanski Krajini osvobojeno veliko ozemlje. To ozemlje je bilo povezano z osvobojenim ozemljem Banije, Korduna, Like in Dalmacije. Postalo je trdna opora razvoju osvobodilnega boja na Hrvatskem in tudi omogočilo prvo zasedanje AVNOJ.

V vzhodni Bosni je nastalo pet pomembnih žarišč vstaje: Ozren, Bihać, Romanija, Zvijezda in Jahorina. Posebnost teh krajev je bila v tem, da so kmalu po ustanovitvi prvih partizanskih enot nastopile tudi četniške enote, ki so od njih nekatere sodelovale s partizani.

Oktobra in novembra leta 1941 so močni partizanski odredi osvobodili veliko ozemlje med Drino, Olovim in reko Bosno. Mnogo Mihailovičevih oficirjev je pribežalo v vzhodno Bosno, kjer so nadaljevali svoje izdajalsko delo. Zato je partijsko posvetovanje, ki so se ga udeležili tudi člani CK KPJ in Tito, četniškemu vodstvu napovedalo boj.

Tedaj so začeli Nemci s tako imenovano drugo ofenzivo. Hoteli so uničiti partizanske sile v vzhodni Bosni in jih pritisniti na zasneženo planino Romanijo. Partizanske enote so Nemcem prizadejale hude izgube, nato pa so se prebile na jug proti Foči in ustvarile na tromeji Bosne, Hercegovine in Črne gore novo osvobojeno ozemlje za podlago nadaljnjih bojev.

Pomladi 1942 so partizanske enote napadle četnike in jih vojaško kmalu razbile; četniški častniki so pobegnili prek Drine. Vendar je ostal še močan četniški vpliv zlasti na Majeveci. Tu so avgusta 1942 ustanovili partizansko brigado, ki pa je bila kmalu napadena in se je morala prebijati celo v Srem. Od tod se je novembra 1942 vrnila in začela čistiti deželo četnikov in njihovega vpliva.

V Hercegovini je prišlo zaradi ustaških pokolov do vstaje že meseca junija. Velik del srbskega prebivalstva je zbežal v gozdove, kjer je živel v velikih taboriščih (zbegih) in je od tu napadal ustaše. Velikosrbski elementi so pa kmalu začeli hujskati na boj proti muslimanom.

V začetku septembra 1941 so Italijani znova zasedli Hercegovino. Začeli so se prilizovati Srbom, da bi jih pridobili za boj proti komunistom, organizatorjem in voditeljem vstaje. Kljub temu se je partizanska vojska tudi v Hercegovini razvijala še precej ugodno, dokler tudi tu niso nastopili četniki.

4. Črna gora. Črnogorci so se začeli pripravljati na vstajo že zelo zgodaj. Italijani so jih mislili pridobiti s tem, da so proglasili Črno goro za nekako svobodno monarhijo pod varstvom Italije. Že 13. julija pa je nastala splošna vstaja in v najkrajšem času je bila osvobodjena vsa Črna gora razen Nikšića, Cetinja in Podgorice. Italijani so odgovorili s hudim terorjem. Ker pa je bila vstaja premalo in prehitro pripravljena, je začela polagoma pojemati. Sredi oktobra se je položaj spet izboljšal. Glavni štab za Črno goro je ustanovil močan odred, s katerim je 1. decembra napadel veliko italijansko postojanko v Plevlju. Kljub velikemu junaštvu se napad ni posrečil.

Sredi januarja 1942 so začeli nastopati četniki in napadati partizane. Začela se je nevarnost državljanske vojne, ki bi jo radi razpihnili italijanski okupatorji.

Sestanek četnikov in okupatorjev

Tito je aprila 1942 ukazal ustanoviti dobre udarne brigade in po temeljitih pripravah napasti in uničiti četnike. Toda Italijani so začeli v maju 1942 veliko ofenzivo in so v kratkem obvladali velik del Črne gore. Partizanska vojska se je po hudih bojih umaknila na Pivo, v juniju pa še od tu. Ustanovili so četrto in peto črnogorsko brigado, ki sta se junaško borili pod poveljstvom Vrhovnega štaba. Ker se je iz Črne gore umaknila glavnina partizanskih sil, se je začel v njej hudi četniški teror.

5. Makedonija. Tu se je razvijala vstaja pod posebnimi pogoji. Deželo so zasedli Bolgari, na kar se je tudi bolgarska komunistična partija hotela polastiti organizacij KP in jim vsiliti svojo napačno politiko. Kot od vseh partijskih organizacij, je CK KPJ zahteval od vsega začetka oboroženo vstajo tudi v Makedoniji. Proti temu pa je bilo vodstvo bolgarske partije in takratni PK KPJ za Makedonijo.

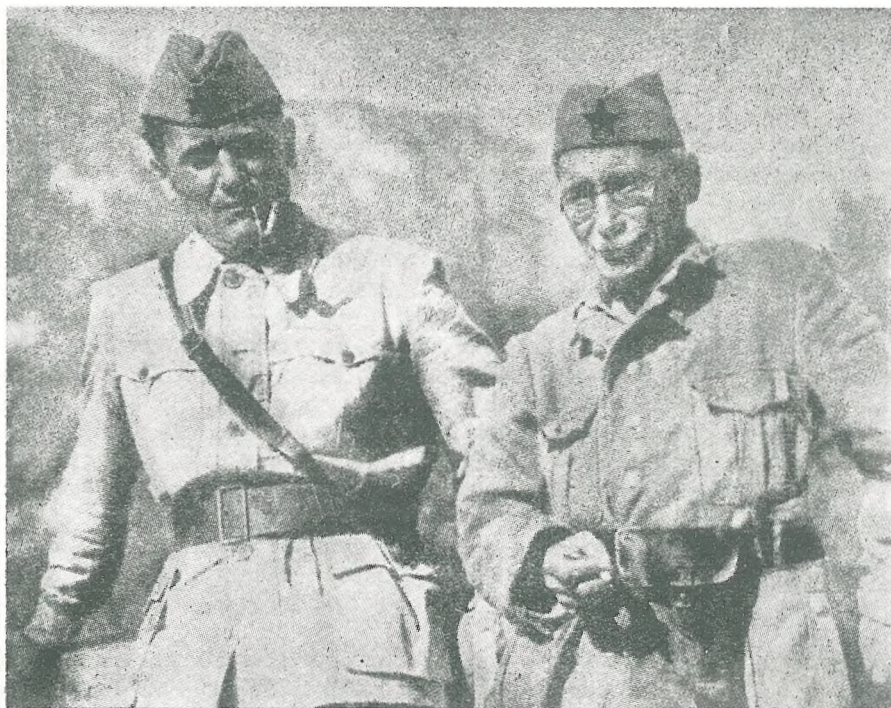
To je zavleklo začetek vstaje v Makedoniji, ki se je začela šele oktobra 1941, ko je tudi tukaj zmagala zahteva CK KPJ po takojšnjem oboroženem uporu. Oktobra 1941 pa so pričeli ustanavljati prve partizanske odrede, vendar se oborožen boj le ni mogel povsem razviti, kajti bolgarska partija se je neprestano prizadevala, da bi ločila boj makedonskega naroda od boja ostalih jugoslovanskih narodov.

Pravilno se je začela razvijati vstaja v Makedoniji šele takrat, ko se je PK KPJ za Makedonijo mogel trdno povezati s CK KPJ in od njega dobivati neposredno pomoč. Šele v začetku leta 1943 so odstranili zadnje vplive bolgarske partije in pomladi leta 1943 je Makedonijo zajela množična vstaja. Nastala so pomembna osvobojena ozemlja.

PRVO IN DRUGO ZASEDANJE AVNOJ (ANTIFAŠISTIČKO VEČE NARODNOG OSLOBODJENJA JUGOSLAVIJE)

Rekli smo že, da so brigade pod vodstvom vrhovnega poveljstva izbojevale v Bosanski Krajini veliko osvobojeno ozemlje. To je postavilo CK KPJ in vrhovno poveljstvo pred vrsto novih nalog in dolžnosti. Da bi se lahko oba popolnoma posvetila svoji glavni nalogi — vodstvu bojov in revoluciji — je bilo za upravljanje velikega osvobojenega ozemlja potrebno postaviti nov organ z nalogami začasne vlade na tem osvobojenem ozemlju.

Tako je v osvobojenem Bihaću 26. in 27. novembra prišlo do zborovanja odposlancev jugoslovanskih narodov, na katerem so ustanovili AVNOJ (prvo zasedanje AVNOJ). AVNOJ sicer ni postal začasna vlada, ker se je temu uprl Stalin. Da bi ne kršili enotnosti velike svetovne protifašistične borbene zveze, so AVNOJ oklicali samo za najvišjega političnega predstavnika NOB. Vse to je smiselno razložil na samem zborovanju že Tito, ki je med drugim dejal: »Ne moremo ustanoviti zakonite vlade, ker nam tega mednarodni odnosi in razmere ne dovoljujejo. Toda imamo pravico, da v teh težkih okoliščinah ustanovimo politično telo,

Tito in Moša Pijade

politični organ, ki bo zbral vse ljudske množice, ki bo zbral naše narode in jih vodil skupno z našo junaško vojsko v nadaljnji boj... Potrebno je urediti oblast, ki bo zmogla pritegniti in izkoristiti vse sile, ki počivajo v našem ljudstvu, v skupno smer: v boj proti fašističnim zločinskim okupatorjem, v boj prot njihovim zaveznikom, našim domačim izdajalcem, ustašem, četnikom in drugim.«

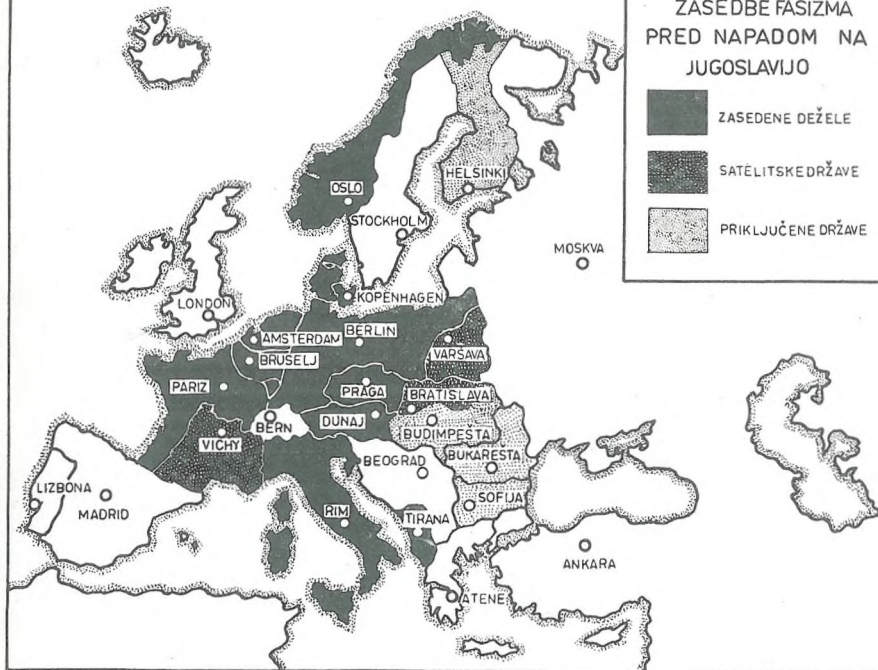
Razumljivo je, da je bilo veliko osvobojeno ozemlje in vse, kar se je na njem dogajalo, posebno graditev ljudske oblasti, hud trn v peti okupatorja in domačih izdajalcev. Zato je sovražnik vnovič zbral številne sile in udaril proti osvobojenemu ozemlju. Načrt je dobro premislil: narodnoosvobodilno vojsko je hotel prisiliti k čelnim (frontalnim) bojem, k bojem od spredaj, ne od strani in jo nato potisniti v dolino Neretve ter tam uničiti. Toda tudi vrhovno poveljstvo je imelo svoj načrt. Ukazalo je vsem svojim enotam v Jugoslaviji, naj do skrajnosti povečajo svojo dejavnost — tako je sovražnika prisililo odpeljati del čet, ki jih je pripravil za to veliko ofenzivo — enotam, ki so bile pod njegovim neposrednim poveljstvom poveljstvom, pa je zapovedalo zavarovati prehod prek Neretve in nato preiti v ofenzivo proti Črni gori in Sandžaku. Proletarske divizije so to nalogo dobro izvedle. Prehod prek Neretve je bil odprt in uničili so mnogo sovražnih postojank, zlasti italijanskih.

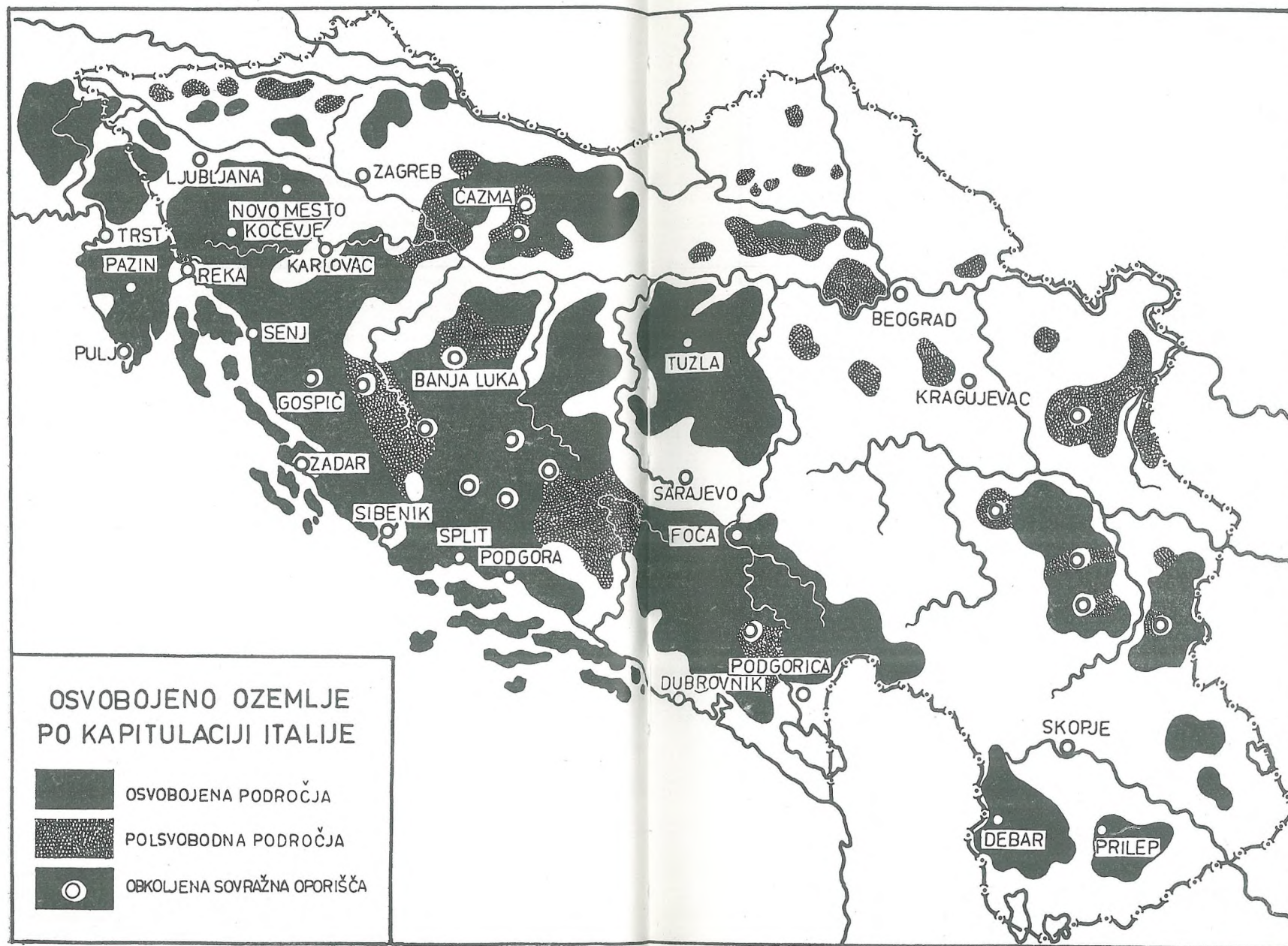
A prevoz in prenos 4000 ranjencev, ki so se dotlej zdravili na osvobojenem ozemlju se je zakasnil in sovražnik je zopet zaprl Neretvo. Tako je prišlo do ene najhujših bitk, do bitke za reševanje ranjencev. Proletarske divizije so s hudimi izgubami prebile tudi te nove sovražne ovire. Ranjence so rešili in jih prenesli na varno. Nato je vrhovno poveljstvo začelo s svojimi enotami znameniti pohod v Črno goro in Sandžak. Vse to je bilo prve mesece 1943.

Toda Nemci niso mirovali. V pomladanskih mesecih 1943 so še enkrat obkolili enote naše vojske in vrhovno poveljstvo. To pot so imeli načrt uničiti te enote in vrhovno poveljstvo nekje v strmih globokih tesnih Pive ali Tare. Obkolitev so izpeljali načrtno. Toda vrhovno poveljstvo se je odločilo za preboj prek Sutjeske. Poprej so seveda enote morale očistiti ozemlje nad strmo debrijo, ki jo je že zasedel sovražnik. Pričeli so se izredno ostri boji, a jedro vojske in vrhovno poveljstvo sta se le prebila prek Sutjeske. Takoj po tem preboju je prešla narodnoosvobodilna vojska v ofenzivo in osvobodila vso Podromanijo do bližine Tuzle.

Že po Mussolinijevem strmoglavljenju in po zavezniškem izkrvavanju na Siciliji je bilo vrhovnemu poveljstvu jasno, da je usoda Italije zapečaten. Zato se je premaknilo s svojimi enotami v zahodno Bosno in Dalmacijo in skupaj s silami v Sloveniji zaprlo ob kapitulaciji Italije nezaknoven odhod italijanske zasedbene vojske. Tako je postala narodnoosvobodilna vojska lastnica skoro vsega italijanskega orožja, kajti od 11 italijanskih divizij so Nemci razorožili samo štiri. Osvobojeno je bilo do malega vse ozemlje, ki so ga dotlej imeli Italijani, NOV pa se je povečala na 300.000 borcev in bork! Razdeljena je bila na 9 korpusov s 27 divizijami ter številnimi brigadami in odredi.

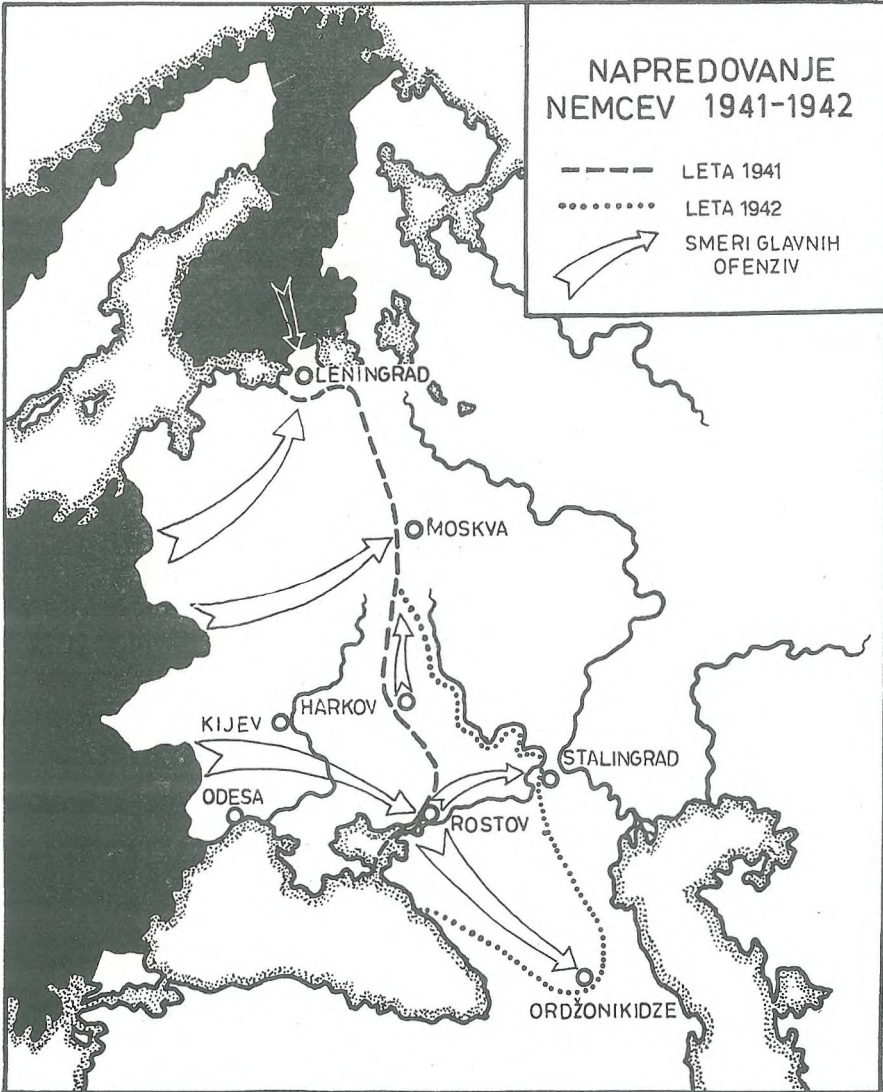
ZASEDBE FAŠIZMA PRED NAPADOM NA JUGOSLAVIJO

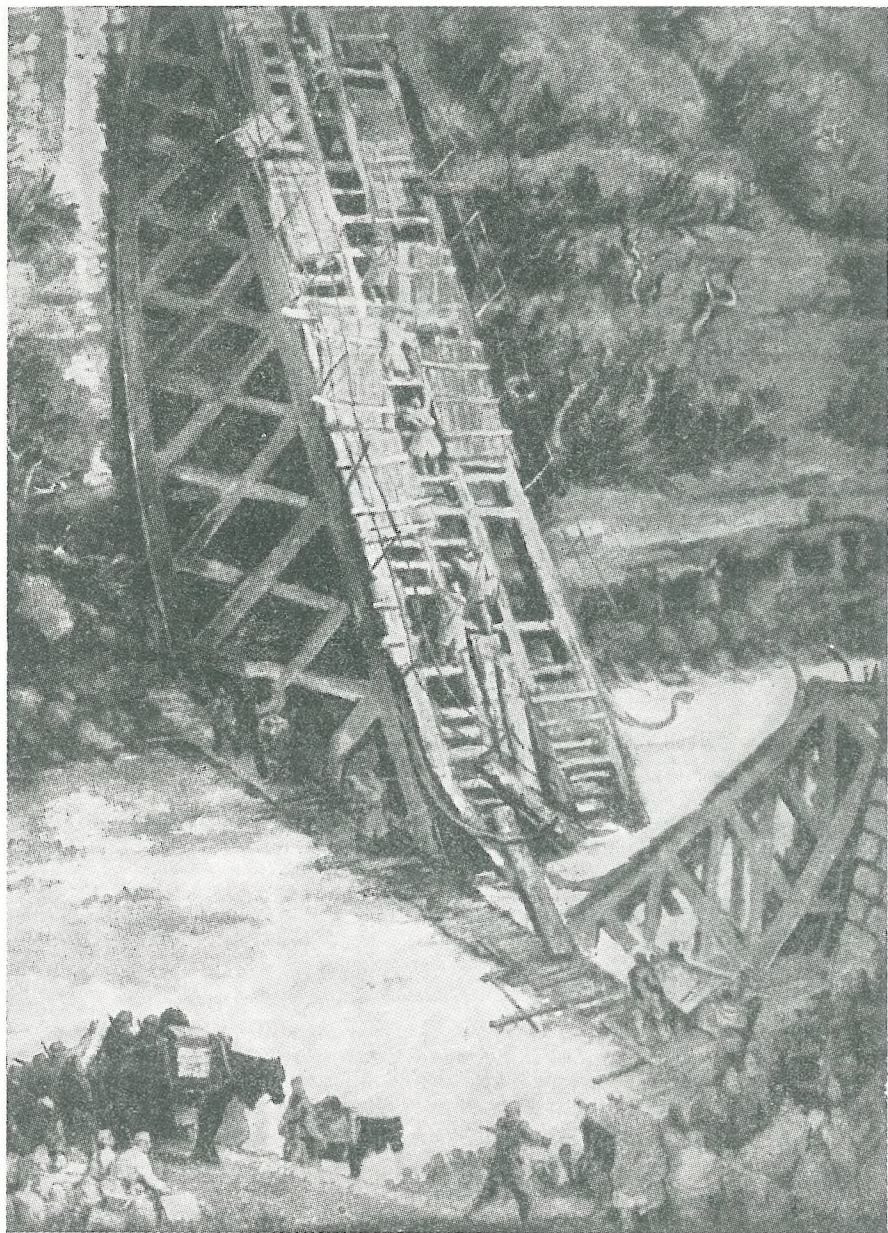

NAPREDOVANJE NEMCEV 1941-1942

- LETA 1941
- LETA 1942
- SMERI GLAVNIH OFENZIV

Prehod čez Neretvo (slika M. Detonija)

Drugo zasedanje
Avnoja v Jajcu

Toda na prostor, ki ga je zapustil italijanski okupator in ki ga je nato zasedla NOV, so začeli pritiskati Nemci. Že konec septembra in oktobra 1943 so bili hudi boji v Dalmaciji, kjer je ostal nazadnje svoboden samo še Vis. Zatem je prišla na vrsto Slovenija, potem Kordun, Lika, Sandžak in v začetku 1944 še osrednja Bosna.

Po kapitulaciji Italije so bili osvobojeni obširni predeli naše domovine. Osvobojena je bila skoraj vsa Dalmacija z otoki, velik del Hrvaškega Primorja, Slovenije, Bosanske Krajine, vsa vzhodna Bosna, obsežen del

osrednje Bosne, Sandžak, izdaten del Črne gore in Hercegovine. Takratni svetovni položaj je že kazal, da zvezda Hitlerjeve Nemčije ugaša.

Spregovoriti je bilo torej treba v imenu jugoslovanskih narodov nekaj velikega, kar bi obveljalo v domovini in pred svetom, treba je bilo postaviti prve temelje nove jugoslovanske domovine. Zato so se 29. in 30. novembra zbrali v Jajcu izvoljeni odposlanci vseh jugoslovanskih narodov na drugo zasedanje AVNOJ, kjer so sklenili in odločili:

1. AVNOJ postane najvišji zakonodajni in izvršilni organ nove Jugoslavije. Za opravljanje njegovih nalog se postavi Nacionalni komite narodne osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) z vsemi pravicami in lastnostmi nove jugoslovanske vlade.

2. Jugoslovanski vladi v Londonu se vzamejo vse pravice zakonite jugoslovanske vlade in kralju Petru se prepove vrnitev v domovino. O obliki nove Jugoslavije (republika ali monarhija), bodo odločali jugoslovanski narodi sami po popolni osvoboditvi.

3. Nova Jugoslavija se zgradi na demokratični podlagi kot državna skupnost enakopravnih narodov Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine.

4. V NOV se vpelje naslov maršal Jugoslavije.

Zatem je predsedstvo AVNOJ na svoji prvi seji izdalo štiri odloke: odlok o podelitvi naslova maršal Jugoslavije tovarišu Titu, odlok o imenovanju NKOJ z maršalom Titom kot predsednikom, odlok o priključitvi Slovenskega Primorja, Beneške Slovenije, Istre in Italiji priključenih hrvatskih jadranskih otokov Jugoslaviji ter odlok o ustanovitvi državne komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev.

Tako so bili v malem bosanskem mestu Jajcu postavljeni temelji nove, demokratične federativne Jugoslavije. Zato praznujemo 29. november kot naš največji praznik, spominski dan rojstva naše nove jugoslovanske domovine. Datum 29. november 1943 je zapisan tudi v jugoslovanskem grbu.

Poleg boja z okupatorjem in domačimi izdajalci je moralo novo državno vodstvo izbojevati še nov boj, boj za mednarodno priznanje pridobitev narodnoosvobodilnega boja, izraženih v odlokih drugega zasedanja AVNOJ. To ni bilo lahko. Stalin je na primer obsodil drugo zasedanje AVNOJ kot udarec z nožem v hrbet Sovjetski zvezi. Menil je, da CK KPJ ne vodi pravilno narodnoosvobodilnega boja, in je vnovič zahteval, da se mora sporazumeti z ubeglo jugoslovansko vlado v Londonu, katere član je bil tudi izdajalec Draža Mihailović.

Zahodni zavezniki, ZDA in Velika Britanija, so naprej priznali NOV in POJ kot sestavni del zavezniške vojske v Sredozemlju. V začetku maja 1944 je imela NOV že 12 korpusov.

Končno je NKOJ — ne da bi bile pri tem oškodovane pridobitve NOB — sklenil sporazum z ubeglo jugoslovansko vlado v Londonu. Podpisali so ga na Visu in razglasili junija 1944. Sporazum je poudaril, naj iz demo-

kratičnih in naprednih ljudi sestavljena nova londonska jugoslovanska vlada pripravlja pomoč NOV in ljudstvu, naj olajša čimprejšnjo ustanovitev enotnega narodnega predstavnštva, še posebej pa se je izrekel za to, da bo o končni ureditvi in obliki države odločalo ljudstvo samo po njeni osvoboditvi.

Zmaga. Ker Nemci niso s svojimi ofenzivami ničesar dosegli, so 25. maja 1944 izvedli dobro pripravljen, a neuspeh padalski napad na vrhovno poveljstvo pri Drvarju. Nekaj dni zatem so se vrhovno poveljstvo, predsedstvo AVNOJ in NKOJ preselili na otok Vis, kjer so ostali do osvoboditve Beograda.

Vrhovno poveljstvo je sklenilo na Visu prenesti težišče vojnih operacij čimprej v Srbijo, kjer so imeli Nemci še zmeraj velike sile. Sestavilo je tri udarne skupine, s katerimi je potem udarilo iz Črne gore in Sandžaka v Srbijo. Že konec septembra 1944 so se vse tri skupine spojile na področju Rudnik—Suvobor—Cer. Nato sta se izoblikovali dve skupini, prva za osvoboditev Beograda in druga za osvoboditev vzhodne in južne Srbije ter Makedonije.

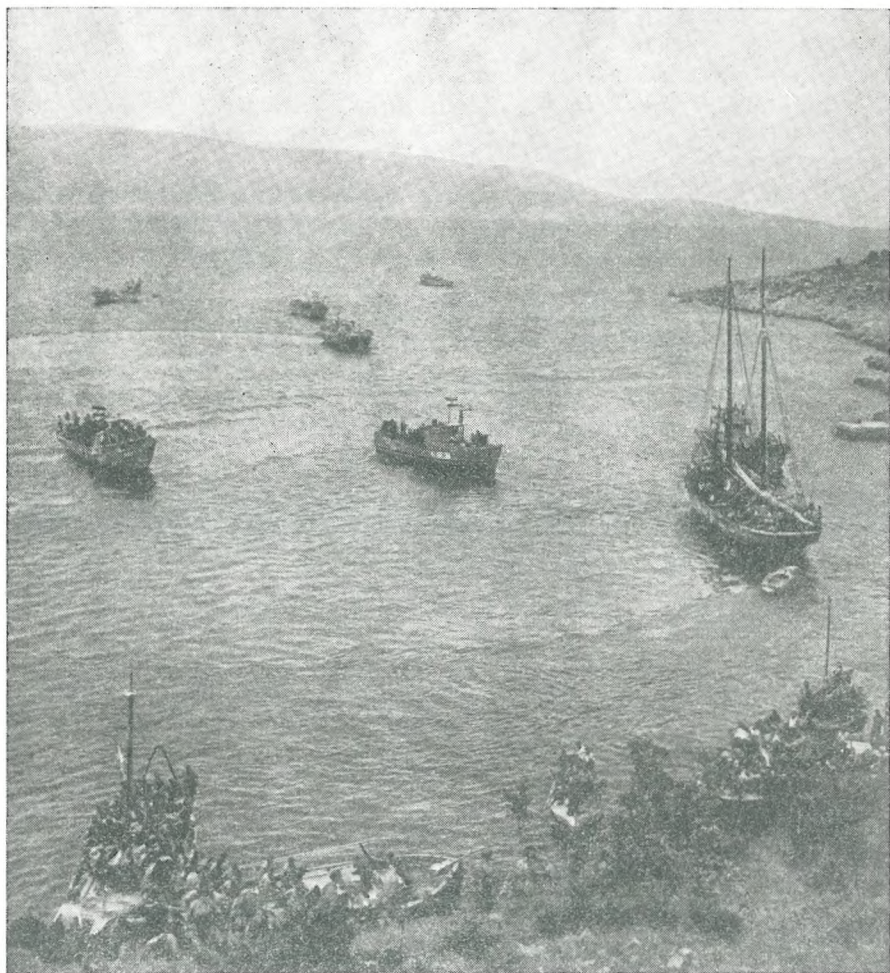
Prva skupina je začela v začetku oktobra 1944 s črte Rudnik—Cer napadati proti Savi in Donavi. V tej ofenzivi se je srečala z oddelki rdeče armade, ki je z dovoljenjem NKOJ prešla jugoslovansko mejo in pomagala pri osvoboditvi Beograda. Že 13. oktobra 1944 je prišlo do hudih bojov pri Avali, dan nato pa so se začeli boji za Beograd, ki je bil osvojen 20. oktobra 1944. Nemci so bili potisnjeni preko Save v Srem.

Na prelomu 1944/45 je bila osvobojena vsa Srbija, Makedonija, Črna gora in Dalmacija. V začetku marca 1945 se je NOV in POJ preimenovala v Jugoslovansko armado s štirimi armadami.

V sporazumu med KNOJ in londonsko jugoslovansko vlado je bilo tudi rečeno, da bodo sestavili enotno vlado iz članov NKOJ in londonske vlade, da bo kraljeve pravice prevzelo kraljevsko namestništvo, AVNOJ pa se bo pomnožil s tistimi člani zadnje jugoslovanske narodne skupščine (izvoljene leta 1938), ki se niso pregrešili zoper ljudstvo. To enotno vlado so sestavili 8. marca 1945 v Beogradu in njen predsednik je postal Tito; tedaj torej, ko je jugoslovanska armada prešla v veliko ofenzivo za končno osvoboditev vse naše domovine.

Vrhovni poveljnik maršal Tito je izdelal za to ofenzivo tale načrt: pregnati sovražnika iz še ostalih zasedenih predelov Jugoslavije, ga pritisniti ob Karavanke in tam uničiti. Zato je 3. armada prodirala med Savo in Dravo, 2. je po hudih bojih zlomila nemški in ustaški odpor v Sremu, 1. armada je prodirala iz vzhodne Bosne proti Karlovcu, 4. pa iz Bosne proti Trstu. Ti veliki premiki so se začeli 20. marca 1945 in se končali 15. maja 1945.

4. armada je bila 16. aprila 1945 že na bivši jugoslovansko-italijanski meji in je začela hude boje za Reko, ki so trajali vse do 7. maja 1945. Istočasno se je z delom enot in ob podpori enot slovenskega 7 in 9. kor-

Partizanska mornarica: izkrcavanje v Istri

pusa — po posebnem Titovem ukazu — srečno prebila prek Gorskega Kotara in Snežnika na Pivko (27. aprila 1945) in je po ogorčenih bojih 1. maja 1945 osvobodila Trst. Iz Trsta je prodirala na Koroško, kjer se je v Celovcu srečala z anglo-ameriško zavezniško vojsko, z 29. hercegovsko divizijo pa prodirala proti Ljubljani.

3. armada je prodirala po Podravini proti Dravogradu in Koroški, 1. in 2. armada pa sta po hudih bojih na sremski fronti 8. maja 1945 osvobodili Zagreb.

3. NARODNOOSVOBODILNI BOJ V SLOVENIJI

Začetki. Kakor v drugih jugoslovanskih mestih so bile od 25. do 27. marca 1941 demonstracije tudi v Ljubljani. Tudi Slovenija se je takoj po zasedbi začela pripravljati za boj. Pri partijskih komitejih so ustanovili vojaške komisije, zbirali orožje in strelivo.

V okviru vseh teh priprav smo ustanovili Osvobodilno fronto slovenskega naroda (OF). CK KPS je pravilno uvidel, da bo uspešnost osvobodilnega boja odvisna od čim večje enotnosti slovenskega naroda, ki je bil v stari Jugoslaviji politično silno razcepljen. OF naj bi bila tista organizacija, ki naj bi slovenski narod združila — ne glede na prejšnje strankarske in druge razprtije — in ga povedla v boj proti okupatorju.

Tako je prišlo v Ljubljani na pobudo CK KPS 27. aprila 1941 do ustanovnega sestanka OF. Udeležili so se ga zastopniki CK KPS, tako imenovanih krščanskih socialistov, Sokola in napredne kulture, torej zastopniki vseh tistih slovenskih demokratičnih in naprednih sil, ki so sodelovali s KPS že delj časa, predvsem od poletja 1940, ko naj bi se na pobudo KPS ustanovilo Društvo prijateljev Sovjetske zveze, že poprej pa v Zvezi delovnega ljudstva Slovenije. Nekoliko kasneje se je pridru-

Prebivalce Slovenskih Konjic selijo

Deportacije Slovencev v Italijo

žilo OF še več raznih organizacij, društev in gibanj. Tako je OF povezala vse napredne in demokratične sile, ki so bile pripravljene na takojšen boj z okupatorjem.

Skupine, ki so se udeležile ustanovnega sestanka OF, imenujemo ustanovne skupine. Predstavljale so jedro OF. Organizacijsko je bila OF urejena takole: njeni najnižji, pa tudi najpomembnejši organi so bili terenski odbori OF, ki so se zelo hitro širili. Ljubljana je imela na primer prav kmalu nad 400 takšnih terenskih odborov OF. Več terenskih odborov se je združevalo v okrajne odbore OF, več okrajnih odborov v okrožne odbore OF. Najvišji organ je bil Vrhovni plenum OF, ki so ga sestavljali zastopniki vseh skupin, vključenih v OF. Njegov izvršilni organ je bil Izvršni odbor OF (IOOF); sestavljali so ga le zastopniki ustanovnih skupin.

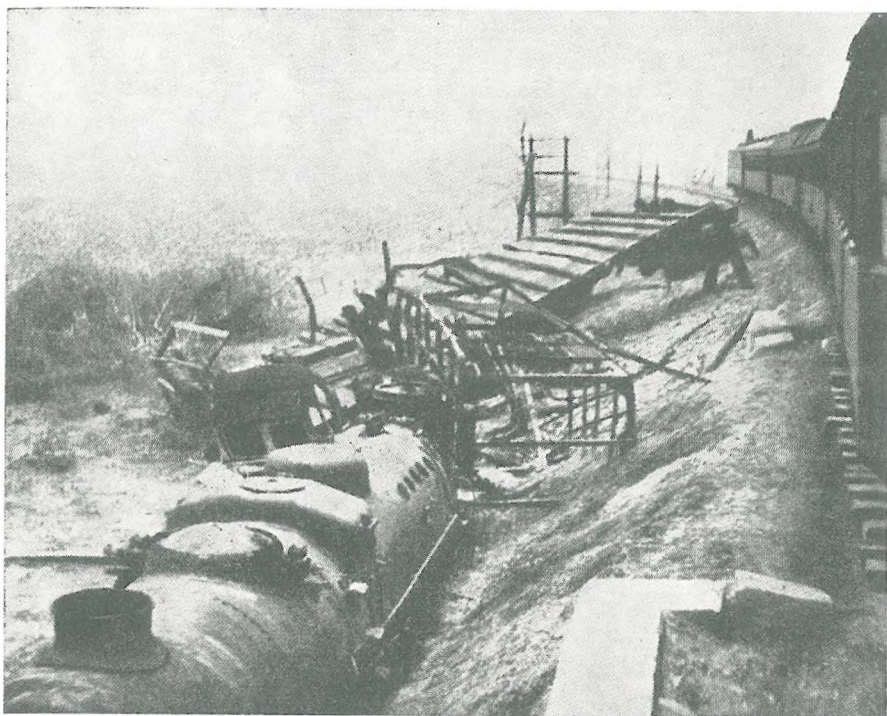
Prav kmalu so politične in vojaške priprave začele preraščati v obo-rožen odpor. Zlasti na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani, so se začele prve sabotaže in tudi že napadi na posamezne okupatorje. Vse to še pred 22. ju-nijem. 22. junija 1941 smo ustanovili Glavno poveljstvo slovenskih parti-zanskih čet.

Ker je bilo v začetku okupatorjevo nasilje (zapiranje, izseljevanje, zasega premoženja) največje na Štajerskem in Gorenjskem, so se tukaj prve partizanske enote hitreje razvijale. Vsak večji, predvsem industrijski kraj je dal svojo partizansko četo: Jesenice, Kranj, Tržič, Škofja Loka, Kamnik, Posavje, Maribor, Celje, Savinjska dolina in rudarski revirji ob Savi.

Priprave za začetek boja so se najbolje razvijale na Gorenjskem. Že 22. julija 1941 je bil kot posledica teh priprav pri Tacnu prvi partizanski napad, ki mu je teden dni zatem sledila prava ljudska vstaja na obširnem področju okrog Kamnika. Zato praznuje slovenski narod 22. julij kot dan začetka vstaje.

Požiganje sovražnih kamionov

Napadanje prometnih zvez

Streljanje talcev v Mariboru, streljajo tudi ženske

Nemci so takoj in z vso silo začeli preganjati in uničevati prve partizanske čete. Toda niso jih mogli uničiti, še manj uničiti OF. Ta je bila tista velika in močna hrbtenica osvobodilnega boja, ki je pošiljala vanj zmeraj nove in zmeraj številnejše partizane.

Tudi v Ljubljanski pokrajini so zrastle prve partizanske čete. Srce vsega odpora je bila Ljubljana. V njej so bili in delali do pomladi 1942 CK KPS, glavno poveljstvo in IOOF. Ljubljana je skrbela za prve partizanske čete, po njenih ulicah so padali okupatorji in prvi narodni izdajalci. V Ljubljani je bilo veliko partizanskih tehnik, tu so tiskali znamenito glasilo OF Slovenski poročevalec, borbene letake, ki so noč za nočjo preplavljali mestne ulice, in oglasila se je celo radijska oddajna postaja — Radio Osvobodilne fronte (tako imenovani »kričač«).

Moč in ugled Osvobodilne fronte sta se jeseni 1941 že tako povečala, da so ljudje izpolnjevali navodila in ukaze OF in ne okupatorjevih. OF je postajala vse bolj »država v državi« in že je bilo čutiti prve začetke slovenske ljudske oblasti. Zato se je Vrhovni plenum OF jeseni 1941 preoblikoval v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki je že izdal prve štiri odloke: odlok o vključitvi slovenskih partizanskih enot v enotno jugoslovansko vojsko, odlok o narodnem davku, odlok o posojilu svobode in odlok o kaznovanju narodnih izdajalcev.

Rašica gori

Nemci so popolnoma porušili Dražgoše

Tedaj je dobila OF svoj dokončni bojni program — Temeljne točke OF, ki so poudarile nujnost takojšnjega oboroženega boja in nujnost bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov.

Prvo osvobojeno ozemlje. Okupator in bela garda. Prvo kratkotrajno osvobojeno ozemlje je nastalo na Slovenskem že sredi decembra 1941, in to kot posledica močne dejavnosti Cankarjevega bataljona na Gorenjskem. Na to so Nemci takoj odgovorili z veliko ofenzivo, katere višek je bila tridnevna bitka za Dražgoše prve dni januarja 1942. Tudi na Štajerskem je prvi štajerski bataljon dosegel pomembno zmago in je v začetku oktobra 1941 vdrl v Šoštanj. Na Notranjskem je del Krimskega bataljona napadel sredi oktobra Lož, drugi del pa istočasno Bezuljak pri Cerknici.

V duhu navodil posvetovanja v Stolicah je bilo treba tudi v Sloveniji izbojevat trajnejše osvobojeno ozemlje. Zato je glavno poveljstvo slovensko partizansko vojsko preuredilo in jo povežalo v odrede, a te v tri skupine odredov: v prvo skupino — grupo odredov na Gorenjskem, v drugo na Štajerskem in v tretjo v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem. Nato je naredilo načrt za osvoboditev Gorenjske na desnem bregu Save in Štajerske v rudarskih revirjih ter za izpolnitev tega načrta določilo vse tri grupe odredov.

Žica okoli Ljubljane

V celoti tega velikega načrta sicer niso opravili, vendar sta druga in tretja grupa izbojevali na Dolenjskem, Notranjskem in Kočevskem konec aprila in v začetku maja 1942 veliko osvobojeno ozemlje. To je segalo od Kolpe do vzhodnih obronkov Ljubljanskega barja in od nemško-italijanske meje na Dolenjskem do nekdanje jugoslovansko-italijanske meje na Notranjskem. Ves ta svet je bil osvobojen, razen prometnih žil, ob katerih so imeli Italijani zlasti v večjih krajih izredno močne postojanke.

Na Štajerskem in na Gorenjskem so Nemci kmalu po svojem prihodu zaprli vse slovensko izobraženstvo in ga nato izgnali na Hrvaško in v Srbijo. Borce NOV in pristaše OF so obešali ali streljali. Na smrt jih je obsojalo posebno sodišče, ali pa je o smrti odločal šef civilne uprave na Štajerskem in Gorenjskem. Istočasno so vlačili svojce umorjenih v koncentracijska taborišča. Kasneje so odpeljali v Nemčijo več tisoč zavednih Slovencev in Slovenk, ki so umirali v zloglasnih koncentracijskih taboriščih, kakršna so bila na primer Dachau, Buchenwald, Ravensbrück, Mauthausen, Auschwitz.

Italijani so nekaj časa mislili, da bo šlo »zlepa«. Ker seveda tako ni šlo, so tudi oni jeseni 1941 posegli po smrtni kazni, ki jo je izrekalo njihovo vojaško sodišče. Aprila 1942 so tudi Italijani začeli streljati talce (Gramozna jama v Ljubljani!). Poleg tega so deželo večkrat »očistili« in odgnali v Italijo ali na Rab več tisoč ljudi, tudi starce, ženske in otroke. Veliko pokopališče na Rabu bo večna priča krutosti italijanskega fašizma.

Nemci in Italijani so požigali in rušili cele vasi, kjer je v njihovi bližini prišlo do bojev s partizani. Sleherni je občutil okupatorjevo nasilje.

Pozno jeseni 1941 in še bolj pomladi 1942 je začela dvigati glavo tudi slovenska gospoda, ki ji je bil NOB že od vsega začetka trn v peti. Do tega je moralo priti, kajti tudi slovenska gospoda si je želela — seveda po odhodu okupatorjev — vrnitev starih časov. Toda kako preprečiti NOB? Izdajalsko se je povezala z okupatorjem in mu zvesto pomagala pri uničevanju osvobodilnega gibanja. V zaostalih kmečkih krajih ter tudi med mestnimi postopači in delom častnikov bivše jugoslovanske vojske se ji je posrečilo zbrati neke vrste vojsko. Seveda je bila povezana tudi z jugoslovansko vlado v Londonu. Še več! Delala je po njenih navodilih.

Izdajalsko dejavnost te slovenske gospode imenujemo belo in plavo gardo. Eno in drugo so podpirali Italijani z orožjem in denarjem. Obe sta se na zunaj ločili le po tem, da je bela garda skušala opravičevati svoj obstoj pred slovenskim narodom s potrebo boja proti »komunistični« OF, torej iz verskih ozirov, plava garda pa je OF obrekovala, da je za razbitje Jugoslavije.

Na slovenskem osvobojenem ozemlju se je ljudska oblast, ki je nastajala že pod samo italijansko zasedbo, leta 1942 razvijala dalje. Že sredi maja 1942 je IOOF, ki se je kmalu zatem preselil iz Ljubljane na osvobo-

Utrjene prometne zveze: postaja Planina

Slovenci!

3. januar 1942 odreja Osvobodilna fronta slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so tekom l. 1941 padle za svobodo slovenskega naroda. Tega dne se bomo spominjali vseh, ki so jih pomorili nemški, italijanski in madžarski zatiralci, vseh, ki jih mučili po ječah in koncentracijskih taboriščih, vseh, ki so jih pregnali z rodne slovenske grude. Spominjati se jih bomo s toplo ljubeznijo, hvaležnostjo, občudovanjem in z jekleno odločnostjo, vztrajati v borbi proti nezasišlanemu nasilju, kateremu je izpostavljen slovenski narod pod okupacijo.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte odreja:

**V spomin slovenskih žrtv ne sme biti
3. januarja med sedmo in osmo uro zvečer
noben Slovenec niti na ulici, niti v javnem
lokalu, gledališču ali kinu.**

Slava padlim mučenikom.

Slava žrtvam ljubljanskega in tržaškega procesa.

Slava narodnima herojema Slavku Šlandru,
funkcionarju OF v severni Sloveniji, in Ljubu
Šercerju, poročniku jugoslovanske vojske in
komandantu partizanskega polbataljona.

Smrt fašizmu — svobode narodu!

Izvršni odbor OF

jeno ozemlje, izdal odlok o volitvah terenskih NOO — terenskih narodno-osvobodilnih odborov. Volilno pravico je imel vsak od 18. leta starosti dalje. Volili so na javnih zborovanjih.

Ko so opravili volitve na vsem osvobojenem ozemlju, se je tukaj konec junija 1942 izoblikoval tudi Narodnoosvobodilni svet. To je bila prva časna slovenska vlada na osvobojenem ozemlju.

Za osvobojeno ozemlje je IOOF izdal še vrsto odlokov, s katerimi je urejal življenje na tem ozemlju. Kmetom so ponekod že delili graščinsko zemljo ali so takšno zemljo obdelovali skupno kot državno posestvo. Na osvobojenem ozemlju so uredili tudi šolstvo in sodstvo.

Partizanske enote so imele nalogo varovati osvobojeno ozemlje, vendar ne za vsako ceno. Do srede julija 1942 so odbijale sovražne napade in so tako branile osrčje osvobojenega ozemlja na Notranjskem, Kočevskem in Dolenjskem. Toda partizanske enote so varovale osvobojeno ozemlje s pravo partizansko taktiko le takrat, če sovražnikov pritisk ni bil premočan. Eden od takšnih načinov varovanja osvobojenega ozemlja je bil

na primer ta, da so partizanske enote napadale sovražnika daleč stran od osvobojenega ozemlja. Če se je sovražnik približal mejam osvobojenega ozemlja in če ni bil premočan, so se mu partizani postavili po robu. A če je bil premočan, so partizani vsekakor vztrajali v boju do noči, ponoči pa so se premaknili in napadli sovražnika kje drugje. Tako je moral sovražnik svojo vojsko neprestano premikati. To ga je silno utrujalo in mu jemalo tudi moči in poguma. In vse bolj se je prepričeval, da je partizanov kakor listja in trave.

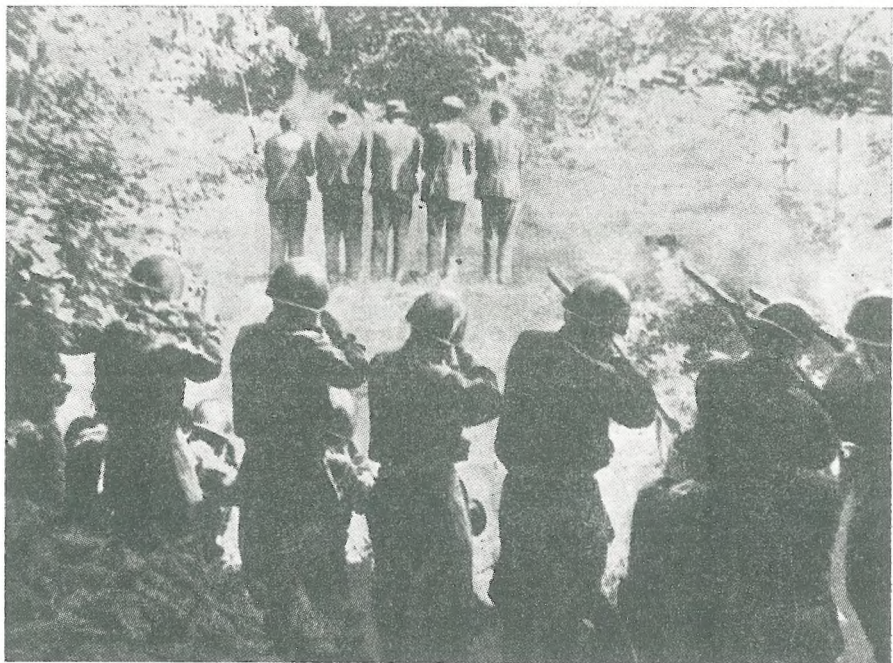
Nobenega dvoma ne more biti, da je to obširno osvobojeno ozemlje italijanskega okupatorja močno skrbelo, saj je za kratek čas seglo prav do Ljubljane (šola na Barju). Italijani bi ga bili radi čimprej uničili, toda za to je bilo treba dosti sil. Šele ko so te sile zbrali, so sredi julija 1942 začeli veliko ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju, ki je trajala vse do prvih dni novembra 1942.

Ofenziva se je začela najprej na Mokrc in Krim in se potem nadaljevala do Kolpe. Od tod se je obrnila na Kočevski Rog in v Suho krajino, nato proti nemško-italijanski meji in v Belo krajino, končala pa se je na Gorjancih. Ni bilo pedi zemlje, kamor ne bi bila takrat stopila okupatorjeva noga. Gorele so vasi, padali talci in kot živino so gonili ljudi v internacijo.

In uspeh te velike italijanske ofenzive? Italijani so res kot silna povodenj preplavili osvobojeno ozemlje in nekoliko bolj se je razšopirila

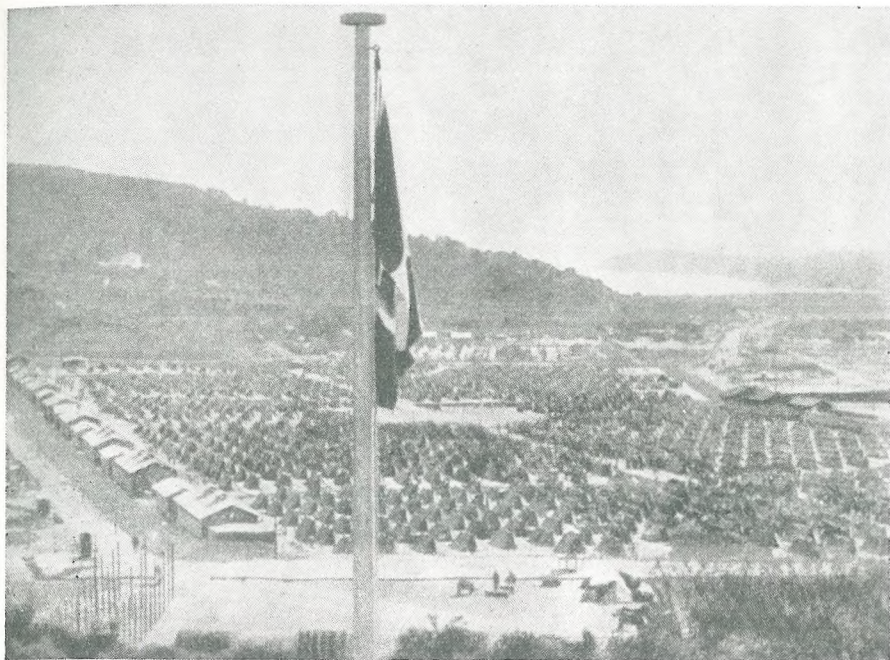
Roška ofenziva: Italijani bombardirajo vasi pod Gorjanci

Streljanje prebivalstva med roško ofenzivo (Loška dolina)

Prve belogardistične posadke defilirajo pred Italijani v septembru 1942

Taborišče na Rabu

tudi bela garda. Vendar partizanske vojske niso uničili. Nasprotno. Prav med ofenzivo so nastale še tri slovenske brigade, septembra 1942 Gubčeva in Cankarjeva, a v začetku oktobra 1942 še Šerčerjeva, medtem ko smo 1. slovensko udarno (proletarsko) brigado Toneta Tomšiča ustanovili že pred ofenzivo julija 1942.

Brž ko se je italijanska ofenziva končala, je prešla naša vojska v protinapad, ki je trajal vse do konca marca 1943. Končal se je s partizansko zmago v bližini Jelenovega žleba, kjer je padlo 26. marca 1943 nad sto Italijanov.

Primorska, Gorenjska, Štajerska, Koroška in Prekmurje

Tudi na Primorskem se je začel NOB že 1941, ni se pa tako razvil kakor v Ljubljanski pokrajini, od koder mu je prihajala pomoč v političnih delavcih in partizanski vojski. Zelo se je razmahnil pomladi 1942. Aprila tega leta je prišlo do hudega boja na Nanosu; v tem boju se je nadvse izkazal primorski narodni heroj Vojko-Janko Premrl. Še bolj se je NOB razmahnil jeseni 1942 in pomladi 1943, ko je dala tudi Primorska svoji prvi dve brigadi — Gregorčičevo in Gradnikovo, ki sta prodrli daleč

Padli borci pohorskega bataljona

v Beneško Slovenijo. A do prave ljudske vstaje in osvoboditve skoraj vse Primorske pa je prišlo ob vdaji Italije. Tedaj je partizanska vojska narastla na cel korpus. S Primorskega so prenašali luč narodnega upora v Beneško Slovenijo, med terske, nadiške in rezijanske Slovence.

Najprej in najbolj se je NOB razvijal na Gorenjskem, toda temu je takoj sledilo strašno okupatorjevo nasilje, ki se mu je posrečilo za nekaj časa partizanske napade omejiti. Vendar okupator ni mogel partizanov in OF uničiti. Gorenjska se je močno razgibala znova poleti 1943. Tedaj so ustanovili Prešernovo brigado. Po vdaji Italije se je del Gorenjske v vojaškem pogledu združil s Primorsko.

Tudi na Štajerskem se je NOB razvijal sprva zelo dobro. Kmalu pa se je okupatorjevo nasilje tako zaostriilo, da se mu je posrečilo uničiti skoraj vse najboljše partijsko članstvo. Kljub temu je 1. štajerski bataljon napravil vrsto uspešnih dejanj. Spomladi 1942 se je razmahnil v Ljubljanski pokrajini 2. štajerski bataljon, ki je prerastel v 2. grupo odredov. Ta je junija 1942 odšla iz Ljubljanske pokrajine prek Gorenjske na Štajersko. Svojo brigado (Šlandrovo in Zidanškovo) je dala Štajerska jeseni 1943, a februarja 1944 je odšla na Štajersko iz Bele krajine prek Hrvaške 14. divizija, ki je s slavnimi bitkami in zmagami (Graška gora, Bele vode) razgibala vso Štajersko, kjer je začelo nastajati veliko osvobojeno ozemlje v Savinjski dolini.

Poleti 1942 se je začela prebujati tudi Slovenska Koroška, kjer se je NOB do 1944 tako razvil, da so partizanske enote prešle na drugo stran Drave in prišle do skrajne severne slovenske meje.

V Prekmurju so bili začetki NOB zelo ugodni. Ko pa so Madžari jeseni 1941 organizatorje OF pozaprl in obesil, je NOB uplahnil in oživel šele pozno pomladi 1944.

Od kapitulacije Italije do osvoboditve

Od 8. septembra 1943 do zasedanja SNOS

(Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta) sredi februarja 1944

Poleti 1943 je NOV v Ljubljanski pokrajini tako narastla, da sta iz nje nastali 14. in 15. divizija, kot sestavni del NOV in POJ. Obe diviziji sta ob vdaji Italije odigrali pomembno vlogo, razorožili sta italijansko vojsko in vojaško obračunali s plavo in belo gardo. S prvo v Grčaricah, z drugo pa kmalu zatem na Turjaškem gradu.

Po vdaji Italije je bila osvobojena vsa Ljubljanska pokrajina razen Ljubljane in južne železnice, ker so oboje zasedli Nemci že pred italijansko vdajo. Osvobojena je bila tudi Primorska razen Trsta in drugih velikih krajev ob železnicah.

Na osvobojenem ozemlju je prevzela vso oblast OF in Izvršni odbor Osvobodilne fronte je takoj ukazal splošno mobilizacijo. To in velika množina zaplenjenega italijanskega orožja sta omogočila nastanek nove, 18. divizije, a v začetku oktobra 1943 je vrhovno poveljstvo iz vseh treh slovenskih divizij ustanovilo 7. korpus NOV in POJ. Še septembra 1943 so bile po vsej Sloveniji volitve za zbor odposlancev slovenskega naroda; naloga tega zbora je bila izvoliti najvišji slovenski predstavniški organ.

Zato se je od 1. do 3. oktobra 1943 zbralo v Kočevju čez petsto izvoljenih odposlancev in odposlank, ki so izbrali stodvajset člansko najvišje slovensko predstavništvo. To je kot Vrhovni plenum OF predstavljalo najvišji vodstveni organ OF, kot SNOO (Slovenski narodnoosvobodilni odbor) pa najvišji organ slovenske narodne oblasti. Temu najvišjemu našemu predstavništvu je kočevski zbor izvolil tudi desetčlanski izvršni odbor (IOOF kot izvršni organ Vrhovnega plenuma OF in predsedstvo SNOO kot izvršni organ SNOO). Kočevski zbor je izvolil tudi zastopstvo za AVNOJ in ukazal mobilizacijo vseh živih in materialnih sil, da bi čimprej zmagali nad nemškim okupatorjem.

Kmalu nato je bila v Kočevju velika sodna obravnava proti nekaterim ujetim organizatorjem bele in plave garde. To je bilo prvo demokratično sodišče v Evropi, ki je na njem ljudstvo izreklo sodbo nad narodnimi izdajalci. Nedolgo potem pa je prišla nova, huda preizkušnja, približala se je nemška ofenziva. Naše enote so dalj časa Nemce, ki so pritiskali iz Gorskega Kotara proti Kočevju junaško zadrževale. Toda, ko so sovražne sile udarile prek Kostanjevice tudi v Novo mesto in od tod

Kočevski zbor

naprej v Belo krajino, je naša vojska znova prešla k partizanski taktiki, k spretnemu premikanju in prebijanju obročev. Kljub temu je bilo več hudih bojev, tako na primer v Kočevskem Rogu, na Ilovi gori, v Jelenovem žlebu in na Mokrcu.

Velika nemška ofenziva, ki se je končala v začetku novembra 1943, ni prizadela takšne hude škode kakor italijanska leta 1942. Nekaj novopoklicancev se je res odbilo od naših enot, a ostalo je še veliko osvobojeno ozemlje in naša vojska je pri priči prešla v napad proti Nemcem v Novem mestu in Kočevju ter proti na novo nastajajočim izdajalskim domobranskim enotam na Notranjskem. Takoj po nemški ofenzivi je odšlo slovensko zastopstvo na 2. zasedanje AVNOJ.

Središče osvobojenega ozemlja je postala Bela krajina, kjer se je razvila velika in vsestranska dejavnost. Predvsem je bilo treba rešiti najpomembnejše vprašanje, kako oskrbeti NOV s hrano, obleko in obutvijo. Začelo se je zanimivo »vojno gospodarstvo«, načrtno zbiranje hrane, obnova nekaterih industrijskih panog in številnih obrtnih delavnic. Spet je začel delati tudi premogovnik v Kanižarici pri Črnomlju.

Prve dni januarja 1944 je bil v Semiču 1. kongres slovenskih kulturnih delavcev. 12. januarja 1944 so ustanovili Slovensko narodno gledališče in Znanstveni inštitut, ki se mu imamo veliko zahvaliti, da se je ohranilo toliko pomembnih pisanih dokazov o našem narodnoosvobodilnem boju. Poleg sila skritih partizanskih bolnišnic, ki bomo o njih še govorili, je začela delovati v Kanižarici tudi prva civilna partizanska bolnišnica.

Soglasno z odloki 2. zasedanja AVNOJ — predvsem z odlokom o ustanovitvi federativne demokratične Jugoslavije — je prvo zasedanje v Kočevju izvoljenega SNOO postavilo v Črnomlju v dneh od 19. do

20. februarja 1944 v okviru federativne demokratične Jugoslavije, temelje slovenske državnosti.

Na tem črnomaljskem zasedanju se je SNOO preimenoval v SNOS in se razglasil za najvišji organ slovenske ljudske oblasti (skupščino, parlament). Kakor so na 2. zasedanju AVNOJ postavili prvo začasno jugoslovansko vlado (NKOJ), tako je tudi črnomaljsko zasedanje postavilo prvo začasno slovensko vlado, katere naloge je prevzelo predsedstvo SNOS.

Od ostalega kar so sprejeli na 1. zasedanju SNOS, so bili najpomembnejši še naslednji odloki in sklepi: izjava o pravicah in dolžnostih slovenskega naroda (temelji prve slovenske državne ustave), odlok o razpisu volitev v vseh vrst narodnoosvobodilne odbore, od krajevnih do okrožnih, odlok o ustanovitvi več komisij, odlok o izdaji plačilnega bona (partizanskega denarja), o narodnem davku itd.

Graditev slovenske državnosti v okviru Federativne demokratične Jugoslavije. Za takratne razmere veliko osvobojeno ozemlje in stalna navzočnost najvišjih slovenskih državnih organov v Beli krajini sta omogočala nagel in uspešen razvoj slovenske državnosti predvsem v Beli krajini in tudi na osvobojenih ozemljih na Primorskem. V Beli krajini so se začele volitve v krajevne NOO in v okrajne skupščine že marca 1944. Postavili so tudi Denarni zavod Slovenije, ki je izdal plačilne bone v vrednosti 20 milijonov lir. Ti boni in zadolžnice posojila iz 1941 so delno nadomeščali okupatorjev denar (lire), jeseni 1944 pa je začel veljati še tako imenovani lirski bon, ki je, oprt na posojilo AVNOJ in vrhovnega poveljstva, začel spodrivati celo okupatorjev denar.

Marca 1944 je dobilo predsedstvo SNOS (vlada) svoje upravne administrativne odseke, ki so se jeseni še dopolnili. Naloga odseka za izgraditev narodne oblasti je bila pripraviti volitve v narodnoosvobodilne odbore in po izvolitvi skrbeti za njihovo pravilno poslovanje. Odsek za notranje zadeve je z Narodno zaščito skrbel za red in mir v zaledju. Odsek za prosveto je skrbel za kulturno dejavnost in ustanavljal ter vodil šole na osvobojenem ozemlju.

Najtežjo nalogo so imeli gospodarski odseki (za gospodarstvo, finance, trgovino, prehrano itd). Vojno gospodarstvo je zahtevalo čim večjo obdelavo zemlje in čim večjo pridnost ter iznajdljivost posameznikov v vseh gospodarskih panogah od kmetijstva do trgovine in obrti. Glavni viri dohodkov razvijajoče se slovenske zvezne enote so bili davki, ki jih je moral plačevati vsak, ki je imel dohodke, posojilo in prostovoljni prispevki. Glavni izdatek je bil nakup hrane za NOV in za aktiviste, a največji izdatek socialna pomoč revežem in družinam, ki so imele rednike v NOV.

Trgovina je dopuščala in pospeševala najširšo zasebno iznajdljivost in delavnost vseh trgovcev. Pomagala si je tudi z različnimi skrivnimi kanali za nakupovanje blaga zunaj osvobojenega ozemlja. Glavni takšni kanali so peljali na Hrvaško, v Italijo (Furlanija in celo Milan) in na Štajersko.

Pomanjkanje soli v Ljubljanski pokrajini je pripeljalo do zanimive trgovske izmenjave za hrano s sosednimi hrvaškimi kraji. Odsek za zdravstvo je skrbel za civilno zdravstveno službo. Poleg bolnišnic v Kanižarici je bila še civilna bolnišnica v Trebnjem in Starem trgu pri Ložu; za zdravje v okrožjih so skrbeli okrožni zdravniki, številne ambulante in v parti-zanskih bolničarskih tečajih izsolane bolničarke. Obstajale so lastne in to velike lekarne. Jeseni so na osvobojenem ozemlju ustanovili tudi civilno sodstvo, ki je razbremenilo vojaškega in odbore OF. Vojaška sodišča so se pomladi 1944 preuredila v redna in izredna. Redna 1. stopnje so bila brigadna, odredna in področna, 2. stopnje pa višja vojaška sodišča pri poveljstvih korpusov; izredno sodišče je v posebno pomembnih političnih in vojaških primerih postavljaj Glavni štab NOV in POJ. Civilna ali narodna sodišča so bila okrajna, okrožna in višja. Bila so voljena in so delovala v senatu (sodni zbor — zbornost).

Navodila in izkušnje upravnih in drugih organov so z osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini prenašali v ostale slovenske pokrajine, kjer so bili uspehi in izvajanja pač odvisni od vojaškega in političnega položaja v pokrajinah. Najuspešnejše je v tem pogledu sledila Ljubljanski pokrajini Primorska, kjer je bilo nekaj ozemlja stalno osvobojenega. Tik pred osvoboditvijo vse slovenske zemlje, 5. maja 1945, je izdalo predsedstvo SNOS (parlament) v Ajdovščini zakon o narodni vladi Slovenije in s posebnim ukazom imenovalo to vlado, ki se je 10. maja 1945 predstavila slovenskemu narodu v Ljubljani.

Vojaški premiki in osvoboditev. Glavni štab je vodil operacije v vsej Sloveniji, a številne okoliščine so v posameznih pokrajinah bistveno delovale na njihovo izvršitev, kar je zelo vplivalo tudi na razvoj ljudske oblasti in slovenske državnosti v posameznih pokrajinah. V **Ljubljanski pokrajini** je ves čas obstajalo osvobojeno ozemlje, ki se je postopoma sicer zmanjševalo, toda Bela krajina je ostala razen dveh kratkih sovražnikovih sunkov — ves čas svobodna. Na prelomu 1943/44 je 7. korpus z dvema divizijama obkobil Novo mesto in Kočevje, 18. divizija je bila na Hrvaškem. Ko je po ukazu vrhovnega poveljstva odšla 14. divizija na Štajersko, sta 15. in 18. divizija (po vrnitvi iz Hrvaške) še nekaj časa vezali obe mesti in prešli nato v večje premike proti Ljubljani in južni železnici. To odsotnost je izrabil sovražnik, začel je postavljati vrsto postojank ob zanj pomembnih prometnih žilah in s tem zmanjševal osvobojeno ozemlje ter se nevarno približal Beli krajini (dolina Krke). 7. korpus je v veliki ofenzivi maja 1944 sovražnika sicer potisnil iz doline Krke, ne pa tudi z obeh prometnih žil (Ljubljana—Novo mesto in Ljubljana—Kočevje). Začelo se je razdobje nadvse težkih in utrudljivih bojov predvsem ob dolenjski prometni žili. Na rušenje južne železnice je sovražnik silno ostro odgovarjal s pogostimi udarci v Loško dolino, proti Beli krajini (julij!), Suhi krajini in v dolino gornje Krke (avgust). Ko so septembra 1944 enote 7. korpusa uspešno napadle prometno žilo Zidani most—Ljubljana—Logatec, je sovražnik odgovoril z močno ofenzivo v Loško dolino in v dolino Krke. V začetku 1945 je poskušalo glavno poveljstvo znova

prevzeti iniciativo na prometni žili Novo mesto—Grosuplje, a so njegove sile po hudih bojih vrgli na desni breg Krke. Po trdih bojih na utrjenih položajih je sovražnik marca 1945 obvladal Suho krajino in se sredi aprila prebil do ceste Kočevje—Smuka—Dvor—Soteska—Meniška vas—Podhosta. V kočljivem stanju je pomagala ena od prekmorskih brigad in nato je 7. korpus v 2. polovici aprila 1945 v sodelovanju z enotami 4. armade JA prešel v zadnjo ofenzivo na kočevskem in roškem področju. Velika ofenziva je že 6. maja 1945 dosegla poslednjo sovražno utrjeno črto pred Ljubljano in sovražnik je po hudih bojih (Orlje!) v noči od 8. na 9. maj zapustil Ljubljano, ki so vanjo vkorakale 9. maja 1945 enote 7. korpusa od juga pa enote 29. hercegovske divizije.

Na Primorskem je skušal sovražnik obdržati vse pomembne prometne zveze proti Italiji, v Polhograjskih Dolomitih je močno pospeševal razvoj domobranskih postojank. Zato so se boji NOV usmerili predvsem na rušitev prometnih žil in na boje v Dolomitih. V boju za Združeno Slovenijo so naše enote obvladale vse narodno ozemlje in v duhu internacionalizma pomagale italijanskim partizanom. Uspehom septembra 1943 je sledila nemška ofenziva; iz NOV na Primorskem, h kateri je v operativnem pogledu spadal tudi del Gorenjske, smo ustanovili 30. in 31. divizijo NOV in POJ in konec 1943 9. korpus, ki je začel zgodaj spomladi 1944 ofenzivo na prometne žile in proti Dolomitom. Na vse to so Nemci odgovarjali s protinapadi in poskušali uničiti 9. korpus in osvobojeno ozemlje z osrčjem na Trnovski in Banjški planoti. Največje nemške ofenzive so bile poleti in pozimi 1944/45 ter sredi marca 1945, ko so deli 9. korpusa, stisnjeni v majhnem obroču na področju Vojsko, pretrpeli hude izgube. A že sredi aprila 1945 je 9. korpus očistil Trnovsko in Banjško planoto ter udaril proti Trstu in Gorici. Njegove enote so v noči z 29. na 30. april 1945 vdrle v Trst, ki so ga ob podpori vstaje v mestu in enot 4. armade JA v glavnem osvobodile že 1. maja 1945, pred prihodom angloameriških zaveznikov.

Na Gorenjskem je bil zlasti na levem bregu Save položaj bistveno različen. Tukaj so ponekod nastale močne domobranske postojanke, ki so jih poskušale uničiti enote 4. operativne cone.

14. divizija, ki je v začetku 1944 odšla na Štajersko, je po dolgi poti prek Hrvaške šele čez mesec dni prešla na drugo stran Sotle. V neprestanih bojih in pod najtršimi pogoji (sneg, mraz, ranjenci) se je v začetku marca 1944 izvila iz sovražnikovega obroča na Pohorje in Graško goro. Po preureditvi divizije so enote 4. operativne cone (14. divizija ter 6. in 11. brigada) prešle v ofenzivo predvsem z dvojnim ciljem: porušiti prometne zveze in sovražnikove sile ter domačine mobilizirati v partizane; le Štajerska je še imela močno »zalogo« za vpoklic v vojsko. Uspehi velikih bojov so bili vidni konec julija 1944, ko je v Zgornji Savinjski dolini nastajalo obsežno osvobojeno ozemlje s središčem v Gornjem gradu. Novembra 1944 so začeli Nemci hudo ofenzivo in osvobojeno ozemlje se je postopoma manjšalo. Zima 1944/45 je bila nevarna, a enot 4. operativne cone ni uničila. V za-

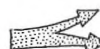
četku maja 1945 so prešle v ofenzivo proti Slovenski Koroški in jo očistile pred prihodom zaveznikov.

Protirevolucionarna dejavnost slovenske buržoazije. 6. aprila 1941 so v Ljubljani iz vseh strank sestavili Narodni svet, ki je po prekinitvi zvez z beograjsko vlado prevzel oblast in se skušal spretno vrteti med nemškim in italijanskim okupatorjem, dokler ni Hitler Slovenije razkosal, k sodelovanju pa so slovensko buržoazijo povabili samo Italijani (konzulta — sosvet). Že poleti 1941 so meščanske stranke dosegle načelen sporazum, ki je, »če zmagajo zahodni zavezniki«, vseboval zahtevo po Združenji Sloveniji, zvezno ureditev kraljevine Jugoslavije in združitve Jugoslavije z Bolgarijo. Zmeraj večji razmah OF je na prelomu 1941/42 postavil vrhove slovenskega političnega življenja pred izbiro: ali v boj za osvoboditev pod vodstvom OF ali proti temu boju in v sodelovanje z okupatorjem ter v narodno izdajstvo. Le posamezni nekdanji pošteni meščanski politiki so se rešili v OF, nekaj se jih je poskušalo reševati v »sredini«, uradna vodstva strank pa so prešla na stran izdaje. Kljub tej izdaji (oborožena bela garda, plava garda in domobranstvo) sta oba glavna politična tabora snovala tudi svojo ilegalo, svoje podtalno delovanje (»za vsak primer«). Liberalni tabor je ustanovil Napredno delovno skupnost s skrivnim listom Zarja svobode in s prav tako ilegalno Sokolsko legijo in Narodno legijo (kot sestavnim delom Mihailovičeve vojske v Sloveniji), a bolj zamotana je bila klerikalna ilegala ker je obsegala več struj. Iz obeh teh ilegal so v začetku maja 1942 ustanovili koalicijsko Slovensko zavezo, ki je ob kapitulaciji Italije razpadla. Takrat so klerikalci sklenili, da z Nemci ne bodo sodelovali, vendar so kmalu nato ustanovili protikomunistični odbor in potem s pomočjo Nemcev še Slovensko domobranstvo. Težje je bilo za liberalce, kajti gestapo — tajna državna policija v nacistični Nemčiji — je zaprl precej njihovih prvakov.

Ko se je jeseni 1944 bližal konec vojne, sta postala oba tabora silno delavna in v začetku decembra 1944 je več prvakov iz obeh taborov podpisalo Narodno izjavo, ki so jo datirali z 29. oktobrom 1944. Ta izjava je zahtevala Združeno Slovenijo, zvezno in družbeno pravično urejeno kraljevino Jugoslavijo in ustanovitev Narodnega odbora za Slovenijo kot »vrhovno slovensko narodno oblast«. Določili so tudi koalicijsko razmerje strank v tem odboru, 7 mest za klerikalce in 6 za liberalce in socialiste. Imenovanje članov je šlo počasi (boj za oblast, dasi so vojno izgubili!), kljub vsemu so januarja 1945 le imenovali vse razen socialističnega. Narodni odbor je imel do konca aprila 1945 zelo veliko sej, kjer so nadrobno obravnavali prevzem oblasti in delali tudi druge »velike« načrte. Odločilna je bila seja 27. aprila 1945, kjer so sklenili odstraniti pokrajinskega predsednika generala Rupnika, osamosvojiti slovensko domobranstvo in polastiti se oblasti. To je bilo lažje skleniti kakor narediti. Rupnik je imel vso zaslombo pri Nemcih, a med klerikalci in liberalci se je bil vztrajen in zagrizen boj, kdo naj bi bil novi slovenski »prezident«; še težje je bilo »osamosvojiti« domobranstvo, ki so aprila 1944 prisegli v navzočnosti ljubljanskega škofa

PREHOD ČEZ NERETVO 1943

EDINICE N.O.V.

OBRAMBNI POLOŽAJ N.O.V.

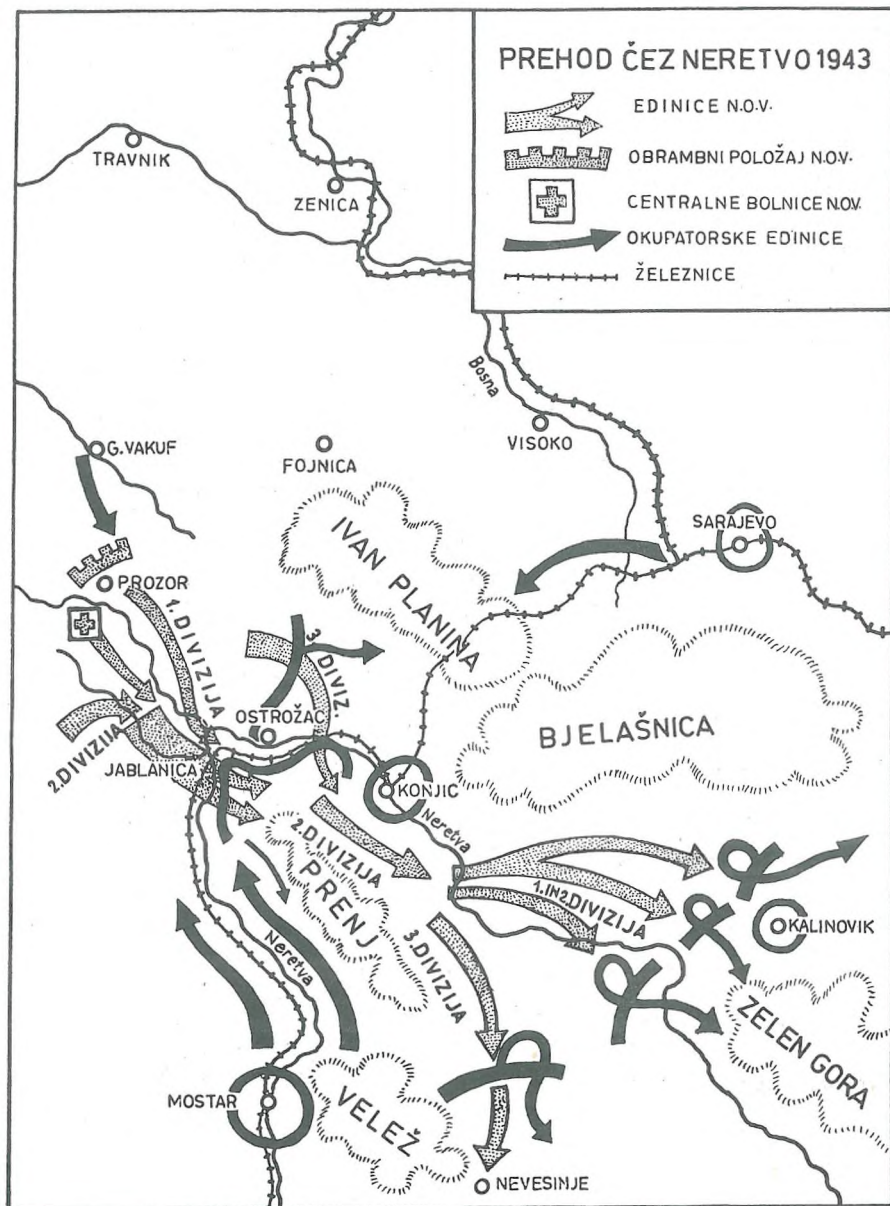
CENTRALNE BOLNICE NOV.

OKUPATORSKE EDINICE

ŽELEZNICE

dr. Rožmana zvestobo Hitlerju. Tudi polastiti se oblasti ni bilo lahko — nemški Hitlerjev pooblaščenec general Roesener je držal oblast do konca. Ko se je 3. maja 1945 na Taboru v Ljubljani poskušala slovenskemu narodu predstaviti edina slovenska »zakonita« oblast v obliki Narodnega odbora (plenuma), je Roesener še trdno sedel v sedlu, nato pa je sledil nenaden polom in brezglavi beg Nemcev in Narodnega odbora.

Partizanske bolnišnice v Ljubljanski pokrajini in oris partizanskih tiskarn v Sloveniji

Predaleč bi zašli, če bi hoteli opisati razvoj vsega partizanskega zdravstva v Sloveniji, zato se bomo omejili na kratek prikaz stanja partizanskih bolnišnic v Ljubljanski pokrajini, in to tik pred koncem vojne. Danes si sicer najrajši ogledujemo zanimivo partizansko bolnišnico Franjo pri Cerknem. Vedeti pa moramo, da so tako zakonspirirane bolnice bile v vseh slovenskih postojankah in pod najtežjimi pogoji celo na Pohorju. Vse partizanske bolnišnice v Ljubljanski pokrajini so bile razdeljene na 5 velikih skupin ali blokov. Skupina SCVPB (Slovenska centralna vojno-partizanska bolnišnica) je bila na Kočevskem Rogu. Imela je 11 strogo skritih in 2 nezakriti bolniški postojanki. Skupina SHVPB (Slovensko-hrvaška vojnopartizanska bolnišnica) je bila v Žumberku in je imela večino svojih nezakritih postojank razmeščenih po vaseh. Skupina SVPB-E (Slovenska vojnopartizanska bolnišnica — evakuacijska) je imela dve postojanki v Beli krajini. Skupina SVPB-R (Slovenska vojnopartizanska bolnišnica — Ribnica ali Ravne) je imela 3 skrite in 1 nezakrito postojanko na področju Krempe in nad Osilnico. Skupina SVPB-S (Slovenska vojnopartizanska bolnišnica — Snežnik) je imela 3 skrite in 1 nezakrito postojanko v Notranjskem Snežniku.

Vse skupine ali bloki so lahko sprejeli 1422 bolnikov; skrite postojanke 772, nezakrite pa 650.

Vsaka skupina je imela svojo upravo, ki so jo sestavljali upravnik bolnišnice, komisar, poveljnik in pomočnik komisarja. Te uprave so bile naravnost podrejene glavni upravi bolnišnic 7. korpusa. Vsaka skupina je imela svoj lastni ekonomat, ki je bil podrejen ekonomatu 7. korpusa, ta pa gospodarskemu odseku 7. korpusa. Vsaka bolniška postojanka oziroma oddelek v skupini je imel svoje vodstvo in intendanta. Pri upravi skupine je bil tudi lekarniški referent, ki je naročal zdravila v lekarni korpusa.

Stanje bolnikov je bilo marca 1945 takšnote: v SCVPB je bilo 189 bolnikov, v SVPB-E 103, v SVPB-R 167, medtem ko sta bili ostali dve skupini brez njih. V vseh skupinah je bilo 17 zdravnikov, a bolniškega osebja 799. Ker se je število bolnikov znižalo, je bila trenutno hrana zadostna in v redu. Primanjkovalo je vendar še vedno glavnih živil.

Oglejmo si še samo razvoj partizanskih tiskarn v najbolj splošnih potezah. Če bi hoteli govoriti o vseh partizanskih tiskarskih tehnikah, torej tudi o ciklostilnih tiskarnah, bi bilo to mnogo preobširno. Dokler je

bilo vodstvo NOB v Ljubljani, je seveda Ljubljana nosila glavno težo tiskanja in izdajanja revolucionarne partizanske besede. Tako so že 1941 in 1942 nastale v Ljubljani znane partizanske tiskarne Podmornica, Grafika, Tunel, Tiskarna Toneta Tomšiča in Jama.

Po odhodu vodstva NOB iz Ljubljane so nastale številne partizanske tiskarske tehnike predvsem na Dolenjskem. Od teh je postajala vse pomembnejša Urška 14 v Kočevskem Rogu. Po kapitulaciji Italije, ko so partizanski tiskarji dobili tiskarske stroje v Kočevju in Novem mestu, sta se na Kočevskem razvili dve veliki tiskarni, Partizanska tiskarna in Triglav. Obe sta natisnili veliko število knjig in raznih brošur, tiskali sta dvojce najpomembnejših glasil NOB Slovenskega poročevalca in Ljudsko pravico. Se danes smo včasih v zadregi s tiskarskim papirjem. Takrat pa je veljalo neizprosno načelo, da papir mora biti. Zato ga je takratna partizanska trgovinska mreža nakupovala in odpremljala v kočevske gozdove po silno zamotani poti prav iz Trsta ali iz severne Italije.

Prva partizanska tiskarna na Primorskem je bila tiskarna Ančka 222 (kasnejša Doberdob), za njo je nastala velika in sodobna tiskarna z lastno elektrarno, tiskarna Slovenija na Vojskem, ki je dobila brzotiskalni stroj celo iz Milana. Na Gorenjskem so 1944 nastale tiskarne Julija, Trilof (tri leta Osvobodilne fronte) in Donas. Trilof je izdala eno najlepših partizanskih del, pravo umetnino, Prešernovo Zdravico, ki bi mogla še danes uspešno tekmovati na vsaki tiskovni razstavi. Na Štajerskem je 1944 delala tiskarna Krim in še dvojce manjših.

Osvobodilna gibanja pri drugih narodih

Ko s ponosom ugotavljamo, da se osvobodilno gibanje ni nikjer razvilo do takšne popolnosti in uspešnosti kakor v Jugoslaviji, je prav, da se na kratko ozremo tudi na osvobodilna gibanja drugih narodov med drugo svetovno vojno. Vsi narodi, ki jih je tiščal jarem nacistične in fašistične okupacije, so se upirali. Moč in uspešnost njihovega odpora pa je bila odvisna od moči in sposobnosti vodstva njihovega odporniškega gibanja.

Država, ki je prva doživela yso krutost nemškega okupatorja, je bila Poljska. Tu se je razvilo zanimivo odporniško gibanje, ki je doživelo zaradi čudnih in najrazličnejših okoliščin pretresljiv konec. Rekli smo, da so Poljsko sredi septembra 1939 razdelili. Nekaj so je zasedli Nemci, nekaj Sovjeti, poljska vlada se je umaknila v London, od koder je že zelo zgodaj pripravljala odpor na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci. Že 1939 so na tem ozemlju ustanovili tajno poljsko podzemsko armado, ki je nastopala s sabotажami in manjšimi napadi, na kar so Nemci odgovorili s hudim nasiljem. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo se je obnovilo prijateljstvo med sovjetsko in poljsko vlado in v SZ se je začela iz poljskih vojnih ujetnikov (ujetih v vojni septembra 1939) sestavljati poljska armada, ki pa na Poljsko ni nikdar dospela.

Leta 1941 je poljska »vojaška v domovini« znatno narastla in je pomladi 1942 izvedla skrbne priprave za vstajo. Angleška vlada ji je pošiljala pomoč z letali, a vlada SZ ničesar.

Znano je, da so Nemci temeljito uničevali poljske Žide, kar je aprila 1943 sprožilo veliko vstajo v židovskem delu Varšave, vendar so Nemci vstajo v enem mesecu krvavo zatrli.

Na prelomu 1943/44 so imeli poljski partizani oblast nad obširnim področjem, nastajati pa so začele velike težave s sovjetsko vlado. Že pomladi 1943 se je v Moskvi ustanovila Zveza poljskih rodoljubov, toda Stalin je vse odkriteje poudarjal da rdeča armada ne bo sodelovala s poljskim osvobodilnim gibanjem, in zahteval, naj se to gibanje podredi Moskvi.

Aprila 1943 je zaradi tako imenovane katynske zadeve prišlo do popolnega preloma med poljsko in sovjetsko vlado. Katyn je gozd blizu Smolenska. Nemci so aprila 1943 razglasili, da so našli tukaj množična grobišča v tilnik ustreljenih rezervnih poljskih častnikov. Kdo jih je pobil? Nemci so trdili, da so to napravili Sovjeti, a ti so trdili obratno. To pomembno nerešeno vprašanje je pripeljalo do nevarne napetosti med sovjetsko in poljsko vlado.

Oktober 1943 je vodstvo poljske vojske v domovini naredilo prvi načrt o splošni vstaji. Prišlo je celo do sodelovanja med poljskimi partizani in rdečo armado, a njeni poveljniki so poljske partizane dosledno razoroževali. To se je še v mučnejših oblikah pokazalo poleti 1944, ko so poljski partizani sodelovali z rdečo armado pri osvobajanju Lvova in Lublina. Vlada SZ je takrat zahtevala, naj se poljski partizani postavijo pod poveljstvo poljske armade, ki je nastajala v SZ. (To je druga armada kot tista, ki smo o njej govorili zgoraj.) Ker so poljski partizani to odklonili, so jih začeli zapirati. Toda prišlo je še huješe.

Poleti 1944 se je rdeča armada nezadržno bližala Varšavi. Pred poljsko vlado v Londonu in osvobodilnim gibanjem na Poljskem je nujno stala zahteva, da morajo Varšavo osvoboditi s svojimi silami, ki so bile v Varšavi, in to pred prihodom rdeče armade. Konec junija 1944 so se v Varšavi že slišali sovjetski topovi onstran Visle, sovjetska letala so že napadala nemške vojaške zgradbe v Varšavi in sama sovjetska vlada je z letaki in po radiu klicala poljsko varšavsko podzemsko armado k vstaji.

V takšnih okoliščinah se je poljska podzemna armada 1. avgusta 1944 v Varšavi odločila za vstajo. Njeno vodstvo je bilo trdno prepričano, da bo rdeča armada v nekaj dneh v Varšavi. Začeli so se junaški boji, a ofenziva rdeče armade se je nenadoma ustavila onstran Visle. Vstaja v Varšavi, ki so ji le malo pomagale angleške letalske pošiljke (strelivo, prehrana), je zašla v hudo stisko. Še več! Vlada SZ je začela po radiu dolžiti vodstvo varšavske vstaje, da je dvignilo vstajo prezgodaj.

Kljub temu se je poljska podzemna armada v Varšavi tako hrabro borila, da so ji začeli Nemci prve dni septembra 1944 ponujati častno premirje. V Varšavi je primanjkovalo vsega, največje težave pa so bile z ranjenci, s strelivom, hrano in vodo. Toda 10. septembra 1944 je znova

oživel a ofenziva rdeče armade, ki je začela napadati varšavsko predmestje Prago onkraj Visle. Borcem v Varšavi so sovjetska letala prinašala pomoč. Tudi začasna poljska vlada, ki se je med tem oblikovala v SZ, je pozivala, naj Varšava vztraja v junaškem boju. Zadijvali so obupni boji, a rdeča armada tudi to pot ni šla prek Visle. Zakaj ne, še danes ni povsem jasno. Poljski borci v Varšavi so se morali 1. oktobra 1944 vdati in poljskega odporiškega gibanja, ki so ga vodili iz Londona, je bilo konec.

Tudi na Norveškem se je odporiško gibanje zelo razvilo. Vlada s kraljem se je umaknila v London. Iz delov norveške vojske, ki jih nemška vojska ni dosegla, so se s pomočjo Angležev pričeli razvijati osvobodilni oddelki, ki so konec vojne domovino odločno očistili okupatorjev in izdajalcev in omogočili vrnitev vladi ter kralju.

V posebnih okoliščinah je potekalo odporiško gibanje v Franciji. Ko je Hitler pomladi 1940 razdelil Francijo v zasedeno in nezasedeno, je začel general de Gaulle iz Londona klicati Francoze na upor. Že novembra istega leta je prišlo do številnih študentskih množičnih nastopov v Parizu, v katerih je padlo 12 in bilo ranjenih 50 ljudi. Maja 1941 je KP Francije poklicala Francoze k ustanovitvi narodne fronte, v boj za svobodo domovine. Na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo so francoski komunisti vzklikali, da je vojna že dobljena, francoska vlada v Vichyju pa je začela nabirati prostovoljce za boj proti Sovjetski zvezi. Tega dne je KP Francije poslala prve partizane v gozdove.

Poleti 1941 se je v nemal plamen odpora po vsej Franciji in Nemci so na to odgovarjali s streljanjem talcev; pri tem so jim vneto pomagali domači izdajalci.

V Franciji sta bili sprva dve vrsti partizanov. Partizani, ki so se dvignili na klic KP Francije, in tako imenovani čakajoči partizani. Ti drugi so sicer tudi odšli v gozdove, a so čakali na znamenje iz Londona, kdaj se naj začno bojevati, češ da bi bilo drugače škoda žrtev.

Na prelomu 1942/43 so postali pravi partizani podjetnejši in začeli napadati nemške postojanke. Nemci so podvojili strahovanje, predvsem pa so nasilno odganjali mlajše ljudi na delo v Nemčijo.

Marca 1943 so partizani ustanovili narodni svet odpora; ta je združil vsa najrazličnejša odporiška gibanja pod poveljstvo generala de Gaulle, ki je bil še vedno v Londonu. V tem narodnem svetu je bila najmočnejša partizanska skupina vsekakor komunistična.

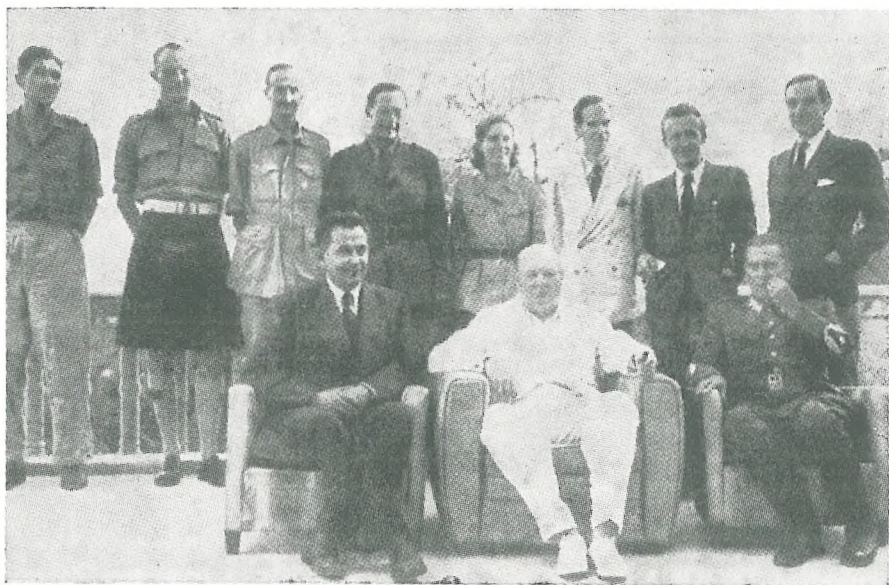
Angleška vlada je francosko odporiško gibanje podpirala in mu pošiljala z letali orožje. Toda večina tega orožja je prišla v roke čakajočih partizanov in kmalu tudi v roke Nemcev, ki so veliko teh čakajočih partizanov zaradi njihove neborbenosti polovili.

Šele na pomlad 1944 je narodni svet odpora izdal jasen program in napovedal boj za novo Francijo. Partizansko gibanje se je močno razgibalo, ali tudi Nemci so začeli večje hajke ali pogone predvsem v goratih predelih. Zelo ostro so odgovarjali posebno na razno sabotažno dejavnost.

Ko se je v severni in južni Franciji začelo anglo-ameriško izkrcavanje, se je seveda število partizanov podesetorilo in ti so brez dvoma močno

olajšali zavezniško napredovanje po Franciji. Vsa velika mesta kot Pariz, Lyon, Marseille itd. so osvobodili Francozi sami. A to ni bilo vseh de Gaulle. Ta se je namreč — kakor Thiers pred 74 leti — bolj bal obo-roženega francoskega ljudstva kot Nemcev. To se je jasno videlo takrat, ko so v Parizu sredi julija 1944 izbruhnili številni množični nemiri. Mesec dni nato je prišlo v Parizu do splošne stavke in tedaj je KP Francije poklicala Pariz k vstaji in takoj nato je to storil tudi narodni svet odpora. Bilo je sicer premalo orožja, a študentje so se metali, pojoč marseljezo, na nemške tanke s steklenicami benzina. 20. avgusta 1944 je začel de Gaulle mešetariti z nekakšnim premirjem z Nemci v Parizu, na kar so komunisti razglasili geslo, da je to izdaja in da ne sme noben Nemec nekaznovan iz Pariza. V Parizu so rastle barikade, a o vsem tem je lon-donski radio molčal kot grob. Pariz se je sicer osvobodil sam, toda takoj zatem so prišli v mesto tanki francoske divizije, ki je bila v sestavu zavezniške armade. In tega dne je bilo pravzaprav tudi konec francoskega partizanstva.

Razne sabotažne skupine so nastale tudi v **Belgiji**. Tem je belgijska vlada iz Londona natančno določala njihova »področja« in jih predvsem opozarjala, naj se izogibajo nepotrebnim žrtvam. Za odporniško gibanje na **Nizozemskem** so bile značilne velike stavke, ni pa bilo partizanov in sabotažnih skupin. Tudi na **Danskem** je prihajalo do stavk; zelo zgodaj že je tu začelo izhajati veliko podtalnega tiska. Leta 1942 so se na Dansko spustili prvi danski padalci iz Anglije, za boje na Danskem se je priprav-

Sestanek Tito—Churchill

General Drapšin
raportira E. Kardelju
o osvoboditvi
Primorske

ljalo tudi več tisoč danskih vojakov na Švedskem. Leta 1943 se je partizansko gibanje, ki je dobivalo orožje iz Anglije, povečalo in ob osvoboditvi Danske je bilo več deset tisoč partizanske vojske.

Vse drugače in mogočno se je razvilo odporniško gibanje v **Italiji**. Začetke italijanskega odpora, ki je zanj dala pobudo KP Italije, zasledimo že sredi 1942, močnejše pa se je odpor razvil po kapitulaciji Italije. Čeprav so Nemci prav kmalu zasedli skoraj vso Italijo in v severnem delu ustanovili »socialno republiko« z Mussolinijem na čelu, je osvobodilno gi-

banje v Italiji dobro potekalo. Ustanovili so odbor narodne osvoboditve, v katerega so stopile vse glavne politične protifašistične stranke, komunisti, socialisti itd. Toda ta odbor se nikakor ni mogel sporazumeti o najpomembnejšem, o končnem cilju osvobodilnega boja. A ta odbor je imel še več drugih napak. Največja je bila ta, da ni mogel nikdar sestaviti enotne partizanske vojske. Podobno kakor v Franciji je imela tudi v Italiji vsaka stranka, vključena v osvobodilno gibanje, svojo lastno partizansko vojsko (komunisti na primer svoje garibaldinske brigade, socialisti Matteottijeve itd.). Čeprav je sicer obstajalo nekakšno vrhovno poveljstvo, so italijanske partizanske armade delovale najprej po navodilih svojih strankinih vodstev. Od vseh strank je bila v osvobodilnem gibanju najmočnejše zastopana komunistična partija Italije, ki je imela tudi največ in najboljše urejenih brigad.

Ko so anglo-ameriški zavezniki začeli počasi potiskati Nemce iz Italije, se je pokazalo še nekaj skrajno neugodnega za italijanske partizane. Ti so zaveznikom delali velike usluge. A ko so zavezniki pregnali Nemce in fašiste z določenih področij, so partizane močno pohvalili, pripravili so jim tudi velike slovesnosti — nato pa so jih razorožili in poslali domov.

Po zavzetju Rima v začetku junija 1944 se je zavezniška vojska ustavila na Apeninih. Tako so bili pretrgani tudi stiki med glavnim osvobodilnim odborom v Rimu in vodstvom osvobodilnega gibanja v severni

Slovenska vlada v Ajdovščini

Italiji. Tukaj se je osvobodilno gibanje že zelo zgodaj povezovalo z vodstvom OF slovenskega naroda in dobivalo od njega veliko dragocene pomoči.

Zaveznikom ta pomembni razvoj partizanstva v severni Italiji ni bil všeč. Že pozimi 1944/45 so severnoitalijanskim partizanom svetovali, naj odidejo domov; temu so se zlasti odločno uprli komunisti. Ko so zavezniki zavzeli severno Italijo, je tudi tukaj doletela partizane ista usoda kakor poprej njihove tovariše na jugu. Tako so se rešile pravzaprav samo tiste italijanske garibaldinske enote, ki so bile v enotah NOV in POJ. Od teh je bila v 9. korpusu divizija Garibaldi-Natisone.

Poglejmo si še razvoj osvobodilnega gibanja v Grčiji. Tudi tu se je končalo osvobodilno gibanje zelo žalostno. Grška komunistična stranka je že 1941 ustanovila osvobodilno fronto, ki so se vanjo vključile demokratske sile Grčije. Ta fronta je kmalu poslala na delovna področja svoje prve partizane ELAS¹ skoraj istočasno pa so nastopile našim Mihailovičevim četnikom podobne grške sile EDES.² Obojne sile so bile spočetka majhne, a ELAS se je — tudi s pomočjo jugoslovanskih partizanov — razvijal boljše in uspešnejše. Prizadevanje, da bi obojne sile prišle pod enotno poveljstvo, je bilo ves čas veliko. Toda pokazale so se prehude razlike, kar je pripeljalo pomladi 1943 do ostrih in nevarnih bojov med enotami ELAS in Edes. Sporazumeli so se šele poleti 1944, vendar ta sporazum ni trajal dolgo.

Ko so se septembra 1944 Nemci začeli umikati iz Grčije in so bile osvobojene že tudi Atene, je bila prva skrb Angležev razorožiti vso grško partizansko vojsko (podobno kakor v Italiji). Sile Edes so na to pristale, ELAS pa ne. Zato je dvignil ELAS decembra 1944 veliko vstajo v Atenah, ki so jo britanske sile le s težavo zadušile, saj so morale priti v velikem številu celo iz Italije.

Tako je Grčija prešla v razdobje državljanske vojne.

Tudi v obeh deželah, ki so ju zasedli Nemci že pred začetkom 2. svetovne vojne — v **Avstriji in ČSR** — se je med vojno začelo osvobodilno gibanje. V obeh pa so se začele iste težave kot pri osvobodilnem gibanju na Poljskem. Osvobodilno gibanje so hoteli voditi voditelji raznih anti-fašističnih strank, ki so živeli doma v globoki ilegali, pa tudi Moskva s pomočjo tam živečih vodilnih avstrijskih, čeških in slovaških komunistov. V nobeni od teh dežel zato odpor ni bil enoten, so pa narodi pokazali veliko voljo za boj in doprinesli tudi veliko žrtev.

¹ ELAS (Ellinikos Laikos Apeleftheretikos Stratos — Grška narodno-osvobodilna armada).

² EDES (Ethniké Demokratiké Elliniké Symmahia — Narodnodemokratska zveza Grčije).

Posledica bombe na Hirošimo

D

IMPERIALIZEM — NEOKOLONIALIZEM

(1945 do 1964)

S tem prehajamo v razdobje najnovejše ali sodobne zgodovine. Nakazali bomo le glavne dogodke in si pri njih zapomnili, da se še neprestano razvijajo. Nekateri tod opisani dogodki imajo že danes drugačno obliko in že celo vsebino. Zavedati se moramo, da se čas nikdar ne ustavi in da je včasih zelo težko ločiti med včeraj, danes in jutri.

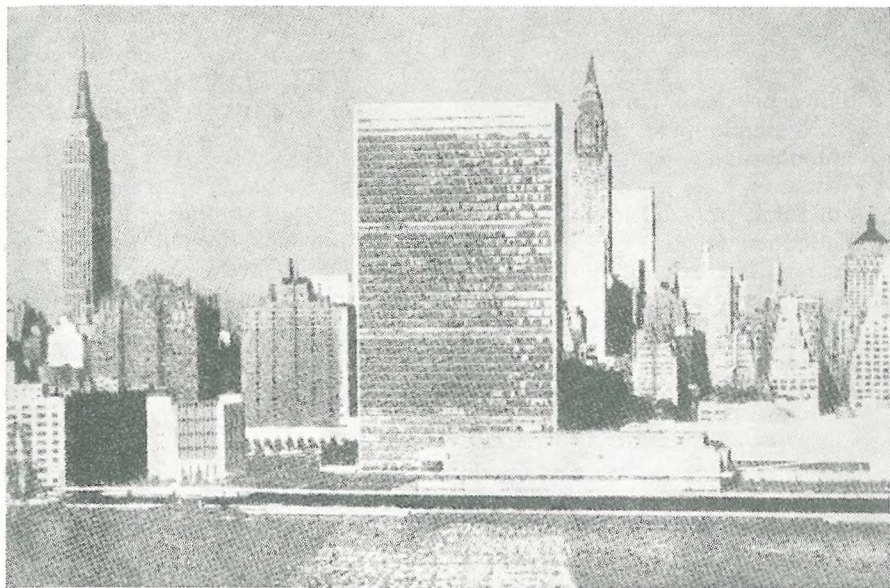
Konec druge svetovne vojne je prinesel velike spremembe. V Evropi je nastala cela vrsta novih socialističnih držav, a v Afriki in Aziji se je začelo narodnostno prebujanje domačih ljudstev, ki je terjalo ustanovitev številnih samostojnih držav.

Imperializem je zašel v hude škripce. Izguba nekdanj bogatih kolonij in prebujanje nekdanjih kolonialnih narodov mu niso mogli vlivati posebnega upanja, še manj revolucionarne misli in dejavnost številnih afriških in azijskih ljudstev. Vendar še malo ni kazal volje, da bi se vdal. Ni mogel ukrotiti in znova obrzdati upornih azijskih in afriških ljudstev z vojsko, zato se je lotil nove, zelo pretkane politike — neokolonializma.

Neokolonializem (novi kolonializem) je poskus imperializma, da bi obdržal v prejšnjih kolonijah in nesvobodnih deželah iste pravice, kakršne je imel nekdanj, in to s pomočjo dela domače buržoazije in z drugačnimi načini brez neposredne zunanje nadoblasti. Poglejmo primer. Nekdanji belgijski Kongo, ta silno bogata afriška dežela, si je razmeroma lahko priborila svobodo in samostojno državo. Toda kaj ji je to pomagalo, če se je belgijski in svetovni imperializem prav kmalu povezal z domačo kongoško buržoazijo (npr. Čombe) in z njeno pomočjo obdržal pravzaprav isti položaj v državi, kakor ga je imel nekoč.

1. MEDNARODNI POLOŽAJ

Organizacija združenih narodov (OZN). Temelje te svetovne organizacije, ki naj bi skrbela za red in mir na svetu, so postavili že na konferenci zunanjih ministrov v Moskvi 1943, organizacijo samo pa so ustanovili junija 1945 v San Franciscu, medtem ko je bilo njeno prvo zasedanje

Palača OZN v New Yorku

v začetku 1946 v Londonu, kjer so sklenili, da se njen sedež prenese v New York.

OZN ima dva oziroma tri posebno pomembne organe: Generalno skupščino, Varnostni svet in generalni sekretariat. V Generalni skupščini ima vsaka država-članica en glas le Sovjetska zveza ima tri glasove — Sovjetska zveza, Belorusija in Ukrajina — in v njej za sprejetje sklepov zahtevajo dvetretjinsko večino. Drugi najpomembnejši organ je Varnostni svet (VS), ki naj bi bil resnični čuvár miru na svetu. Šteje 11 članov; od teh je 5 stalnih s pravico veta (ZDA, Sovjetska zveza, Velika Britanija, Francija, Čangkajškova Kitajska), a 6 članov volijo na dve leti. Če pride do hudih mednarodnih napetosti, mora uporabiti VS najprej vsa miro-ljubna sredstva. Če ta ne pomagajo, ukrepa diplomatsko in gospodarsko, in če še to ne pomaga, ukrepa tudi vojaško.

Tretji najpomembnejši organ je generalni sekretariat, ki vodi najbolj odgovorne posle. Poleg tega ima OZN še razne komisije in svete.

OZN oziroma njen VS je doslej odločno posegel že v več hudih svetovnih kriz. Ponekod je imel uspehe, ponekod tudi ne. Že 1948 je Generalna skupščina OZN zahtevala, da je treba rešiti nemško vprašanje, leto dni zatem je odločno posegla v ostre spore med Izraelom in Egiptom ter ostalimi državami Bližnjega vzhoda, leta 1950 in naslednja leta je posredovala v korejski vojni. Leta 1955 je načela zelo zapleteno alžirsko vprašanje, naslednje leto je uspešno delovala ob francosko-angleškem napadu

na Egipt, manj uspeha je imela v dogodkih na Madžarskem, leta 1957 se je lotila vprašanja razorožitve, a ga je odložila na nedoločen čas, leta 1958 je znova reševala krizo na Bližnjem vzhodu, leta 1960 pa začela reševati še danes nerešeno vprašanje v Kongu. Na žalost je prav v začetku 1965 iz OZN stopila prva država — Indonezija, a se je potem zopet vrnila.

Mednarodna politika. Govorili smo že o konferenci velikih treh v Potsdamu, kjer so sprejeli pomembne sklepe. Na žalost je treba reči, da so bili tukaj pravzaprav zadnjikrat soglasno sprejeti sklepi med Vzhodom in Zahodom. Morda je izjema samo pariška mirovna konferenca, kjer so februarja 1947 sklenili mir med zmagovito antifašistično zvezo ter s Finsko, Italijo, Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo. A ne tudi z Nemčijo.

Mesec dni po mirovni konferenci je prešel v napad »zahod« proti »vzhodni nevarnosti«. Predsednik ZDA Truman je obljubil vsestransko pomoč Grčiji in Turčiji, da bi »zajezil nevarni vpliv Sovjetske zveze«. To imenujemo Trumanovo doktrino (načelo). Junija istega leta je ameriški zunanji minister Marshall v strahu pred revolucijo v Evropi ponudil finančno podporo za ustanovitev gospodarsko močne Evrope. To imenujemo Marshallov načrt. Vlada Sovjetske zveze je vse to obsodila kod dolarski imperializem in je po izjavi takratnega vidnega sovjetskega politika Ždanova ustanovila, »da bi torpedirala Marshallov načrt«, Informburo nekaterih komunističnih strank in kmalu zatem na konferenci v Varšavi vzhodni tabor iz držav, katerim je prinesla svobodo rdeča armada.

Svet — Evropa se je začel deliti po »železni zavesi« na dva tabora, na vzhodni in zahodni. V enem je igrala prvo violino Sovjetska zveza, v drugem pa ZDA. Še korak dalje in znašli smo se v »hladni vojni«.

Začelo se je tisto, kar srečujemo tolikokrat v zgodovini, kdo bo koga. Aprila 1949 so ZDA ustanovile Severnoatlantsko obrambno zvezo (NATO = North Atlantic Treaty Organisation). ZDA so se odločile dajati vojaško pomoč številnim evropskim državam in so obljubile še večjo, če bi katero od teh napadla SZ.

Seveda se v takšnem ozračju ni moglo uspešno niti začeti reševati takrat in še danes eno najtežjih vprašanj — ureditev Nemčije. Vlada SZ je postavljala svoje predloge in vztrajala na njih, vlada ZDA pa svoje. Zato sta septembra 1950 nastali dve Nemčiji, vzhodna Nemčija in zahodna Nemčija.

Kako se rešiti iz začaranega kroga hladne vojne? Indijski državnik Nehru in kitajski državnik Ču En Laj sta junija 1954 predlagala »miroljubno sožitje« (koeksistenca), ki naj bi temeljilo na neokrnjeni samostojnosti slehernega, velikega in malega naroda, na odklanjanju sleherne napadalnosti, na enakopravnosti slehernega naroda in na nevmešavanju v notranje zadeve katere koli države.

Toda ZDA so ustanovile še Jugovzhodno azijsko obrambno zvezo (SEATO = South East Asia Treaty Organisation) in potegnile — za obrambo proti »rdeči nevarnosti« — v ta tabor Veliko Britanijo, Francijo, Avstralijo, Novo Zelandijo, Siam, Pakistan in Filipine.

Zelo se je svet razveselil novice o sestanku »na najvišji ravni« odgovornih voditeljev SZ, ZDA, Velike Britanije in Francije, ki je bil julija 1955 v Ženevi. A veselje je bilo prezgodnje. Uspehov ni bilo in že leto dni zatem smo stali zaradi tako imenovane egiptovske krize pred veliko nevarnostjo novega svetovnega spopada.

Predsednik ZDA Eisenhower je znova prešel v ofenzivo. Razglasil je, da bodo ZDA vsako državo na Bližnjem vzhodu branile pred komunistično nevarnostjo, če bo to hotela. To imenujemo Eisenhowerjevo doktrino; odklonile so jo le nekatere države Bližnjega vzhoda.

2. EVROPSKE ZADEVE

Konec vojne je segala SZ proti zahodu kot carska Rusija nikdar. Rdeča armada je bila na Poljskem, v Romuniji, Bolgariji, v Avstriji in Nemčiji ter skoraj v vsej Češkoslovaški republiki. Stroga delitev Evrope na vzhod in zahod je trajala nekako do Stalinove smrti, ko se je napetost za nekaj časa polegla, vendar se je po dogodkih na Madžarskem znova zaostrila.

Na vsem zahodu Evrope, daleč zunaj sovjetskih meja, je veljala rdeča armada za junaško armado. Toda zahod je imel takrat v posesti atomsko bombo; v tem ga je Sovjetska zveza dohitela 1949. Nato so dobile ZDA vodikovo bombo; 1954 jih je dohitela Sovjetska zveza tudi v tem.

Nemčija. Del vzhodne Prusije je zasedla rdeča armada, do črte Odra — Nisa pa Poljska. Slišali smo že, kako sta nastali dve Nemčiji. Oglejmo si najprej Zahodno Nemčijo, imenovano zdaj **Zvezno republiko Nemčijo**. Njeno središče je Bonn. Država se je dobro uveljavljala in navezovala diplomatske stike z drugimi državami. ZDA so jo gospodarsko toliko podprle, da se je zgodil »gospodarski čudež«, ko je gospodarsko stanje Zahodne Nemčije močno preseгло celo predvojnega. Toda ta Nemčija je 1956 zopet vpeljala vojaško obveznost, prepovedala komunistično stranko Nemčije in njena armada se je kmalu oborožila z atomskim orožjem.

Drugače se je razvijala vzhodna Nemčija — **Nemška demokratična republika**. Tukaj je spočetka povsem gospodarila vlada SZ, ki je 1952 dovolila oboroženo ljudsko milico. Zgodaj poleti 1953 so bili v vzhodnem Berlinu veliki delavski nemiri, ki so jih s težavo zatrli sovjetski tanki in izredno hude in nagle kazni. Leta 1956 so ustanovili nemško ljudsko armado, a sovjetska vojska je še ostala.

Najtežje nemško vprašanje je še vedno nemška združitev, podpis mirovne pogodbe in usoda Berlina. Predlogov je bilo že nešteto. Zahodne velesile so 1953 predlagale, naj bi se po vsej Nemčiji izvedle najprej svobodne volitve za vsenemško narodno skupščino. Ta naj bi sestavila demokratično vlado, ki bi mogla podpisati mirovno pogodbo in odgovarjati za njeno izpolnjevanje. Toda vlada SZ je bila odločno proti. Leta

1953 je predlagala, naj se najprej obe Nemčiji združita, a ta združitev naj bo delo Nemcev samih. Zdaj so bile odločno proti zahodne velesile.

Vlada Sovjetske zveze je načela tudi berlinsko vprašanje. Rekli smo že, da so Berlin razdelili na štiri okupacijske cone, ves Berlin pa je ležal in še danes leži na območju Vzhodne Nemčije. Kaj je to v resnici pomenilo, se je pokazalo že leta 1948, ko so se medzavezniški odnosi v Berlinu prvič močno zaostрили. Takrat je rdeča armada zaprla vse dohode v Berlin in zahodni zavezniki so mogli oskrbovati svoje okupacijske sile v mestu le po zraku (zračni most). Sovjetska vlada je predlagala, naj bi izročili upravo vzhodnega Berlina vzhodnonemški vladi. Čeprav so bili zahodni zavezniki proti, je Sovjetska zveza vzhodni Berlin izročila v upravo vzhodnonemški vladi.

Nato je nemško in berlinsko vprašanje za nekaj časa zašlo v slepo ulico. Znova sta načela obojno vprašnje predsednik ZDA John Kennedy in predsednik sovjetske vlade Nikita Hruščev prve dni junija 1961 na sestanku na Dunaju. Hruščev je predlagal, naj bi podpisali mirovno pogodbo z Nemčijo že do konca leta 1961, a zahodni Berlin naj bi postal v mejah vzhodne nemške države mednarodno mesto.

Vlada ZDA je bila odločno proti, zato je vzhodnonemška vlada v noči od 12. na 13. avgusta 1961 med vzhodnim in zahodnim Berlinom razglasila zaporo; ta se je kmalu zatem spremenila v pravi kitajski zid, ki obstaja še danes.

Z novim predlogom je nastopila sovjetska vlada junija 1963: mirovna pogodba naj ustvari dve samostojni nemški državi, zahodni Berlin pa naj postane svobodno mesto.

Avstrija se je med vojno borila kot sestavni del Nemčije na vseh bojiščih, toda že med vojno je konferenca v Moskvi 1943 sklenila, da jo bodo obnovili. Rdeča armada je sredi aprila 1945 zavzela Dunaj. Avstrijo so si zavezniki razdelili podobno kakor Nemčijo na štiri okupacijske cone in prav tako Dunaj. Štirje zavezniški vrhovni poveljniki so tudi tukaj spočetka predstavljali vrhovno oblast, vendar je postala Avstrija, čeprav zasedena, že od jeseni 1945 nekako neodvisna, saj je dobila svojo zvezno vlado. Niso ji pa vrnili južne Tirolske, zato prihaja med njo in Italijo večkrat do zelo hudih sporov.

Že 1947 je Avstrija pristopila k Marshallovemu načrtu in ZDA so ji dale znatno denarno pomoč. Leta 1955 je postala po državni pogodbi zopet samostojna država, toda morala se je zavezati, da bo ostala popolnoma nevtralna.

Kot naša soseda ima Avstrija slovensko narodno manjšino na Koroškem in hrvaško na Gradiščanskem. Naša država si vsestransko prizadeva, da bi se izpopolnjevale pravice, ki gredo našima narodnima manjšinama, in da bi uživali Slovenci in Hrvati v Avstriji iste državljske pravice kot avstrijski državljani.

Sovjetska zveza. O njeni zunanji politiki smo v glavnem že slišali. K ustanovitvi Informbiroja bi dodali še to, da je hotela sovjetska komunistična stranka imeti v tej ustanovi pod videzom izmenjave izkušenj in

sodelovanja med komunističnimi strankami organ za obvladovanje drugih komunističnih strank. Med temi strankami je bila tudi KPJ, ki pa se je kmalu zapletla v hude spore s sovjetskimi voditelji. Ti spori so se poravnali šele čez nekaj let.

Na Daljnem vzhodu je Sovjetska zveza še leta 1945 podpirala Čang-kajškovo Kitajsko, toda čez pet let je sklenila tridesetletno prijateljsko pogodbo z Ljudsko republiko Kitajsko. Med vojno na Koreji je razglasila strogo nepristranost, ali po vojni je takoj podprla Severno Korejo.

Rekli smo, že da je konec vojne SZ uživala velik ugled. Stalin si je obdržal tudi po vojni vso oblast. Že 1951 je vlada SZ razglasila, da prehaja država od socializma h komunizmu. 5. marca 1953 je Stalin umrl. Brez dvoma je bil velika osebnost, ki mu bo šele trezna zgodovina odmerila mesto, ki mu gre.

Po Stalinovi smrti so se začele velike spremembe na vodilnih sovjetskih mestih. Močno se je dvignila osebnost Nikite Hruščeva. Ta je februarja 1955 na XX. kongresu sovjetske partije govoril o Stalinovem izrabljanju oblasti za velikih predvojnih čist, poudaril, da je treba prenehati s čaščenjem Stalinove osebnosti, napovedal konec stalinizma in vrnitev k leninizmu.

Hruščev je sprožil zanimiv razvoj, ki še danes ni končan. O tem, da je treba nehati s Stalinovim čaščenjem, so govorili tudi na XXII. kongresu sovjetske partije; sledila je odprava imen mest, poimenovanih po Stalinu (Stalingrad = Volgograd itd.). Danes je SZ poleg ZDA najmočnejša država na svetu. V rokah ima strahotno moč atomskih bomb, oborožena je z najsodobnejšim in najpopolnejšim orožjem. Njeno silno obrambno sposobnost dokazuje na primer sestrelitev ameriškega vohunskega letala visoko nad Sverdlovskim z vodenimi raketnimi izstrelki maja 1960. Mesec dni nato je sovjetski obrambni minister ukazal streljati z raketami na vsako oporišče, od koder bi priletelo letalo v sovjetski zračni prostor. Sovjetska zveza je začela prva osvajati tudi vesolje. Jeseni 1957 so izstrelili prva dva sputnika, umetna satelita, kar je znova dvignilo njeno samozavest.

Konec oktobra 1961 je opravila SZ svoj 27. jedrski poskus v zraku. To pot kar s 50-megatonsko bombo. Leto dni poprej je ljudsko štetje izkazalo, da ima SZ 209 milijonov prebivalcev.

Madžarska je sodelovala pri napadu na SZ, je pa po številnih notranjih in zunanjih zapletljajih 1945 in tedaj, ko jo je zasedala rdeča armada, napovedala Nemčiji vojno in podpisala premirje med SZ in zahodnimi silami.

Najprej so izvedli agrarno reformo in delno podržavili vsa večja podjetja. To je pripeljalo do prvih notranjih trenj in nastajala in rastla je opozicija. Leta 1948 se je Madžarska popolnoma povezala s SZ. Začeli so se hudi spori s katoliško cerkvijo. Leta 1949 so nastali ostri spori v KP Madžarske, v kateri so se nekateri ugledni člani postavili na stran Jugoslavije, ko so jo brekemale države Informbiroja. Marca 1950 se je

začela prva petletka, a kmetje so se ustanavljanju prisilnih zadrug ali kolhozov močno uprli.

Šele po Stalinovi smrti se je položaj trenutno izboljšal. Vlada je prešla v roke Imre Nagyja, ki je obljubil pomembne preosnove, razpust koncentracijskih taborišč, izpustitev političnih zapornikov, znižanje prenapetega petletnega načrta, svobodo cerkve itd. A Nagy je moral odstopiti. Lok je bil prenapet. Nobenega dvoma ni, da so pošteni madžarski voditelji mislili dobro in iskreno, vendar ne smemo tudi pozabiti, da je bil notranji in zunanji sovražnik zaradi močno neurejenih razmer stalno na delu. Na Madžarskem je prišlo do zelo hudih dogodkov.

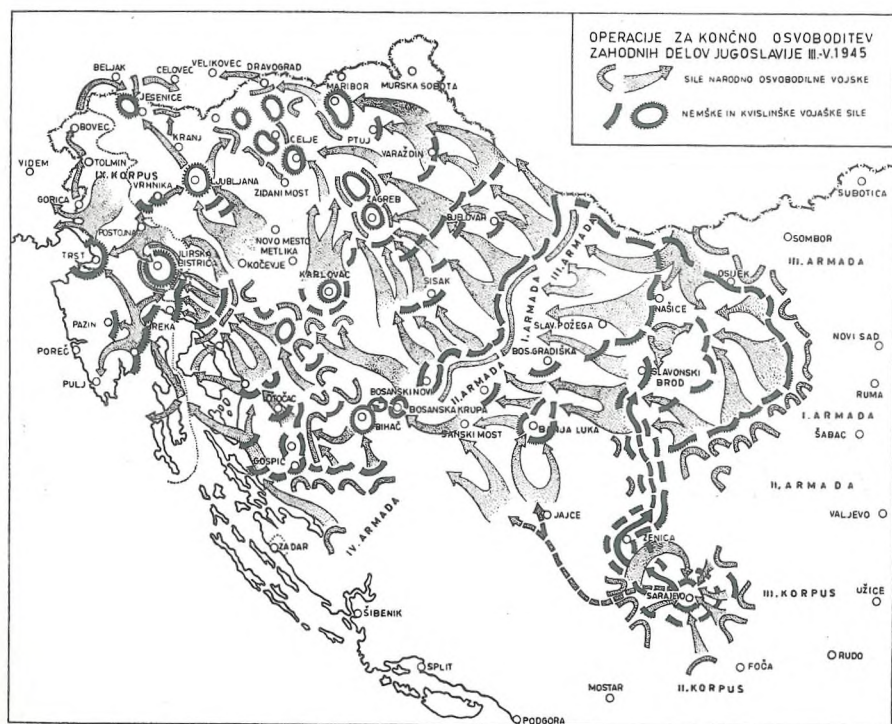
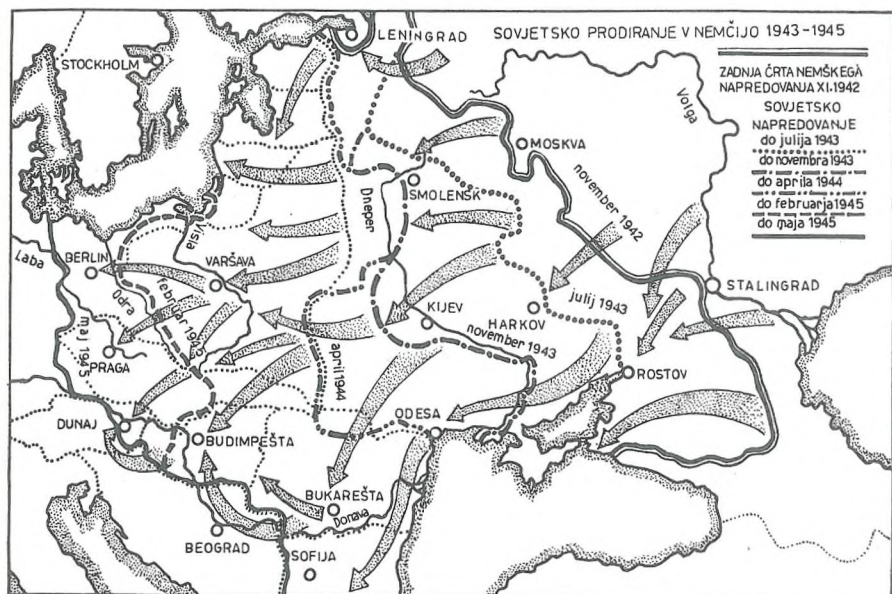
Nezadovoljstvo poštenih rodoljubov, a hkrati tudi nekaterih nasprotnikov napredka, reakcionarjev, je začelo kazati svoj obraz 22. oktobra 1956. Mladina, študenti so demonstrirali, zahtevali znova Nagyjevo vlado, odpoklic rdeče armade iz Madžarske itd. K tem nejasnim razmeram je pristavila svoj lonec tudi reakcija. Položaj je postal silno negotov in zapleten. Že 24. oktobra 1956 so v množične nastope posegli sovjetski tanki, ki pa so naleteli na silovit odpor. S tem posredovanjem je začel Nagy sestavljati novo vlado, ki naj bi bila odpravila vse hude napake.

Toda plaz se je že sprožil in ni ga bilo moči več ustaviti. Vojsna je zajela Budimpešto in vso državo. Madžarska vojska in milica sta se pridružili upornikom in vse je navalilo na rdečo armado. Ta se je polagoma umikala in kmalu je bil ves zahodni del Madžarske v uporniških rokah. Stanje se je vse bolj zapletalo, hkrati je postajalo vse jasnejše, da se dobile prevladajočo besedo v taboru upornikov reakcionarne sile.

Nagy je 28. oktobra 1956 sestavil novo vlado, v katero so prišli tudi nekomunisti. Prav ti so, upajoč na pomoč od zahoda, 1. novembra 1956 razglasili Madžarsko za nevtrarno državo in pretrgali zveze z varšavsko pogodbo. Po tej varšavski pogodbi je imela namreč SZ pravico braniti Madžarsko. Toda s tem so se madžarski reakcionarji ušteli. Zahod je bil takrat prehudo zaposlen pri napadu na Egipt, da bi bil mogel pomagati Madžarski. V tem so na Madžarsko ponovno vdrli sovjetski tanki in Nagyja so aretirali; duša reakcionarjev — budimpeštanski kardinal pa se je rešil z begom v ameriško veleposlaništvo.

Sestavili so novo vlado, ki se je strinjala z vdorom sovjetskih tankov. Toda ti niso imeli lahkega posla, kajti uprli so se jim madžarski delavci. Šele ko je začela rdeča armada 4. novembra 1956 z 2500 tanki splošen napad na Budimpešto, je zlomila zadnji odpor. Takrat so začele teči reke beguncev iz Madžarske; begunci so dobili zatočišče tudi pri nas.

Dne 11. novembra 1956 so napravili na Madžarskem red. Nova vlada ni dovolila, da bi odposlanci OZN prišli na Madžarsko, pač pa je 13. novembra 1956 prišel v Budimpešto Hruščev. Nova vlada je obljubila marsikatero svoboščino, zlasti je obljubila, da ne bo kaznovala udeležencev »velikega ljudskega gibanja«. Tem obljubam je verjel tudi Nagy, ki je našel zavetje v jugoslovanskem veleposlaništvu. A ko je zapustil prostore našega veleposlaništva, so ga takoj prijeli, odpeljali v Romunijo in ga tamkaj junija 1958 usmrtili.

RAZDELITEV
NEMČIJE 1945

Na Madžarskem se je začelo strašno nasilje, zapirali so in obsojali na smrt, kar je reko beguncev še povečalo. Na vse to so delavci odgovorili s ponovno veliko stavko, ki se je spremenila zlasti na deželi v nove oborožene spopade z milico. Ti nemiri so znova priklicali sovjetske tanke in red so obnovili šele sredi 1957.

Tito je v svojem govoru v Puli razčlenil dogodke na Madžarskem takole: Drugi poseg rdeče armade v dogodke na Madžarskem (v začetku novembra 1956) je bil potreben in pravilen, ker je zadušil reakcijo. Ni bil pa primeren prvi, ker je preprečil upravičene preosnove.

Čehoslovaška republika. S čehoslovaško vlado, ki je bila med vojno v Londonu, se je dogovorila vlada SZ o ureditvi novo nastale republike marca 1945 v Moskvi. Maja 1945 se je čehoslovaška vlada vrnila v domovino; nato so začeli izseljevati Nemce, katerih zemljo so takoj razdelili. Oktobra 1945 so zaprli tudi nemško univerzo v Pragi. Potem so poddržavili vse obrate, ki so zaposlovali nad 500 delavcev. Decembra 1945 je rdeča armada dokončno zapustila Čehoslovaško republiko.

Prvotno sožitje med komunisti, ki so imeli že od 1946 najmočnejšo stranko, in buržoaznimi strankami se je začelo krhati in 1947 so bili v državi veliki nemiri. Meščanske stranke so vse bolj težile k zahodni demokraciji, a vse bolj je rastla moč češke komunistične stranke, katere voditelji so po svoboditvi domovine prišli iz Moskve. Vedno manj je bila vidna moč posebne in v ČSR najbolj značilne oblike ljudske demokracije.

Leta 1949 so se začeli hudi spori s katoliško cerkvijo, odstopil je tudi predsednik republike — nam že znani češki politik dr. Beneš. Leta 1951 se je začela velika socializacija kmetijstva, a tudi velike čistke v komunistični stranki. Leto 1953 je znano po silnih nemirih v Plznu, kjer so imeli uporniki nekaj časa mesto v svojih rokah, kajti vojska je odpovedala pokorščino in ni hotela streljati v množico. Vlada je to nevarnost po-

skušala zlomiti z milejšo politiko. Znižala je res prehude delavske obveznosti, odpravila živilske karte itd.

Nevarna trenja so nastala tudi na Slovaškem.

Poljska. Po razkosanju Poljske se je poljska vlada preselila v London, 1944 pa je v Lublinu iz vodilnih poljskih komunistov, ki so bili v SZ, nastala začasna vlada, ki jo je Sovjetska zveza takoj priznala. Junija 1945 se je nekaj politikov londonske vlade vrnilo na Poljsko in stopilo v novo vlado, ki so jo priznale tudi zahodne velesile.

Tudi Poljska se je povsem naslonila na SZ. Že 1945 so iz države pregnali čez 9 milijonov Nemcev. Leta 1946 je začela Poljska dobivati v smislu varšavske pogodbe iz SZ industrijske naprave. Tudi njeno armado so izurili sovjetski vojaški strokovnjaki. In tudi Poljska je izpeljala zelo temeljito agrarno reformo in podržavilo vso industrijo.

Kakor na Češkoslovaškem so se tudi na Poljskem začela trenja med komunisti in voditelji meščanskih strank. Ti so nazadnje zbežali. Prav tako so se močno zaostрили odnosi med državo in katoliško cerkvijo.

Kljub močnemu pritisku SZ je najvidnejši poljski državnik Vladislav Gomulka neprestano poudarjal, da je njegovi domovini potrebna samostojna politika. Zato so ga na Stalinovo povelje zaprli, Poljska pa je dobila za obrambnega ministra sovjetskega maršala Rokosovskega.

Zaradi naraščajoče draginje in vse večjih delavskih bremen je prišlo junija 1956 do stavke in nato do hudih nemirov v Poznanju, ki so jih krvavo zadušili. Toda pritisk delavcev je bil vedno močnejši in v oktobru 1956 je prevzel državno vodstvo znova Gomulka. Takrat so se na vrat na nos prikazali sovjetski politiki s Hruščevim. Ker je imel Gomulka za seboj vojsko in oborožene delavce, je na tem prav napetem sestanku lahko odločno poudaril poljsko samostojnost in nepodrejenost Moskvi: Poljska bo šla po svoji poti v socializem, ter dokazal, da so zahteve poznanjskih delavcev upravičene. To pot so bili sovjetski voditelji zelo previdni in si niso upali uporabiti sile — sovjetskih tankov. Na Gomulkovo zahtevo so odpoklicali maršala Rokosovskega in natančno določili, da rdeča armada sicer še lahko ostane na Poljskem, vendar nima brez dovoljenja poljske vlade nobene pravice do kakršne koli dejavnosti.

Poljska ima še celo vrsto drugih težav. Vse izhajajo pravzaprav iz tega, da ima na vzhodu mogočno sosedo Sovjetsko zvezo, a na zahodu so njene meje na črti Odra—Nisa, torej skoraj na vratih Berlina, še zmerajčasne. Ureditev obojnih meja je nujno zahtevalo zlasti na zahodu veliko izseljevanje.

Južna sosedra Poljske je **Romunija**. To je rdeča armada zasedla že avgusta 1944 in še istega leta je prišlo do povezave komunistov in voditeljev raznih meščanskih strank. Konec 1947 je odstopil kralj in marca 1948 je postala Romunija republika.

Tudi v Romuniji je prišlo do velikih čist v partiji, in to 1952. Od vseh vzhodnih držav se je ta država najtesneje naslonila na SZ.

Naša vzhodna sosedra je **Bolgarija**. Čeprav je bila v taboru držav trojne pogodbe, ni nikdar napovedala vojne Sovjetski zvezi. Ko se je nje-

nim mejam približevala rdeča armada, je sovjetska vlada napovedala Bolgariji vojno in rdeča armada jo je zasedla. V Bolgariji so iz vseh strank ustanovili domovinsko fronto, v kateri je kmalu prišlo do neso-glasiij. Izvedli so natančno agrarno reformo. Že septembra 1945 je Bol-garija — po plebiscitu — postala ljudska republika pod vodstvom znanega revolucionarja Georgija Dimitrova. Tudi Bolgarija se je tesno naslonila na SZ; v hudih napadih informbirojevskih držav na Jugoslavijo pa je bil Dimitrov na naši strani. Umrl je pod čudnimi okoliščinami poleti 1948 v SZ.

Tudi v Bolgariji je prišlo do težkih obračunavanj v sami KP Bolgarije.

Po vdaji Italije so **Albanijo** zasedli Nemci. Pod vplivom in ob veliki pomoči KPJ se je razvilo med vojno tudi v Albaniji partizansko gibanje in ob nemškem odhodu je to osvobodilno gibanje sestavilo vlado. Ta je 1945 izvedla natančno agrarno reformo, z jugoslovansko pomočjo obnovila državo in izpeljala volitve v ustavodajno skupščino, ki je januarja 1946 razglasila Albanijo za ljudsko republiko.

Za informbirojevske gonje je albanska vlada hudo napadala Jugo-slavijo. V komunistični partiji Albanije je bilo sicer mnogo vidnih ljudi, ki temu niso pritrdjevali, a je z njimi albanska stalinistična klika krvavo obračunala.

Leta 1957 se je Albanija popolnoma naslonila na SZ, potem pa se je zbližala s Kitajsko.

Svojo posebno usodo je doživljala južna sosedja **Grčija**, o kateri smo že govorili v poglavju o osvobodilnih gibanjih. Rekli smo, da je konec decembra 1944 angleška vojska zatrla vstajo ELAS in postavila begunsko grško vlado. Grški kralj je ostal še v Londonu in imenoval za svojega regenta atenskega pravoslavnega nadškofa.

Kljub temu je ELAS konec vojne obvladal še vso severno Grčijo. Tako sta nekaj časa obstajali dve Grčiji: severna — partizanska in južna z vlado, ki se je vrnila iz begunstva.

Po »zmagi« v Atenah se je seveda angleška vojska umaknila. Toda že marca 1946 je priplulo v pirejsko пристanišče mogočno ameriško vojno-brodovje. V senci teh ladij je bilo v južni Grčiji »ljudsko glasovanje« o kraljevi vrnitvi. Ta se je res vrnil, a začela se je državljanska vojna. Južna Grčija je razglasila partizane na severu za največje državne so-vražnike. Začela je dobivati pomoč od ZDA v moči Trumanove doktrine. Avgusta 1947 so partizani na severu razglasili grško republiko in voditelji grških partizanov general Markos je sestavil vlado.

Toda 1948 je začela južna Grčija ofenzivo proti severni, podprta se-veda z ameriškim orožjem in denarjem. Vneli so se hudi boji zlasti za pogorje Gramos, kjer je bilo tudi Markosovo glavno poveljstvo. Tedaj so generala Markosa pod čudnimi okoliščinami razrešili položaja »zaradi bolezni«. Septembra istega leta je reakcija zlomila sleherni partizanski odpor, oktobra je bilo konec državljanske vojne.

Leta 1950 šele so začeli obnavljati porušeno Grčijo, leta 1953 pa so ZDA dobile tamkaj pomorska in zračna oporišča. Dve leti zatem je prišlo

do nemirov na Cipru. Tukaj je grško prebivalstvo zahtevalo priključitev otoka Grčiji. Leta 1957 je vlada SZ pri grški vladi ostro ugovarjala zaradi njenega vstopa v NATO.

Kako je bilo s Finsko in skandinavskimi državami? **Finska** je v začetku septembra 1944 sklenila premirje z SZ in nemška vojska jo je morala zapustiti v najkrajšem času. S svojo mogočno sosedo SZ je 1948 podpisala prijateljsko pogodbo, ki se je kasneje še poglobila. Vlada SZ večkrat poudari, da iskreno želi finsko neodvisnost in nepristranost.

Po vojni se **Danska** uspešno razvija. Vlada ji socialna demokracija, država je v NATO in v prijateljskih odnosih zlasti z ZDA.

Maja 1945 sta se na **Norveško** vrnila iz Londona vlada in kralj, nacističnega sodelavca Quislinga pa so obsodili na smrt in ustrelili. Tudi na Norveškem vlada socialna demokracija. V svoji politiki se država dosledno naslanja na zahod, in to celo tako, da ni hotela skleniti nenapadalne pogodbe z vlado SZ. Isto bi mogli reči tudi o **Švedski**, o državi, bogati jekla, ki ni okusila strahot druge svetovne vojne.

Velika Britanija. Mnogo angleških kolonij, med njimi tudi Indija, je med vojno postalo samostojnih, vendar so ostale še v britanski skupnosti (Commonwelth). Vprašanje je, kaj te države drži v tej skupnosti. Verjetno še vedno zanesljiva angleška denarna enota — funt šterling.

Julija 1945 je na volitvah sijajno zmagala laburistična (delavska) stranka, ki je na vladi zelo dosledno izvajala najrazličnejše poddržavljanje zasebnih podjetij, od bank do železnic. Leta 1947 je njena vlada odpravila tudi prepoved delavskih stavk, kar je sprožilo celo vrsto velikih mezdnih gibanj.

Leta 1947 je postalo popolnoma jasno, da je Velika Britanija zašla v krizo, v kakršni še ni bila v vsej svoji zgodovini. Izkazalo se je tudi to, da so znašali njeni dolgovi samo ZDA nad 3,5 milijarde funtov šterlingov, kar je ogromna vsota. Laburistična vlada se je lotila cele vrste ukrepov, poddržavila je nove vrste gospodarstva, omejila hkrati uvoz razkošnih predmetov in tudi za življenje potrebnih reči. Razvrednotila je denar in napovedala skrajno varčevanje.

Zategadelj so na volitvah zmagali — sicer s pičlo večino — konservativci. Krmilo britanske usode je zopet zagrabil slavní zmagovalec v drugi svetovni vojni Churchill, Eden je postal njegov zunanji minister. Zopet so začeli vračati podjetja zasebnikom.

Prišlo je do hudih zapletlajev z Egiptom in Churchill je leta 1955 odstopil. Še prej je povedal, da je mislil leta 1945 znova oborožiti nemško vojsko za napad na SZ. Churchilla je v vladi nadomestil Eden.

Dvignili so se nevarni nemiri na Cipru. Oktobra 1956 je Anglija skupaj s Francijo napadla Egipt. Takrat ni zgubila samo spoštovanja svobodoljubnih množic, temveč se je zamerila tudi svoji največji dolžnici in upnici ZDA. Eden je moral odstopiti.

Vodilna vloga Anglije v Evropi je pri kraju. Poskuša pa še igrati nekakšno posvetovalno vlogo med dvema največjima državama na svetu, med SZ in ZDA.

Med vojno se je popolnoma osamosvojila **Irska** in se hkrati razglasila za nevtralnno; 1949 je celo stopila iz britanske skupnosti.

Tudi **Ciper** si je izbojeval svobodo, toda ne popolnoma. Za Veliko Britanijo je postal ta otok po odhodu britanskih sil iz Egipta (sueške cone) še pomembnejši. Angleška vlada je hotela najprej streti odpor ciprskih Grkov in v začetku marca 1956 je moral voditelj upornih Grkov nadškof Makarios v pregnanstvo. Leta 1957 je poskušala reševati to sporno vprašanje tudi OZN, a brez uspeha. Pogajanja so se znova začela, to pot na pritisk ZDA, in to med Grki in Turki na Cipru. Turke je močno podpirala tudi Turčija, ki je hotela svojo nekdanjo posest nazaj.

Končno so sklenili, da dobi Ciper samostojnost, Velika Britanija pa obdrži na otoku vojaška oporišča in nad temi seveda popolno oblast.

Francija. Po osvoboditvi Pariza je general de Gaulle sestavil začasno vlado. Francija je dobila stalno mesto v Varnostnem svetu in v upravo eno od okupacijskih con v Nemčiji in Avstriji. Leta 1945 je obračunala z glavnima izdajalcema Petainom in Lavalom. Na volitvah je pokazala svojo moč komunistična partija Francije.

Po vojni je imela Francija velike vojne dolgove in njeno gospodarstvo se je popravljalo silno počasi. Vse to so poskušale reševati njene vlade z velikim obdavčevanjem kapitala in z nacionalizacijo nekaterih pomembnih industrijskih panog in podjetij.

Povojno življenje je bilo v Franciji močno razburkano. Veliko so k temu pripomogli tudi njeni nekdanji protektorati in kolonije, Indokina, Maroko, Tunizija in Alžirija.

Začetno premoč komunistov v vladi sta omajala odstop de Gaulla kot ministrskega predsednika in začetek vojne v Indokini. Po vdaji Japonske so se tja vrnili Francozi, a Indokina je zahtevala samostojnost. Francoska vlada je te zahteve trdoglavo odbijala in začela se je vojna, ki je niso mogla prekiniti ne pogajanja ne vojaška in finančna pomoč ZDA in ne veliki stroški Francije. Te vojne je bilo konec po hudih francoskih porazih šele 1954.

Leta 1947 je bil položaj v Franciji zelo slab. ZDA so sicer dale izdatno denarno pomoč, a začele so se velike stavke, ki so trajale več kot leto dni in jih vlada ni mogla zadušiti niti z vojsko. Tega leta so morali zapustiti francosko vlado komunistični ministri.

Leta 1950 se je oglasil sultan iz Maroka in odločno zahteval odpravo protektorata. Zato je dala Francija leta 1956 Maroku neodvisnost, obdržala pa je stalna vojaška oporišča, kar ni obetalo ničesar dobrega.

Leta 1951 so se zaostriili odnošaji s Tunizijo; ta je terjala samostojnost in jo 1956 tudi dobila.

Leta 1955 se je sprožilo vprašanje Alžirije, o čemer bomo še posebej govorili na drugem mestu. Na zahtevo Alžircev po neodvisnosti je francoska vlada odgovorila, da je Alžirija sestavni in neločljivi del Francije, in je to ponovila tudi pred OZN. Tako se je Francija zapletla v dolgotrajno vojno z alžirsko osvobodilno vojsko, kar jo je pripeljalo skoraj na rob propada. Začeli so se tudi silno ostri domači boji med politiko vlade

in opozicijo. Posledica tega je bil maja 1958 državni udar v Alžiriji. Tjakaj priseljeni Francozi so zahtevali od svoje vlade odločnejši boj proti alžirskemu osvobodilnemu gibanju. To je privedlo do nemirov v Franciji in posledica teh nemirov je bila, da so izglasovali novo ustavo, ki je dala novemu predsedniku republike de Gaullu skoraj neomejena pooblastila. Reči je treba, da je ta svoja velika pooblastila včasih koristno uporabil. Francoske kolonije so dobile najprej samoupravo, nato popolno samostojnost. Končal je vojno v Alžiriji, utrdil francoski frank itd.

Belgija je bila po vojni skoraj pet let zaposlena z vprašanjem, ali se sme ali ne sme vrniti kralj, ki je leta 1940 ukazal vdajo belgijske vojske. Kmalu zatem so se začeli težki zapleti zaradi njene kolonije, ene najbogatejših dežel na svetu, zaradi Konga.

Nizozemska je ob umiku nemške vojske, ki je razstreljevala nasipe, pretrpela veliko škodo. Zato je tudi od Nemčije upravičeno zahtevala velike reparacije. Toda imela je še mnogo hujše nerešeno vprašanje, vprašanje Indonezije.

Že v začetku 1946 je nizozemska vlada predlagala, naj bi se Indonezija in nizozemske kolonije v Karibskem morju spojile z Nizozemsko. Ker s tem predlogom ni prodrla, je predlagala ustanoviti Indonezijsko zvezo, seveda pod žezlom nizozemske kraljice. Leta 1947 pa so na Javi in na jugu Sumatre nastali veliki nemiri, ki jih je hotela Nizozemska zadušiti z vojsko, čeprav je OZN odločno zahtevala vojno dejavnost takoj ustaviti. Decembra 1948 je prišlo do nove nevarne vstaje v Indoneziji. ZDA so dale nizozemski vladi veliko vojaško pomoč in upor je bil zaduščen. Tako je postala Indonezija 1949 neke vrste samostojna republika, seveda pod pokroviteljstvom Nizozemske.

Italija. Ko so zavezniki razorožili zadnjo italijansko partizansko enoto in dali Italiji kolikor toliko svobode, so se vse pomembne italijanske politične stranke vneto lotile reševanja težkih notranjih zadev. Leta 1946 je postala Italija z ljudskim glasovanjem republika (12,5 milijonov za republiko, 10,5 milijonov za monarhijo), a 1948 je dobila novo ustavo. Kljub temu, da je komunistična stranka Italije zelo močna, jo je le izpodrinila buržoazna demokrščanska (klerikalna) stranka, ki je dobila na vseh volitvah absolutno ali relativno večino in ki se je znala v skupščini nekaj časa zelo spretno povezovati z ostalim desničarskimi strankami, v zadnjem času celo z italijansko socialistično stranko levega centra.

Povojna usoda Trsta z okolico in delov Slovenskega in Hrvaškega Primorja se je razvijala na poseben način, čeprav je vse to ozemlje kot sleherno ped slovenskega ozemlja osvobodila Jugoslovanska armada. Po beograjskem sporazumu (9. junija 1945) so »sporno ozemlje« (ob prometni žili Trst—dolina Soče—Avstrija) in predele Istre na zahodu zasedle anglo-ameriške čete (cona A), na vzhodu pa jugoslovanske (cona B). Mirovna konferenca je določila, da naj ostane Trst svobodno mesto (Svobodno tržaško ozemlje — STO — cona A) na čelu z guvernerjem, ki ga bo postavil Varnostni svet po posvetovanju z Jugoslavijo in Italijo. Italija je na mirovni konferenci izgubila vse svoje kolonije v Afriki.

Leta 1951 se je vprašanje STO — ki nikakor ni mogel dobiti svojega guvernerja — znova zapletlo. Tri zahodne velesile so izjavile, naj bi Italija dobila Trst. Leta 1953 je prišlo v Trstu do velikih nemirov, ki so se še povečali, ko je začela odhajati zavezniška vojska in je vse kazalo, da bo italijanska vojska zasedla vso cono A. Takrat je Jugoslavija zagrozila z velikim osredotočenjem svojih sil na mejah cone A. Sporno vprašanje se je rešilo v začetku oktobra 1954 z londonsko pogodbo. Po tej pogodbi je bilo konec obeh con. Cona B in delček cone A je prišel pod Jugoslavijo, a ostali del cone A s Trstom pod Italijo. Jugoslavija skrbno pazi, da uživa italijanska narodna manjšina pri nas vse pravice, ki ji gredo. Razumljivo je, da zahteva iste pravice tudi za našo narodno manjšino, ki je še ostala v Italiji.

Poleg številnih političnih notranjih kriz obstaja v Italiji stalno huda napetost zaradi nerešenega kmečkega vprašanja. To so potrdili že leta 1949 nevarni nemiri kmetijskih delavcev v Padski nižini, v Kalabriji in na Siciliji.

Nerešeno je ostalo tudi zelo napeto vprašanje med Italijo in Avstrijo zaradi južne Tirolske. Zadevo so predložili OZN, a italijanska vlada vztrajno trdi, da je to njeno notranje vprašanje.

Španija je sicer v drugi svetovni vojni stala ob strani, čeprav je pošiljala prostovoljce proti SZ, vendar svobodoljubne ljudske množice Francu niso mogle odpustiti, da je krvavo zadušil državljansko vojno. Zato tudi Španije po vojni niso sprejeli v OZN, dasi je Franco obljubil pomilostitev za vse politične prestopke od 1938 dalje.

Leta 1951 je prišlo do velikih stavk v Barceloni in v deželi Baskov. Stavke so surovo zatrli. Leta 1953 je Španija odstopila vojaška oporišča ZDA, konec 1955 pa so jo sprejeli v OZN.

Podobno se je razvijala tudi Portugalska, kjer vlada že od 20. let Salazarjeva klerikalna diktatura. Tudi Portugalska je dala ZDA oporišča. 1953 so se začeli zaostrovati njeni odnosi z Indijo, ki je zahtevala vrnitev portugalskih posesti v Indiji (Goa). Indija je leta 1961 Goo enostavno zasedla.

3. FEDERATIVNA LJUDSKA REPUBLIKA JUGOSLAVIJA

Avgusta 1945 se je v Beogradu sestal na tretje zasedanje AVNOJ. Bil je pomnožen s člani bivše jugoslovanske narodne skupščine, ki se niso omadeževali s sodelovanjem z okupatorjem. AVNOJ je izdal revolucionarni zakon o agrarni reformi, zakon o volitvah za ustavodajno skupščino in se nato preimenoval v začasno narodno skupščino.

Ustanovili smo ljudsko fronto, to je zvezo vseh demokratičnih domoljubnih sil, ki so se borile v NOB ali ta boj kakor koli podpirale. Program ljudske fronte je obsegal čimprejšnjo obnovo v boju porušene domovine in začetek boja za njeno socialistično preobrazbo. S tem programom je šla ljudska fronta 11. novembra 1945 na volitve za ustavodajno skupščino.

V volilnem boju je slavno zmagala, saj je dobila 96% vseh oddanih glasov. Izvoljeni poslanci so se prvič sestali 29. novembra 1945 in so — na drugo obletnico zasedanja AVNOJ v Jajcu — razglasili Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Tako smo dokončno odpravili monarhijo in z njo dinastijo Karadjordjevičev.

Po enomesečnem zasedanju je ustavodajna skupščina 31. januarja 1946 sprejela prvi temeljni zakon naše domovine — ustavo FLRJ. V njej smo uzakonili vse velike pridobitve NOB, pravice in dolžnosti državljanov FLRJ. Po ustavi izvira v FLRJ vsa oblast iz ljudstva in pripada ljudstvu, ki svojo oblast izvaja po ljudskih odborih. Najnižji takšen ljudski odbor je bil krajevni ljudski odbor (danes občinski). V okraju je bil okrajni ljudski odbor, v republikah republiška ljudska skupščina, v vsej Jugoslaviji pa zvezna ljudska skupščina. Ta je imela dve zbornici, zvezni svet in svet narodov.

V ustavi smo slovesno potrdili popolno rešitev narodnostnega vprašanja. Vsak jugoslovanski narod je postal v mejah svoje republike popolnoma samostojen, a posebno republiko je dobila Bosna in Hercegovina. Tako smo uzakonili šest republik: LR Srbijo, Hrvatsko, Slovenijo, Bosno in Hercegovino, Makedonijo in Črno goro in v LR Srbiji še samoupravno ali avtonomno pokrajino Vojvodino in Kosovsko-metohijsko oblast (Kosmet).

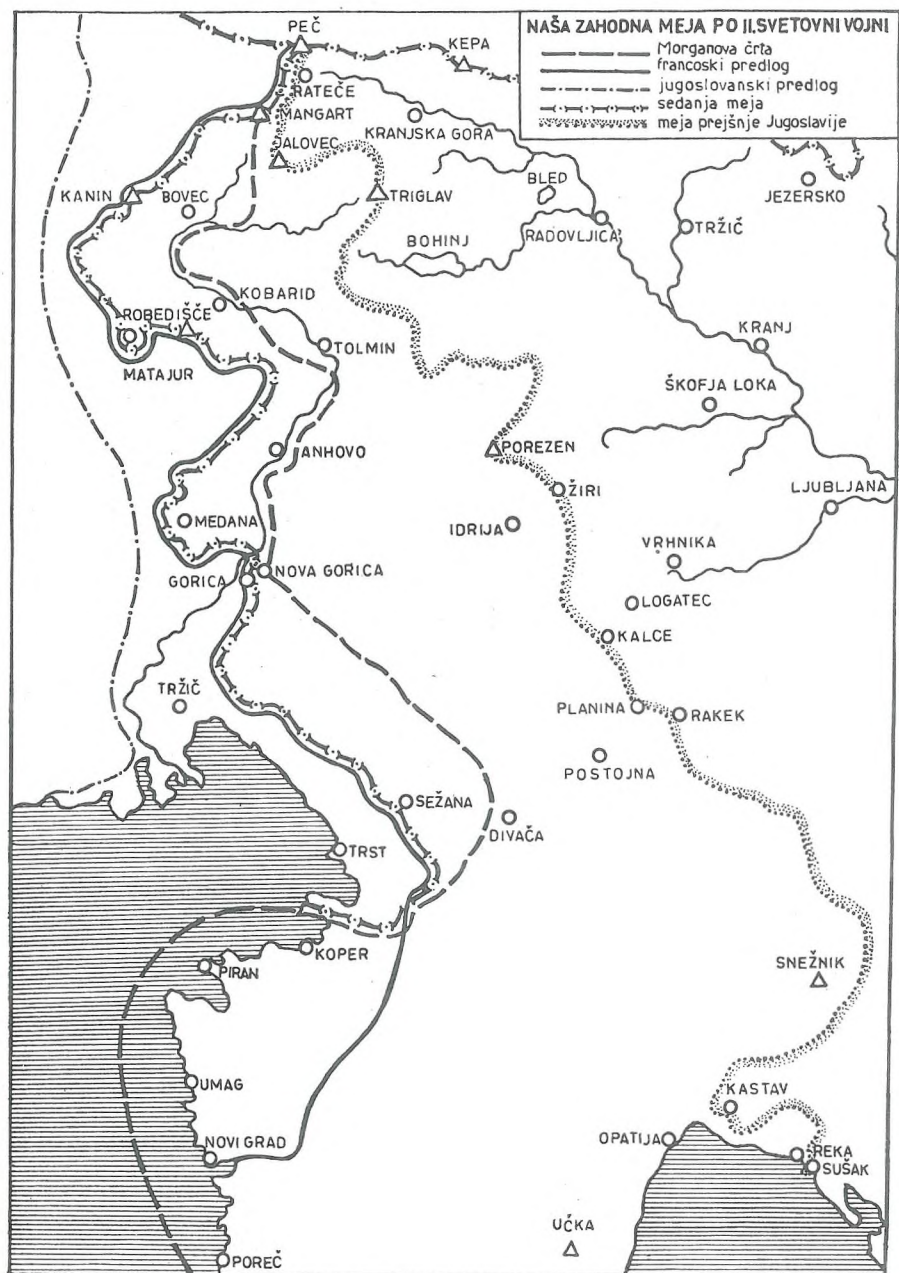
Ustava je dajala državljanom velike pravice (enakopravnost pred zakonom ne glede na narodnost, raso in veroizpoved, volilno pravico ne glede na spol od 18. leta starosti dalje, žensko enakopravnost, svobodo vere in vesti). Po ustavi je država ločena od cerkve.

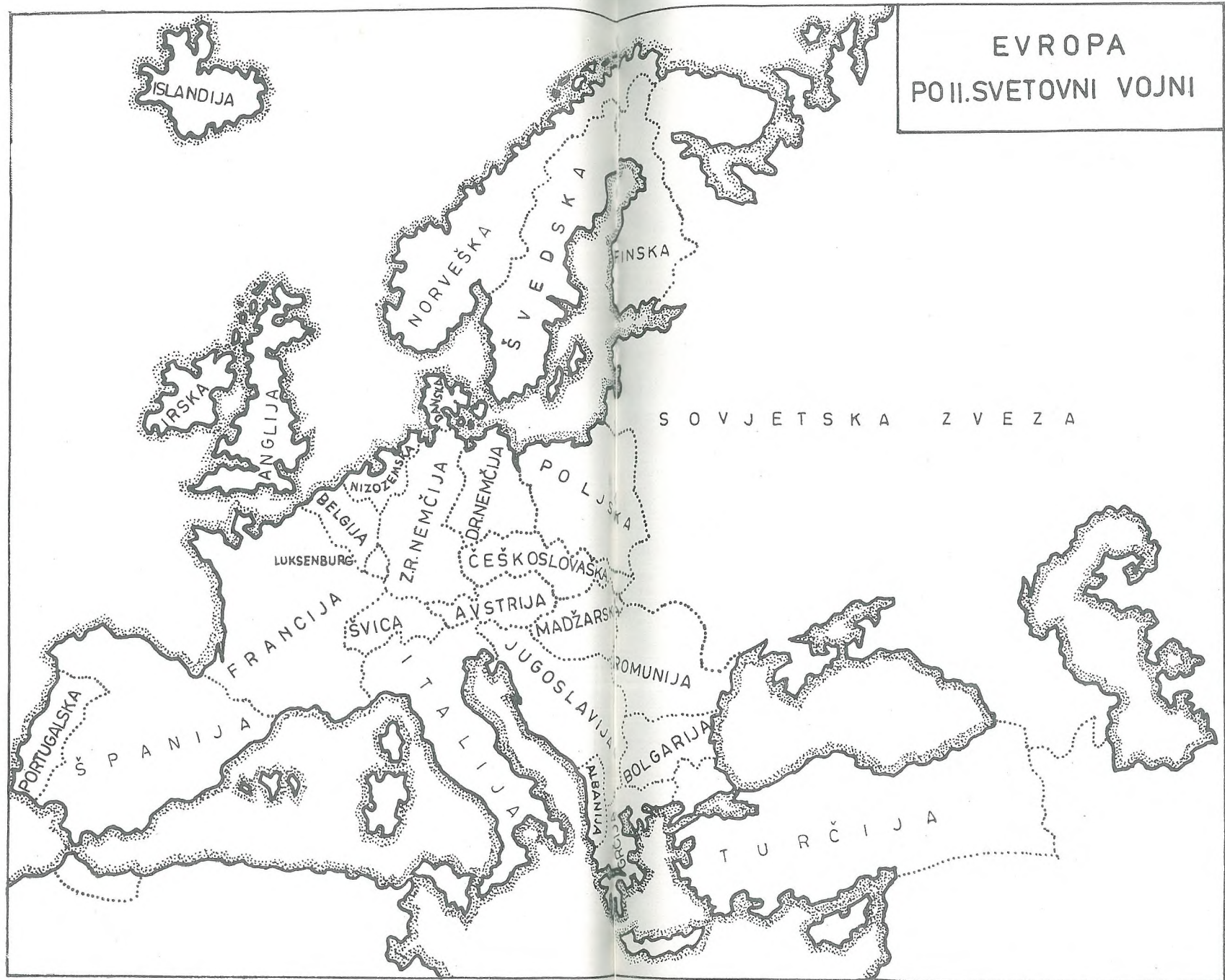
Isto pravico so dale državljanom tudi ustave posameznih ljudskih republik. Ustavo LR Slovenije smo sprejeli leto dni po zvezni ustavi.

Leta 1946 se je navsezadnje končala tudi lažna legenda o »nepremagljivem gorskem carju« Draži Mihailoviću. Tega sodelavca okupatorjev in izdajalca so nehali zavezniki podpirati šele 1944. Po osvoboditvi se je skrival po gorah s peščico sebi enákih, dokler ga niso ujeli naši varnostni organi. Zaradi sodelovanja z okupatorjem in podpiranja ustaških zločincev smo postavili pred sodišče tudi zagrebškega nadškofa Stepinca. To je Vatikan močno užalilo.

Že 1946 in v naslednjih letih smo izvedli popolno nacionalizacijo vseh proizvodnih sredstev kot pripravo za načrtno gospodarstvo. Začela se je prva petletka. S Sovjetsko zvezo in vsemi vzhodnimi državami smo bili v najboljših odnosih, z vsemi nas je vezala vrsta prijateljskih in drugih, za obe strani koristnih pogodb.

Zgodaj pomladi 1948 so pričela na CK KPJ prihajati čudna pisma, ki jih je pošiljalo vodstvo sovjetske partije s podpisi Stalina in Molotova. Bila so polna nemogočih, in tudi hudih laži, kako je na primer »Titova klika« prodala Jugoslavijo zahodnim imperialistom, kako je nesposobna, kako je obrnila hrbet Sovjetski zvezi itd. Naše vodstvo je odgovarjalo, dokazovalo in si prizadevalo Sovjetsko zvezo prepričati, da vse to ni res. A ni nič pomagalo; vodstvo SZ je najprej odpoklicalo svoje številne sve-

EVROPA
PO II. SVETOVNI VOJNI

ISLANDIJA

IRSKA
ANGLIJA

NORVEŠKA
ŠVEDSKA
FINSKA

S O V J E T S K A Z V E Z A

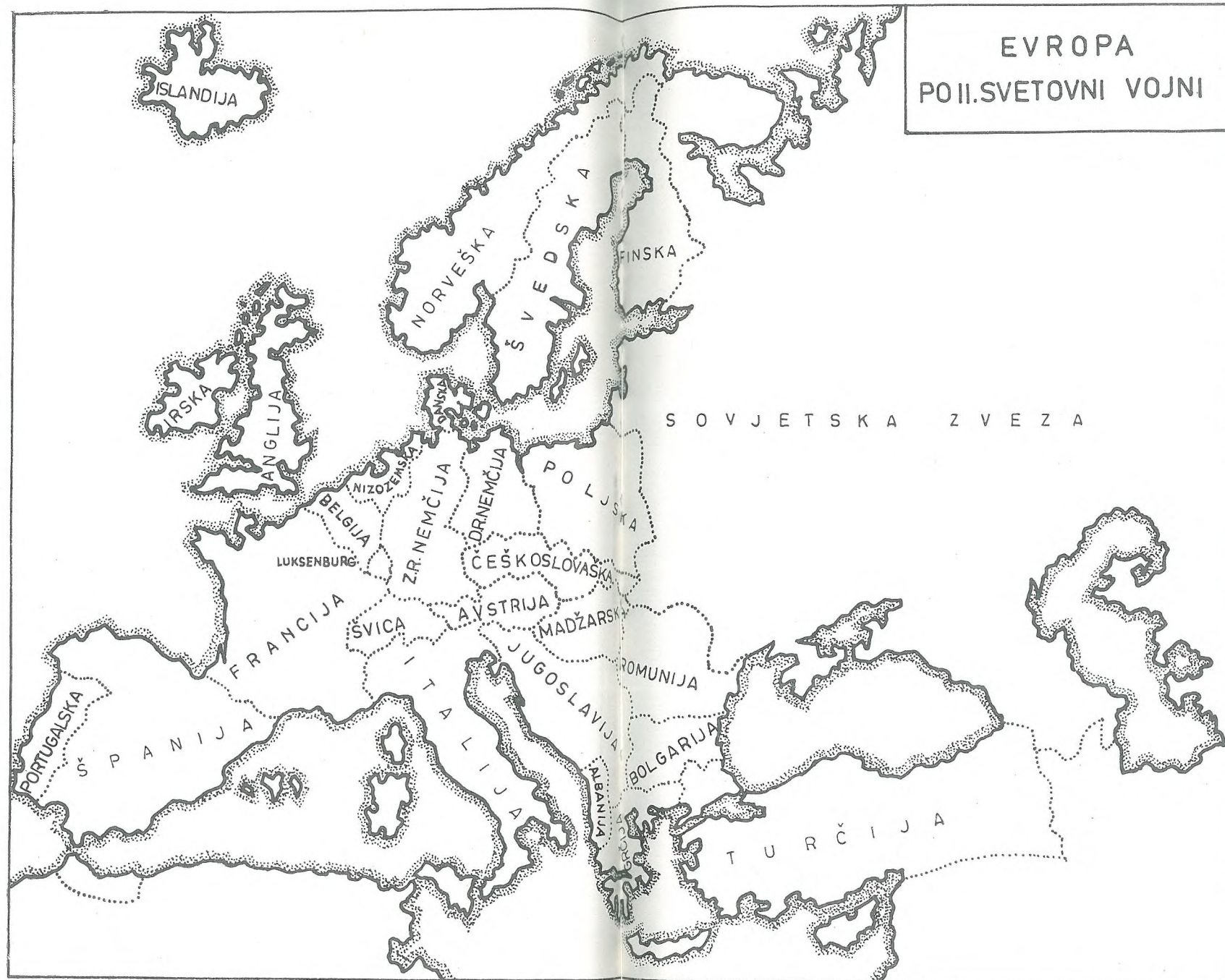
DANSKA
NIZOZEMSKA
BELGIJA
LUKSEMBURG
FRANCIJA
SVICA
ITALIJA
JUGOSLAVIJA
ROMUNIJA
BOLGARIJA
ALBANIA
GRČIJA

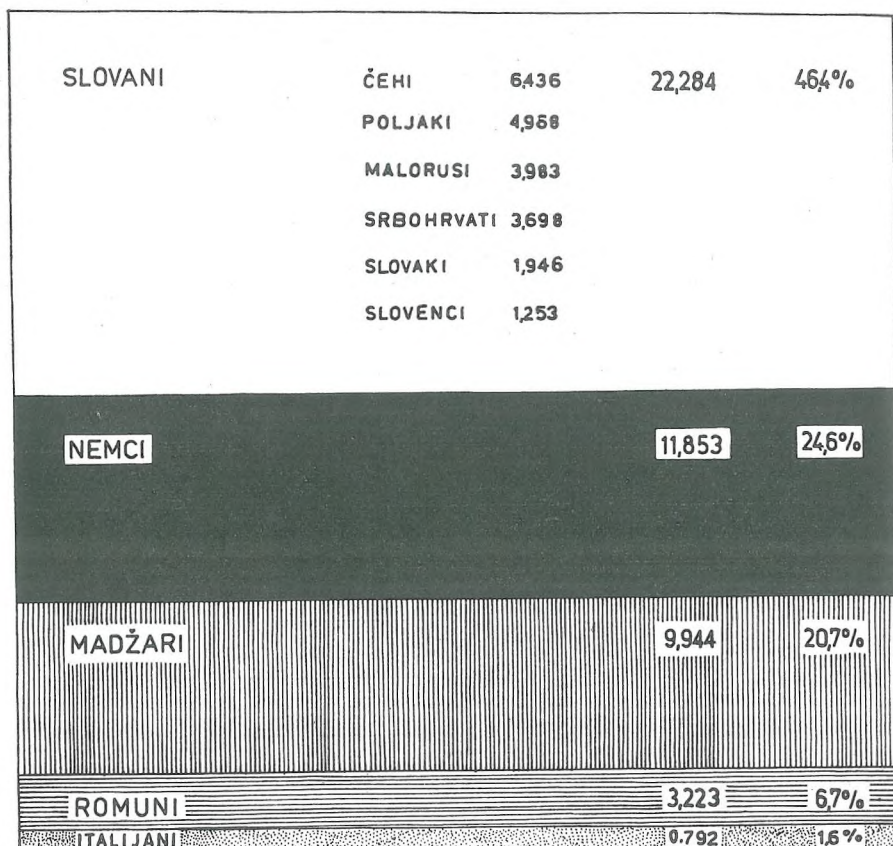
DRNEMČIJA
POLJSKA
ČEŠKOSLOVASKA
AVSTRIJA
MADŽARSKA

PORTUGALSKA
ŠPANIJA

TURČIJA

EVROPA
PO II. SVETOVNI VOJNI

Narodnostna struktura Avstro-Ogrske po podatkih iz leta 1910

tovalce iz naše države, nato je šlo še korak dalje in na zasedanju Informbiroja konec junija 1948 vsem informbirojevim državam ukazalo, da so našo državo in njeno vodstvo obsodile.

Začela se je huda gonja proti naši državi, ki ni omajala vere našega ljudstva. Toda ta spor je imel še druge hude posledice. Vse informbirojevske države so pretrgale z nami sklenjene pogodbe, in to tedaj, ko je naša domovina pravkar nastopila svojo prvo petletko in pri tem računala na vse tiste prepotrebne surovine, ki so nam jih te države s pogodbami obljubile.

Tito je decembra 1948 obsodil neupravičeno gospodarsko zaporo. Jugoslavija je morala začeti navezovati stike z zahodnimi državami. Sedaj je bil šele ogenj v strehi. Nazadnje je vlada SZ Jugoslavijo uradno proglasila za svojo sovražnico. To je pokazala tudi tako, da na konferenci zunanjih ministrov ni več podpirala upravičenih jugoslovanskih zahtev do Slovenske Koroške. Tito je vodstvo SZ večkrat svaril, naj se ne vmešava v notranje jugoslovanske zadeve. A to je bilo popolnoma gluho in je stopilo še korak dalje. Z ljubosumno nejevoljo je že delj časa opazovalo, kako je zrasel ugled Jugoslavije, ker je pogumno branila resnico, v vzhodnih državah. Zato je udarilo po številnih odličnih in resničnih komunističnih voditeljih na Madžarskem, na Poljskem, v Bolgariji, v Češkoslovaški in v Albaniji. Začeli so se veliki sodni procesi, ki so se redno končali s smrtnimi obsodbami najboljših komunistov.

Maja 1950 je prišlo celo do osredotočenja madžarskih, bolgarskih in romunskih sil na jugoslovanskih mejah, kjer so se začela huda in krvava izzivanja. To je pripeljalo do takšne napetosti, da so v začetku 1951 vlade Francije, Velike Britanije in ZDA izjavile, da bi vsak napad na Jugoslavijo imele za sovražno dejanje.

V teh najhujših letih pa je šla Jugoslavija pogumno dalje po načrtani poti. Julija 1950 smo v ljudski skupščini izglasovali revolucionarni zakon o delavskih svetih. Tovarne in podjetja niso bila več »državna«, temveč so postala last delovnega ljudstva. V njegovem imenu so jih začeli voditi in upravljati delavski sveti, ki so jih izvolili delavci.

Odnosi z zahodom so se dobro razvijali. Jugoslavija je začela trgovati z zahodnimi državami, ne da bi pri tem odstopala od svojih socialističnih načel. Na 6. kongresu KPJ novembra 1952 v Zagrebu se je KPJ preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije.

V začetku januarja 1953 je ljudska skupščina sprejela ustavni zakon, ki je delno spremenil ustavo iz leta 1946. V ljudske odbore je vpeljal popolnoma nov organ, zbor proizvajalcev. Tako je imel vsak ljudski odbor dva organa: zbor poslancev ali odbornikov, v katerega je volil vsak državljan, ki je imel volilno pravico, in zbor ali odbor prizvajalcev, v katerega so volili samo neposredni proizvajalci — delavci in kmetje.

To je bila pomembna novost. Druga novost je bila, da so zvezno vlado in republiške vlade nadomestili izvršni sveti, Tita pa smo izvolili za predsednika republike.

SLOVANI	ČEHI	6,436	22,284	46,4%
	POLJAKI	4,958		
	MALORUSI	3,983		
	SRBOHRVATI	3,698		
	SLOVAKI	1,946		
	SLOVENCİ	1,253		
NEMCI			11,853	24,6%
MADŽARI			9,944	20,7%
ROMUNI			3,223	6,7%
ITALIJANI			0,792	1,6%

Narodnostna struktura Avstro-Ogrske po podatkih iz leta 1910

tovalce iz naše države, nato je šlo še korak dalje in na zasedanju Informbiroja konec junija 1948 vsem informbirojevskim državam ukazalo, da so našo državo in njeno vodstvo obsodile.

Začela se je huda gonja proti naši državi, ki ni omajala vere našega ljudstva. Toda ta spor je imel še druge hude posledice. Vse informbirojevske države so pretrgale z nami sklenjene pogodbe, in to tedaj, ko je naša domovina pravkar nastopila svojo prvo petletko in pri tem računala na vse tiste prepotrebne surovine, ki so nam jih te države s pogodbami obljubile.

Tito je decembra 1948 obsodil neupravičeno gospodarsko zaporo. Jugoslavija je morala začeti navezovati stike z zahodnimi državami. Sedaj je bil šele ogenj v strehi. Nazadnje je vlada SZ Jugoslavijo uradno proglasila za svojo sovražnico. To je pokazala tudi tako, da na konferenci zunanjih ministrov ni več podpirala upravičenih jugoslovanskih zahtev do Slovenske Koroške. Tito je vodstvo SZ večkrat svaril, naj se ne vmešava v notranje jugoslovanske zadeve. A to je bilo popolnoma gluho in je stopilo še korak dalje. Z ljubosumno nejevoljo je že delj časa opazovalo, kako je zrasel ugled Jugoslavije, ker je pogumno branila resnico, v vzhodnih državah. Zato je udarilo po številnih odličnih in resničnih komunističnih voditeljih na Madžarskem, na Poljskem, v Bolgariji, v Češkoslovaški in v Albaniji. Začeli so se veliki sodni procesi, ki so se redno končavali s smrtnimi obsodbami najboljših komunistov.

Maja 1950 je prišlo celo do osredotočenja madžarskih, bolgarskih in romunskih sil na jugoslovanskih mejah, kjer so se začela huda in krvava izzivanja. To je pripeljalo do takšne napetosti, da so v začetku 1951 vlade Francije, Velike Britanije in ZDA izjavile, da bi vsak napad na Jugoslavijo imele za sovražno dejanje.

V teh najhujših letih pa je šla Jugoslavija pogumno dalje po začrtani poti. Julija 1950 smo v ljudski skupščini izglasovali revolucionarni zakon o delavskih svetih. Tovarne in podjetja niso bila več »državna«, temveč so postala last delovnega ljudstva. V njegovem imenu so jih začeli voditi in upravljati delavski sveti, ki so jih izvolili delavci.

Odnosi z zahodom so se dobro razvijali. Jugoslavija je začela trgovati z zahodnimi državami, ne da bi pri tem odstopala od svojih socialističnih načel. Na 6. kongresu KPJ novembra 1952 v Zagrebu se je KPJ preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije.

V začetku januarja 1953 je ljudska skupščina sprejela ustavni zakon, ki je delno spremenil ustavo iz leta 1946. V ljudske odbore je vpeljal popolnoma nov organ, zbor proizvajalcev. Tako je imel vsak ljudski odbor dva organa: zbor poslancev ali odbornikov, v katerega je volil vsak državljan, ki je imel volilno pravico, in zbor ali odbor prizvajalcev, v katerega so volili samo neposredni proizvajalci — delavci in kmetje.

To je bila pomembna novost. Druga novost je bila, da so zvezno vlado in republiške vlade nadomestili izvršni sveti, Tita pa smo izvolili za predsednika republike.

Jugoslavija je to leto navezala prijateljske stike z Grčijo in Turčijo in Tito je bil na državnem obisku v Londonu. Na prelomu 1954/55 je obiskal Indijo in Burmo, kjer je močno poudaril potrebo po prijateljskem sožitju z vsemi državami in se izrekel proti ustanavljanju kakršnih koli taborov držav (proti blokovski politiki).

Ugled Jugoslavije je v svetu zelo zrastel. Pozno pomladi 1955 je dobila naša država pomemben obisk. Prišel je Hruščev z najvidnejšimi sovjetskimi voditelji. Svet je temu dogodku zelo pozorno sledil. Hruščev je v Beogradu javno priznal, da politika prejšnje sovjetske vlade do Jugoslavije ni bila pravilna in je nekatere njene bivše voditelje obdolžil pomensko. Naše vodstvo je tudi Hruščevu odločno povedalo, da bo Jugoslavija ostala v svoji zunanji in notranji politiki svobodna in samostojna, da jo veselijo izboljšani odnosi s SZ, da pa se zato ne bodo poslabšali jugoslovanski odnosi z zahodnimi državami.

Decembra 1955 je Tito obiskal Etiopijo, a junija 1956 SZ, kjer sta oba voditelja znova poudarila, naj si vsak narod izbere svojo lastno pot v socializem.

Omenili smo že Titov govor v Puli konec leta 1956, ko je razčlenil dogodke na Madžarskem. To spet ni bilo vseh sovjetskim voditeljem. Zato so se v začetku 1957 s sovjetske strani začeli »načelni« pomisleki proti načinu graditve socializma v Jugoslaviji. Padali so očitki o pačenju marksizma (revizionizem). Prišlo je znova do sestanka Tito—Hruščev, in to prve dni avgusta 1957. Sporazumno sta rešila pomembna vprašanja o enakopravnosti držav, o spoštovanju njihove samostojnosti, o njihovi neodvisnosti in nevmešavanju v njihove notranje zadeve ter o medsebojni pomoči in sodelovanju.

Od 22. do 24. aprila 1958 je bil v Ljubljani 7. kongres ZKJ, ki je sprejel nov program. Kongres je poudaril troje najvažnejših nalog: nadaljnje razvijanje občin (komun), demokratizacijo življenja in dela v vseh oblastnih organih in nadaljnje razvijanje delavskih svetov ter njihove odgovornosti do družbe. Moskovska Pravda z nekaterimi točkami programa spet ni bila zadovoljna. Spet so nas začeli napadati. Januarja 1959 je Tito obiskal Indonezijo, junija 1960 pa sta Jugoslavijo obiskala egiptovski voditelj in indonezijski voditelj — Naser in Sukarno. Napadi sovjetskih voditeljev na Jugoslavijo so nekoliko ponehali. Toda napadati so nas začeli Kitajci in Albanci.

Septembra 1960 je stopil Tito na govorniški oder OZN v New Yorku, kjer je odločno povedal, da predstavlja oborožitev zahodnonemške vojske z atomskim orožjem nevarnost za svetovni mir, da je nujno potrebno doseči boljše ozračje za splošno razorožitev in da naj da Francija Alžircem pravico do samoodločbe.

Od 1. do 6. septembra 1961 je bila v Beogradu pomembna konferenca nevezanih držav, ki so se je udeležili voditelji teh držav. Zastopani so bili Afganistan, začasna alžirska vlada, Etiopija, Burma, Ceylon, Kuba, Ciper, Gana, Gvineja, Indonezija, Irak, Jugoslavija, Kambodža, Kongo (glavno mesto Leopoldville), Libanon, Mali, Maroko, Nepal, Saud-

ska Arabija, Somalska republika, Sudan, Tunizija, Združena arabska republika in Jemen. Kot opazovalci pa Bolivija, Brazilija in Ekvador.

Konferenca je ugotovila, da je mogoče doseči svetovni mir, če bi odpravili kolonializem, imperializem in novi kolonializem v kakršni koli obliki. Močno je poudarila potrebo po miroljubnem sožitju. Vsi narodi si morajo prizadevati za to, da se utrdi mir na svetu. Vsak narod ima pravico do samoodločbe, neodvisnosti in svobodne izvolitve takšnih oblik in načinov gospodarskega, socialnega in kulturnega razvoja, kakršnih si sam želi. Odločno je izjavila, da ni ustvarila novega, tretjega tabora.

Oktobra 1961 je dobil jugoslovanski pisatelj Ivo Andrić najvišje svetovno priznanje za literarno delo — Nobelovo nagrado.

Prvi korak, da bi odpravili nesoglasja, ki so po 7. kongresu ZKJ spet nastala med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, je bil obisk sovjetskega zunanjega ministra Andreja Gromika aprila 1962 v Jugoslaviji, a drugi Titov obisk decembra istega leta v Sovjetski zvezi. Jugoslavijo je obiskal tudi takratni predsednik predsedstva Vrhovnega sovjeta SZ Brežnjev. Ob Titovem obisku v SZ je Hruščev na zasedanju Vrhovnega sovjeta dejal, da so odnosi z Jugoslavijo dobri, kar je zelo pomembno za krepitev sil, ki se bojujejo za mir, demokracijo, socializem in komunizem, dasi niso še odstranjena vsa nesoglasja in čeprav še vedno obstajajo »resne razlike v nekaterih ideoloških vprašanjih, ki so v programu ZKJ«. Poudaril pa je, da se vsaka komunistična stranka trudi, da bi načela marksizma-leninizma prilagodila stvarnim zgodovinskim, zemljepisnim in drugim pogojem svoje države. Različni pogledi v določenih vprašanjih pri graditvi socializma torej niso izključeni.

Aprila 1963 smo izglasovali novo zvezno ustavo, po kateri je postala naša jugoslovanska domovina **Socialistična federativna republika Jugoslavija**.

Prvi del nove ustave o družbeni in politični ureditvi ugotavlja, da je SFRJ zvezna država prostovoljno združenih in enakopravnih narodov ter socialistična demokratična skupnost, ki temelji na oblasti delovnega ljudstva in na načelu samoupravljanja. Samo delo in uspehi dela prinašajo občanom (državljanom) gmotni in družbeni položaj, vse delovne organizacije (od tovarn, kmetijskih zadrug do šolskih in drugih ustanov) pa se morajo upravljati same (samoupravljanje). Proizvajalna in druga sredstva družbenega dela, rudna in druga naravna bogastva so last družbe, a občani (državljeni) imajo lastninsko pravico do predmetov, ki rabijo njihovim osebnim in kulturnim potrebam.

Vsi občani (državljeni) imajo enake pravice in dolžnosti ne glede na narodnost, raso, vero, spol, jezik, izobrazbo in družbeni položaj. Državljanских pravic ne more odvzeti nihče, razen ob sodbah zaradi kaznivih dejanj, zagotovljena je pravica do dela in svoboda dela, 42-urni delovni teden, svoboda misli, tiska, uporaba jezika svoje narodnosti, svoboda znanstvenega in umetniškega delovanja, svoboda življenja po veri (vera je zasebna zadeva), svoboda cerkve, ki je ločena od države in se more svobodno razvijati in opravljati svoje posle.

V poglavju o družbenopolitičnem sistemu je uzakonjeno, da je delovno ljudstvo edini nosilec oblasti in upravljalec družbenih zadev. Te svoje pravice samoupravljanja državljani uporabljajo na zborih volivcev, na ljudskih glasovanjih ali referendumih, v delovnih organizacijah, občinah in drugih družbeno-političnih organizacijah, in tudi prek svojih voljenih zastopnikov v upravnih organih, delovnih in drugih samoupravnih organizacijah ter predstavniških telesih. Takšno predstavniško telo je skupščina, in to občinska, okrajna, republiška in zvezna. Način volitev v te skupščine je natančno določen.

Katere so po novi ustavi družbenopolitične enote? Občina, okraj, socialistična republika in federacija, to je, zveza socialističnih republik; njih pravice, dolžnosti in področja so določene.

Drugi del ustave govori o ureditvi zveze ali federacije. Najprej o tem, kaj spada v pristojnost federacije, nato o zvezni skupščini, ki je najvišji oblastni organ in organ družbenega samoupravljanja. Zvezno skupščino sestavljajo zvezni svet (svet poslancev, izvoljenih neposredno v občinah in republikah), gospodarski svet, prosvetnokulturni svet, socialnozdruženstveni svet in organizacijskopolični svet. Te svete izvolijo v delovnih skupnostih. Obstaja pa še poseben svet — svet narodov; sestavljajo ga člani zveznega sveta, ki so jih izvolile republiške skupščine in skupščine samoupravnih avtonomnih pokrajin. Ta svet je varuh enakopravnosti narodov Jugoslavije. Poleg tega imajo sveti razne odbore in komisije. Nadaljnji členi govorijo o izvršnih organih zvezne skupščine, o vrhovnem sodišču Jugoslavije, o ustavnem sodišču Jugoslavije, o dolžnosti narodne obrambe in o Jugoslovanski ljudski armadi.

To bi bile glavne ustavne določbe. Od vseh teh najpomembnejših temeljnih določil si moramo posebno zapomniti to, da je v naši zvezni socialistični državi delo edini izvir vsega, kar imamo, in da za vsako delovno skupnost veljajo načela samoupravljanja.

Dne 24. julija 1963 je bil črni dan za Skopje in vso Jugoslavijo. Strašen potres je porušil velik del mesta in povzročil veliko število smrtnih žrtev. Vsa Jugoslavija je priskočila na pomoč, a tudi narodi, lahko rečemo — vse Evrope in drugih celin.

4. AFRIKA

Afrika je zelo obogatela med drugo svetovno vojno in začela se je oglašati, ponekod bolj, ponekod manj, narodnostna zavest afriških ljudstev oziroma zavest afriške skupnosti. To zavest vzbujajo in gojijo v tujini visoko izšolani afriški domačini, ki utirajo pota svojim narodom k svobodi.

Ta velika in napredna narodnostna gibanja so se pokazala v vseafriški konferenci 1958 v Akri, kjer je 300 odposlancev iz 28 afriških držav soglasno zahtevalo takojšnjo osvoboditev Afrike in vzklikalo: Narodi Afrike, združite se! Nimate kaj izgubiti razen svojih verig! Še bolj

razložni so bili sklepi 2. vseafriške konference 1960 v Tunisu. Istega leta je bila tudi skupna afriško-azijska konferenca v Conacryju. Odposlanci so zahtevali miroljubno sožitje (koeksistenco) in enotnost vseh narodov, ki jo hočejo spodkopavati imperialisti ZDA, Velike Britanije, Francije, Zahodne Nemčije, Belgije, Portugalske in Španije.

Egipt. Britanske čete so se umaknile iz Egipta 1946, a ne povsem. Ostale so še na območju Sueškega prekopa in tudi v Sudanu. Leta 1948 Egipt kakor druge arabske države ni dosegel uspeha v boju z novo nastalo državo Izrael, kar je še bolj poglobilo sovraštvo do tujcev. Leta 1952 so mladi častniki izvedli dobro pripravljen puč in strmoglavili nesposobnega kralja. Po medsebojnih trenjih v vrstah pučističnih častnikov je postal polkovnik Naser 1954 ministrski predsednik, vlada Velike Britanije pa je obljubila, da bo v dvajsetih mesecih umaknila svoje sile s Sueškega prekopa.

Izrael je znova napadel Egipt novembra 1955. Takrat je na Naserjevo privoljenje posredovala britanska vlada, a pičlo leto zatem je zadnji britanski vojak zapustil sueško področje. Junija 1956 je postal Naser predsednik republike in začel takoj uresničevati velike načrte. Znano je, da je rodovitnost Egipta odvisna od namakanja z vodami reke Nil. Zato se je Naser odločil, da bodo gradili velik jez na Nilu pri Asuanu. Vlada ZDA in Mednarodna banka sta takoj obljubili denar. Toda egiptovska vlada je medtem nakupila precej orožja v Češkoslovaški, torej v »komunistični državi«, in to ji je vlada ZDA močno zamerila ter posojilo odpovedala.

Kaj sedaj? Predsednik Naser je izpeljal nacionalizacijo družbe, ki je upravljala Sueški prekop. V tej družbi je bil vložen predvsem francoski in angleški kapital, toda Naser je velike dohodke te družbe namenil za zgraditev asuanskega jezua.

In tedaj se je začelo! Angleški in francoski kapitalisti so hoteli na vsak način rešiti svoj denar in dohodke. Zato je bila v Londonu vrsta konferenc, a egiptovska vlada se jih ni hotela udeleževati. V glavah francoskih in angleških imperialistov se je rodil tale načrt: Izrael naj napade Egipt, Anglija in Francija pa bosta nastopili kot angel miru in zasedli Sueški prekop. Tako bi bilo spet vse po starem.

Izraelci so — med hudimi dogodki na Madžarskem — 29. oktobra 1956 dobro pripravljeni res udarili na Egipt, ki se je seveda branil. Francoska in britanska vlada sta že naslednjega dne Izraelu in Egiptu poslali ultimatum, zadnjo zahtevo torej, naj prenehata s sovražnostmi, sicer bo prišla delat red in mir njuna vojska. Seveda je Egipt tako prozoren ultimatum odklonil in Angleži in Francozi so ga zadnjega oktobra 1956 napadli.

Sedaj je posegel vmes Varnostni svet, ki je v začetku novembra 1956 zahteval takojšnjo ustavitve sovražnosti. Toda angleški in francoski padalci so že dosegli svoje cilje, prišli so na Sueški prekop, ki so ga Egipčani zatrpali s potopljenimi ladjami. Sklenili so premirje in egiptovska vlada je pristala na prihod policijskih sil OZN, ki so zasedle sporno ozemlje.

Marca 1957 je postal Sueški prekop zopet ploven, toda trdno v posesti Egipta. Leto dni nato je prišlo do združitve Sirije z Egiptom in nastala je Zedinjena arabska republika (ZAR).

V začetku 1960 so se začela velika dela na asuanskem jezu. To pot je pomoč obljubila Sovjetska zveza in tudi ZDA. Leta 1961 je ZAR dala pomoč še Jugoslavija, ki je ves čas v prijateljskih odnosih s to državo. Toda kmalu so se pokazale nove politične težave in Sirija je stopila iz ZAR.

Sudan. Po vojni so Angleži obljubili Sudanu samostojnost, a oblasti željni egiptovski kralj si je 1951 nadel svojevoljno tudi naslov kralja Sudana. Tega angleška vlada ni priznala. Leta 1955 so zadnje tuje čete zapustile Sudan, ki se je v začetku 1956 razglasil za samostojno republiko, potem ko se je s plebiscitom odločil proti združitvi z Egiptom.

Libija. Leta 1949 je OZN združila bivše italijanske kolonije v severni Afriki. Tako je nastala Libija, ki se je 1950 razglasila za kraljevino in postala 1952 samostojna. Njeno samostojnost seveda silno moti to, da je država 1954 sklenila dolgoletno pogodbo z Veliko Britanijo in ZDA, s katero sta obe velesili dobili v njej pomembna letalska oporišča.

Etiopija. Etiopija, ki je pod italijansko okupacijo pretrpela veliko gorja, se je spravila z Italijo šele leta 1950. Leta 1952 je OZN priključila Abesiniji tudi Eritrejo, a leta 1957 so dobile ZDA v tej državi pomembna letalska oporišča; da bi vrnile uslugo, pa ji bodo dajale vojaško pomoč. Ko se je konec leta 1960 etiopski cesar mudil v tujini, je prišlo v državi do puča, ki so ga zelo krvavo zatrli. Samega poveljnika kraljeve garde so javno obesili.

Liberija. Njeno pristanišče Monrovija je že leta 1948 postalo največje južnoafriško pristanišče. Močno so Liberijo 1950 podprle ZDA, toda v začetku 1957 se je izkazalo, da je Liberija s svojim trgovskim brodomjem na tretjem mestu na svetu.

Južnoafriška unija. Država ima zanimivo zgodovino, ki je konec prejšnjega stoletja terjala marsikatero angleško življenje (burska vojna). Domačini so še zmeraj manjvredna rasa in hlapci priseljenih belcev. Vse to se je začelo zaostrovati 1948, ko so vladajoči belci začeli črncem kratiti politične pravice, istočasno pa si prizadevati, da bi se odcepili od britanske skupnosti.

Rasna mržnja se je stopnjevala. Leta 1957 je morala poseči vmes celo OZN in zahtevati, naj rasno razlikovanje preneha. Vendar je to malo pomagalo. Vlada je šla celo tako daleč, da je za črnce, če hočejo v cerkev, šole ali zabavišča, vpeljala posebna dovoljenja. Sprejeli so tudi zakon o rasnem razlikovanju v bolnišnicah in na univerzi. Leta 1961 je Južnoafriška unija stopila iz britanske skupnosti.

Maroko je bil včasih francoski protektorat, a med njegovimi svobodoljubnimi plemeni ni nikdar ugasnila želja po prostosti. Po vojni so Marokanci začeli odločno zahtevati neodvisnost, na kar je francoska vlada odgovorila tako, da je dala ZDA v Maroku velika vojaška oporišča. A tudi to ni pomagalo. Francozi so nato izgnali priljubljenega sultana, kar

je povzročilo hude nemire — in sultan se je vrnil. Takoj po vrnitvi je naznanil, da se bliža konec francoske nadvlade.

To se je uresničilo 1956, toda ne popolnoma, kajti Francija si je še obdržala pravico upravljati zunanjo politiko države. Leto dni potem je postal Maroko samostojna kraljevina, leta 1960 je odpovedal ZDA vojaška oporišča in državo so zapustile vse francoske sile. Maroku se je pridružila tudi bivša španska cona in svobodna cona Tanger.

Tunizija. V tem francoskem protektoratu se je po vojni razvilo močno narodnostno gibanje, ki ga Francozi niso mogli več zatreti. Že 1954 je prišlo v Tuniziji do velikih nemirov in Francozi so morali izpustiti iz internacije vodilnega tunizijskega bojavnika za svobodo Burgibo. Leta 1950 je Tunizija dobila samoupravo, francoska vlada pa si je še obdržala pravico urejati zunanjo politiko in obrambo dežele. Leto dni kasneje je dobila Tunizija popolno neodvisnost, toda Francija si je še obdržala vojaška oporišča, zlasti veliko pomorsko bazo v Bizerti.

Junija 1956 je Tunizija postala republika in Burgiba predsednik republike. Burgiba je zdaj močno podprl alžirsko osvobodilno gibanje. Leta 1960 je zahteval, naj Francija izprazni oporišče v Bizerti. To je pripeljalo do hudih sporov, ki so se za Tunizijo končali uspešno.

Alžirija. Maroko in Tunizija sta dobila samostojnost razmeroma hitro, teže pa je šlo pri Alžiriji. Pot do evianskega sporazuma 1962 je bila dolga in silno krvava. Alžirija je bogata, Francoze posebno mika nafta v Sahari. Na zunaj so francoske oblasti opravičevale svojo trdoglavost do upravičenih alžirskih zahtev, češ da je Alžirija sestavni del Francije, da je od okrog 9 milijonov prebivalcev v njej nekaj nad 1 milijon Francozov in da je alžirsko gospodarstvo najtesneje povezano s francoskim.

Leta 1954 so se v Alžiriji začeli veliki nemiri, ki so 1. novembra tega leta prerasli v osvobodilni boj alžirskega ljudstva. Ustanovili so fronto narodne osvoboditve, ki je imela svoj prvi kongres 1958 v Tangerju. Do tega časa so imeli Francozi — po njihovih uradnih številkah — že 6000 mrtvih, a Alžirci kar 62.000. Kakor koli že, Franciji je začela vojna v Alžiriji prinašati vse večje izgube in maja 1958 je francoska vlada prvič izjavila, da se je pripravljena pogajati z alžirskim osvobodilnim gibanjem.

Toda ta pametni namen je naletel na silovit odpor pri francoski reakciji, ki si je dala duška v velikih množičnih nastopih francoskih naseljencev v Alžiriji. Ti so ustanovili celo nekakšen odbor za javno blaginjo, ki je zahteval odstop francoske vlade. To je povzročilo hude notranje krize v Franciji.

Na predlog francoske vlade je vodstvo alžirskega osvobodilnega gibanja odgovorilo, da se je pripravljeno pogajati, vendar samo o neodvisnosti Alžirije. Osvobodilno gibanje je ustanovilo začasno alžirsko vlado s sedežem v Kairu. Vse leto 1959 sta se obe strani trudili, da bi le prišlo do uspešnega sporazuma, kajti na obeh straneh je bilo žrtev že prek četrt milijona.

V začetku 1960 se je pričel nov francoski desničarski upor v Alžiriji. Sicer so zaprli precej desničarjev, a vse te aretacije so bile premalo od-

ločne in zato tudi neuspešne. Končno so se uprli francoskemu predsedniku de Gaullu celo generali v Alžiriji.

V začetku 1961 je bilo ljudsko glasovanje. Francija in Alžirija sta morali odgovoriti, ali naj se Alžiriji da ali ne pravica, da bi lahko sama odločala o svoji usodi. Velika večina je glasovala za in že marca je francoska vlada izjavila, da se je pripravljena pogajati z začasno alžirsko vlado. Pogajanja naj bi bila v Evianu. Toda znova je nastopila reakcija, ki je začela strahovati Francijo in Alžirijo. Zvrstili so se številni atentati, ki so zahtevali veliko žrtev. Nato je poskušal general Salan izvesti celo puč, a ta ni uspel. Navsezadnje so se pogajanja v Evianu le začela in za Alžirijo tudi uspešno končala.

Gana. V britanski koloniji Zlata obala je dr. Kwame Nkrumah 1949 ustanovil ljudsko fronto, ki si je nadela nalogo doseči samostojnost. V deželi so se začela močna uporniška gibanja, britanske oblasti so Nkrumaha zaprle, vendar so ga morale za volitve 1950 izpustiti. Na teh volitvah je ljudska fronta zmagala in Nkrumah je postal ministrski predsednik Zlate obale. Oglasila se je seveda reakcija bogatih farmerjev kakavovca, na katere je britanska vlada zanesljivo računala.

Toda ljudska fronta je bila toliko krepka, da je morala britanska vlada marca 1957 privoliti v ustanovitev samostojne države Gane (iz Zlate obale in iz dela britanskega Toga) z glavnim mestom Akra. Leta 1960 je postala Gana republika, Nkrumah njen predsednik, ostala pa je v britanski skupnosti.

Večja država od Gane je **Nigerija**, saj ima preko 30 milijonov prebivalcev. To je dežela mnogih jezikov in silno zapletenega političnega življenja. Leta 1951 ji je britanska vlada dala samoupravo, konec 1960 je Nigerija postala samostojna.

V vzhodni Afriki omenimo najprej **Ugando**. To je dežela številnih afriških rodov in pokrajinske razcepljenosti. Najmočnejša pokrajina tukaj je Buganda, ki je celo kraljevina. Angleži so 1953 poskušali združiti vse tri svoje vzhodnoafriške kolonije Ugando, Kenijo in Tanganiko, a se je Buganda temu uprla.

Druga država je **Kenija**, ki ima 6 milijonov domačinov in le 40.000 Evropejcev. Ti so v glavnem farmerji ali živijo kot spretni trgovci v glavnem mestu Nairobi. Največji narod so v tej državi Kikujevci, ki živijo na slabo rodovitnem svetu. Ko so začeli kazati skrite želje po razdelitvi zemlje bogatih farmerjev, so jih razglasili za levičarje. Njih voditelj je učeni sociolog Kenyata, ki je študiral v Londonu in napisal zelo mikavno knjigo *Prednja stran gore Kilimandžaro*.

Že med vojno — leta 1944 — je Kenyata ustanovil pomembno politično organizacijo — afriško zvezo. Iz te zveze je nastalo zanimivo in tudi uspešno osvobodilno gibanje mau-mau, ki je zelo dobro urejeno in ima močno socialno vsebino. Tega gibanja so se oprijeli predvsem Kikujevci, ki so začeli kmalu po letu 1946 ustanavljati neke vrste osvobodilne odrede. Do pravih bojov z britanskimi četami je prišlo 1952. Trajali so štiri leta in so zaposlili precej veliko angleško armado. Angleške sile

so gibanje mau-mau sicer začasno zatrla, vendar je bila angleška vlada od leta 1960 dalje prisiljena popuščati, dokler Kenija ni postala samostojna.

V **Tanganiki** si je pridobil velike zasluge pri prebujanju narodnostne zavesti tamkajšnji učitelj Nierere.

V britanski Afriki je nastala 1953 **Centralna afriška zveza** iz treh ozemelj, iz Južne Rodezije, Severne Rodezije in Njase. Zveza predstavlja veliko mešanico narodov in rodov. Podobno je tudi v **zahodni Afriki**, ki obsega 11 ozemelj in skoraj 20 milijonov prebivalcev. Leta 1958 so nekatere države dobile samostojnost, a Francija si je obdržala še vodstvo zunanje politike, obrambe, financ, gospodarstva in pravico do črpanja vojaško pomembnih surovin. Od teh držav je postala 1957 samostojna **Gvineja**, 1959 pa **Mali**.

Na **Madagaskarju** je 1947 prišlo do oboroženega upora proti Francozom, ki so ga ti zadušili v potokih krvi (prek 80.000 ubitih) in vidnejše domače politike zaprli v Parizu. Kljub temu je živela misel na svobodo dalje in dežela je 1958 dobila samostojnost v okviru francoske skupnosti.

Oglejmo si še najbogatejšo afriško pokrajino — **belgijski Kongo**! Ta dežela je postala konec 19. stoletja osebna last belgijskega kralja. Hudo zatiranje in izkoriščanje domačinov je rodilo številne upore in Kongo je v začetku našega stoletja prišel pod upravo belgijskega ministrstva za kolonije. Po drugi svetovni vojni je del tega Konga — bivša nemška kolonija Ruanda Urundi — prišel pod varstvo OZN, a v ostalem delu belgijskega Konga je še naprej vlada birokracija, ki ni dopuščala domačinom nobenih strank in političnega življenja. Osrednja oblast je bila v rokah belgijskega guvernerja v Leopoldvillu, v šestih pokrajinah so vladali pokrajinski guvernerji.

Posebno bogate rudnike bakra in urana ima pokrajina Katanga, kjer se je razvila velika industrija, a tudi največje izkoriščanje domačih delavcev, ki morajo opravljati najtežja dela. Toda Kongo ima dosti šol (misijonarji) in celo dve univerzi; katoliško v Leopoldvillu in državno v Elizabethvillu. Po vojni se je razvilo zlasti v glavnem mestu močno narodnostno gibanje. V začetku leta 1959 je prišlo do množičnih nemirov v Leopoldvillu. Belgijska vlada je obljubila volitve in svobodni Kongo v okviru Belgije. Oktobra 1959 so se nemiri ponovno zvrstili in kongoški voditelj Lumumba je zahteval takojšnjo neodvisnost, ki jo je dosegel Kongo šele junija 1960.

Kljub razglasitvi neodvisnosti se belgijske čete iz Konga niso hotele umakniti, a bogata dežela Katanga in njen takratni voditelj Čombe sta se hotela od Konga odcepiti; proti temu je upravičeno ostro nastopil Lumumba. Spor naj bi bile rešile oborožene sile OZN, ki pa so pokazale premajhno odločnost in premajhno nepristranost. Tako so ostale belgijske sile v Katangi in Čombe se je oklical za njenega poglavarja. Na odločno zahtevo P. Lumumbe pri OZN so morale belgijske sile Katango zapustiti in zasedle so jo sile OZN. Toda kmalu so Katango znova zasedli belgijski padalci in pregnali sile OZN.

Septembra 1960 je začel Lumumba pogumno delo in je s svojimi silami napadel celo premalo odločne sile OZN, zahteval njihov takojšnji odpoklic, zapiral pristaše separatista Čombeja in uspešno prodiral v Katango. Prišlo je do premirja in Lumumba je postal začasno predsednik vlade združenega Konga.

Vendar miru še ni bilo. Čombejev pristaš Mobutu je izvedel vojaški puč v Kongu in njegove čete so ujele Lumumbo, ki ga Čombe ni hotel izpustiti niti na pritisk OZN. Februarja 1961 so Lumumbo ubili.

Aprila 1961 so OZN poskušale s svojimi silami kongoško vprašanje ponovno rešiti. Ujele so Čombeja, ki ga je kongoška vlada zaprla zaradi veleizdaje. Nato so pod varstvom sil OZN sklicali zasedanje kongoške skupščine, a se ga poslanci iz Katange niso hoteli udeležiti. Katangške sile so se silam OZN znova uprle in pričeli so se spet hudi boji. Tedaj je pod čudnimi okoliščinami strmoglavilo letalo generalnega tajnika OZN Ham-marskjoelda, ki naj bi bil v Kongu naredil red in mir.

Novembra 1961 so hotele napraviti red v Kongu oborožene sile kongoške vlade. Vdrle so v Katango, a so jih hudo porazili. Na pomoč so prišle znova sile OZN, takrat pa je začela zelo ostro ugovarjati belgijska vlada. Sile OZN so Katango sicer očistile, ali do miru v belgijskem Kongu je še zelo dolga pot.

5. AZIJA

Druga svetovna vojna je v azijskih deželah do kraja opravila s pravljico o nepremagljivosti belega človeka in je tudi tamkaj naredila konec evropski nadvladi. Toda Azija je za svetovno trgovino kot dobaviteljica surovin in odjemalka industrijskih izdelkov še zmeraj zelo pomembna. Njena najpomembnejša surovina je nafta v Prednji Aziji, nato cink in kavčuk v Indoneziji, pridelki tropskih krajev, bombaž in juta iz Indije in Pakistana ter surova japonska svila.

Zastopniki osvobojenih azijskih narodov so se po vojni že večkrat sestali. Na vseh teh sestankih so obsodili kolonializem, niso pa sprejeli nobenih pravih sklepov, kako kolonializem preganjati. Ena od najpomembnejših konferenc je bila aprila 1955 v Bandungu (Indonezija); udeležilo se je 340 odposlancev, ki so zastopali 1,4 milijarde ljudi ali nekaj nad 50% vseh ljudi na zemlji. Zaradi nekaterih hudih medsebojnih nesoglasij vse države niso bile zastopane. Konferenca je razpravljala o pomembnih vprašanjih, o gospodarskem in kulturnem sodelovanju, o človečanskih pravicah, o samoodločbi narodov, o svetovnem miru in plodnem mednarodnem sodelovanju.

Oglejmo si najprej države zahodne Azije. **Turčijo** so ZDA finančno podprle že 1947 (Trumanova doktrina), ker je morala imeti od leta 1945 dalje velike sile ob ožinah zaradi zelo jasnih zahtev Sovjetske zveze, naj ji tukaj odstopi vojaška oporišča. Leta 1950 je doletel Turčijo na Koreji hud poraz. Tja je namreč poslala svoj bataljon v okviru sil OZN in so ji

ga skoro popolnoma uničili. Leta 1952 so jo sprejeli v NATO. Po letu 1955 so se v Turčiji začele velike gospodarske težave in ostri spori s Sirijo.

Glavna turška vladajoča stranka je bila ves čas demokratska stranka, ki je vladala zelo samovoljno. Zato je prišlo aprila 1960 do velikih študentskih nemirov proti vladi. Tem nemirov je sledilo obsedno stanje, nato je prevzela oblast vojska, ki je pozaprila vse vodilne politike demokratske stranke, jih postavila pred sodišče in hudo kaznovala.

Arabske države. Že konec prve svetovne vojne sta francoska in angleška vlada sveto obljubili, da bodo arabske dežele zahodne Azije, ki so se rešile turške vrhovne oblasti, dobile svobodo. Še posebej je britanska vlada obljubila ustanoviti samostojno judovsko državo v Palestini. Toda ta obljuba je naletela na silen odpor v arabskem svetu, Francija in Anglija pa tudi nista izpolnili prve obljube in samostojnosti ni dobila nobena od arabskih dežel. To se je maščevalo zlasti Angležem med drugo svetovno vojno, kajti arabske dežele so se ves čas bolj ali manj nagibale na stran sil osi. Veliki mufti v Jeruzalemu je nastopil celo javno proti Angležem.

Marca 1945 so arabske države ustanovile arabsko zvezo ali ligo. Toda ta zveza se je ob izraelsko-angleško-francoskem napadu na Egipt slabo izkazala in razen nekaj sabotаж na naftovodih ni Egipta podprla nobena arabska država. Veliki politični angleško-francoski polom v Egiptu je sicer nekoliko omajal ugled obeh teh držav v arabskem svetu, toda prišla je Eisenhowerjeva doktrina in z njo tudi marsikateri arabski državi denarna pomoč ZDA. Tako se je arabski svet znova razcepil.

Kako spet združiti arabske države? Tukaj je pokazal Naser veliko delavnost, a nič manjšo tudi vlada ZDA in za njo stoječi mogočni petrolejski koncerni. Ti se še malo ne mislijo umakniti s prebogatih naftnih polj nekaterih arabskih držav.

Na konferenci v Kairu 1957 arabske države niso zavzele enotnega stališča do Eisenhowerjeve doktrine. Vladi ZDA se ni posrečilo pridobiti Egipta in Sirije, a ni odnehala. Že marca 1957 je Saudska Arabija odpravila prepoved izvoza nafte, ki jo je vpeljala za sueške krize, in podobno je storil tudi Irak. To in še številne druge okoliščine so razdelile arabski svet v dva tabora.

Irak. V tej z nafto bogati državi je moči zelo dobro čutiti boj angleške in ameriške vlade za gospodarsko nadvlado. Zelo dobro pa je moči čutiti tudi vpliv Sovjetske zveze. Sredi julija 1958 je prišlo do uspešnega in v največji tajnosti pripravljenega državnega udara. Ubili so kralja in razglasili republiko. ZDA in Velika Britanija sta hiteli reševati svoje koristi. Čete ZDA so se izkrcale v Libanonu, britanski padalci pa v Transjordaniji. Vendar to ni dosti pomagalo in iraška vlada je še isto leto uspešno izvedla agrarno reformo.

Vse težje pa je bilo vprašanje, kam naj bi se Irak naslonil. Komunisti so bili razumljivo za naslonitev na Sovjetsko zvezo, ki je bila v Iraku zmeraj bolj priljubljena. Irak se je 1959 celo odpovedal Eisenhowerjevi

doktrini, prejel veliko pomoč od Sovjetske zveze in od mogočne Iraq Petroleum Co. odločno zahteval 60% čistih dohodkov. Leta 1960 mu je dala Sovjetska zveza tudi posojilo za zgraditev železnice Bagdad—Basra.

Sirija. Leta 1920 sta postali Sirija in Libanon francosko mandatno ozemlje. Znana je vstaja svobodljubnih Druzov leta 1925, ki so jo Francozi s silo zatrli. Po drugi svetovni vojni je postala Sirija samostojna, a v državi je prišlo do cele vrste pučev in nemirov.

Leta 1957 se je Sirija začela močno naslanjati na SZ, septembra pa se je povezala najprej gospodarsko, potem še politično z Egiptom; ustanovili so **Združeno arabsko republiko (ZAR)**. Toda septembra je prišlo do novega puča in Sirija se je odcepila od ZAR.

Libanon. To je v glavnem kmetijska država, ki je v njej prišla že do več nemirov, zlasti hudi so spopadi med kristjani in muslimani.

Transjordanija — Jordanija. Transjordanija, od 1946 samostojna kraljevina in povečana s tistim delom Palestine, ki 1948. l. ni prišel v judovsko državo Izrael, se je leta 1950 preimenovala v samostojno kraljevino Jordanijo; vladajo kralji iz rodu Hašimitov. Tudi ta država je pretežno kmetijska. Leta 1956 je kralj odstavil angleškega svetovalca jordanke vojske in odpovedal pogodbo z Anglijo. Leta 1957 je prišlo do hude notranje krize. Kralj se je ogreval za Eisenhowerjevo doktrino, a ministrski predsednik za naslonitev na Sovjetsko zvezo. Da bi podprlo kralja, se je začelo proti vzhodu premikati mogočno ameriško sredozemsko brodovje. Zmagalo je brez boja in država je zajadrla v ameriške vode.

Saudska Arabija je dežela nafte. Leta 1949 je dala 23 milijonov, leta 1954 pa že 46 milijonov ton. Nafta prinaša domačim velikašem, predvsem kralju, velikanska bogastva, toda delovni ljudje životarijo v silni revščini.

Po končani sueški krizi je prevzel kralj Saud pobudo, da bi poravnal nesoglasja, ki so nastala v arabski zvezi. V začetku 1957 je obiskal ZDA, kjer je — ta, verjetno najbogatejši človek na vzhodu — pristal na Eisenhowerjevo doktrino in podaljšal pogodbo o ameriških oporiščih v svoji državi.

Jemen je 1951 sklenil dve pogodbi: z Veliko Britanijo, da mu bodo angleški častniki izurili armado, in z ZDA o gospodarski pomoči. Leta 1957 je obe pogodbi odpovedal.

Kuvait. Zaradi velikih zalog nafte postaja ta državnica pravzaprav najpomembnejša na Bližnjem vzhodu. Leta 1946 je znašalo pridobivanje nafte samo 800.000 ton, a 1954 že 47,7 milijonov ton.

Palestina — Izrael. Konec avgusta 1945 je Truman zahteval od britanske vlade, naj dovoli priselitev 100.000 Judov v Palestino. Egipt, Irak, Sirija in Libanon so začeli svariti in poudarjati, da bi ustanovitev judovske države utegnili pripeljati do vojne. Toda plenarno zasedanje OZN je leta 1947 odločilo, naj se Palestina razdeli v judovsko in arabsko državo, božjepotno mesto Jeruzalem pa naj se razglasi za mednarodno last.

Ko je sredi maja 1948 britansko pooblastilo nad Palestino nehalo veljati, so Judje v Palestini — opirajoč se na pomoč ZDA — še istega dne oklicali neodvisno, samostojno državo Izrael z močno islamsko in

krščansko manjšino. Seveda je ta razglasitev naletela na oster odpor v arabskem svetu in kmalu so se pričeli krvavi boji v okolici Jeruzalema in drugod.

Toda razmeroma močne arabske sile maloštevilne, a žilave izraelske vojske niso mogle streti. Nasprotno, izraelska vojska je udarila celo na Egipt in se umaknila šele na zahtevo Anglije. Leta 1949 so podpisali premirje in 1951 se je moralo iz Izraela izseliti skoraj milijon Arabcev ali tretjina prebivalcev nekdanje Palestine.

Slišali smo že, kako je Izrael oktobra 1956 napadel Egipt. Že po sklenjenem premirju pa so nastale velike težave, Izrael namreč ni hotel vrniti Sinajskega polotoka. Ker se je bilo bati nevarnih zapletov, so to ozemlje zasedle sile OZN (med njimi je tudi jugoslovanski odred), ki ga imajo zasedenega še danes. Leta 1957 je Izrael sprejel Eisenhowerjevo doktrino.

Ves svet je leta 1961 prisluhnil sodnemu procesu proti hudemu vojnemu zločincu in morilskemu uničevalcu Judov med drugo svetovno vojno Adolfu Eichmannu, ki ga je izraelska obveščevalna služba ujela zelo spretno nekje v Argentini.

Iran (Perzija). V državi je skoraj 80% kmetov in pastirjev. V pridobivanju nafte je to četrta dežela na svetu. Po vojni je prišlo do napetosti s Sovjetsko zvezo. Ta je podprla stranko Tudeh, ki je v Azerbejdžanu postavila demokratično vlado in hotela deželo odtrgati od Irana. Sovjetska zveza dolgo ni hotela umakniti svojih sil iz Irana.

Leta 1948 se je Iran naslonil na ZDA. Leta 1951 je prišlo do hudega spora z Veliko Britanijo. Kajti iranska vlada je podržavila naftna polja in tako močno prizadela petrolejsko družbo Anglo-Iran Oil Co.

Leta 1953 je predsednik vlade Mossadek zahteval ljudsko glasovanje, ki naj bi omejilo prevelike šahove pravice. Šah se je tega tako ustrašil, da je zbežal v tujino. Toda armada je Mossadeka strmoglavila in šah se je spet vrnil.

Leta 1958 je iranska vlada sklenila pogodbo s Standard Oil Co of Indiana. Družba je dobila pravico črpati nafto pod morjem v Perzijskem zalivu. Za to pogodbo je dobila iranska vlada — ne država, kaj šele ljudstvo — 25 milijonov dolarjev! Od 1959 dajejo ZDA Iranu velika posojila.

Afganistan je država, ki nima ne cest ne železnic. Kolikor ima zvez, so te še najboljše s Sovjetsko zvezo, ki Afganistan tudi zelo podpira. Ko je bil 1957 afganistanski šah v Moskvi, so v skupni izjavi poudarili staroprijateljstvo med obema država in vlada SZ je obljubila vsestransko pomoč.

Srednja Azija. Ljudska republika Mongolija. Država je gospodarsko, politično in kulturno odvisna od Sovjetske zveze. SZ in Kitajska sta ji priznali samostojnost zelo zgodaj, kar je potrdilo tudi ljudsko glasovanje. Država je končala že dve uspeli petletki; obe mogočni sosedji sta ji večkrat znova obljubili, da bosta branili njeno neodvisnost.

Tibet. Po zmagi LR Kitajske je kmalu nastalo vprašanje, ali ni njen sestavni del tudi Tibet. Kitajski voditelj Maocetung je razglasil »pohod

na Tibet« in pri tem poskušal zelo spretno izrabiti stara nasprotja med dvema najvišjima tibetanskima svečenikoma dalaj-lamo in pančen-lamo.

Ko so novembra 1950 vdrle kitajske čete v Tibet, jih je spremljal tudi pančen-lama; preden so osvojile Laso, je dalaj-lama zbežal v Indijo in od tam prosil pomoči pri OZN, ki pa ni ukrenila ničesar. Leta 1951 so v Pekingu sklenili kitajsko-tibetansko pogodbo. Tibet je dobil precejšnjo samoupravo, a Kitajska je prevzela skrb za njegovo zunanjo politiko in obrambo. Leta 1952 sta se sporazumela tudi oba velika duhovnika.

Po vdoru v Tibet je Kitajska postala sosedu Indije. Indijski voditelj Nehru je sicer naklonjeno spremljal nenaden dvig kitajske ljudske republike, nikakor pa ni bil voljan dovoliti prevelikega vdora komunističnih misli v Indijo. Zato so podpisali pogodbo o miroljubnem sožitju med Indijo in LR Kitajsko.

Ta pogodba je bila tudi v zvezi z nemiri, ki so nastali v **Nepalu** in ki so jih zatrle indijske čete.

Južna Azija. **Indija**. Februarja 1947 je britanska vlada naznanila, da se končuje oblast britanske krone nad Indijo, ki se bo razdelila na dve veliki državi hindusov — na Indijo, in na državo mohamedancev — na Pakistan.

V glavnem je Indija kmetijska država, a zaradi silnega števila prebivalstva mora veliko živil še zmeraj uvažati. Zavoljo čudnih verskih predpisov (svete krave) je živinoreja zelo malo razvita.

Sredi avgusta 1947 je Indija postala svobodna; samostojna demokracijska republika v okviru britanske skupnosti pa je od 26. januarja 1950. Njen ministrski predsednik je bil vse do smrti leta 1963 Nehru, za njim je prišel na to mesto Šastri. Indija je zvezna država 27 držav (pokrajin) z zvezno narodno skupščino in vlado ter s pokrajinskimi skupščinami in vladami. Ustava strogo prepoveduje razlikovati ljudstvo po kastah, odpravila je »nedotakljivost« ljudi iz višjih kast, vpeljala žensko enakopravnost itd. Meje posameznih indijskih držav se urejajo po jezikovnih mejah.

Indijsko državno vodstvo ima velike naloge. Treba je pravilno izrabljati velika naravna bogastva, graditi industrijo, obdelati zemljo in dvigniti indijsko ljudstvo iz zaostalosti. Že leta 1951 je začela teči prva petletka, 1956 pa druga. Najmočnejša stranka je tako imenovana Kongresna stranka, a njena najmočnejša opozicija komunistična stranka.

Junija 1954 sta se sestala Nehru in kitajski voditelj Čuenlaj. Kot sad tega sestanka so razglasili »pet načel o sožitju«: spoštovati je treba ozemeljsko nedotakljivost, ne se vmešavati v notranje zadeve drugih držav, priznavati enakopravnost vseh držav, velikih in malih in si medsebojno pomagati, gojiti miroljubno sožitje ter odpovedati se vsakemu napadu.

Istega leta je Francija Indiji vrnila zadnjo svojo posest v Indiji, toda Portugalska je še naprej trdovratno branila svoja posestva, a jih je Indija nekoliko kasneje zasedla.

Leta 1955 je Nehru obiskal Moskvo. Skupna izjava obsega načela o sožitju; podobna načela so priobčili tudi, ko je Nehru obiskal Poljsko, FLRJ in Egipt.

Leta 1958 je Nehru duhovito obsodil razne očitke sovjetskih voditeljev Jugoslaviji. Dejal je, da je »zločin« Jugoslavije samo v tem, ker ne hodi po istih poteh kakor komunistične stranke drugih držav. To pa — je dejal Nehru — močno spominja na obsodbe srednjeveških krivoverstev. Na znani izrek kitajskega vodstva: Pustite cveteti sto cveticam in uspevati sto mnenjem! je, preneseno na obrekovano Jugoslavijo, dejal, da se cvetice, ki hočejo cveteti drugače, kot si predstavljajo nekateri, naenkrat spremenijo v plevel.

V začetku 1959 je Indijo obiskal tudi Tito.

Pakistan. Pet ozemelj nekdanje britanske Indije je postalo samostojna država Pakistan, ki je kakor Indija vključen v britansko skupnost. V glavnem so prebivalci mohamedanci, hindusi predstavljajo znatno narodno manjšino. Država je zelo težko prišla do ustave in so hudi boji med mohamedanci in hindusi trajali celih devet let. Pakistan je razdeljen na dva dela, ki ju ločuje poldrugi tisoč kilometrov dolgo indijsko ozemlje. Vzhodni Pakistan ima ogromno jute, a je industrijsko slabše razvit kot zahodni.

Že 1950 se je Pakistan popolnoma naslonil na zahod. Leta 1951 je bila sicer v Karačiju konferenca zastopnikov tridesetih islamskih držav. Na njej so veliko govorili o skupnih ciljih islamskega sveta in ustanovili islamsko zvezo, ki naj bi predstavljala nekakšen obrambni jez proti nevarnostim z vzhoda in zahoda. Toda Pakistan se tega ni nikdar držal in se je pridno naslanjal zlasti na ZDA, ki se močno trudijo, da bi izrabile islam za obrambo proti komunizmu.

Sredi marca 1956 se je Pakistan razglasil za islamsko republiko. Ostal pa je še naprej v britanski skupnosti.

Ceylon. Ta narodnostno hudo mešana dežela je 1948 postala angleški dominion — torej samoupravna država v britanskem imperiju — ki ga je hotel budizem — opirajoč se na domače, poangleženo fevdalno plemstvo — spremniti v budistično državo. Toda na skupščinskih volitvah leta 1956 je močno zmagala levičarsko usmerjena ljudska fronta; njen voditelj je bil v Oxfordu izšolani Bandaranajke, ki je imel na Ceylonu takšen ugled kot Nehru v Indiji. Bandaranajke je sestavil tudi prvo vlado in izjavil, da bo Ceylon nevtralen, zahteval je takojšen razpust angleških vojaških oporišč v državi. Pametno vodstvo tega politika je Angleže prisililo, da so svoja oporišča opuščali. Septembra 1959 je neki budistični prenapetež Bandaranajko ubil. Vlado je prevzela njegova žena Sirimavo Bandaranajka in leta 1960 so zapustile državo zadnje britanske čete.

Burma je dežela riža in nafte, zato so tudi tukaj večni nemiri. Takoj po vojni se je vnela huda državljanska vojna med burmanskimi komunisti in gorskim plemenom Kari, ki se je le s težavo končala. Ko je prenehala britanska kolonialna oblast nad Indijo, se je Burma od Indije odcepila in

1948 postala samostojna; v njej je dobil budizem velike in posebne ustavne pravice.

Toda zopet se je pričela državljanska vojna in leta 1949 je bilo glavno mesto Rangun videti kot oblegano mesto, kajti oblast vlade je segala samo do predmestij. Bojeviti Kari, po veliki večini kristjani, so imeli v svojih rokah velik del države, del države so zasedli komunisti s svojo vojsko, v severnih pokrajinah pa je razglasil nekakšno samostojno državo neki kitajski general.

Iz teh težkih razmer se je Burma razumljivo dvigala zelo počasi. To v glavnem po zaslugi močne in asketske osebnosti U-Nuja; ta je prevzel predsedstvo vlade in se naslonil na komuniste, ki so imeli še iz bojev proti Japoncem velik ugled v državi. Leta 1951 se je položaj nekoliko izboljšal, a še vedno ni imela vlada v Rangun nadzora nad državo.

Leta 1955 je U-Nu obiskal Moskvo in Hruščev mu je obisk vrnil. Burma je sklenila trgovinsko pogodbo s Sovjetsko zvezo. Zaradi hudih sporov v vladi je U-Nu 1958 odstopil in vlado je prevzel general Ne-Vin. Ta je znova uveljavil red in U-Nu se je znova vrnil, potem ga je general Ne-Vin spravil v koncentracijsko taborišče.

Malaja. To je dežela z mešanim prebivalstvom (Malajci, Kitajci in Indijci). Pred vojno je bilo na tem ozemlju devet angleških protektoratov in vsak je imel svojega sultana. Dežela pridela več kakor polovico kavčuka na svetu. Zato je popolnoma jasno, kdo vse se zanima za to pomembno surovino.

Iz deveterih angleških protektoratov je 1948 nastala Malajska zveza, 1949 so se pričeli hudi boji s komunističnimi partizani po džunglah. Boji so zavzemali vse širši obseg. Leta 1950 so vanje posegle tudi angleške sile in z njihovo pomočjo je začela vlada Malajske zveze proti komunistom zelo ostro ukrepati (skupne kazni, nagrade na glave itd.). Bojev je bilo za tedaj leta 1954 konec in Malajska zveza je avgusta 1957 dobila samostojnost ter postala neodvisna država v britanski skupnosti. Vendar Angleži države niso zapustili, saj je za obrambo pred partizani sklenila z njimi posebno obrambno zvezo.

Siam (Tajland) je »otok smehlaja v morju solz«. Gospodarstvo in državne finance so zdrave; blaginjo prinaša riž. Leta 1946 je moral Siam vrniti med drugo svetovno vojno pridobljene dele Laosa in Kambodže. V državi so bili zelo močni partizani, ki so si pridobili velike zasluge v bojih proti japonskim okupatorjem.

Leta 1947 je izvedel državni udar general, ki je med vojno pridno sodeloval z Japonci. Ta general je vpeljal vojaško diktaturo. Še istega leta so ZDA dobile vojaška oporišča, da bi branile državo pred komunistično nevarnostjo.

Indokina. Ko so Japonci zasedli to francosko kolonijo, so sestavili vlado iz domačinov in francosko vojsko razorožili ter internirali. Po porazu Japonske je avgusta 1945 osvobodilno revolucionarno gibanje Vietmin pod vodstvom v Moskvi šolanega Ho-Ši-Minha odstavilo kralja Bao Daja in oklicalo republiko Vietnam. Toda septembra 1945 so Francozi začeli

Indokino znova zasedati in 1946 so se vneli hudi boji z Vietminom. Ker so imeli Francozi kmalu velike izgube, so se začeli pogajati z Vietnamom. Marca 1946 so sklenili, da postane Vietnam neodvisna država v indokitajski zvezi, a vključena v francoski zvezi (uniji). Toda Vietmin s tem ni bil zadovoljen in decembra 1946 so se začeli znova boji, ki so trajali zelo dolgo. Šele konec leta 1949 so Francozi pristali na to, da so se iz nekdanje Indokine izoblikovale tri samostojne države: Vietnam, Laos in Kambodža, ki so ostale v francoski uniji.

Vietnam. V začetku 1950 je nastala država Vietnam z glavnim mestom Sajgon. Zavladal je cesar Bao Daj, ki je sestavil Francozom prijazno vlado. Toda Vietmin je takoj postavil vlado proti, ki jo je priznala Sovjetska zveza, a nobena druga velesila. Pač pa je tej vladi začela pošiljati velike količine orožja LR Kitajska. Bao Dajeva vlada se je s hudim nasiljem znašala nad pristaši Vietmina, a ta je septembra 1950 prešel v ofenzivo. Iz neznatnih gverilskih bojev se je kmalu razvila prava vojna in Francija — čeprav so jo krepko podpirale ZDA — je izgubljala mesto za mestom. Maja 1954 je padla sijajno utrjena in branjena francoska trdnjava Diem-Bien-Fu (indokitajski Stalingrad) in konferenca velesil v Ženevi je julija 1954 sklenila končati vojno. Potegnili je razmejitveno črto, ki je razdelila Vietnam na dva dela, na severnega (vietminhovskega) in južnega.

Vlada severnega Vietnama je 1956 izjavila, da se je na podlagi ljudske odločitve pripravljena pogajati za združitev z južnim Vietnamom. Toda v južnem Vietnamu so začeli Američani uriti južnovietnamsko armado. Zanimivo je, da je tudi tukaj, dasi so ZDA južni Vietnam povsem podprle, 1955 prišlo do vstaje, ki je odstavila cesarja Bao Daja in oklicala republiko. Ni pa pokazal južni Vietnam še nobene volje, da bi se pogajal za združitev s severnim.

Laos ima najnovejšo zgodovino bolj zapleteno. Kot v Vietnamu se je tudi tukaj razvilo močno revolucionarno gibanje (Patet-Lao), ki je 1945 postavilo svojo vlado in bilo tesno povezano z Vietminom. Francozom se je posrečilo to vlado pregnati in, kakor smo že slišali, je postal tudi Laos samostojno kraljestvo v francoski uniji.

Leta 1953 je vdrla v Laos vojska Vietmina in znova postavila vlado Patet-Laa. Te vlade sicer ni nihče priznal, vendar je bila Francija prisiljena dati Laosu popolno neodvisnost in oborožene sile Patet-Laa so se umaknile na obmejno ozemlje med Laosom in Vietnamom.

Leta 1956 so med voditelji Patet-Laa in kraljem sklenili sporazum. 1957 so sestavili skupno vlado, v kateri so sodelovali tudi člani Patet-Laa. A to sožitje ni trajalo dolgo. Znova so se pričeli boji, ki so se vanje vmešale tudi ZDA.

ZDA so odtelej dalje mračnjaške sile v Laosu zelo podpirale. Januarja 1961 so sile Vietmina znova vdrla v Laos; zaradi tega je vlada ZDA odločno nastopila proti vladi LR Kitajske in severnega Vietnama. Tako so se boji znova pričeli. ZDA so zasipale z bombami osvobojeno ozemlje, ki so ga imele sile Patet-Laa in Vietmina; vlada Sovjetske zveze pa je pridno pomagala revolucionarjem. Po hudih bojih so maja 1961 sklenili

začasno premirje, a do miru je še zelo daleč. Laos je namreč zelo bogat in ima zelo pomembne vojaške surovine.

Kambodža je postala 1947 kraljestvo, 1949 pa samostojno kraljestvo v francoski uniji. Leta 1954 so vdrle vanjo Vietminove sile, a so jih vladne čete pregnale.

Indonezija je silno bogata z nafto, kavčukom in zelo pridnimi ljudmi. Zaradi velikega naravnega bogastva je v hudih težavah. Ima čez 3000 otokov, med njimi tudi velikane kot Borneo, Celebes, Sumatra in Java. Na Javi živi od 80 milijonov prebivalcev Indonezije kar 55 milijonov. V Indoneziji deluje močna komunistična stranka, ki so jo ustanovili že 1921. leta in vpliva zlasti na mlajše rodove.

Odkar je dežela postala samostojna, so nastale velike gospodarske težave, ker ni bilo potrebnega kapitala in ne ljudi, da bi prevzeli vodstvo podjetij, ki so jih poprej vodili Holandci. Tako je spočetka ostalo vse gospodarstvo v rokah tujcev. Vlada tudi ni imela svojih upravnih uradnikov, zato je del Holandcev še ostal.

V Indoneziji so postavili republiko pravzaprav že Japonci, ko pa so se septembra 1945 izkrcali Angleži, je bila njihova glavna naloga omogočiti vrnitev Holandcem. Septembra 1949 je holandska vlada ustanovila republiko Združenih indonezijskih držav pod krono nizozemske kraljice. Toda nova državna tvorba ni bila enotna ne po jeziku ne po kulturi in ne po gospodarstvu. Prevladoval je islam, precej je bilo tudi kristjanov, hindusov in budistov. Nova država, katere glavno mesto je postala Džakarta, je obsegala 16 nekdanjih dežel. Decembra 1949 je postal predsednik republike indonezijski voditelj dr. Ahmed Sukarno.

Toda že naslednjega leta so se začele prve, za mlado Indonezijo, značilne stiske; upornost otokov proti osrednji vladi. To pot so se uprli Moluki in pričeli so se hudi boji. Sukarno se tega ni ustrašil in je poskušal državo čimprej decentralizirati, da bi razbil sredobežne otoške sile. Leta 1950 je razglasil, da hoče zgraditi močno indonezijsko državo na tehle moralnih načelih: na veri v boga, na človečnosti, narodni zavesti, demokraciji in socialni enakosti.

Leta 1950 so Indonezijo kot 60. članico sprejeli v OZN.

Leta 1954 je odpovedala zvezo z Nizozemsko, a 1956 je prišlo do hudih uporov na Sumatri in Bornemu, ki sta zahtevala večjo samostojnost. Osrednja vlada je na to odgovorila tako, da je dala otokom večjo samostojnost, — še istega leta pa so se pričeli boji z Nizozemci zaradi Iriana (holandska Gvineja), ki trajajo še danes.

Sukarno se je zelo zavzel, da bi bile v osrednji vladi zastopne vse pomembnejše stranke. To se je sicer zgodilo, a 1958 je prišlo do novih hudih uporov na Javi, Sumatri in Celebesu. Ker je zlasti na Sumatri veliko nafte in kavčuka, ni težko uganiti, kdo vse je na tem otoku netil upornost. Šele po ostrih bojih se je osrednji vladi, ki je kupila orožje v Sovjetski zvezi in Čehoslovaški, upornost posrečilo streti. Leta 1960 je Indonezija zaradi Iriana prekinila vse stike z Nizozemsko.

Na žalost je Indonezija prva država, ki je v začetku 1965. leta stopila iz OZN in s tem povzročila hudo krizo v tej svetovni organizaciji.

Filipini so v drugi svetovni vojni veliko trpeli, saj je bilo uničenih do devet desetlin vseh nasadov sladkornega trsa. Med vojno je bilo tudi tukaj proti japonski zasedbi močno odporniško gibanje. Filipini so leta 1946 dobili samostojnost od ZDA, 1948 pa se je osvobodilno gibanje Huks znova dvignilo in do 1950 zasedlo veliko mest. Kljub temu so prišli Filipini znova v veliko odvisnost od ZDA.

Vzhodna Azija. Kitajska Po vdaji Japonske je vlada Sovjetske zveze sklenila pogodbo z nacionalistično (kuomintanško) Kitajsko, ki jo je vodil Čangkajšek. Leta 1946 so se združile vse pomembne kitajske stranke in šle na volitve za ustavodajno skupščino, ki je konec leta 1946 izglasovala ustavo, s pristavkom, da ta ne bo stopila takoj v veljavo. Med komunisti in Kuomintangom so se namreč začela znova nevarna trenja. Vlada ZDA je poslala posebnega pooblaščenca — generala Marshalla, da bi poravnal spore. A to se ni več dalo in ZDA so očitno začele podpirati svojega dragocenega zaveznika Čangkajška.

Vojaška in denarna pomoč ZDA je spet postavila na noge sicer silno pokvarjeni Kuomintang, ki je marca 1947 začel proti komunistom celo ofenzivo in zavzel njihovo glavno oporišče Jenan.

Aprila 1948 je začela veljati ustava. Toda istočasno je kitajska rdeča armada začela ofenzivo, ki je čistila Kitajsko vladnih čet. Ofenziva se je končala pomladi 1949 z velikim uspehom kitajske rdeče armade, ki je — močna prek milijon vojakov — prešla v silnem zaletu in na široki bojni črti reko Jangce. Kuomintanške Kitajske je bilo konec.

Ljudska republika Kitajska. Ljudsko republiko Kitajsko je razglasilo 611 odposlancev Ljudskega sveta 21. septembra 1949 v Pekingu. Takrat je bilo rečeno, da je LR Kitajska država diktature delovnih ljudi. Tako kuomintanški vladi in Čangkajšku ni preostalo drugega kot bežati na Formozo. Indija je priznala novo Kitajsko že decembra 1949, v začetku 1950 so jo priznale tudi številne druge države. Vlada Sovjetske zveze pa ni dosegla tega, da bi namesto Čangkajškove Kitajske sprejeli v OZN LR Kitajsko. Naravno je bilo, da se je nova Kitajska povezala s SZ in se naslonila nanjo.

LR Kitajska gre v socializem drugače kakor Sovjetska zveza. Na Kitajskem je bil spočetka največji pritisk na kmeta, ki so ga poskušali v najkrajšem času kolektivizirati. A to ni šlo ne hitro in ne zlahka. Bolj popustljivi so bili kitajski voditelji spočetka do izobraženstva. V začetku so tudi zelo poudarjali, da je njihova temeljna politika soglasnost z vsemi socialističnimi državami in sožitje z imperialističnimi državami.

Poleti 1958 so na Kitajskem začeli ustanavljati komune, občine. Prva takšna komuna Sputnik je zajela 9300 domačij s 43.000 prebivalci. Komune so ustanavljali iz dveh vzrokov: da bi zvečali proizvodnjo in da bi spremenili način kmetovega življenja. Ustanavljanje komun so kmetje sprejeli sprva z velikim navdušenjem in konec 1958 jih je bilo že 26.000. Ne

smemo tudi pozabiti, da je imela Kitajska že 1950 — 580 milijonov prebivalcev, danes pa jih ima prek 600 milijonov.

Leta 1960 so se zaradi teoretičnih marksističnih vprašanj zaostрили odnosi s Sovjetsko zvezo. Vlada SZ je odpoklicala svoje strokovnjake. Kitajsko vodstvo večkrat napade tudi Jugoslavijo; pri tem mu zelo vneto pomaga Albanija.

Formoza. Ubežni Čangkajšek je postal predsednik Kitajske na Formozi in tako imamo še danes dve Kitajski. Kitajsko na Formozi popolnoma in povsem odkrito podpirajo ZDA. Zato se ji godi razmeroma zelo dobro. Dati pa je morala ZDA številna in silno nevarna raketna oporišča.

Koreja. Dežela je bila od leta 1910 del japonskega cesarstva. Po vdaji Japonske so Korejo zasedle sovjetske in ameriške čete in jo razdelile po 38. sporedniku na dva dela.

Severna Koreja. Tukaj je še sovjetska vojska postavila komunistično vlado in 1948 je Severna Koreja postala ljudska republika, ki je 1949 navezala najtesnejše stike s SZ. Ta je začela na široko črpati njene izredno bogate uranove rudnike. Oktobra 1949 je več tisoč severnokorejskih prostovoljcev napadlo neko južnokorejsko mesto in junija 1950 je prišlo do krvave vojne v Koreji, kar je ogrozilo celo svetovni mir. »Kriv« je bil uran. A uran sta potrebovali za atomske bombe Sovjetska zveza in ZDA.

Južna Koreja. Tudi tukaj so 1948 razglasili republiko in ameriška vojska je deželo zapustila. Dne 22. junija 1950 so močne severnokorejske sile, podprte s tanki, prešle 38. sporednik in udarile na Seul, ki so ga v kratkem zasedle. Varnostni svet je ukazal sovražnosti takoj ustaviti, predsednik Truman pa je že 27. junija 1950 generalu McArthurju zapovedal naj z vsemi ameriškimi razpoložljivimi silami na Daljnem vzhodu podpre južnokorejsko vojsko. Južno Korejo je podprl tudi Varnostni svet in 38 držav je poslalo svoje vojaške oddelke pod zastavo OZN, ki jim je poveljeval general McArthur.

Tako se je konec julija 1950 začela velika ofenziva sil OZN in Južne Koreje na 360 km široki fronti. Vneli so se hudi boji, a sile OZN niso imele uspehov. Zato so sredi novembra 1950 začele novo ofenzivo in se pod varstvom 220 vojnih ladij izkrcale na petih krajih za hrbtom severnokorejske vojske. To je pomagalo in severnokorejska vojska se je morala umikati. V začetku oktobra 1950 so sile OZN in južnokorejska vojska dosegle 38. vzporednik. Njihov poveljnik je zahteval popolno predajo severnokorejske vojske, OZN pa je izjavila, da prevzema odgovornost za nadaljnjo usodo vse Koreje.

Toda v začetku novembra 1950 je nastopilo 200.000 kitajskih prostovoljcev, ki so do decembra 1950 sile OZN temeljito porazili in natančno konec leta dosegli 38. sporednik in se tam ustavili.

Pogajanja za premirje so se začela šele julija 1955 in so zelo počasi napredovala. Še danes obstajata dve Koreji.

Japonska. Država nima posebnih zemeljskih zakladov, ima pa izredno pomembno vojaško lego. Med obema vojnama se je tu zelo razvila težka industrija in Japonska je danes najbolj industrializirana država v Aziji.

Največ pridelajo riža. Na jugu države gospodarijo vsako leto tajfuni. Prebivalstvo se je namnožilo na 90 milijonov in je vprašanje njihovega preživljanja vse bolj žgoče.

Japonska se je bila prisiljena vdati avgusta 1945. Potem je ostala pod ameriško upravo generala McArthurja, in to vse dotlej, dokler je niso »prevzgojili v demokraciji«. Za korejske vojne je vojaška uprava zaprla skoraj vse komuniste, a septembra 1950 — brez Sovjetske zveze — sklenila mirovno pogodbo z ZDA v San Franciscu. Po tej pogodbi je ostala Japonska omejena le na otoke in je izgubila vsa ozemlja, ki jih je ugrabila zadnjih 80 let.

Popolno samostojnost je dobila leta 1952, od tedaj dalje pa ji priteka tudi velika pomoč ZDA; za to jim je morala Japonska odstopiti velika in pomembna vojaška oporišča.

6. AVSTRALIJA

Avstralija je prva izvoznica volne na svetu, glede žita pa je takoj za Kanado in Argentino. Na volitvah 1949 so prvič zlomili moč delavske stranke. Zato je bilo tudi konec poddržavljanja industrije; 1950. leta je izšel zakon o prepovedi komunistične stranke. Celo za tiste, ki so ji bili naklonjeni, je bilo rečeno, da za državne urade in višje položaje niso primerni. Vlada si je nadela tri skrbi: skrb za vse večje naraščanje prebivalstva, skrb za zvišanje proizvodnje in skrb za povečanje vojaške moči. Leta 1954 je pretrgala diplomatske stike s Sovjetsko zvezo. 1956. leta so bile 16. olimpijske igre v Melbourneu.

7. AMERIKA

Čeprav je ta celina v vsakem pogledu zelo različna, je le opaziti želje po vseameriški skupnosti. Pobudo zanjo so prve izrazile ZDA, zlasti njihov predsednik Roosevelt, ki je zagovarjal politiko dobrega sosetstva. Zato je bilo tudi po vojni več vseameriških konferenc; najznačilnejši pravzaprav sta le dve. Prva iz leta 1947, na kateri so sklenili, da bi napad na katerokoli ameriško državo pomenil napad na vse ameriške države, in druga iz 1954, kjer so sprejeli predlog ZDA o skupnem nastopu proti komunističnemu gibanju na ameriški celini.

Na vseh teh vseameriških konferencah je bila zelo dobro vidna v prvi vrsti vloga ZDA. Zakaj? To nam prepričljivo povedo številke o gospodarski odvisnosti tako imenovane Latinske Amerike od ZDA. V Latinski Ameriki je tujega kapitala do 9 milijard dolarjev, a od teh je 7 milijard last ZDA. Latinska Amerika izvaža v ZDA 46% svojih proizvodov in uvaža iz ZDA do 50%.

Združene države Amerike. Že od začetka 20. stoletja je svet prepričan, da ZDA zaradi svoje moči in neizmerne bogastva varujejo mir na svetu. A po drugi svetovni vojni si — vsaj tako se zdi — ZDA vse bolj lastijo vodstvo sveta, če že vsega ne, pa vsaj vodstvo Evrope. To trditev močno potrjuje zunanja politika ZDA. Že na potsdamski konferenci leta 1945 so se pokazala velika nesoglasja med vlado ZDA in Sovjetske zveze. Govorili smo že tudi o Trumanovi doktrini, ki je 1947 ponujala pomoč vsem narodom, katerih svoboda naj bi bila ogrožena. Govorili smo o Marshallovem načrtu. Sovjetsko zaporo Berlina 1948 je vlada ZDA razbijala z mogočnim zračnim brodom, vlada ZDA je bila 1949 ustanoviteljica NATO.

Govorili smo leta 1950 za korejske vojne o vodilni vlogi predsednika Trumana, Eisenhower je še kot general leta 1950 naznanjal »križarsko vojno svobode«, ZDA so si lastile odločilno vlogo v OZN in zato LR Kitajska ni mogla postati njena članica. Leta 1950 je vlada ZDA samovoljno sklenila mirovno pogodbo z Japonsko, 1956 je sprožila sueško krizo, ker je odpovedala Egiptu že obljubljeno pomoč za zgraditev asuanskega jezua. Poznamo Eisenhowerjevo doktrino in ne smemo pozabiti surovega odgovora vlade ZDA 1957, ko je Japonska upravičeno nastopila proti eksplozijam vodikovih bomb, ki jih je opravljala vlada ZDA na japonskem območju.

Res je, ZDA so bogata in močna država. A bogastvo in moč ne opravičujeta nasilja.

Predsednika Trumana je leta 1952 zamenjal izvoljeni zaslužni zmagovalac v drugi svetovni vojni general Eisenhower. Kaj malo je bil v čast ZDA in njeni toliko opevani demokraciji leta 1954 izdani protikomunistični zakon, ki je vzel komunistični stranki pravico dovoljene organizacije. Zakon dolži komunistično stranko, da je zarotniška organizacija, ki bi rada strmoglavila vlado. Hinavsko sicer meni, da sama pripadnost h komunistični stranki še ni nezakonito dejanje, vendar so se morali vsi komunisti dati vpisati. Toda registracija velja običajno, vsaj v kulturnem svetu, za ljudi, ki so kakorkoli nevarni.

Eisenhowerja so 1956 vnovič izvolili za predsednika ZDA. Leto dni zatem se je pričela zadeva, ki je vrgla zelo temno senco na ameriško demokracijo. Ponovno so sprožili vprašanje črncev, ki so imeli že zdavnaj vse državljske pravice. Črncev je bilo 1950 v ZDA nekaj čez 15 milijonov (1930 še okoli 12 milijonov), od teh 9 milijonov v južnih in 6 milijonov v severnih državah. V južnih državah je črncev nekako četrтина prebivalstva. Tu so glede vzgoje črncev še posebej poudarili, da naj bo ločena, vendar enaka. Toda države na jugu so revne in kdo bo vzdrževal črnske šole? Zato je najvišje sodišče ZDA 1954 razsodilo, da bi bilo kakršnokoli razlikovanje med črci in belci v državnih šolah protiustavno, torej kaznivo dejanje. Nekoliko boljši je položaj črncev v severnih državah.

Leta 1957 je prišlo v Little Rocku v državi Arkansas do nevarnih zapletljajev. Guverner države se je uprl, da bi črnski otroci hodili v neko višjo državno šolo, v katero naj bi hodili samo belci. Prišlo je do nečloveških prizorov in Eisenhower je moral poslati celo zvezne padalske sile, da so črnce zavarovale.

Leta 1960 so za predsednika izvolili kandidata demokratske stranke Kennedyja, prvega katolika na predsedniškem mestu. Kennedy se je veliko trudil, da bi rešil zamotano vprašanje doma in v svetu, zlasti nemško vprašanje. Pri tem je naletel na težave med reakcionarnimi krogi v domovini, ki so se preveč demokratičnega predsednika začeli bati. Ob več priložnostih se je zapletel tudi v ostra nesoglasja s takratnim ministrskim predsednikom sovjetske vlade in prvim sekretarjem CK Sovjetske zveze Nikitom Hruščevem. Velik uspeh pa je dosegel, ko so v Moskvi 25. julija 1963 — dan pred strahovitim potresom v Skopju — podpisali sporazum o prepovedi jedrskih poskusov v zraku in pod vodo. Takrat je izjavil, da je to pomembna zmaga človečnosti in prvi resni korak na poti k miru, Hruščev pa je potrdil, da je to dogodek silnega mednarodnega pomena. Toda temne sile, ki še danes niso znane, so še istega leta jeseni pretrgala Kennedyju nit življenja. Na njegovo mesto so izvolili tudi demokratskega kandidata Johnsona.

Kanada. Država je v najtesnejši zvezi z gospodarstvom ZDA in predstavlja pravzaprav podaljšek gospodarskega prostora ZDA proti severu. Prvotno je bila to kmetijska država, a po drugi svetovni vojni se je spremenila v veliko industrijsko državo. Njena vrednost je še poskočila, ko so 1950 odkrili velike zaloge urana. Kot gospodarsko je Kanada tudi vojaško najtesneje povezana z ZDA.

Države **Latinske Amerike** so zelo obogatele med prvo in drugo svetovno vojno, kar je pripeljalo do hudih socialnih nasprotij. V vseh državah se zelo čuti vpliv ZDA in številni predsedniki teh držav, ki ZDA kakor koli niso po volji morajo oditi.

Mehika je dobila že 1917 dokaj demokratično ustavo. Njen predsednik Calles se je uspešno spravil nad tuji kapital; pri tem si je nakopal veliko sovraštva ameriških in angleških petrolejskih koncernov, s temeljito agrarno reformo pa nespravljivo sovraštvo s takrat najbogatejšo zemljiško posestnico, s katoliško cerkvijo. Malo pred drugo svetovno vojno je predsednik Cardenas nacionaliziral petrolejsko industrijo. Danes je Mehika država z najboljšimi financami.

Guatemala. Država je dobila ustavo konec druge svetovne vojne; ustava je podobna mehiški. Takoj so ji začeli ugovarjati veleposestniki. Posebno je znan spopad z mogočno ameriško United Fruit Company, a vlada je agrarno reformo vseeno izvedla in dala delavcem velike pravice.

Leta 1954 ji je Sovjetska zveza poslala orožje, zato so državo dvakrat napadli. Prvič iz Hondurasa in drugič iz Nikaragve; seveda ni bilo težko uganiti, kdo je bil glavni napadalec. Kmalu zatem so se zaostрили hudi notranji boji. Nastopati so začeli novi diktatorji, ki so jih vsiljevale ZDA,

ljudstvo pa se jih je — z večjim ali manjšim uspehom — otepalo, kar dela še danes.

Honduras je država, kjer se predsedniki neprestano menjajo. **El Salvador** je najbolj gosto naseljena država Latinske Amerike. Veliko moč ima katoliška cerkev in z njo bogate aristokratske družine. Kadar se te razumejo med seboj, vlada v državi mir.

Zelo nemirna država in polna atentatov na predsednike je **Nikaragua**, ki je popolnoma pod vplivom ZDA. V **Kostariki** so dobili takoj po vojni veliko moč komunistično usmerjeni sindikati, a so že čez nekaj let znova prišli na oblast konservativci in začeli so se veliki nemiri.

V **Panami** imajo ZDA v zakupu »za vse večne čase« 16 km širok pas ob prekopu in obvezale so se, da bodo varovale republiko in plačevale najemnino. Za sueške krize je panamska vlada zahtevala oblast nad prekopom, a se je nazadnje morala zadovoljiti s tem, da so ji ZDA začele plačevati letno 3 milijone dolarjev in da lahko visi v kanalski coni poleg zastave ZDA tudi zastava Paname. Pod panamsko zastavo plove po svetovnih morjih izredno veliko trgovskih ladij in je Panama v tem pogledu četrta dežela na svetu.

JUŽNA AMERIKA

V **Kolumbiji** je prišlo 1948 do hudih levičarskih nemirov. Zmagala je fašistična reakcija, ki je prekinila vse stike s Sovjetsko zvezo. Delavsko gibanje je ponovno narastlo 1950, dve leti nato pa se je vlada tesno naslonila na ZDA. Leta 1953 so zmagali še bolj reakcionarni krogi, a so jih 1957 strmoglavili, vendar spet ne za dolgo.

Venezuela je v pridobivanju nafte prva za ZDA. V državi se je razvila velika industrija. Leta 1945 je prišlo do močnih revolucionarnih gibanj, ki so prinesla precejšnje socialne reforme in utrdila moč sindikatov. Toda 1949 je zmagala vojaška diktatura, ki je zatrla skoraj vse demokratske pridobitve. Nosilci te diktature so se potem nenehno menjavali, diktatorje pa so vneto podpirale ZDA. Če je katerega od teh ljudska nejevolja pregnala iz države, je našel varno zatočišče v ZDA.

Equador je kmetijska država. Prideluje predvsem banane, kavo in kakao. Tu vladajo še fevdalne razmere, do 95% ljudi je še nepismenih. Sem in tja prihaja med manjšimi skupinami liberalnih meščanov in katoliško cerkvijo do kratkotrajnih sporov.

Mnogo bogatejša država je **Peru** (nafta, svinec, kavčuk, železo, cink, zlato, srebro in vanadij). Vse to neizmerno bogastvo je v rokah tujih kapitalistov. Polovica prebivalstva so Indijanci, ki so 1945 zahtevali demokratske svoboščine, pa jih niso dosegli. V državi vladajo bogate domače družine, ki se menjavajo na oblasti s vojaškimi puči.

Bogastvo **Bolivije** je v cinkovih rudnikih in izvorihi nafte, ki jih izkorišča tuji kapital. A nastajajo velike težave, ker država nima dostopa

k morju. Delovni ljudje so večkrat zahtevali socialne reforme, toda nikdar jih niso dobili. ZDA vestno skrbijo, da vladajo reakcionarni režimi. Državo radi imenujejo ameriški Tibet.

Državi z zelo zaostalim gospodarstvom sta **Paraguaj** in **Uruguaj**, kjer vlada fašizmu podobna diktatura.

ABC države (Argentina, Brazilija in Čile).

Argentina. Po gospodarski zmogljivosti je to najpomembnejša južno-ameriška država, kjer se je med drugo svetovno vojno razvila velika industrija. Med vojno je bila naklonjena silam osi, 1945 pa se je dokopal do oblasti polkovnik Peron, spreten fašističen demagog kot njegovi vzorniki Hitler, Mussolini in Franco. Spretno si je pridobil male kmete in delavce. Vpeljal je načrtno gospodarstvo in poddržavil večji del železnic, ki so bile v britanskih rokah.

Leta 1950 je bil Perón na višku svoje moči; k temu je mnogo pripomogla njegova žena Evita, ki jo je katoliška cerkev dolgo časa razglašala za vzor krščanske ljubezni. Perón je res mnogo storil za katoliško cerkev, a po mnenju te najbogatejše fevdalne ustanove v državi — še premalo, čeprav je Argentino spremenil v pravo klerofašistično državo.

Kmalu so bogataši — in med njimi tudi katoliška cerkev — spoznali, da je Perón pravzaprav uničil nekdanj bleščeče argentinsko fevdalno gospodarstvo. Začeli so močno delovati proti njemu. Toda Perón je napačno mislil, da bo te napade odbil, če bo stopil na prste katoliški cerkvi. Izpeljal je ločitev cerkve od države, začel izganjati višjo duhovščino, a to je rodilo samo upor katoličanov in Perónova slava je naglobledela. Nazadnje se mu je uprla še vojska in jeseni 1955 je moral zbežati iz države, ki od takrat ne more najti pravega miru.

Brazilija je dežela kave. Je največja država v Južni Ameriki. Čeprav si je med vojno zgradila precejšnjo industrijo, je ostalo njeno gospodarstvo še vedno agrarno-kolonialno. Takoj po vojni se je Brazilija začela močno nagibati na levo in strmoglavila diktatorja Vargasa. Toda kmalu je zmagala reakcija in že 1947 je morala komunistična stranka v ilegalo, vse državno uradništvo pa so natančno očistili komunističnih privrženecv. Leta 1950 je prišel Vargas znova na oblast, 1954 so ga ubili in na njegovo mesto je pozneje prišel Kubitschek, ki je imel na svoji strani vojsko. Leta 1957 so dobile ZDA v Braziliji pomembna vojaška oporišča.

Čile je država, kjer se, kakor pravijo domačini, končuje zemlja. Med vojno in do leta 1946 je tukaj vladala nekakšna ljudska fronta, ki je 1952 razpadla. Zmagala je močnejša reakcija, pretrgali so vse stike s Sovjetsko zvezo in komunistično stranko pognali v ilegalo. ZDA so začele dajati državi veliko pomoč, kljub temu jo pretresajo še vedno velike stavke in nemiri.

Zahodna Indija. **Kuba.** Glavni pridelek te države sta tobak in sladkor, ki ga Kuba izvažata skoraj 90%. Po vojni je Kubi zavladal močno sprijeni režim predsednika Battiste, ki so ga zelo podpirale ZDA. Že 1953 je pod vodstvom Fidela Castra nastopilo gibanje študentov in mladega izobraženstva. To gibanje je začelo z raznimi uporniški dejanji. Na vse to je

vlada odgovorila z velikim preganjanjem komunistične stranke, ki je morala 1954 v ilegalo.

Decembra 1956 se je Castro s svojimi uporniki izkrcal na jugovzhodni obali Kube in se odpravil v hribe, kjer je ostal skoraj dve leti. Od tod so se spuščali na razne uporniške pohode v dolino. Zato je vlada razglasila obsedno stanje, a leta 1958 se je dotlej neznatna Castrova diverzantska dejavnost spremenila v pravo državljansko vojno, ki se je končala januarja 1959. Castrove sile so zasedle Havano, Battista je zbežal, Fidel Castro pa je postal novi voditelj Kube.

Takoj so se zaostрили odnosi z ZDA, katerih veliki bogataši so neradi gledali svojo malo, revolucionarno sosedo. Castro je najprej izvedel temeljito agrarno reformo tudi na veleposestvih ameriških državljanov, na kar je vlada ZDA odgovorila z odpovedjo vsakršne pomoči. Castro je prosil za pomoč pri Sovjetski zvezi in jo tudi dobil. Toda zato so ZDA odpovedale nakup kubanskega sladkorja, kar je zneslo vsako leto do 600 milijonov dolarjev. Na to je Castro odgovoril z zaplenbo vsega premoženja ZDA na Kubi, ki seveda ni bilo majhno. Končno je začela Castrovo vlado napadati še katoliška cerkev.

Stvari so se močne zapletle, s podporo vlade ZDA je prišlo aprila 1961 do oboroženega vdora na Kubo. Toda vdor je propadel. Ker so ob tej priložnosti ujeli veliko Američanov, je Castro zahteval za vse te ujetnike 500 buldožerjev. Septembra 1961 je Kubo razglasil za socialistično državo. Kmalu za tem je prišlo do silno hude krize. Sovjetska zveza je namreč v tej državi postavila svoja raketna oporišča. Ko je vlada ZDA za to izvedela, je zagrozila s ponovnim napadom in vlada SZ je morala vsa svoja raketna oporišča na Kubi razdreti.

Na **Haitiju**, edini črnski republiki v Ameriki, vladajo predsedniki — domačini, a so zelo pokvarjeni, medtem ko delovni ljudje živijo v veliki revščini. Največ pridelajo kave.

V **Dominikanski republiki** je bila znana huda diktatura družine Trujillo. Država je bogata in izvažala veliko sladkorja, kakaa in kave.

E. SILEN NAPREDEK NARAVOSLOVNIH ZNANOSTI IN TEHNIKE

Naravoslovne znanosti so doživele nesluten razvoj. Če bi se danes vrnilo srednjeveški alkimisti, ki so trmasto verjeli in zato poskušali izdelovati iz manj plemenitih prvin plemenitejše, predvsem zlato, bi bili za svojo vero poplačani. Priznati bi seveda morali svoje neznanje. Atomska in jedrska fizika sta odkrili, da atom ni več najmanjši del snovi, temveč svet v malem (mikrokosmos) sestavljen iz delcev snovi, ki krožijo kot elektroni, nevtroni, pozitroni itd. okrog atomskega jedra. Znanost je iznašla cepitev atomov in s tem spreminjanje in nastajanje novih prvin. Pri tej atomski presnovi se sprošča velikanska energija, ki jo more znanost uspešno uporabiti. Vemo, da daje cepitev urana 235 energijo, ki bi jo

dobili pri gorenju 3000 ton ali 300 vagonov premoga. Na žalost sta človeški razum in hudobija prav ob koncu druge svetovne vojne dokazala, da se more velikanska sproščena atomska energija uporabiti tudi kot atomska bomba. Bolj razveseljivo je, kjer to energijo uporabljajo posredno le kot pogonsko sredstvo. Gotovo je, da bodo vse kalorične centrale in hidrocentrale zamenjali atomski reaktorji, ki bodo dajali več kakor dovolj pogonske energije električnim generatorjem.

Lahko govorimo, da smo na pragu druge industrijske revolucije. Nastale so povsem nove predstave o nastanku, obliki in sestavu sveta (kosmosa). Morda je nastal kot verižna reakcija razpadanja enega samega atoma neke vodne snovi. Pri preučevanju kosmosa se je silno razvila astronomija. Velikanski teleskopi odkrivajo ne samo nove planete, temveč tudi vrsto drugih zvezdnih sistemov.

Močno sta se razvili biologija in medicina. Odkrili so vitamine, sintetični klorofil in antibiotike (penicilin!), kirurgija pa presaja organe in celo ustvarja umetne.

V tehniki so se poleg elektrarn vseh vrst razvili in izpopolnili predvsem motorji. Tovarne in rudniki se ženejo za čim večjo in popolnejšo avtomatizacijo, a kemični tehnologiji se je posrečilo izdelovati sintetične ali umetne snovi.

Močno se je razvil transport. Neprestan razvoj avtomobilizma zahteva čim popolnejše avtomobilske ceste. Železnice so sicer še ohranile svojo prvenstveno vlogo, ki so jo prevzele pred sto leti, toda parno lokomotivo zamenjuje vse bolj motorna, predvsem električna. V civilnem in vojaškem letalstvu morejo tekmovati samo še najhitrejša in najboljše zgrajena letala.

Okrog zemlje kroži danes cela vrsta umetnih spremljevalcev. Prva sta bila Sputnik I (1957) in leto dni kasneje ameriški Explorer I. Znanost trdi, da ni več daleč čas, ko bo človeška noga stopila na mesec ali na kakšen drug planet.

V kinematografiji je bil največji dosežek barvni film. Radio zdaj že temeljito spodriva televizija.

Na koncu lahko rečemo tole: Človeški duh se je razvil do takšne popolnosti, da lahko doseže pravzaprav že vse. Ob vsem tem neizmernem napredku pa se človeku zbuja vprašanje, kaj če bo neumnost, največja sovražnica človeštva, vse to uporabila za nove vojne zoper človeški rod?

KAZALO

A. Zaostrovanje imperialističnih nasprotij in razvoj delavskega gibanja (Od začetka 20. stoletja do 1914)	3
1. Imperialistične zahteve, nesoglasja in povezave velesil	3
2. Razvoj delavskega gibanja do prve svetovne vojne	6
B. Prva svetovna vojna, februarska in oktobrska revolucija 1917 v Rusiji in mirovna konferenca (1914 do 1919/20)	10
1. Atentat v Sarajevu	10
2. Bojišča 1914 do 1917	12
Leto 1915, 1916 in do aprila 1917 — Zahodna fronta	13
Vzhodna fronta	15
3. Februarska in oktobrska revolucija v Rusiji	18
4. Vplivi obeh revolucij, konec vojne in mirovna konferenca	23
5. Nastanek kraljevine SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev)	29
6. Boji za severno in zahodno mejo kraljevine SHS	35
7. Razvoj Sovjetske Rusije in ustanovitev III. internacionale	39
C. Svet med obema vojnama (1920—1939)	41
1. Splošna vprašanja v času med obema vojnama	45
a) Plačevanje reparacij	45
b) Vprašanje razorožitve	46
c) Razvoj delavskega gibanja	47
č) Kratek pregled gospodarstva in gospodarska kriza	51
2. Razvoj evropskih držav	57
3. Razvoj izvenevropskih držav	66
4. Državljanska vojna v Španiji	70
5. Fašizem na pohodu	72
6. Pregled zgodovine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) in Kraljevine Jugoslavije (Razdobje od 1. 12. 1918 do 6. 1. 1929)	76
a) Volitve v konstituanto ali ustavodajno skupščino, vidovdanska ustava in zakon o zaščiti države	76
b) Razdobje boja za centralizem in proti njemu	79
Razvoj delavskih strank v tem razdobju	83

c) Razdobje diktature kralja Aleksandra (1929—1941)	86
Nasprotja v taboru meščanskih strank	86
Delavske stranke	90
7. Slovenci od 1919 do 1941	91
Do diktature kralja Aleksandra	91
Razdobje diktature	94
Č. Druga svetovna vojna (1939—1945)	97
1. Vojaški in politični dogodki	97
2. Narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov	110
Začetki in razvoj NOB pri posameznih jugoslovanskih narodih	114
Prvo in drugo zasedanje AVNOJ (Antifašističko veće narodnog oslo-	
bodjenja Jugoslavije)	119
3. Narodnoosvobodilni boj v Sloveniji	126
Primorska, Gorenjska, Štajerska, Koroška in Prekmurje	137
Od kapitulacije Italije do osvoboditve	139
Od 8. septembra 1943 do zasedanja SNOS	139
Partizanske bolnišnice v Ljubljanski pokrajini in oris partizanskih	
tiskarn v Sloveniji	145
Osvobodilna gibanja pri drugih narodih	146
D. Imperializem — neokolonializem (1945—1964)	154
1. Mednarodni položaj	154
2. Evropske zadeve	157
3. Federativna ljudska republika Jugoslavija	167
4. Afrika	172
5. Azija	178
6. Avstralija	189
7. Amerika	189
Severna Amerika	190
Južna Amerika	192
E. Silen napredek naravoslovnih znanosti in tehnike	194

Dr. Metod Mikuž
Z G O D O V I N A
za četrti razred gimnazij

Založila
Državna založba Slovenije

Za založbo
Ivan Bratko

Natisnilo
ČP »Delo«, Blasnikova tiskarna
v Ljubljani

